

МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Видання 2-ге, перероблене та доповнене

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

За редакцією

*доктора економічних наук, професора,
академіка АЕН України Ю. Г. Козака,
кандидата економічних наук, доцента В. В. Ковалевського,
доцента І. В. Ліганенко*

Рекомендовано

*Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
“Центр учбової літератури”
2009

УДК 339.92(075.8)
ББК 65.5я73
М 58

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист № 1.4/18-Г-1635 від 07.07.2008 р.)*

Рецензенти:

Макогон Ю. В. – доктор економічних наук, професор, академік АЕН України, Донецький національний університет;

Єрохін С. А. – доктор економічних наук, професор, ректор ВНЗ «Національна академія управління»;

Якубовський С. О. – доктор економічних наук, професор, Одеський національний університет.

Автори:

Козак Ю. Г., Ковалевський В. В., Логвінова Н. С., Осипов В. М., Левицький М. А., Кіро О. С., Семенцова М. М., Барановська М. І., Сандюк Л. О., Сулим О. В., Захарченко О. В., Мамонтенко Н. С., Боденчук Л. Б., Батанова Т. В., Ліганенко І. В., Заєць М. А., Апостолок Л. П., Романенкова Ю. С., Козак А. О., Граматик Ю. І., Сотніков Ю. М., Бикова М. Є.

М 58 Міжнародні стратегії економічного розвитку: *навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.]*/ [Ю. Г. Козак, В. В. Ковалевський, Н. С. Логвінова та ін.]; *За редакцією Ю. Г. Козака, В. В. Ковалевського, І. В. Ліганенко*: – [2-ге вид.] – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 356 с. – ISBN 978-966-364-871-2

У другому виданні навчального посібника висвітлюються теоретичні питання міжнародних стратегій економічного розвитку та їх практичне втілення на національному й інтеграційному рівнях. Особлива увага приділяється аналізу специфіки стратегічних політик країн транзитивної економіки, передусім України.

Призначається для студентів магістерських програм і аспірантів спеціальності «Міжнародна економіка», а також для фахівців-практиків у галузі міжнародної економічної діяльності.

**УДК 339.92(075.8)
ББК 65.5я73**

ISBN 978-966-364-871-2

© Козак Ю. Г., Ковалевський В. В.,
Ліганенко І. В. та ін. 2009.
© Центр учбової літератури, 2009.

ЗМІСТ

Передмова	5
Частина I. Стратегії економічного розвитку в системі міжнародних економічних відносин	7
Розділ 1. Зміст поняття «стратегія економічного розвитку»	7
Розділ 2. Середовище формування стратегій розвитку	21
Розділ 3. Глобалізація і стратегії розвитку	39
3.1. Суть і основні прояви глобалізації	39
3.2. Трансформація ролі держави в умовах глобалізації	58
3.3. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації	62
Розділ 4. Варіативність макроекономічних політик	75
4.1. Макроекономічні теорії як підґрунтя розробки стратегій економічного розвитку	75
4.2. Державне й ринкове регулювання економіки	92
4.3. Мікроекономічні стратегії розвитку	101
Розділ 5. Міжнародна координація економічних політик	105
5.1. Система міжнародного регулювання світової економіки	105
5.2. Економічні структури ООН як регулятори міжнародних економічних відносин	117
5.3. Роль Міжнародного валютного фонду у формуванні міжнародних стратегій розвитку	125
5.4. Кредитна політика Всесвітнього банку як чинник формування міжнародних стратегій економічного розвитку	130
5.5. Регульовальна роль Світової організації торгівлі	134
5.6. Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) та консультативні групи держав як регулятори міжнародних економічних відносин	140
Частина II. Особливості національних та інтеграційних стратегій.	144
Розділ 6. Економічні стратегії розвинутих країн	144
6.1. Моделі економічного розвитку	144
6.2. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки	148
6.3. Стратегії економічного розвитку Японії	155
6.4. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини	164

6.5. Стратегії економічного розвитку Франції	173
6.6. Стратегії економічного розвитку Великої Британії	183
Розділ 7. Проблеми формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки	193
7.1. Передумови реформування економіки	193
7.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах	196
7.3. Особливості стратегій економічного розвитку Росії	202
7.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки	212
Розділ 8. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються	222
Розділ 9. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань	240
Розділ 10. Проблеми, принципи й напрями формування стратегій економічного розвитку України	263
Додатки	283
Тести	345
Рекомендована література	353

Передмова

Кожна країна має ідею перспективного розвитку національної економіки. Для її досягнення необхідно сформувати стратегію розвитку, тобто чітко визначити цілі й розробити ефективні методи їхньої реалізації. Для формування національних стратегій залучаються фахівці-економісти, політики, громадські діячі; для цього часто створюються відповідні науково-дослідні заклади. В процесі розробки стратегій враховуються всі фактори, які уможливають досягнення стратегічних цілей: природно-ресурсний потенціал країни, виробнича база, галузева структура, трудові ресурси, науково-технічний рівень.

В той же час слід мати на увазі, що економіка кожної країни розвивається не в узамкненому просторі. В умовах глобалізації відбувається дедалі зростаюча інтеграція національних економік в єдине ціле, в систему світової економіки. Формуються наднаціональні рівні й механізми регулювання економіки, якими підпорядковується певна частина національних інтересів країни. В цьому процесі особливо значною є роль міжнародних організацій і транснаціональних корпорацій. З цим явищем слід рахуватися, розробляючи стратегії. Таким чином, національні стратегії стають частиною системи міжнародних стратегій. Насамперед, ця система функціонує за рахунок тих елементів національних стратегій, які безпосередньо пов'язані з міжнародними економічними відносинами: це політика в галузі зовнішньої торгівлі, валютно-кредитних відносин, міжнародного обміну технологіями тощо.

Структура навчального посібника ґрунтується на врахуванні базових положень, які формують міжнародні стратегії економічного розвитку. Перша частина містить теоретичні питання міжнародних стратегій економічного розвитку. Спочатку розглядається зміст поняття «стратегії економічного розвитку». Це необхідно, оскільки під цими словами розуміються неоднакові речі. Тільки засвоївши чітко поняття стратегій розвитку, його складові частини, механізм формування цілей та їх реалізації, можна рухатися далі у вивченні міжнародних стратегій економічного розвитку.

На формування стратегій впливають як внутрішні, так і зовнішні фактори. Їхньому розгляду присвячено розділ про середовище стратегій розвитку. Оскільки серед цих факторів глобалізація відіграє вирішальну роль, то вона аналізується в окремому розділі.

Економічні стратегії не розробляються «навмання»; вони ґрунтуються на наукових теоріях, які розроблені вченими протягом століть. Ці теорії в тій частині, що стосуються формування стратегій, розглядаються також у самостійному розділі.

Теоретична частина навчального посібника завершується аналізом структур, що координують економічні політики на наднаціональному рівні. Це насамперед міжнародні організації, які є міжнародними регуляторами в реалізації міжнародних стратегій.

У другій частині книги аналізується конкретні стратегії, які здійснюються на різних рівнях і в різних регіонах. Це стратегії основних груп держав планети, а також економічні стратегії регіональних інтеграційних об'єднань. В окремому розділі розглядаються цілі, умови й проблеми формування стратегій економічного розвитку України. Необхідно ретельно вивчити досвід впровадження стратегій іншими країнами, проаналізувати умови, в яких та чи інша стратегія виявилася ефективною або мала негативні наслідки, щоб врахувати цей досвід при розробленні й реалізації наших національних стратегій.

Особлива роль у вирішенні проблем формування стратегій економічного розвитку України належить майбутнім фахівцям у галузі економічних стратегій, що виховуються в економічних навчальних закладах. Досягненню такої мети сприятиме цей навчальний посібник. Згідно з вимогами Болонського процесу про удосконалення системи вищої освіти, наголос у книзі робиться на активізації самостійної роботи студента над курсом. З цією метою викладання тем курсу здійснюється таким чином, щоб не нав'язувати студенту однозначних рішень, «істин в останній інстанції»; залишається поле для самостійного роздуму, аналізу тієї чи іншої проблеми. В кінці розгляду кожної теми пропонуються запитання, над якими студент може поміркувати. Додаються тести з усіх тем курсу.

Додатки, які подано в посібнику, розширюють інформаційну базу курсу.

Відповідальні редактори й автори висловлюють подяку вітчизняним та зарубіжним фахівцям – професорам Ю.М. Пахомову, В.Є. Новицькому, Д.Г. Лук'яненку, Ю.В. Макогону, А. Прадетто, П. Грегорі, С. Фортеск'ю, дослідження та поради яких сприяли підготовці цього навчального посібника.

Частина I. Стратегії економічного розвитку в системі міжнародних економічних відносин

Розділ 1. Зміст поняття «стратегія економічного розвитку»

Ключові поняття

Моделі економічного розвитку країни. Стратегія економічного розвитку. Цілі економічного розвитку як складова частина стратегії. Методи досягнення цілей. Стратегічна політика. Механізм реалізації стратегічної мети. Предмет курсу «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

Сучасна світова економіка розвивається в умовах дедалі зростаючого поглиблення міжнародного поділу праці, зміцнення й поширення інтеграційних процесів як на галузевому, так і на регіональному рівнях, інтернаціоналізації національних економік, прискорення процесу глобалізації. Розвиток світового господарства характеризується двома аспектами: з одного боку, глобалізація сприяє сплетенню національних економік у суцільну світову систему, стандартизує структурні елементи економік відповідно до вимог транснаціоналізації, забезпечує динамізм міжнародних економічних відносин; з іншого боку, поглиблюється розрив у рівнях розвитку між найрозвиненішими й найбіднішими країнами, посилюється відмінність соціально-економічного розвитку всередині основних груп країн.

Диверсифікація між країнами світу взагалі все ще досить виразна. Зумовлюється вона неоднаковим забезпеченням факторами виробництва, історико-економічними особливостями розвитку, геополітичним положенням. Ось чому, незважаючи на посилення інтернаціоналізації, немає єдиної для всіх країн моделі економічного розвитку. Намагання урядів окремих країн, що розвиваються, або країн з перехідною економікою повністю копіювати моделі найрозвиненіших країн чи некритично виконувати пропозиції й вимоги таких міжнародних організацій, як МВФ, Всесвітній банк, Світова організація торгівлі, часто виявляються або неспроможними, або дають протилежний ефект.

Кожна країна мусить узгоджувати вимоги об'єктивного процесу глобалізації в сфері економіки з особливостями своєї національної економіки. Справа в тому, що країни світу перебувають на різних

етапах економічного розвитку. Тому ті заходи по стимулюванню, регулюванню економіки, що виявляються ефективними для групи розвинутих країн, іноді малоефективні, а то й непридатні для інших країн. Але моделі економічного розвитку розвинутих країн необхідно уважно вивчати з тим, щоб виявити методи, які можна застосувати в регулюванні економіки своєї країни.

Визначення власної **моделі економічного розвитку** – важлива й необхідна справа уряду й політичних сил країни. При її вирішенні необхідно враховувати сучасний стан економіки країни, її ресурсний потенціал (трудові й природні ресурси, науково-технічну базу), особливості соціально-політичних відносин, ступінь участі країни в міжнародному поділі праці, її геополітичне положення – тобто можливості країни. Виходячи з цього, слід визначити мету, якої має досягти держава в своєму соціально-економічному розвитку. Коли мета сформульована більшістю населення (це визначається, зокрема, підтримкою певних політичних сил на виборах), а нерідко й зафіксована в конституції, уряд країни розробляє й здійснює заходи щодо її досягнення. Ці заходи мають довгостроковий термін і є стратегією економічного розвитку.

Що ж являє собою **стратегія як поняття**? Саме слово походить з грецької, де воно означає складову частину військового мистецтва [stratos – військо + ago – веду], яка займається питанням підготовки, планування й ведення війни. Згодом словом «стратегія» стали означати майстерність керівництва суспільними, політичними процесами.

Усе частіше поняття «стратегія» застосовують у сфері економічної теорії, економічної політики і бізнесу. Проте якоїсь однієї усталеної дефініції цього поняття немає. Найчастіше використовується таке визначення: «Стратегія – це плани вищого керівництва щодо досягнення довгострокових результатів відповідно до цілей і завдань організації». Зарубіжні фахівці зі стратегічного менеджменту Г. Мінцберг, Б. Альстренд і Дж. Лемпел пропонують п'ять атрибутів економічної стратегії¹:

- стратегія є план, орієнтир, напрям розвитку;
- стратегія – це принцип поведінки, дотримання певної моделі поведінки;

¹ Генри Минцберг, Брюс Альстрэнд, Джозеф Лэмпел. Школы стратегий. Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегий менеджмента. – СПб: Питер, 2001. – С. 16–19

- стратегія – це позиція, тобто утворення найвигіднішого поєднання елементів економічної політики або бізнесу;
- стратегія – це перспектива, тобто основний спосіб дії організації або теорія бізнесу;
- стратегія – це засіб, маневр, за допомогою якого можна перехитрувати конкурента.

Економічна стратегія має декілька рівнів залежно від об'єкта, для якого вона призначена: стратегія країни в цілому, регіону, адміністративного району, фірми, підприємства. З позицій бізнесу економічна стратегія являє собою комплекс планів і дій, спланованих на досягнення основних цілей бізнесу промислової, торговельної або будь-якої іншої організації. Виробничі цілі – це економічні і соціальні прагнення, заради яких існує підприємство; стратегія є засобом досягнення цих цілей. Відповідно до цілей підприємства розробляється виробнича, маркетингова, соціальна та інші стратегії.

У нашому посібнику йдеться переважно про найвищий рівень економічної стратегії – стратегію економічного розвитку країни, яку розробляють і здійснюють керівні органи держави та впливові суспільні організації.

Таким чином, **стратегія економічного розвитку** (економічна стратегія) країни являє собою економічну політику уряду, розраховану на тривалий строк, спрямовану на досягнення основної мети соціально-економічного розвитку. Економічна стратегія – це довгострокові, найпринциповіші, найважливіші установки, плани, наміри уряду стосовно виробництва, надходжень і витрат бюджету, податків, капіталовкладень, цін, соціального захисту.

Розроблення економічної стратегії починається з визначення **головної мети розвитку**. Це – найскладніший і найвідповідальніший елемент стратегії. Мета повинна відповідати певним вимогам.

1. Вона має бути об'єктивно реальною, тобто такою, яку можна досягнути взагалі. Інакше мета буде ілюзією, утопією. Прикладом можуть бути уявлення соціалістів – утопістів про ідеальне суспільство. Значна кількість сучасних філософів, економістів, політологів вважають утопією побудову комуністичного суспільства.
2. Здійснення визначеної мети реально можливе саме в цій країні, тобто мета повинна відповідати об'єктивним можливостям даної країни. Наприклад, якщо невелика країна, що розвивається, з низьким рівнем виробництва й вкрай обмеженими ресурсами

ставить собі за мету перетворитися на найпотужнішу державу в світі, то реальність досягнення цієї мети маловірогідна.

3. Визначені строки досягнення мети повинні бути реальними. Якщо цілі стратегії не досягнуто в задекларований строк, то це підриває привабливість стратегічної ідеї в людських масах. Так, у 1961 р. в Програмі КНРС було проголошено, що комунізм буде в цілому побудовано в СРСР уже у 80-х роках минулого століття. Нереальність цього плану була очевидною для фахівців, але маси в це вірили; через двадцять років велике розчарування охопило значну частину населення країни. До того ж неправильно визначені строки досягнення мети, їх штучне прискорення ведуть до нераціонального використання ресурсів, зниження ефективності економіки в цілому. В Китаї, в пору «великого стрибка» було переведено нанівець значну частину матеріальних і людських ресурсів заради перемоги комуністичного устрою в найшвидші строки.
4. Мета і строки стратегії повинні реально співвідноситись із наявними в країні матеріальними, людськими і фінансовими ресурсами, а також з можливим залученням кредитів, інвестицій та фінансової допомоги з інших країн та міжнародних організацій.
5. Мета не визначається «раз і назавжди», вона не повинна стати догмою. Із суттєвою зміною внутрішніх і зовнішніх обставин змінюється і головна мета, а відповідно – і вся стратегія економічного розвитку країни.
6. Зміст мети повинен бути чітко, лаконічно сформованим і охоплювати найважливіші сфери соціально-економічного життя країни. Мета визначає, що являтиме собою економіка країни по завершенні строку стратегії. Визначаються найважливіші параметри: характер економічних відносин, структура економіки, макроекономічні показники, рівень життя населення. В стратегічній програмі можуть визначатися й проміжні цілі, наприклад, вступ країни до важливих міжнародних спільнот і організацій (наприклад, щодо України – то це ЄС). Пріоритетною метою економічної стратегії демократичної держави є людина, піднесення її добробуту, створення гідних умов для всебічного розвитку особистості.

Стратегічна мета визначається як подолання несприятливого (або недостатньо сприятливого) сьогоденного стану економіки країни й досягнення вищих параметрів її розвитку. Найчастіше стратегії розробляються тоді, коли економіка країни знаходиться в склад-

ному, а то й кризовому становищі. Так, економічна стратегія, розроблена під керівництвом американського президента Ф. Рузвельта, являла собою план виходу США з економічної кризи 1929 – 1932 рр. Зразу ж по закінченню Другої світової війни уряди багатьох європейських країн розробили стратегії відбудови зруйнованого господарства. Найефективнішою виявилася економічна стратегія міністра, а згодом – канцлера ФРН Л. Ерхарда.

У 90-х роках минулого століття постсоціалістичні країни, в тому числі Україна, опинилися перед необхідністю розробити стратегії перебудови економіки на ринкових принципах.

Ці стратегії мали за мету вихід із скрутного становища. В умовах, коли економіка країни перебуває в нормальному стані, метою стратегії є або стабілізація економіки, або досягнення ще вищого рівня її розвитку. Такі стратегії діють нині у США та інших розвинутих державах. У багатьох країнах, що розвиваються, головною метою економічної стратегії є перебудова галузевої структури економіки.

Звичайно розробка стратегій, визначення головної мети і підприємств цільових дій здійснюється в декілька етапів¹:

- обґрунтовується необхідність зміни пріоритетів розвитку; визначається напрям стратегічних змін;
- формується основна мета, яку необхідно досягнути в процесі трансформаційних змін; визначаються цільові орієнтири, принципи та завдання розвитку;
- визначається послідовність дій намічених планів розвитку.

Після визначення головної мети наступним етапом розробки стратегії є визначення **методів її досягнення**. Сукупність заходів, що застосовує уряд для досягнення стратегічної мети, є **стратегічною політикою**.

Стратегічна політика починається з визначення необхідних фінансових, виробничих і людських **ресурсів**, які необхідні для реалізації поставленої мети. Далі розробляється **механізм реалізації** стратегічної мети, тобто виявляються заходи уряду по регулюванню економіки в основних її сферах, створюються необхідні інститути, фонди, залучаються (в разі необхідності) іноземні й міжнародні кошти для вирішення тих чи інших стратегічних завдань.

У процесі реалізації стратегії уряд вирішує певні завдання. Серед основних із них на макрорівні є забезпечення повної зайнятості, стабільності цін, економічного зростання, рівноваги платіжного балансу;

¹ Див.: Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації. / За ред. Д.Г. Лук'яненка. – К. – 2001. – С. 453–454.

на мікрорівні – ефективне використання ресурсів. Оскільки одночасне вирішення цих та інших завдань рідко буває можливим, виокремлюються **пріоритетні цілі** на кожному етапі здійснення стратегії.

Пріоритетні цілі звичайно групують за трьома напрямками: економічними, соціальними й екологічними.

Реалізація стратегічних цілей досягається звичайно за допомогою таких заходів, як контроль за рівнем цін та доходів; підтримка пріоритетних галузей і компаній; антимонопольна політика; регіональна політика; регулювання валютного курсу; податкова політика та ін.

Рис. 1.1. Схема формування національної стратегії економічного розвитку

Реалізація стратегії економічного розвитку передбачає формування відповідної законодавчої бази, що забезпечувала б впровадження необхідних заходів щодо реформування економіки й здійснення стратегічної політики (рис. 1.1). Необхідною умовою ефективної дії механізму реалізації стратегії є зміцнення кредитно-фінансової системи держави, оскільки рішучі економічні перетворення потребують значних бюджетних витрат та капіталовкладень з боку фірм, приватних банків тощо.

Визначення стратегії та її реалізація передбачають впровадження урядом певної економічної політики. Але активність уряду, глибина втручання владних структур в економічні процеси країни при цьому в різних стратегічних моделях неоднакова. Найвідоміші дві протилежні моделі: кейнсіанська, яка передбачає активне втручання уряду, в тому числі й на мікрорівні, та ліберальна, або монетаристська, при

якій активність уряду обмежується лише загальним регулюванням економіки на макрорівні (податкова, фіскальна, валютна політика). Є й інші, проміжні, моделі. Докладніше про них йтиметься в наступних розділах.

Стратегія має бути науково обґрунтована, ретельно зважена, вивірена з огляду на реальні можливості країни. До її розроблення залучаються кращі економісти-науковці, практики з великим досвідом роботи в економічній сфері, урядовці й політичні діячі. У деяких країнах існують спеціальні науково-дослідні заклади, які готують для уряду пропозиції щодо розробки стратегій. У багатьох країнах існує декілька таких закладів, розробляються різні варіанти стратегій і обирається оптимальний. Правда, при визначенні економічної стратегії уряд зазнає великого тиску з боку різних політичних сил, тому обраний варіант не завжди буває найкращим з точки зору інтересів усієї країни, а відповідатиме інтересам якоїсь впливової групи (партії, ТНК, клани і т.п.).

Здійснення кожної стратегії призначається на довгі строки, але не назавжди. По досягненню стратегічної мети дія даної стратегії закінчується й розробляється нова стратегія відповідно з новими умовами, що складаються в державі, і цілями, яких прагне досягти суспільство. За **строком дії** економічні стратегії поділяються на середньострокові (до 10 років) і довгострокові (понад 10 років). Найчастіше середньострокові стратегії розробляються на 5 років; типовим прикладом таких стратегій слугували п'ятирічні плани розвитку народного господарства СРСР, п'ятирічні плани існують у Китаї та в деяких інших державах. Довгострокові стратегії звичайно розробляються на 10, 15, 20 років. На більш тривалий строк стратегії, як правило, не розраховуються, бо дуже важко, практично неможливо, передбачити ситуацію в країні і навколо неї на декілька десятиліть уперед в умовах світу, який швидко змінюється.

У процесі розроблення довгострокової стратегії її автори спираються на **ідею** соціально-економічного розвитку, яка панує в суспільстві на даному етапі або нав'язується згори могутніми політичними силами. Ідея відповідає на питання: «Яку країну ми хочемо мати в осяжному майбутньому?» Відповідь звичайно стисла й дуже загальна: «Побудова комуністичної економіки», «країна з ринковою економікою»; «Держава спільного благоденства»; «Супердержава»; «Індустріально розвинута держава»; «Постіндустріальна економіка» тощо. В довгострокових стратегіях визначаються тільки найголовні-

ші макроекономічні параметри, без мікроекономічної деталізації, й формулюється основний напрям досягнення мети. Найчастіше довгострокові стратегії розвитку приймаються в країнах зі стабільною економікою.

Середньострокові стратегії звичайно спрямовані на швидке й ефективне подолання кризових явищ, суттєве прискорення темпів розвитку економіки, технічну й структурну її перебудову. Вони характеризуються детальнішою розробкою параметрів розвитку і заходів по їх досягненню. Післявоєнні стратегії європейських країн і Японії були саме середньостроковими.

Часто довгострокові й середньострокові стратегії поєднуються. У такому разі середньострокова стратегія розглядається як проміжний етап здійснення довгострокової стратегії.

При розробленні стратегії необхідно виходити насамперед з інтересів і можливостей своєї країни. Але в умовах глобалізації **вплив міжнародного середовища** на економічний розвиток країни дуже сильний. Найталановитіші розробники стратегії навіть розвинутої країни мусять зважати на резонанс, який вона матиме серед іноземних партнерів їхньої країни, міжнародних організацій, ТНК, політичних кіл наймогутніших країн. У міжнародних відносинах панують «правила поведінки», які важко, а то й неможливо обминати. В цілому стандартифікація й уніфікація правил міжнародних відносин є явищем позитивним і об'єктивним, вони є наслідком поглиблення міжнародного поділу праці й процесу глобалізації. Проте правові норми й принципи міжнародного економічного спілкування, що склалися на сьогоднішній час, найвигідніші економічно розвинутим країнам; вони й розроблялися за ініціативою й активною підтримкою найпотужніших держав, насамперед США. Щодо інших країн, то деякі принципи міжнародних відносин можуть ставати на перешкоді реалізації національних стратегій, принаймні, на певних етапах економічного розвитку.

Одним з принципів, що спричинює найбільші теоретичні й практичні суперечки, є відкритість економіки. Вона полягає в зниженні, а то й ліквідації торговельних перешкод, у вільному доступі іноземного капіталу в країну, у транснаціоналізації в цілому. Економісти, політики й бізнесмени розвинутих країн, а також керівники МВФ наполегливо впроваджують теорії й моделі максимально відкритої економіки в міжнародні економічні відносини. Проте економіка слабозрозвинутих країн, а також країн з перехідною економікою вияв-

ляється незахищеною перед натиском товарів і капіталів могутніх в економічному відношенні держав.

З іншого боку, політика автаркії, повного самозабезпечення країни неефективна навіть для країн з великими ресурсами. Це довела практика економічного розвитку СРСР у 30 – 40-х роках і Китаю в 60-х. Отже при розробленні стратегії слід зважувати внутрішні можливості країни й вимоги світової економіки. В 90-х роках більшість країн з перехідною економікою орієнтувалися на модель відкритої економіки. Поступово стає очевидним, що такий підхід недостатньо ефективний. Вчені країн Центральної і Східної Європи, в тому числі України, роблять спроби сформувати адекватні як об'єктивним тенденціям світового економічного розвитку, так і практичним потребам своїх країн теоретичні концепції і підходи відкритості національних економік, з урахуванням національної специфіки.

В українській економічній науці специфічні риси трансформаційних зрушень у національних економіках транзитивних країн прийнято ґрунтувати у певні стратегічні моделі. Найчастіше виокремлюють сім моделей¹.

- 1. Китайська модель** (Китай, В'єтнам, Монголія). Трансформація економіки і перехід на ринкові засади передбачається в надрах старої командно-адміністративної системи. Процес трансформування визначено як поступовий, тривалий, поетапний. Система державного управління й планування не ліквідується, а пристосовується до нових умов.
- 2. Угорська модель** – також означає поступовий перехід до ринкових відносин; ринкове середовище почало формуватися ще в надрах командно-адміністративної системи. Проте, на відміну від китайської моделі, командна система не зберігається, а поступово демонтується.
- 3. Польська модель «шокової терапії»** – швидке руйнування адміністративної системи управління, прискорена приватизація, максимальна відкритість економіки для іноземних товарів і капіталу.
- 4. Чеська-Словацька модель.** Економічні реформи спираються на старі традиції ринкової культури. Роздержавлення власності

¹ Див.: Белорус О.Г., Лукьяненко Д.Г. и др. Глобальные трансформации и стратегии развития. – К.: Орион, 2000. – С. 266; Пахомов Ю. Н., Филипенко А. С., Лукьяненко Д. Г., Макогон Ю. В., Громенкова С. В. Международные стратегии экономического развития – Киев – Донецк, 2001. – С. 106–108.

здійснюється м'якими, цивілізованими методами, шляхом акціонування й корпоралізації.

5. **Прибалтійська модель (Естонія, Латвія, Литва).** Специфіка її полягає в незначних масштабах народного господарства й ефективного використання факторів зовнішньої допомоги для стабілізації виробництва, споживання і фінансово-грошової системи¹.
6. **Російська модель** – ґрунтується на приватизації, роздержавленні, внаслідок чого утворюються великі транснаціональні компанії олігархічного типу. Державна бюрократія зберігає сильні позиції.
7. **Українська модель** – де в чому подібна до російської. Специфічною рисою є досить тривалий час (практично перші десять років незалежності) пошуку оптимального стратегічного напрямку, визначення стратегічної мети.

Первісні стратегічні завдання в країнах Центральної Європи й Прибалтики значною мірою вже реалізовані. Завдяки цьому вони стали членами ЄС (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва). Європейський Союз, прийнявши до себе ці держави, тим самим визнав, що вони вже мають ринкову економіку.

Глибокого аналізу потребує проблема впливу глобалізації на перехідні економіки; цей вплив виявляється як у позитивних, так і в негативних аспектах. Особливо це стосується валютних відносин, коли сучасні валютні ринки лише частково виконують функції забезпечення міжнародних розрахунків, пов'язаних з рухом реальних товарів чи послуг, а переважно акумулюють і перерозподіляють спекулятивний капітал. Аналогічно функціонують міжнародні біржові товарні ринки, ринки цінних паперів.

Неоднозначною для країн з перехідною економікою і країн, що розвиваються, є роль міжнародних фінансових організацій. Рецепти, що нав'язує МВФ урядам цих країн при розробленні стратегії, не завжди досягають відчутних економічних успіхів. Більш ефективною є політика, яка спирається на власну промислову й науково-технічну базу. Полягання на переважне використання величезних фінансових ресурсів міжнародних фінансових організацій може стати небезпечним для країни. Про це свідчить досвід ряду країн, що розвиваються, які мають багатомільярдні борги МВФ, Всесвітнього банку та іншим подібним організаціям; сплатити ці борги вже нереально. Але зваже-

¹ Після вступу до ЄС у 2004 р. країни 2–5 груп здійснюють стратегічну політику, узгоджену зі стратегією Європейського Союзу.

на стратегічна політика дозволяє користуватися цими коштами в розумних межах.

Отже, національна стратегія розвитку розробляється й здійснюється, виходячи з інтересів і можливостей країни, але з обов'язковим урахуванням впливу міжнародних факторів. Оскільки національні економіки є елементами системи світового господарства, вони залежать одна від одної і взаємно впливають одна на одну; кожній системі притаманна взаємодія і взаємозалежність її елементів. Тому економічна стратегія кожної країни так чи інакше впливає на динаміку розвитку міжнародної економіки, і це не байдуже для інших суб'єктів світового господарства. Економічна стратегія окремої держави може сприйматися схвально або негативно її партнерами, іншими державами та міжнародними організаціями. В процесі інтернаціоналізації економіки здійснюється зближення національних стратегій, вони набувають багатьох спільних рис, зокрема в механізмі досягнення цілей. Таким чином, **національні стратегії водночас є міжнародними стратегіями.**

Важливим напрямом, складовою частиною національних стратегій є зовнішньоекономічна політика, яка безпосередньо залучає країну до глобального простору міжнародних економічних відносин. Але й внутрішня економічна політика держави формує хоч і опосередковано, міжнародний аспект національної стратегії (наприклад, впливаючи на темпи економічного зростання, галузеву структуру народного господарства, рівень цін на товари та послуги, ємність внутрішнього ринку тощо).

Крім національних стратегій, реалізуються також стратегії на макрорегіональному й глобальному рівнях. Стратегії економічного розвитку з високим ступенем обґрунтування й деталізацією за напрямками розробляються Європейським Союзом; дещо менш деталізовані стратегії діють у інших регіональних інтеграційних формуваннях.

Стратегії економічного, соціального й екологічного розвитку розробляються також міжнародними організаціями; вони є своєрідними дороговказами при формуванні національних стратегій. А головне – ці стратегії певною мірою визначають напрями розвитку глобальної економіки. Наприклад, у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро на Всесвітній конференції з проблем розвитку й довкілля була сформульована модель сталого економічного розвитку. Суть цієї моделі полягає в гармонізації економічного й екологічного розвитку. Глобальні стратегії розробляються структурами ООН. Найвідомішими є програми, що мають

назву Декади економічного розвитку; вони розробляються на кожні десять років (починаючи з 1960 року). В 1991–2000 рр., зокрема, діяла міжнародна стратегія розвитку, спрямована на сприяння економічному прогресові в країнах, що розвиваються. Стратегічні плани конструюють також Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк, Світова організація торгівлі та інші глобальні організації.

Досі йшлося про поняття «стратегії». Тепер необхідно визначити поняття **«економічний розвиток»**. Воно є багатогранним, але можна виокремити найсуттєвіші риси:

- економіка повинна бути збалансованою за всіма сферами;
- економіка має бути здатною до саморегулювання;
- економіка повинна характеризуватися поступальним динамізмом зростання позитивних показників;
- зростання економічних показників (ВВП, обсяги виробництва тощо) повинно супроводжуватися підвищенням життєвого рівня населення та поліпшенням інших соціальних показників.

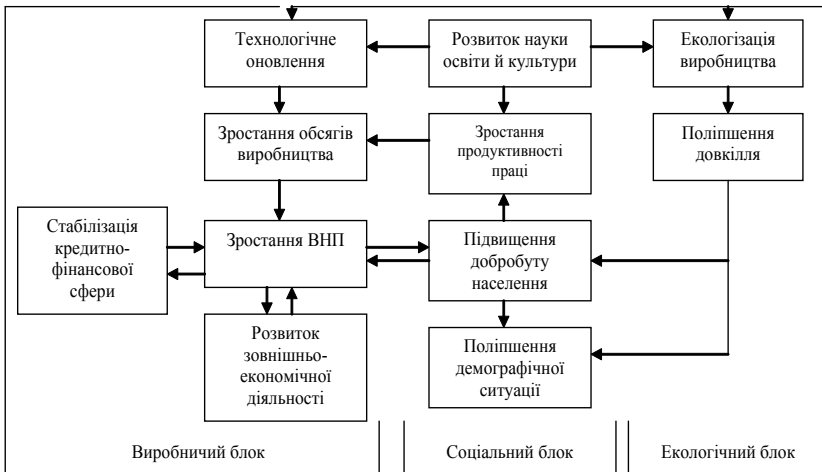

Рис. 1.2. Структура стратегічних напрямів розвитку національної економіки

Усі складові економічного розвитку країни пов'язані між собою й формують цілісну систему (рис. 1.2). Але, зрозуміло, міжнародний

аспект стратегічного розвитку національної економіки потребує наголошення на розвитку зовнішньоекономічної діяльності, що включає міжнародний рух товарів, послуг, капіталу, робочої сили, участі держави в міжнародних економічних проектах тощо. Національна стратегія національного розвитку стає міжнародною саме тоді, коли вона корелюється із загальним напрямом розвитку світового господарства і є активним елементом його системи.

Оскільки різні групи країн світу мають неоднаковий стан економічного розвитку, то й стратегічні цілі також неоднакові для високорозвинутих країн, країн, що розвиваються, й країн з транзитивною економікою. Про це докладніше йтиметься в наступних розділах.

Узагальнюючи викладене, можна визначити **предмет курсу**: «Міжнародні стратегії економічного розвитку» вивчають формування й реалізацію довгострокової економічної політики, спрямованої на суттєве поліпшення соціально-економічних показників, стимулювання динамізму економічного розвитку на національному, регіональному та глобальному рівнях. У курсі вивчаються такі необхідні етапи розроблення стратегічної політики, як аналіз сучасного стану економіки й визначення його проблем; формулювання головної мети стратегічного розвитку й будування «дерева цілей»; оцінювання внутрішнього потенціалу розвитку й урахування зовнішніх факторів; формування механізму реалізації стратегії економічного розвитку; контроль за виконанням стратегічної політики й оцінювання її ефективності; підготовка до розроблення наступної стратегії економічного розвитку. Предмет курсу включає також вивчення найтипівіших моделей розвитку на прикладі окремих країн.

Обрання ефективної стратегії розвитку особливо важливе для країн з перехідною економікою, які перебувають на серйозному зламі своєї економічної історії. Їм доводиться відкидати моделі соціалістичної економіки, які опрацьовувалися протягом багатьох десятиліть, і шукати нові моделі, розробляти нові стратегії, які були б адекватними сьгоднішнім напрямам розвитку світової економіки. Наші урядовці й бізнесмени певний час були погано пристосовані до «правил гри» ринкової економіки. Через це економічна політика, яка здійснювалася в країнах з перехідною економікою в перше десятиліття постсоціалістичної епохи, була неефективною (за винятком деяких країн Центральної Європи, про що йтиметься далі). В Україні в першій половині 90-х років, по суті, взагалі не існувало чіткої стратегії переходу на ринкові відносини. Тому аж до кінця десятиліття країна

знаходилася в стані глибокої кризи. У нас уже розробляються різні варіанти економічних стратегій. Їх ефективність залежатиме від того, наскільки вони узагальнюють і особливості національного розвитку, і накопичений досвід економічної політики інших країн. Ось чому необхідно вивчати міжнародні стратегії розвитку, їхню суть, умови і наслідки їхньої реалізації.

Запитання для самоконтролю

1. Що являє собою модель економічного розвитку?
2. У чому полягає різниця між моделлю й стратегією економічного розвитку?
3. Які є рівні розробки стратегій економічного розвитку?
4. Яким вимогам повинна відповідати головна мета стратегії?
5. Що таке «стратегічна політика»?
6. Як поділяються стратегії розвитку за строками дії?
7. У чому полягає суть поняття «економічний розвиток»?
8. Визначте предмет курсу «Міжнародні стратегії економічного розвитку».

Розділ 2. Середовище формування стратегій розвитку

Ключові поняття

Середовище формування стратегій. Світовий ринок. Світове господарство. Фактори виробництва. Стадії розвитку цивілізації. Інтернаціоналізація світового господарства. Транснаціоналізація економічних відносин. Міжнародна економічна інтеграція. Глобалізація. Науково-технічна революція.

Національні стратегії розвитку розробляються й реалізуються, не в ізольованому просторі країни, обмеженому державними кордонами, а в світовому ринковому господарстві. Національне господарство країни входить у світове господарство як його структурний елемент, додає до нього свою неповторну частку, збагачуючи світову ринкову систему; водночас воно відчуває суттєвий вплив з боку системи, трансформуючись відповідно до вимог світового господарства, яке безперервно еволюціонує.

У попередньому розділі процес формування стратегій розвитку розглядався переважно в умовах внутрішнього середовища, з першочерговим урахуванням національних цілей, ресурсів, внутрішньої економічної політики. Тепер звернемо докладнішу увагу на чинники, що впливають на розробку стратегій із зовні, тобто на мобільні елементи й процеси світового господарства, що являють собою зовнішнє, глобальне середовище формування стратегій економічного розвитку. Серед таких чинників насамперед слід назвати функціонування світового ринку, мобільність факторів виробництва, інтернаціоналізацію світового господарства, його галузеву структуру, науково-технічний прогрес, транснаціоналізацію економічних відносин, міжнародну економічну інтеграцію, глобалізацію соціально економічних процесів.

Утворенню світового господарства передувало становлення світового ринку. Світовий ринок у своєму розвитку пройшов такі стадії:

- внутрішній ринок – початкова форма ринкових відносин країни; всі товари практично збуваються всередині країни. Ця стадія притаманна стародавнім державам;
- національні ринки – характерні тим, що певний сегмент цих ринків (переважно оптова торгівля) вже орієнтувався на іноземних покупців; прикладом може бути Новгород у складі Київської Русі;

- міжнародні ринки являли собою локальні регіональні ринки, які склалися з тих сегментів національних ринків, що вже безпосередньо були пов'язані із зарубіжною торгівлею; такі ринки, зокрема, склалися в Середземномор'ї, північно-західній Європі (вздовж по Рейну, Фландрія, Ганза);
- нарешті, світовий ринок утворився під впливом Великих географічних відкриттів та промислової революції; він сформувався, в основному, в ХІХ ст.

Світовий ринок характеризується інтенсивним обміном товарів та послуг між країнами, причому цей процес поширюється й розгалужується з поглибленням міжнародного поділу праці. Розвиток продуктивних сил і міжнародної торгівлі у світі привів до того, що став переміщуватися не тільки товар, а й фактори виробництва. Так виникло світове господарство на зламі ХІХ й ХХ ст. Отже, світове господарство – це сукупність національних економік країн світу, поєднаних між собою товарообміном і мобільними факторами виробництва.

Фактори виробництва звичайно об'єднуються в такі групи:

- природні умови та ресурси (земля, клімат, корисні копалини тощо);
- трудові ресурси (робоча сила);
- капітал;
- технології.

За походженням фактори виробництва іноді поділяють ще на такі дві групи:

- основні, такі, що дісталися країні від природи або є наслідком тривалого історичного розвитку, – географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
- розвинуті, такі, що набуті країною внаслідок прогресивного економічного розвитку – сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри, науково-технічна база. Ця група факторів більш мобільна, ніж перша.

Обидві групи факторів є важливими для економічного розвитку країни. Залежно від забезпеченості тими або іншими факторами уряд країни розробляє свою економічну стратегію. Проте в умовах науково-технічного прогресу й інтенсифікації виробництва друга група факторів має набагато більше значення.

Фактори виробництва розподілені по країнах і регіонах дуже нерівномірно. Найзагальнішою закономірністю, що досить виразно

виявляється в сучасній світовій економіці, є концентрація капіталу, високих технологій, висококваліфікованої робочої сили, наукового потенціалу в економічно розвинутих країнах, які становлять переважачою більшість членів ОЕСР. Це дає їм можливість бути лідерами, що спрямовують у своїх інтересах тенденції розвитку світових економічних процесів, бути на гребені хвилі науково-технічного прогресу, хода якого невпинно прискорюється. Стратегії розвинутих країн націлені на таку оптимізацію структури народного господарства, в якому провідну роль відігравали б наукоємні й капіталоємні виробництва при одночасному зменшенні ваги матеріаломістких і енергоємних галузей. Наявність великих обсягів надлишкового капіталу полегшує фірмам і ТНК цих країн завойовувати світові ринки. Технологічна перевага не тільки сприяє розширенню експорту найбільш складної й дорогої продукції, а й дає змогу завойовувати пануючі позиції при утворенні спільних підприємств у процесі експорту капіталу. Технологічна перевага в сукупності з величезною перевагою в експорті капіталу дає можливість розвинутих країнам і ТНК суттєво впливати на структури народного господарства інших країн; при цьому вплив може бути як позитивний, так і негативний (з точки зору країн, що розвиваються, або країн з перехідною економікою).

Таким чином, факторна зумовленість стратегій розвинутих країн виявляється переважно в двох напрямках: 1) у перебудові народного господарства на базі найновітніших технологій з метою збереження й посилення технологічного лідерства; 2) у завоюванні нових товарних і фінансових ринків.

Іншим проявом закономірності в світовому розподілі факторів виробництва є спирання на природні ресурси та дешеву й некваліфіковану робочу силу в найменш розвинутих країнах. Корисні копалини або специфічні кліматичні умови часто є головним, а то й єдиним багатством цієї групи країн, яке можна використати як фактор економічного розвитку. За виключно сприятливих умов природний ресурс може надати відчутного імпульсу економічній динаміці країни. Найяскравішим прикладом є нафтовидобувні країни, зокрема регіону Перської затоки, що вже декілька десятиліть вдало використовують сприятливу кон'юнктуру на ринку енергоносіїв. Завдяки тривалому припливу «нафтодоларів» деякі з цих країн поступово модернізують структуру економіки; поряд з видобутком нафти з'являються підприємства нафтохімії, енергоємні виробництва (виplatка алюмінію тощо). Проте в цілому природно-ресурсний фактор нині не може

бути ефективним стрижнем економічної стратегії розвитку, принаймні, в тривалій перспективі. Країни, що спираються лише на свої природні багатства, приречені на безнадійне відставання від розвинутих країн. На світових ринках з другої половини ХХ ст. склалася стійка тенденція до зниження цін на сировину (за винятком енергоносіїв) і підвищення – на готову продукцію, особливо високотехнологічну. Крім того, ґрунтування економіки країни переважно на ресурсному факторі гальмує науково-технічний прогрес.

Несприятлива і, на перший погляд, несподівана ситуація склалася з факторною орієнтацією в колишніх радянських республіках, зокрема в Росії та Україні. Маючи потужну науково-технічну базу, інтелектуальний потенціал, розвинуту матеріальну базу промисловості, наші країни перетворилися на експортерів сировини й напівфабрикатів. Для Росії експорт нафти й газу, для України – чорних металів тепер є найголовнішим джерелом притоку іноземної твердої валюти. Понад 2/3 народногосподарського прибутку Росії формується в паливно-енергетичному комплексі та інших природоексплуатуючих галузях¹. Причини такого становища полягають у невідповідності країн СНД до функціонування в умовах світового ринку на незвичних доти умовах, грубі помилки в економічній політиці, особливо в 90-х роках («шокова терапія» та ін.), певне відставання в технології виробництва, за винятком вузької сфери військово-промислового комплексу, а також несприятливі умови в міжнародній торгівлі, які штучно утворюють нашим країнам деякі потужні держави й міжнародні організації; це – і звинувачування в демпінгу, й високі тарифи на імпорт наших товарів, і жорсткі квоти, і вимоги якомога ширше «відкрити» нашу економіку. Якби така тенденція тривала довго, то ми остаточно втратили б наш унікальний інтелектуальний потенціал, який формувався протягом нашої історії, і перетворилися на сировинний придаток більш розвинутих країн.

Іншим основним ресурсом, як уже зазначалося, є некваліфікована робоча сила. Для багатьох країн, що розвиваються, вона є головним фактором розвитку, особливо в тих випадках, коли країні бракує природних ресурсів. Цей фактор відіграє важливу роль у країнах Південної й Південно-Східної Азії, а також у деяких країнах Латинської Америки. Дешева робоча сила, як відомо, знижує витрати виробництва, тому так вигідно в цих країнах розміщувати нескладне виробництво, наприклад, збирання побутової електронної техніки за готовими схемами і компонентами. Місцевий капітал спрямовується

в легку й харчову промисловість, які не потребують особливо кваліфікованої робочої сили і високих технологій; до того ж у цих галузях капітал швидко обертається. Зараз країни, що розвиваються, виробляють тканин, одягу й взуття більше, ніж розвинуті країни. За сприятливих умов дешева й численна робоча сила може стати фактором динамічного розвитку економіки країни. Це продемонстрували «східноазійські тигри» – Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Таїланд, – які починали індустріалізацію з легкої промисловості, виробництва побутової техніки, а тепер вони є новими індустріальними країнами з диверсифікованою економікою. Але це стало можливим завдяки значним інвестиціям ТНК в трудомісткі галузі виробництва країн регіону. Навіть ті з нових індустріальних країн, що досягли найбільшого успіху (Республіка Корея, Бразилія, Таїланд) відчувають дуже сильну залежність від іноземного капіталу й зарубіжних технологій.

Таким чином, факторна основа економічних стратегій більшості країн, що розвиваються, складається з природно-ресурсного потенціалу або з дешевої робочої сили. Поступово, в міру накопичення капіталу, утворюються умови для індустріалізації країни; розвиваються галузі промисловості, які спираються на ці фактори: або переробка наявних природних ресурсів (включаючи сільськогосподарську сировину), або легка промисловість та інші галузі, що орієнтуються на некваліфіковану робочу силу. Згодом, коли вже побудовано каркас індустрії, створена відповідна інфраструктура, підготовлені національні кадри середньої і вищої кваліфікації, – країна приступає до наступного щаблю розвитку економіки, диверсифікує її галузеву структуру. Але цього етапу сьогодні досягли лиш окремі країни вказаної групи.

Крім факторів виробництва, на вибір економічних стратегій розвитку великий вплив справляє **динаміка процесів у світовій економіці**. Серед них найважливішими є: еволюція цивілізаційних стадій економічного розвитку; інтернаціоналізація господарського життя; науково-технічний прогрес; світова економічна інтеграція; глобалізація економічного розвитку.

У сучасній економічній науці поширюється уявлення про **три стадії розвитку цивілізації**, яким відповідають три типи економічного розвитку, що послідовно змінюють один одного – аграрний (доіндустріальний), індустріальний і постіндустріальний (інформаційний). Загальним (хоч і дещо умовним) критерієм віднесення країни до того чи іншого типу слугує показник частки сільського господарства, про-

мисловості й послуг у галузевій структурі народного господарства. Цей показник розраховується двома способами: 1) як частка вартості виробленої продукції чи послуг у ВВП; 2) як частка зайнятих у галузі відносно усіх зайнятих у народному господарстві.

На **аграрній стадії** залишилося небагато країн; це, як правило, найменш розвинуті країни, переважна частина яких розміщені в Африці та в Азії. Наприклад, частина сільського господарства у ВВП становить: у Центральноафриканській Республіці – 55%, Ліберії – 77, Малі – 45, Мозамбіку – 23, Сомалі – 65, Танзанії – 43, Непалі – 46, Ефіопії – 47%. У структурі зайнятості картина ще більш вражаюча. Так, у сільському господарстві Афганістану зайнято 80% усіх робітників, в Анголі – 85, Ефіопії – 80, Гані – 56, Гаїті – 66, Лаосі – 80, Непалі – 76, Буркіна-Фасо – 90% (дані за 2007 р.)¹. У країнах аграрного типу відзначається найнижчий рівень життя, перед ними постають найскладніші проблеми, в тому числі у виборі й здійсненні економічних стратегій. Вони повністю залежать від іноземного капіталу й міжнародної фінансової допомоги. Так, за оцінкою експертів, розвиток економіки Бангладеш на 55% залежить від іноземної допомоги. Для цієї країни навіть створено консорціум допомоги (об'єднує низку розвинутих країн і міжнародних організацій), який щороку надає Бангладеш близько 2 млн доларів.

Варіації при розробці стратегій у таких країнах обмаль, оскільки поле для їх опробувань дуже вузьке. Вони є постачальниками на світові ринки сільськогосподарської продукції; часто монокультурні, тому залежність їх від коливань ринкової кон'юнктури надто висока, а це нерідко порушує стратегічні наміри уряду. В багатьох країнах цього типу експорт однієї чи двох-трьох культур землеробства дає понад половину валютних надходжень. Так, для Сенегалу це арахіс, для Сальвадору – кава, для Гондурасу – банани, для Бангладеш – джут. На експорт сільськогосподарської продукції Буркіна-Фасо (бавовна, арахіс) припадає 95% валютних надходжень у країну.

Аграрний тип економіки панував у світі протягом багатьох століть. З другої половини XIX ст. більшість країн Західної Європи, а також США опановують **індустріальну стадію розвитку**. Перехід до неї став можливим після завершення промислової революції в цих країнах. Індустріальний тип економіки стає пануючим для розвинутих держав у першій половині XX ст. Індустріалізація була головною метою стратегій соціалістичних країн. Частка промисловості в

¹ www.cia.gov

структурі ВВП і всіх зайнятих у народному господарстві перевищувала 50%. Провідними галузями промисловості ставали такі, що виробляли дедалі складнішу продукцію. Якщо в першій половині XIX ст. основою промисловості була легка, харчова промисловість, сільськогосподарське машинобудування, то в другій половині того ж століття на перші позиції висуваються металургія, електроенергетика, транспортне машинобудування (виробництво локомотивів, вагонів, суден). У першій половині XX ст. переважаючу роль в економіці продовжують відігравати електроенергетика й металургія, але швидкими темпами нарощують потужності хімічна промисловість (особливо хімія органічного синтезу), верстатобудування, автомобільна й авіаційна промисловість.

З другої половини XX ст. відбувається суттєва трансформація структури промисловості розвинутих країн. Виробництво стає все менш матеріаломістким і більш наукоємним. Знижується значення видобувної й металургійної промисловості. Натомість з'являються й швидко поширюються такі галузі, як атомна енергетика, електроніка, авіакосмічна техніка, виробництво роботів, фармацевтика, лазерна техніка. Але наприкінці XX ст. промисловість для найрозвинутіших країн уже не відіграє провідної ролі з огляду на її місце в структурі народного господарства. Так, частка промисловості у ВВП Японії становить 27%, Німеччини – 29, Франції – 21, Великої Британії – 23, США – 21%. У структурі зайнятості ця частка в названих країнах становить відповідно 28%; 33%; 24%; 18%; 23%.

У соціалістичних країнах промисловість залишається провідною галуззю. Висока її частка і в нових індустріальних країнах, хоч вона й поступається вже послугами. В Китаї частка промисловості становить у ВВП 49%, у числі зайнятих – 25%; в Північній Кореї відповідно 43% і 43%; в Південній Кореї – 39 і 17; у Філіппінах – 31 і 15; в Сінгапурі – 31 і 21%.

У країнах з перехідною економікою, особливо в СНД, у зв'язку з глибокою кризою, що вразила насамперед за все промисловість, її частка знизилася. Все ж таки вона залишається досить високою. Так, частка промисловості у ВВП Білорусії становить 41%, Казахстану – 39, Росії – 39, України – 32%. Частка в числі зайнятих відповідно по країнах: 35%, 18, 29, 20%.

З останньої чверті XX ст. в структурі економіки розвинутих країн відбуваються зрушення, які свідчать про перехід цієї групи до вищої, **постіндустріальної, стадії економічного розвитку**. За наявності потужної,

суперсучасної промисловості в цих країнах стрімко зростає роль сфери послуг, яка дає більше ніж половину ВВП і охоплює переважну частину зайнятих у народному господарстві. Так, частка сфери послуг у ВВП США дорівнює 79%, Великої Британії – 76, Японії – 72, Німеччини – 70, Франції – 72%. До сфери послуг сучасна міжнародна статистика відносить не тільки побутові послуги, а й транспорт, будівництво, торгівлю, кредит, освіту, охорону здоров'я, культуру та ін. Але головна увага приділяється інформаційним послугам та кредитно-фінансовій сфері.

Постіндустріальний тип економіки ґрунтується на економічному використанні ресурсів, на задоволенні нематеріальних потреб людей. У середині 90-х років значна частина ВВП розвинутих країн припадала на продукцію інформаційних галузей – телекомунікації, комп'ютерні центри, програмне забезпечення. В економіці США $\frac{3}{4}$ доданої вартості, створеної в промисловості, становив інформаційний фактор. Швидкими темпами розвиваються світові інформаційно-фінансові ринки, страхові, інвестиційні ринки, які в багатьох випадках по обороту перевищують традиційні товарні ринки. Отже, нині економічна потужність країни визначається не кількістю споживаної речовини й енергії для матеріального виробництва, а ступенем споживання інформатики.

Таблиця 2.1

Галузева структура ВВП деяких країн світу (2007 р., %)¹

Країна	Сільське господарство	Промисловість	Послуги
Афганістан	38	24	38
Австралія	3	26	71
Білорусь	9	40	51
Бермуди	1	10	89
Бразилія	5	29	66
Канада	2	29	69
Китай	11	49	40
Ефіопія	47	13	40
Франція	2	21	77
Росія	5	39	56
США	1	21	78
Україна	9	32	59

¹ www.cia.gov

Слід зауважити, що сам по собі високий показник частки послуг у ВВП або в числі зайнятих не обов'язково свідчить про перехід країни до постіндустріальної стадії. Так, у багатьох невеликих країнах, що живуть за рахунок туризму або є офшорними зонами, частка послуг дуже висока: на Багамах вона становить 90% від ВВП, у Барбадосі – 78, на Бермудах – 89%. Але ці країни не знаходилися на стадії індустріалізації, вони її обминули; назвати їх постіндустріальними не можна з тієї причини, що їхня економіка структурно не збалансована, сучасної промисловості немає.

У постіндустріальних країнах частка послуг також досить висока. В Росії вона становить 56% у ВВП, в Україні – 59, Польщі – 64, Казахстані – 55, Естонії – 69%. Але це є свідченням не стільки успішного розвитку сфери послуг, скільки глибокого занепаду промисловості. Отже, неправомірно говорити про те, що ці країни вже перейшли до постіндустріального етапу. На цій стадії економічної еволюції, по суті, перебувають поки що тільки високорозвинуті держави, які контролюють світовий інформаційний простір і потоки капіталу.

Зміцнення економічних зв'язків між країнами, поглиблення міжнародного поділу праці призводять до **інтернаціоналізації світового господарства**. Інтернаціоналізація як процес має такі основні прояви:

- інтернаціоналізація виробництва;
- інтернаціоналізація капіталу;
- утворення транснаціональних корпорацій.

Інтернаціоналізація виробництва полягає у встановленні стійких виробничих зв'язків між фірмами різних країн. Ці зв'язки ґрунтуються на поглибленні спеціалізації й кооперування. Зараз практично кожній країні немає сенсу виробляти абсолютно всі товари та послуги, що споживаються нею; вона спеціалізується на таких, які виробляються з витратами, нижчими за середньосвітові, а решту одержує на міжнародних ринках. Це економить кошти, робочу силу, час і ресурси. Є багато галузей народного господарства, де ефективно тільки масове виробництво товару; велика його кількість не може бути поглинута внутрішнім ринком, тому виробництво заздалегідь орієнтується значною мірою на ринки інших країн. Це ще більше посилює спеціалізацію, яка, в свою чергу, стимулює виробниче кооперування. Міжнародні кооперативні зв'язки охопили велику кількість підприємств. Особливого розмаху вони досягли в автомобілебудуванні, електроніці та авіакосмічній техніці. Інтернаціоналізація виробни-

цтва призводить до взаємозалежності національних економік як на рівні окремих підприємств, так і на галузевих рівнях.

У науковій літературі поширена *еклектична парадигма міжнародного виробництва* Дж. Дайнінга. Згідно з нею, виокремлюється п'ять основних типів міжнародного виробництва залежно від домінуючих факторів:

- виробництва, які ґрунтуються на ресурсній базі й спільному використанні капіталів, технологій, ринків;
- виробництва ринкової основи, які також спільно володіють капіталами, технологією, інформацією та використовують сучасний менеджмент і організаційний досвід;
- виробництва, що ґрунтуються на раціональній спеціалізації продукції або технологічних процесів;
- виробництва, що пов'язані з торгівлею й розподілом продукту; джерелом економії при цьому є скорочення витрат на виробництві й доступ на місцеві ринки, близькість замовників, післяпродажне обслуговування;
- змішані виробництва, які складаються з різних комбінацій перших чотирьох¹.

Інтернаціоналізація капіталу проявляється посиленні міжнародного руху капіталу, переливанні капіталу за національні межі країни, зміцненні контактів між великими банками різних країн, контролі за рухом капіталу з боку транснаціональних банків, формуванні великих ринків і центрів операцій з валютою. Транснаціональні банки контролюють сотні мільярдів доларів. Найбільшими ТНБ є банки США, Японії, Німеччини, Франції, Великої Британії.

Як відомо, капітал має форми підприємницького й позичкового. Обидві форми значно прискорили темпи міжнародного руху з другої половини ХХ ст. В контексті економічної інтернаціоналізації особливе значення має рух прямих іноземних інвестицій, які безпосередньо впливають на інтернаціоналізацію виробництва. У 90-х роках минулого століття приріст прямих інвестицій становив 20%. В 2007 р. світовий обсяг ПІІ дорівнював 15 трлн дол.

Основною тенденцією розвитку ринку ПІІ є підвищення частки розвинутих країн і зниження частки країн, що розвиваються. Так, у сфері імпорту інвестицій близько 73% припадає на промислово роз-

¹ Див.: Dunning J.N. The Theory of International Production // The International Trade Journal. – 1998. – №1. – Р. 36–55.

винуті країни, понад 24% – на країни, що розвиваються, і менше 3% – на країни Центральної і Східної Європи.

У сфері експорту інвестицій розвинуті країни концентрують понад 90%, країни, що розвиваються, – 8%, а країни Центральної і Східної Європи – менше як 1%.

Основна частка загального обсягу вивезення (92%) і ввезення (80%) інвестицій припадає на США, Європейський Союз та Японію¹.

Міжнародні кредитні і фінансові операції у 80-х роках становили 400 млрд дол. на рік, а в 90-х роках їхній обсяг обчислювався вже трильйонами доларів. Провідну роль у міжнародному русі капіталу відіграють ТНК і ТНБ, які, по суті, повністю контролюють світовий ринок капіталу. Оскільки ці інституції є елементами структури економіки найрозвинутіших країн, стає очевидним, що країни ОЕСР контролюють усю світову економіку. В 2007 р. в структурі світових золотовалютних резервів на 1 дол. припадало 63,3%, на євро – 26,5, на фунт стерлінгів – 4,7, на єну – 2,9%.

Останніми роками відбувається суттєвий перерозподіл золотовалютних резервів між країнами. На перше місце вийшов Китай, його частка становить 25%. Далі йдуть Японія (15), Росія (7,5), Індія (4,3), Республіка Корея (4,1). Частка США становить лише 1,1%.

Характерною рисою є те, що обсяги фінансових угод набагато перевищують кількість реальних угод. Розрив між фінансовими і товарними ринками настільки збільшився, що перші втрачають безпосередній зв'язок з другими. На частку фінансів, що обслуговують реальний сектор або потік товарних благ, припадає не більше 10–12% загального обороту світових фінансових ресурсів; решта – це спекулятивний капітал, що не має реального наповнення². Така ситуація дуже небезпечна, бо вона дестабілізує фінансові ринки й часто ставить ті або інші країни на грань фінансового краху. Так було, наприклад, у 1997 р., коли фінансова криза охопила країни Азії, а також у серпні 1998 р., коли криза струснула економіку Росії та України.

Виключно велику роль в інтернаціоналізації капіталу відіграють міжнародні фінансові і банківські організації, насамперед, Міжнародний валютний фонд (МВФ); Всесвітній банк (ВБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), інші великі регіональні бан-

¹ Міжнародні фінанси: Навч. посібник/ За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Ржепішевського К.І. – К.: ЦУЛ, 2003. – С. 109.

² Д.С. Львов. Экономика развития. - С. 190.

ки розвитку. Вони не тільки здійснюють регулювання міжнародних потоків капіталу, а й втягують у міжнародний капіталообмін нові країни, становлять їх у сувору залежність від інтернаціоналізації, об'єктивних вимог світового ринку капіталу. При цьому країна вже частково втрачає суверенітет над певними сферами економічної діяльності; натомість у міжнародних відносинах утворюються наднаціональні структури, які вже являють собою елемент глобалізації.

Інтернаціоналізація виробництва й капіталу створює умови для **транснаціоналізації економічних відносин**. Сплетення виробництва й капіталу у великих масштабах веде до потужних корпорацій, головна компанія яких належить капіталу однієї країни, а філії розкидані по багатьох країнах. Частка ТНК у світовому промисловому виробництві становить близько 50%, близько 70% у його вільних валютних і промислових коштах. За деякими підрахунками, ТНК контролюють 70–90% світових ринків, послуг, технологій, а загальний обсяг реалізації 200 найбільших з них становить понад 30% світового валового внутрішнього продукту¹.

Саме діяльність ТНК посилює переливання капіталу, особливо в його підприємницькій формі, від одних країн до інших. Хоча переважна більшість прямих зарубіжних інвестицій припадає на розвинуті країни, проте в багатьох країнах, що розвиваються, позиції ТНК настільки сильні, що вони часто контролюють економіку й політику цих країн. Процес транснаціоналізації веде до того, що економічна влада держави над підприємствами слабшає, а ТНК здобувають реальну незалежність від своїх урядів. Економіка розвинутих країн і нових індустріальних країн глибоко транснаціоналізована. Транснаціоналізація поступово охоплює і країни з перехідною економікою. В деяких з них з'являються свої ТНК.

Інтернаціоналізація світової економіки супроводжується випереджаючими темпами **міжнародної торгівлі**. В 2007 р. світовий експорт становив 13,6 трлн дол. Порівняно з 2006 р. він збільшився на 8%, тоді як світовий валовий продукт – тільки на 5%. При цьому експорт сільськогосподарської продукції збільшився на 6%, палива й мінералів – на 3%, а продукції обробної промисловості – на 10%. Якщо в 1900 р. обсяг світової торгівлі відносно світового валового продукту становив 12%, то в 2007 р. – 27%².

¹ Глобалізація й безпека розвитку. / Під кер. О.Г. Білоруса. – К. – 2001. – С. 341.

² Ю.Н. Пахомов и др. Международные стратегии экономического развития. – ДНУ: Киев – Донецк, 2001. – С. 21.; www.cia.gov

Останнє десятиліття внесло політичні зміни щодо частки провідних країн у світовій торгівлі. На друге місце за експортом вийшов Китай, випередивши США; Південна Корея увійшла в першу десятку найбільших експортерів, одинадцятю стала Росія.

Таблиця 2.2

Найбільші експортери та імпортери товарів (2007 р.)¹

Країна	Експорт		Імпорт	
	млрд дол.	%	млрд дол.	%
Німеччина	1 361	10,0	1 121	8,2
Китай	1 221	8,9	917	6,7
США	1 140	8,4	1 987	14,6
Японія	666	4,9	571	14,2
Франція	559	4,1	601	4,4
Італія	475	3,5	484	3,5
Нідерланди	465	3,4	402	2,9
Канада	440	3,2	394	2,9
Велика Британія	416	3,0	596	4,4
Республіка Корея	387	2,8	360	2,6
Світ	13 643	100,0	13 643	100,0

Під впливом науково-технічного прогресу змінюється структура міжнародної торгівлі. За останні два десятиліття минулого століття частка товарів, виготовлених за високими технологіями, зростає в міжнародній торгівлі вдвічі (з 11 до 22%), за середніми технологіями – в 1,5 разу (з 22 до 32%) при одночасному скороченні товарів, виготовлених за низькою технологією (з 21 до 18%) і первинних продуктів (з 34 до 19%) (табл. 2.3.)

Дедалі більшого значення набуває торгівля послугами. Якщо пересічний показник приросту експорту в світі становив в 1990 – 1999 рр. 5%, то щодо послуг відповідне значення було 6%. За період 2004-2006 рр. експорт товарів збільшився на 20, а експорт послуг – на 25%. Провідне місце в міжнародній торгівлі посідає західна Європа. Її частка в експорті товарів у 2006 р. становила 48, а в експорті послуг – 51%. Частка Північної Америки становила відповідно 15 і 17%.

¹ www.wto.org

Таблиця 2.3

Товарна структура світового експорту (2006 р.)¹

Товари	Світовий експорт, %
Сільгоспродукти:	8,0
- сировина	1,6
- продовольство	5,7
Мінерали:	19,3
- руди чорних металів	1,7
- руди кольорових металів	2,6
- паливо	15,0
Продукція обробної промисловості:	70,0
- чорні метали	3,1
- хімічна продукція	10,6
- інші напівфабрикати	6,7
- машини й обладнання	37,0
- тканини	1,8
- одяг	2,6
Інші споживчі товари	8,0
Неспецифічні товари	4,3

Одним з найважливіших проявів інтернаціоналізації світової економіки є **міжнародна економічна інтеграція**. Вона характеризує найвищий рівень розвитку міжнародних економічних відносин. Економічна інтеграція відбувається на двох рівнях. На мікрорівні вона виявляється у злитті фірм, що, зокрема, веде до утворення ТНК. На макрорівні інтеграція розвивається на основі об'єднання національних економік країн, внаслідок чого виникають регіональні інтеграційні утворення. Основними формами регіональної інтеграції є: зона преференційної торгівлі; зона вільної торгівлі; митний союз; спільний ринок; економічний і політичний союз. На досить високому рівні розвитку інтеграції національні економіки становлять єдине ціле, що характеризується єдиною виробничою структурою, спільною структурою регулювання з боку державних і недержавних інституцій, вільним рухом факторів виробництва і навіть політичною єдністю.

Серед найвідоміших регіональних об'єднань слід назвати Європейський Союз (ЄС), Північноамериканську угоду про вільну тор-

¹ www.wto.org

гівлю (НАФТА), Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), Спільний ринок Південного Конусу (МЕРКОСУР) та Співтовариство Незалежних Держав (СНД). Їхні основні параметри подано в табл. 2.4:

Таблиця 2.4

Частка регіональних об'єднань у світових економічних показниках (2007, %)¹

Економічні показники	ЄС	ЄАВТ	НАФТА	СНД	МЕРКОСУР
Населення	7,4	0,2	6,7	4,2	4,0
ВВП (за ПКС)	22,7	0,9	24,4	4,4	4,5
Експорт	37,5	2,3	13,9	3,7	1,6

Сучасним процесам міжнародної економічної інтеграції притаманні такі особливості²:

- динамізм процесів міжнародної економічної інтеграції в цілому, зумовлений як дією об'єктивних факторів, так і реакцією країн світу на розвиток окремих інтеграційних угруповань;
- нерівномірність розвитку й реалізації форми міжнародної економічної інтеграції, яка спричинена проявами очевидних відмінностей економічного розвитку країн і регіонів світу;
- розвиток, поряд з інтеграційними, дезінтеграційних процесів, які мають глибокі корені в історичних, політичних, економічних і соціальних закономірностях світового розвитку.

Подальший розвиток інтернаціоналізації зумовлює становлення інтеграції на глобальний рівень, тобто наслідком цього процесу стане глобальна економічна інтеграція, яка вбере в собі регіональні інтеграційні осередки.

Найрозвинутішим проявом інтернаціоналізації є **глобалізація**. В сучасній науці глобалізацію розглядають як просунуту стадію розвитку процесу інтернаціоналізації різних аспектів суспільного життя: економічних, політичних, культурних. На цій стадії інтернаціоналізація поступово охоплює усе світове співтовариство, досягаючи планетарних масштабів. Глобалізація надає взаємозв'язкам різних країн нових властивостей.

¹ www.en.wikipedia.org

² Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 336.

Стимулюючою силою для появи й розвитку глобалізації стала **науково-технічна революція**. Початок процесу глобалізації пов'язується в часі з переходом індустріально розвинутих країн у постіндустріальну фазу розвитку. Особливе значення має бурхливий розвиток світової системи інформації, який сприяв транснаціоналізації виробництва і капіталу. Інформаційно-комунікативні системи дають можливість укладати економічні угоди в будь-який час незалежно від місцезнаходження агентів угод. Виключну роль у цьому процесі відіграє Інтернет. Світова інформаційна мережа забезпечує глобалізацію капіталу і децентралізовану концентрацію виробництва і праці. Утворюється світовий інформаційно-фінансовий простір.

Важливою стороною сутності глобалізації є утворення і швидкий розвиток наднаціональних структур у світовій економіці. Жодна країна зараз не може планувати свою економіку без огляду на світову економічну ситуацію.

Глобалізацію характеризують такі основні риси:

- посилення взаємозв'язку всіх дій країн в соціально-економічній сфері, політиці, культурі;
- територіальне поширення інтернаціоналізаційних процесів, які охоплюють увесь світ;
- універсальність міжнародних економічних процесів;
- зростання масштабу виробництва, концентрація і централізація капіталу;
- поглиблення науково-технічного прогресу, що супроводжується інформаційною революцією;
- посилення міжнародної економічної інтеграції і регіоналізації міжнародних відносин.

Глобалізація є об'єктивним і неухильним процесом. У цілому її слід оцінювати позитивно, оскільки вона об'єднує національні економіки в єдине організаційне ціле і тим самим підвищує ефективність світового господарства. Глобалізація сприяє зближенню не тільки економік, а й культур різних народів, полегшує порозуміння між ними. Проте цей процес супроводжується накопиченням серйозних проблем, які постають не тільки перед окремими країнами, а й перед усім людством.

Однією з найгостріших проблем, що несе глобалізація, є поступова втрата країнами частки національного суверенітету над економікою внаслідок її дерегуляції відповідно з вимогами ТНК, ТБН і міжнародних фінансових організацій. Особливо вразливо наслідки

дерегуляції виявляються на світових фінансових ринках. Глобальний грошовий обіг і біржові трансакції за 1995 – 2000 рр. збільшилися у 10 разів. Небаченого розмаху набули глобальні валютні спекуляції, які завдають величезної шкоди валютам бідних країн. Глобальні фінансові системи все більше відриваються від реальної економіки. Так, номінальна вартість «віртуальних» деривативних угод сягає 50 трлн дол., що вдвічі більше від річного світового доходу. В таких умовах який-небудь потужний фінансовий центр може спровокувати глобальну фінансову кризу, що вже неодноразово мало місце¹.

Іншою проблемою є зростання нерівномірності між розвинутими й найменш розвинутими країнами, між найбагатшими й найбіднішими людьми у світі. Так, 225 найзаможніших людей світу володіють багатством в 1 трлн дол., що дорівнює річному доходу 47% людства. Якщо в 1960 р. 20% найбагатших людей світу отримували доходи у 30 разів більше ніж 20% найбідніших людей, то наприкінці 90-х років розрив збільшився до 60 разів². Актуальною стає проблема створення глобального механізму перерозподілу виробничих цінностей з метою вирівнювання доходів країн і верств населення людства.

Деякі дослідники вбачають загрозу в тому, що через розвиток системи інформації (зокрема, через Інтернет) людина може стати зброєю маніпуляції наднаціональних або недемократичних сил.

Ці та інші проблеми глобалізації чекають свого вирішення, проте сам процес глобалізації об'єктивний і неминучий. Розробляючи стратегію розвитку країни, її уряд, науковці й політичні діячі повинні зважувати на особливості цього процесу, щоб скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад.

Запитання для самоконтролю

1. Якими рисами характеризується внутрішнє середовище формування стратегій розвитку?
2. Які зовнішні чинники впливають на формування стратегій розвитку?
3. Які стадії формування світового ринку можна визначити?
4. Що являє собою світове господарство як система?
5. Як фактори виробництва впливають на формування і реалізацію стратегій економічного розвитку?

¹ Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2001. – С. 43.

² Там само. – С. 44.

6. Яка існує залежність між стадіями цивілізаційного розвитку й формуванням стратегій?
7. Які риси характеризують інтернаціоналізацію світового господарства?
8. Що таке «транснаціоналізація економічних відносин» і як цей процес впливає на формування стратегій розвитку?
9. Які зрушення відбуваються в динаміці й структурі міжнародної торгівлі?
10. Які рівні й форми притаманні сучасним інтеграційним процесам?
11. Яку роль відіграє науково-технічна революція у формуванні стратегій розвитку?
12. Що є найвищим проявом інтернаціоналізації світового господарства?

Розділ 3. Глобалізація і стратегії розвитку

Ключові поняття

Глобалізація як метасистема. Інформаційна революція як умова глобалізації. Світовий фінансовий ринок. Транснаціоналізація світової економіки як прояв глобалізації. Міжнародні організації як регулятори світових економічних процесів. Глобальний наднаціональний простір. Зміна ролі держави в умовах глобалізації. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації. Ступінь глобалізованості країни.

3.1. Суть і основні прояви глобалізації

Найважливішим, найвпливовішим процесом у середовищі формування стратегій розвитку нині є глобалізація. Дослідники в галузі економіки, соціології й політології пов'язують з глобалізацією принципово новий етап у розвитку людства, що якісно відрізняється від попередніх історичних формацій. Зокрема, в економічному вимірі процес глобалізації узгоджується з переходом від індустріального суспільства до постіндустріального. Якщо так, то стратегії економічного розвитку країн, що знаходяться ще на аграрній або індустріальній стадіях, повинні бути націлені саме на постіндустріальні перспективи. З глобалізацією одні фахівці пов'язують надії на поширення соціального прогресу в масштабах усього людства, а інші виступають з песимістичними прогнозами щодо майбутнього розвитку світового суспільства. Така суперечливість у поглядах на глобалізацію має як об'єктивні, так і суб'єктивні причини.

Головною з них є те, що глобалізація як процес суперечлива в своїй основі, має неоднозначні прояви й наслідки. Що ж до суб'єктивних підходів до оцінки глобалізації, то розбіжності ґрунтуються на відсутності усталеного й чіткого визначення самого поняття цього процесу. Існують вузькі й широкі трактування глобалізації: від обмеження її тільки сферою економіки до поширення на всі прояви людської життєдіяльності. Часом будь-яке нове явище в розвитку світового суспільства об'являється формою вираження або наслідком глобалізації.

Уперше термін «глобалізація» з'явився в науковому обігу в 1983 р., в статті Т. Левіта, опублікованій у журналі «Гарвард бізнес ревію»; ним він так назвав феномен злиття ринків окремих продуктів, що виробляли багатонаціональні корпорації. З того часу поняття глобаліза-

ції значно розширилося й збагатилося дефініціями. Одне з найбільш розширених, але точних за основною ідеєю тлумачень глобалізації належить У.Т. Андерсону. В книзі «Все тепер пов'язано. Життя в першій глобальній цивілізації» він розглядає глобалізацію як **«систему систем»**, що прискорено змінюється. Ця система охоплює не тільки економіку, а й політику, культуру і навіть біосферу¹.

Аналогічне тлумачення глобалізації надає американський дослідник Р. Кеохане. Він розглядає її як «стан світу, для якого характерні мережі взаємозалежності, що простягаються на трансконтинентальні відстані. Складовими частинами цих мереж можуть бути рух і вплив потоків капіталу й товарів, інформацій та ідей, людей і насильства, а також пов'язані з екологією біологічно ефективні субстанції»². Відповідно до цього відокремлюються чотири виміри глобалізації: економічна, військова, екологічна і соціально-культурна глобалізація.

За подібним трактуванням, термін «глобалізація» містить ідею, згідно з якою світовий ринок слід розглядати як цілісність. Таке можливе тільки тоді, якщо норми, пов'язані з існуванням держав-націй будуть значно послаблені³.

Узагальнене визначення глобалізації міститься в працях вітчизняних вчених: глобалізація – об'єктивний процес у сучасних міжнародних відносинах, вищий етап інтернаціоналізації, що ґрунтується на розвитку інформаційних технологій⁴.

Отже, **глобалізація – це метасистема**, що характеризується прискоренням темпів розвитку усіх сфер суспільного життя: економічної, соціальної, політичної, духовної. В основі глобалізації полягає інтернаціоналізація людської діяльності. Глобалізацію часто розглядають як ускладнену стадію або форму прояву інтернаціоналізації. При цьому слід зауважити, що глобалізація означає не тільки прискорення розвитку соціально-економічних процесів, але виводить їх на новий якісний рівень. Взаємозалежність між країнами, соціальними спільнотами, ринками, суб'єктами економіки набуває планетарного характеру й становить суцільну систему.

Найвиразніше глобалізація проявляється у сфері економіки, тут її вплив найбільш очевидний. Вона охоплює насамперед фінансову

¹ Див. W. T. Anderson. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – Westview Press, 2001. – Р. 1.

² Цит. за: «Internationale politik». – № 7. – 2001. – С. 39.

³ Домінік Марген, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, 2005. – С. 14.

⁴ Дергачев В. Геоэкономический словарь-справочник. – Одесса, 2004. – С. 35.

сферу, переважно в галузі короткострокових інвестицій та «гарячих грошей». На відміну від національних економік, становлення яких ґрунтується на торговельно-промисловому капіталі, глобалізація формується переважно на фінансовому капіталі. Глобалізація супроводжується легкістю переміщення капіталу, лібералізацією руху товарів і послуг, безпрецедентно швидкому впровадженню електронних засобів у валютно-кредитну і фінансову діяльність, внаслідок чого здійснення міжнародних операцій з капіталом і валютою набуло нечуваного прискорення наприкінці ХХ ст. Глобалізація створює сприятливе середовище для поширення діяльності транснаціональних корпорацій та банків.

Американський професор Пітер Ратленд виокремлює шість ключових, на його думку, ознак глобалізації, чотири з котрих безпосередньо стосуються економічної сфери¹.

- 1. Революція в інформаційних технологіях.** Глобальна ера пов'язана з комунікаційними системами – телебаченням, реактивними літаками, супутниками, комп'ютерами, мікросхемами, мобільними телефонами, Інтернетом, контейнерними перевезеннями тощо.
- 2. Економічна революція.** Під нею П. Ратленд розуміє політику економічного зростання, що укладається в парадигму «Вашингтонського консенсусу». Вона включає такі елементи:
 - плаваючі обмінні курси;
 - пом'якшення торговельних перешкод;
 - «зелена революція в сільському господарстві»;
 - дешева енергія (зокрема, завдяки атомній енергетиці);
 - прискорений розвиток сфери послуг;
 - зростання значення транснаціональних корпорацій і заохочення їх випереджаючого розвитку;
 - зменшення регулюючої ролі уряду в національній економіці.
- 3. Регіоналізація світової економіки.** Поряд з глобалізацією міжнародних економічних відносин поширюється утворення регіональних інтеграційних угруповань (ЄС, НАФТА, СНД та ін.), значення яких у світовій економіці зростає.
- 4. Поляризація.** Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих.

¹ Див. П. Ратленд. Глобалізація и посткоммунизм // МЭ и МО. – №4. – 2002. – С. 15–18.

Така оцінка основних рис глобалізації десь у чомусь суб'єктивна і не всіма дослідниками сприймається однозначно. Проте ця схема вказує на найбільш істотні напрями розвитку процесу, що зветься глобалізацією.

Найхарактернішою ознакою глобалізації є **посилення взаємодії і взаємозалежності в сучасному суспільстві**, завдяки чому формується, на думку відомого соціолога М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі усєї планети¹.

Економіку як основу глобалізації визначає один з відомих російських дослідників глобалізації В. Медведєв. Він вважає, що глобалізація є ніщо інше, як прояв сучасної постіндустріальної стадії розвитку економіки й суспільства у відносинах між країнами світу. Це новий ступінь інтернаціоналізації суспільного життя – економічних, політичних, соціокультурних, екологічних, демографічних зв'язків між народами. В його розумінні, основні імпульси глобалізації йдуть від економіки. Без врахування економічної складової втрачається основний аргумент, що підтверджує об'єктивний характер глобалізації як процесу неминучого й прогресивного у своїй основі, хоч і суперечливого².

Як основні ланки глобалізації, МВФ визначає світову торгівлю, транснаціональні фінансові потоки, перетоки технологій, інформаційні мережі й взаємодії культур. ЮНКТАД наголошує увагу на глобалізації виробничих процесів через міжнародну виробничу кооперацію.³

Крім суто економічних проявів глобалізації дослідники визначають також такі їхні форми, як зміцнення взаємодії різних культур, формування системи глобальних соціальних взаємодій як основи становлення планетарного соціуму, зростання чисельності державних і недержавних міжнародних організацій, руйнування адміністративних перепон між країнами.

На думку французьких соціологів Д. Мартена, Ж.-Л. Мецжера і Ф. П'єра, «глобалізація постала перед нами як «тотальний соціальний факт», тобто як низка трансформуваль, які торкаються всіх аспектів

¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика общества и культура. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 105.

² Див.: МЭ и МО. – №2. – 2004. – С.3.

³ МЭ и МО. – №1. – 2004. – С. 4..

суспільного життя: економічних, професійних, правових, культурних, політичних і навіть геополітичних стосунків»¹.

Таким чином, підсумовуючи наведені нижче ознаки глобалізації, можна висловити таке узагальнення щодо її змісту.

Глобалізація – це процес прискорення розвитку взаємозв’язків в усіх сферах людської діяльності і перетворення їх в суцільну планетарну метасистему. Глобалізація має в своїй основі інтернаціоналізацію суспільної діяльності, насамперед, економічної, але суттєво від неї відрізняється. Принципова різниця полягає в такому: якщо інтернаціоналізація – це посилення зв’язків між країнами світу при збереженні повної національної суверенності (міжнародний рівень), то глобалізація означає перехід через національні кордони (наднаціональний рівень).

Найважливіші прояви глобалізації:

- бурхливий розвиток системи засобів інформації, формування єдиної світової інформаційної мережі і системи комунікацій;
- прискорене зростання значення фінансової сфери в міжнародній економічній діяльності;
- поширення діяльності ТНК, посилення транснаціоналізації світової економіки;
- формування системи міжнародних організацій, які разом з ТНК утворюють наднаціональний механізм управління світовою економікою, збільшення кількості недержавних суб’єктів міжнародного життя;
- посилення «відкритості» національних економік;
- у процесі трансформації співвідношення національне – наднаціональне» змінюється роль держави в управлінні національною економікою;
- виявляється тенденція нерівномірності розвитку найбільш розвинутих і менш розвинутих країн;
- регіоналізація світової економіки;
- соціальна трансформація в планетарному вимірі, яка виражається в інтеграції окремих елементів суспільства в глобальні світові структури, в ослабленні традиційних зв’язків та орієнтації на уніфіковані цінності;
- прискорення взаємодії культур.

¹ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П’єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія. – 2005. – С. 267.

Ці характерні прояви глобалізації впливають досить істотно на світові економічні процеси і на національні економічні політики, їх необхідно враховувати при розроблені стратегій економічного розвитку. Тому доцільно складова метасистеми глобалізації розглянути докладніше. Пам'ятаймо, що кожна із складових є системою, що перебуває в динаміці.

Прогрес у системі інформатики і комунікацій. Чому саме з цього слід починати аналіз механізму глобалізації, адже «серцевиною» її є економіка як світова система? Справа в тому, що сучасна трансформація економічних процесів була б неможливою без інформаційної революції і опанування комунікаційної системи новими засобами транспорту й зв'язку. Саме блискавичність, з якою інформація, наприклад, про валютні курси поширюється з будь-якого фінансового центру на протилежний бік планети, уможливорює швидке перекачування величезних валютних коштів між країнами й валютними ринками. Сучасні засоби зв'язку, Інтернет набагато збільшили масове залучення населення планети до взаємних контактів, в тому числі ділових. Розвиток автотранспорту й реактивної авіації дає можливість здійснити безпосередні контакти між діловими партнерами різних країн без суттєвих витрат часу на переміщення в просторі.

Революція в інформатиці й телекомунікаціях розпочалася в останній чверті ХХ ст. Протягом тридцяти років минулого століття потужність загального числа комп'ютерів у світі подвоювалася пересічно протягом вісімнадцяти місяців. Обсяг інформації на кожному квадратному сантиметрі дисків, починаючи з 1991р., збільшувався в середньому на 60% на рік. Вартість перенесення інформації скоротилася в багато разів¹.

Завдяки розвитку сучасних телекомунікаційних засобів здійснюється фактично руйнування національних кордонів для поширення інформації. Утворюється єдиний світовий інформаційний простір, у межах якого формуються єдині культурні, світоглядні, етичні стандарти, що оволодівають широкими масами населення планети (з позитивними й негативними наслідками). Утворюється, за висловом У. Андерсона, світовий «кіберпростір», у якому зберігається й оброблюється інформація, йде інтенсивний обмін нею. Намагання деяких урядів перекрити доступ до інформації обертаються для їх країн істотними економічними втратами. Цей простір зростає прискореними

¹ Уткин А. И. Глобализация: процесс и осмысление // «Свободная мысль – XXI». – 2000. – № 11. – С. 29.

темпами. За деякими підрахунками, тільки за перші три роки ХХІ ст. було створено більше інформації, ніж за попередні 300 тис. років людської історії¹.

Інформаційна революція ґрунтується на розвитку науково-технічного прогресу, насамперед – на удосконаленні й здешевленні інформаційних технологій. Так за десятиліття (1985–1996 рр.) вартість одного мегабайта комп'ютерного диска зменшилася в 2 тис. разів, витрати на виробництво однієї операції за двадцять років (1975–1995 рр.) знизилися в 23 тис. разів². Щорічний приріст світового ринку інформаційно-комунікаційних технологій протягом 90-х років становив пересічно 6–8%, а в таких країнах, як Китай, В'єтнам, Польща – навіть 25–27%. Проте розподіл цього ринку між різними регіонами світу досить нерівномірний. Так, на США припадає 34% світового ринку ІКТ, на Європу – 29, Японію – 12 й на решту країн – 25%.

У 2006 р. обсяг світового ІТ-ринку становив 1,16 трлн дол. Прогнозується, що в 2010 р. ця цифра зросте до 1,48 трлн дол., а темпи зростання становитимуть 6,3% на рік. В 2006 р. приріст у цілому по світу дорівнював 4,7%, в тому числі в Європі – 3,9, в США – 4,5, в Японії – 2,6, в решті країн – 7,7%.

Інформація – це насамперед знання. Роль знань як фактора економічного розвитку швидко зростає. За даними Всесвітнього банку, в країнах ОЕСР протягом останніх 15 років минулого століття зростання додаткової вартості в галузях, що ґрунтуються на знаннях, пересічно становило 3% (темпи загального економічного зростання не перевищували 2,3%). Частка цих галузей в сукупній додатковій вартості збільшилася в Німеччині з 51 до 60%, у Великій Британії – з 45 до 51%, у Фінляндії – з 34 до 42%. Але 85% сукупних світових інвестицій у науку здійснюють країни ОЕСР, 11% – нові індустріальні країни, а на решту країн (серед них і Україна) припадає лише 4%.

Інформатика, крім того, це засіб комунікації. Найбільше вона виявляється у сфері телекомунікацій, яка стрімко розширюється. Тут також спостерігається досить великий розрив між регіонами. На США й Канаду припадає 66% Інтернет-вузлів, на Західну Європу – 22%, на Японію, Австралію, Нову Зеландію – 6, на решту країн – 6%. Рівень охоплення населення фіксованими телефонними лініями в Україні становив у 2000 р. 30%, у Європі – 40%; мобільними телефонами в Україні – 5,5%, у Європі – 50%; Інтернетом в Україні – 4,5%,

¹ Anderson W. T. All Connected Now. Life in the First Global Civilization. – P. 136.

² МЭ и МО. – № 3. – 2000. – С. 6.

у Європі – 36%. У 2007 р. на країни ЄС припадало 24% усіх інтернет – користувачів у світі, на США – 20%, на Китай – 16, на Росію – 2,5, на Україну – 0,5%¹. Проте становище в нашій країні не найгірше. На початку XXI століття 80% людей у світі ні разу не користувалися телефоном і 93% не використовували комп'ютера².

Із глобалізацією інформаційних технологій пов'язано явище, яке одержало назву «digitale divide», що можна перекласти приблизно як «поділ у засвоєнні». Це поняття використовується для описання нового поділу між державами і всередині суспільства щодо тих, хто має доступ до інформації, й тих, хто не має такої можливості з фінансових причин або за браком освіти.

Інформаційну революцію краще вважати не проявом чи наслідком, а передумовою, чинником глобалізації. Без перевороту в інформаційно-комунікативних технологіях процес глобалізації був би неможливим.

Формування світового фінансового ринку. Його передумовою якраз і стала інформаційна революція. Нові інформаційні технології з'єднали основні фінансові центри і суттєво знизили трансакційні витрати фінансових угод і час, необхідний для їхнього здійснення.

Важливим чинником глобалізації в фінансовій сфері стали зміни умов діяльності фінансових інститутів у зв'язку з дерегулюванням банківської діяльності. В процесі дерегулювання було знято перешкоди на проведення банками й іншими фінансовими закладами різних фінансових операцій. Внаслідок цього виникають фінансові холдинги, що надають клієнту будь-які послуги в галузі фінансового посередництва. Саме холдинги нині домінують на світовому фінансовому ринку³.

Особливістю фінансових ринків в умовах глобалізації стало зростання невизначеності відносно валютних курсів і курсів цінних паперів. З'явилися нові види цінних паперів – деривати, які є похідними від інших цінних паперів. Це відкрило можливості для масових спекуляцій і прискорило процес відособлення валютно-фінансової сфери від реальної економіки. Щоденний обсяг операцій на валютно-фінансових ринках в десятки разів перевищує реальні потреби фінансування міжнародної торгівлі; цей обсяг майже дорівнює сукупним

¹ www.cia.gov

² Згуровський М. Общество знаний и информации – тенденции, вызовы, перспективы / «Зеркало недели». – №19. – 2003. – С. 17.

³ Иванов Н. Вызовы глобализации: экономический аспект // МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 5.

валютним резервам усіх національних банків світу. Обсяг ринку вторинних цінних паперів у декілька разів перевищує світовий валовий продукт¹.

Про масштаби розвитку світової фінансової системи свідчать такі цифри. За останні 20 років минулого століття щоденний обсяг угод на світових валютних ринках збільшився з 1 млрд до 1200 млрд дол. (тобто в 1200 разів), тоді як обсяг світової торгівлі товарами та послугами – всього лише на 50%². Капітал в усе зростаючих розмірах іде не у виробництво у вигляді прямих інвестицій, а в спекуляцію. Переважає транскордонне переміщення капіталу у вигляді короткострокових портфельних інвестицій. Це переміщення виходить з-під контролю урядових структур; навіть у найрозвинутіших країнах тільки 30% ринку цінних паперів контролюється державою. В економіці виникає ситуація «мильної бульки»: номінальна ринкова вартість цінних паперів перевищує їхнє реальне наповнення, а це призводить до економічної нестабільності, а то й небезпеки для країни (ефект «мильної бульки» розглянуто на прикладі економіки Японії).

Є підстави вважати, що характерною рисою глобалізації є формування в масштабах усього світу не просто фінансового або інформаційного ринку, а й утворення фінансово-інформаційного простору, в якому дедалі більше здійснюється не тільки комерційна, а й уся діяльність людства³.

Транснаціоналізація світової економіки. Одним з найвиразніших проявів глобалізації є утворення транснаціональних корпорацій і посилення їхнього впливу на світові економічні процеси. Можна навіть стверджувати, що система ТНК є головною рушійною силою глобалізації як метасистеми. Відкритість національних економік, що є одним з ключових вимог згідно з Вашингтонським консенсусом, найбільше відповідає саме інтересам ТНК. Інтернаціоналізація виробництва дозволяє ТНК захоплювати ринки, обминаючи митні перешкоди. Транснаціональні корпорації все більше відриваються від країни базування в своїй діяльності, в них все менше залишається «національного» і все більше – «глобального». Так, американська компанія «Екссон» 75% своїх доходів отримує за межами США. ТНК виходять з-під опіки своїх урядів і стають, по суті, незалежними суб'єктами економічної діяльності.

¹ Неклесса А. Реквием XX веку // МЭ и МО. – № 2. – 2000. – С. 11.

² Н. Вызовы глобализации: экономический аспект // МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 5.

³ Див.: Практика глобализации: игры и правила новой эпохи. – М., 2000. – 133–

Наприкінці ХХ ст. транснаціоналізація відбувалася прискореними темпами. В 1999 р. загальна сума злиття між фірмами різних країн й поглинання місцевих фірм іноземними становила 720 млрд дол. Закордонні філії виробляли товарів на 5 трлн дол. Очікується, що до 2020 р. інвестиції ТНК досягнуть 800 млрд дол., а вартість товарів, вироблених їх закордонними філіями, становитиме 20 трлн дол.¹

У світі нараховується понад 780 тис. зарубіжних філій, якими володіють 78 тис. материнських компаній. Мережа філій невпинно розширюється. Якщо в 90-ті роки минулого століття число материнських компаній збільшилося в 1,7, то кількість філій – в 4,7 разу. Темпи і масштаб транснаціоналізації світової економіки проілюстровано в табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Показники транснаціоналізації світової економіки²

Основні показники	Роки			
	1990	1995	2000	2006
Кількість материнських ТНК	36600	44508	63312	78000
Кількість зарубіжних філій ТНК	174900	276659	821818	780000
Активи зарубіжних філій, млрд дол.	5744	7091	21102	51 187
Обсяг продаж зарубіжних філій, млрд дол.	5467	5933	15680	25 177
Обсяг експорту зарубіжних фірм, млрд дол.	1166	1841	3572	4 707
Кількість зайнятих в зарубіжних філіях, млн осіб	23,7	30,8	45,6	73
Частка зарубіжних філій ТНК, %:				
• у світовому експорті	34,0	37,0	54,8	34,5
• у світовому виробництві	6,3	4,9	10,3	...

Показником транснаціоналізації може бути рух прямих іноземних інвестицій. Їхній річний обсяг зріс із 57 млрд у 1980 р. до 1271 млрд дол. у 2000 р., а накопичена величина за той самий період збільшилася з 615 млрд до 6314 млрд дол., тобто більше ніж вдесятеро (табл. 3.2). В 2006 р. накопичена величина ПІІ становила вже понад 12 трлн дол.

¹ «Свободная мысль – ХХ». – №11. – 2000. – С. 30–31.

² МЭ и МО. – №2. – 2003. – С. 43.; UNCTAD. World Investment Report 2007.

Таблиця 3.2

Динаміка прямих іноземних інвестицій у світовій економіці (млрд дол.)¹

Показники	Роки							
	1980	1990	1995	2000	2001	2002	2003	2006
Річні ПІІ	57	172	331	1271	824	651	653	1306
Накопичені ПІІ	615	1496	2937	6314	7138	7789	8442	12474

Успішність, із якою ТНК просуваються на міжнародні ринки, ґрунтується на їхній конкурентних перевагах, насамперед, завдяки технологічному лідерству. ТНК мають можливість відраховувати значні кошти на утримання науково-дослідних закладів, на високу заробітну плату найкваліфікованіших інженерів, менеджерів. Найбільшими компаніями в світі створено понад 100 великих дослідницьких центрів, у тому числі й за межами країни базування (табл. 3.3).

Переважає більшість материнських компаній (79%) розташована в розвинутих країнах. Останнім часом вони стали виникати і в нових індустріальних країнах (Сінгапурі, Республіці Кореї, Бразилії), а також у Китаї та Росії.

Таблиця 3.3

Перші ТНК світу за обсягом чистих доходів в 2007 р.²

Компанія, країна базування	Чистий дохід, млрд дол.	Число зайнятих, тис. чол.
Exxon Mobil Corporation, США	40,6	106
General Motors, США	38,7	284
General Electric, США	22,2	319
Toyota Motor, Японія	13,9	299
Wall-Mart Stores, США	12,7	2100
Daimler Chrysler, Німеччина – США	8,7	272
Honda Motor, Японія	5,0	167
Boeing, США	4,1	159
Fiat, Італія	2,1	172

¹ Укладено за: МЭ и МО. – №2. – 2003. – С. 43; www.td.ru; UNCTAD. World Investment Report 2007.

² www.cia.gov

500 найбільших ТНК зосереджують понад $\frac{1}{4}$ світового виробництва товарів та послуг, $\frac{1}{3}$ експорту промислової продукції та $\frac{3}{4}$ торгівлі технологіями й управлінськими послугами¹.

Вплив транснаціональних корпорацій ґрунтується на фактичному контролюванні значної частини транснаціонального капіталу, що функціонує на міжнародних фінансових ринках, які в своїй більшості мають олігополістичну структуру. Однією з переваг ТНК є можливість використання замкненого внутрішньофірмового ринку, що забезпечує їм меншу залежність від економічної політики урядів, а також успішне обминання торговельних перешкод. Понад третину світових товарних потоків припадає на внутрішньофірмову торгівлю ТНК, яка здійснюється за трансфертними цінами².

Позиції ТНК міцні й у економічній політиці. В країнах базування вони формують потужне лобі, яке здійснює значний вплив на уряди розвинутих держав. На уряди держав, де розташовані їх філії, ТНК часто здійснюють тиск в жорстких формах, вимагаючи проведення економічної політики в своїх власних інтересах, нерідко на шкоду національним інтересам приймаючих країн.

Поведінка ТНК викликає стурбованість у політичних колах світової громадськості. В керівництві ООН розглядається пропозиція про створення Світової конвенції з контролю за «демократичною репутацією» провідних ТНК. Дванадцять великих неурядових організацій США й Великої Британії розробили проект, який передбачає перевірку діяльності таких велетнів, як «Екссон», «Карбайд», «Монсанто», «Шелл», «Бенеттон» та ін.³

Транснаціоналізація має як негативні, так і позитивні наслідки. До негативів, належить ослаблення регулюючої ролі держави в економічних процесах. Навіть у країнах базування материнських компаній (а це переважно високорозвинуті держави) економічний контроль над діяльністю ТНК стає все менш дієздатним. Однією з причин такого становища є те, що транснаціональна корпорація може уникати оподаткування в країні базування, переводячи виробничі потужності в ті країни, де рівень оподаткування нижчий. Позитивна сторона транснаціоналізації як складова процесу глобалізації полягає в інтенсифікації потоків інвестиційних і фінансових коштів, в прискоренні темпів міжнародної торгівлі, в залученні все більшої кількості

¹ МЭ и МО. – №2. – 2004. – С.8

² Ф. Губайдуллина. Прямые иностранные инвестиции, деятельность ТНК и глобализация. // МЭ и МО. – №2. – 2003. – С. 44.

³ МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 24.

країн до світового економічного простору, до нових технологій. Не в останню чергу завдяки ТНК утворилися нові індустріальні країни, які зайняли досить помітне місце у світовій економіці.

Посилення ролі міжнародних організацій у регулюванні світових економічних процесів. Міжнародні організації, насамперед економічні, стали здійснювати суттєвий вплив на міжнародні економічні відносини з другої половини ХХ ст.; цей вплив дедалі зростає. Серед міжнародних економічних регуляторів слід особливо відзначити діяльність таких організацій, як Міжнародний валютний фонд, Група Всесвітнього банку, Світова організація торгівлі, регіональні банки розвитку (зокрема, ЄБРР), деякі економічні органи ООН (ЮНКТАД, ПРООН, ЕКОСОП).

Зростання ролі МВФ і Всесвітнього банку спричиняється безпрецедентним розвитком світового фінансового ринку й зростанням зовнішньої заборгованості країн, що розвиваються, та країн із транзитивною економікою. Сума боргу країн, що розвиваються, наприкінці 90-х років минулого століття становила 2 трлн дол., а обслуговування цього боргу становило 200 млрд. дол. на рік. При цьому сума боргу в цих країнах становить значний відсоток від ВВП. Так, у 2007 р. він становив у Бразилії 12,5%, Аргентині 22,5, Республіці Кореї 25,8, Туреччині 33,9%¹.

Найбільші за обсягом борги належать Сполученим Штатам Америки та деяким новим індустріальним країнам. Проте величезний економічний потенціал США дає можливість урівноважувати їхній борг (табл. 3.4).

Хоч більшість країн, що розвиваються, мають менші за абсолютними значеннями зовнішні борги, але співставно з ВВП вони є відчутним тягарем для національної економіки.

У таких умовах МВФ і Всесвітній банк мають вигідні позиції для здійснення тиску на уряди країн-боржників. Авторитет цих організацій в міжнародних економічних відносинах такий великий, що він поширюється на великі міжнародні банки, які кредитують суб'єкти економічної діяльності (в тому числі уряди) в різних країнах. Отже, вирішення проблеми реструктуризації боргу, надання чергового кредиту країнам-боржникам залежить насамперед від позицій МВФ і ВБ. Це дає їм можливість безпосередньо втручатися в економічну політику урядів і ще більше підсилювати свою роль як світових економічних регуляторів.

¹ www.cia.gov.

Таблиця 3.4.

Зовнішній борг деяких країн в 2007 р., млрд дол.¹

Країна	Борг
1. США	12 250
2. Велика Британія	10 450
3. Німеччина	4 489
4. Франція	4 396
5. Італія	2 345
6. Нідерланди	2 277
7. Іспанія	2 047
8. Ірландія	1841
9. Японія	1 492
10. Бельгія	1 313
.....
Україна	65
Світ	54 260

Щоб розв'язати або пом'якшити проблему міжнародної заборгованості МВФ, Всесвітній банк, а також ОЕСР розробляють спеціальні плани. Керівна роль у їх розробленні належить урядові США. В 1985 р. було оголошено «план Бейкера», який передбачав, як основну умову надання кредитів, проведення ліберальних економічних реформ країнами-боржниками. В 1989 р. з'явився «план Брейді», згідно з яким реструктуризація та часткове списання боргів зумовлені проведенням реформ, схвалених МВФ і під його жорстким контролем. В 1999 р. «Сімка» прийняла рішення про списання 90% боргу найбідніших країн за умови, що вони здійснюють програму структурних реформ протягом шести років (це стосується лише 2% загальної заборгованості країн, що розвиваються)².

Таким чином, МВФ, ВБ, СОТ здійснюють свою діяльність не тільки на міжнародному рівні, а й на національному просторі суверенних держав. Оскільки провідну роль у керівництві цих організацій відіграють розвинуті держави, багато державних діячів та економістів вважають їх політику неврівноваженою. Так, один з експертів Комісії ЄС вважає, що міжнародні фінансові інститути перетвори-

¹ www.cia.gov.

² МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 7.

лися на провідників гегемонії розвинутих країн замість того, щоб бути інструментом регулювання ринку в інтересах усього світового співтовариства¹. На думку політиків лівого напрямку, Всесвітня організація торгівлі (СОТ) є найяскравішим вираженням усієї системи глобального корпоративного управління і необхідно зупинити ескаляцію її впливу на сферу міжнародних економічних відносин, оскільки діяльність цієї організації спрямована на захист інтересів ТНК за рахунок більшості країн світу².

Аналогічну оцінку діяльності СОТ надають і деякі з наших вітчизняних економістів. Висловлюється впевненість у необ'єктивності дій організації, яка має «чіткі орієнтири відносно того, де, так би мовити, «її справи», а до чого їй «немає діла»³. Тобто вона закриває очі на явні порушення встановлених правил лібералізації з боку найрозвинутіших держав і прискіпливо припиняє будь-які спроби менш розвинутих держав захистити свою економіку протекціоністськими заходами.

Проте існує й точка зору, що регулюючу роль міжнародних економічних організацій необхідно зміцнити. Її прихильниками є, передусім, керівництво цих організацій. Так, колишній директор МВФ М. Камдессю вважає за необхідне посилення політики Фонду. Він висловив впевненість, що колективні рішення, прийняті під егідою міжнародних інститутів, повинні стати обов'язковими. А один з провідних керівників МВФ – А. Уолтерс стверджував, що з глобалізацією фінансів світ має потребу в центральному банку, і МВФ – природна основа для його створення. МВФ необхідно звільнити від його гамівної сорочки, зробити його незалежним від урядів.

Таким чином, чітко простежується тенденція до перетворення міжнародних економічних організацій на цілком незалежних від національних урядів структур, що здійснюють регулювання світової економіки на наднаціональному рівні і набувають функцій світового уряду. Суверенні права держав при цьому обмежуються не тільки в проведенні власної економічної політики, а й на національну власність. В американських фінансових колах висуваються пропозиції щодо уведення нового інструменту по боргах: «*debt-for-nature swaps*» – обмін боргу на право проведення екологічних програм в країнах-боржниках, тобто право контролювати їх територію; «*debt-for-equity*

¹ МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 8.

² Див. «Свободная мысль – XXI». – № 12. – 2000. – С. 21.

³ ЗНовицкий В. Национальные интересы Украины в контексте цивилизационных детерминант и экономической глобализации // Экономика Украины. – № 7. – 2003. – С.16.

swaps» – обмін боргу на майно. В керівництві МВФ і Всесвітнього банку розглядається концепція про застосування норм приватного комерційного права, на основі яких держава-боржник може бути оголошеною банкрутом і щодо неї вводиться зовнішнє управління економікою¹.

Отже, міжнародні економічні організації разом з ТНК і ТНБ формують **глобальний наднаціональний простір**. Глобальна орієнтація транснаціональних корпорацій і банків зменшує для них значення національних економік. Вони нині роблять «економічну погоду». Середні ж і дрібні суб'єкти міжнародного бізнесу вимушені рівнятися на ТНК й пристосовуватися до їхньої політики. Як висловився один з відомих фахівців з міжнародної економіки – професор Ю. Шишков, «рядові багатомільйонної армії мікроекономічних суб'єктів господарських відносин уважно прислухаються до того, як змінюються котировки акцій «блакитних фішок» на фондових біржах Нью-Йорка, Франкфурта або Токію, як поводять себе світові ціни на нафту, пшеницю або золото, які тенденції проявляє курс долара, євро або єни. Подібно до того, як кожний з нас прислухається до метеозведень і прогнозів погоди, яку ми не можемо ні змінити, ні ігнорувати, а вимушені лише пристосовуватись до неї»².

З процесом глобалізації тісно пов'язане таке поняття, як **відкритість національної економіки**. Відкритість означає ступінь інтенсивності, з якою країна «занурюється» в міжнародні економічні відносини. Характеристиками відкритості є величина експорту та імпорту товарів та послуг, експорт та імпорт капіталу, лібералізація законодавства щодо зовнішньоекономічної діяльності резидентів і нерезидентів тощо. Найпоширенішим показником відкритості вважається співвідношення суми експорту та імпорту до ВВП країни.

Так от, якщо в середині ХХ ст. цей показник становив у цілому по світу 16%, то в 2006 р. він досяг 43%³.

Ступінь відкритості національної економіки залежить від зовнішньоекономічної політики, яку здійснює уряд країни. З другої половини ХХ ст. сформувалася тривала тенденція до лібералізації зовнішньоекономічної політики більшості країн світу. Сталося це під тиском ГАТТ/СОТ, яка послідовно провадить у дію принципи лібе-

¹ МЭ и МО. – № 9. – 2002. – С. 8

² Шишков Ю. Глобализация – враг или союзник развивающихся стран? // МЭ и МО. – №4. – 2003. – С. 5.

³ www.cia.gov

ралізації торгівлі. Внаслідок цього значно знизилися ставки тарифів у світовій торгівлі; якщо на початку 50-х років у середньому вони перевищували 40%, то наприкінці 90-х років – менше ніж 3%.

Відкритість національних економік сприяє інтенсифікації міжнародних відносин, поглибленню міжнародного поділу праці і зростанню ефективності світової економіки в цілому. Дослідження Мічиганського університету (США) показують, що зменшення торговельних бар'єрів у галузі сільського господарства, товарів та послуг на одну третину призвело б до зростання обсягу світової економіки на 613 млрд дол.¹ Проте є розбіжності в оцінках впливу відкритості на економічний розвиток різних груп країн. Безперечно, що лібералізація міжнародних економічних відносин вигідна економічно розвинутим країнам, бо вона знімає перешкоди для просування їх товарів і капіталів на ринки інших країн. Так, США протягом 90-х років отримали від зростання експорту майже третину приросту свого ВВП². Для країн, що розвиваються, ситуація складніша. З одного боку, приплив іноземних інвестицій сприяє економічному розвитку цих країн, вони отримують деякі пільги щодо експорту своїх товарів на ринки США, ЄС, Японії. Але, з іншого боку, коли знято перепони на шляху імпорту товарів з розвинутих країн, національна економіка опиняється незахищеною від її конкуренції, а панування іноземного капіталу може зруйнувати оптимальну структуру економіки й порушити національні економічні плани. Така ж сама проблема стоїть і перед країнами з транзитивною економікою.

Глобалізація супроводжується **поглибленням нерівномірності економічного розвитку** між різними групами країн. Розвинуті держави збільшують свій відрив від бідніших країн; збільшується контраст між високорозвинутим центром, в якому мешкає менше $\frac{1}{6}$ населення, і периферією, в якій зосереджена основна маса населення планети.

Згідно з даними Доповіді про світовий розвиток у 2000–2001 рр., що була підготовлена Всесвітнім банком, з 6 млрд чоловік населення планети 2,8 млрд (тобто майже половина) живе менше ніж на 2 дол на день, а 1,2 млрд – менше ніж на 1,0 дол. Середні доходи в 20 найбагатших країнах у 37 разів перевищують середні доходи в 20 найбідніших. У країнах з транзитивною економікою кількість людей, що живе мен-

¹ Див. "Internationale politik". – № 7. – 2001. – С. 43.

² В. Cutter, J. Spero, L. Tyson. New World, New Deal. A Democratic Approach to Globalization. – "Foreign Affairs", 2000. March |April. P. 97.

ше ніж на 1 дол. на день, збільшилася в 90-х роках у 20 разів¹. Статки 200 найбагатших людей земної кулі перевищують сукупні доходи 41% населення Землі² (табл. 3.5).

Розрив у доходах між п'ятою частиною світового населення багатих країн і п'ятою частиною населення бідних країн за період 1960–1997 рр. збільшився з 30 до 74 разів. При цьому верхня п'ята частина найрозвинутіших країн створює 86% світового валового продукту, дає 82% світового експорту і 68% прямих зарубіжних інвестицій, а частка п'ятої частини найбідніших країн за всіма показниками не перевищує 1%³.

Таблиця 3.5

ВВП першої десятки країн у 2007р., млрд дол. (за ПКС)⁴

Країна	ВВП	У % до СВП
США	13 860	21,1
Китай	7 043	10,7
Японія	4 305	6,5
Індія	2 965	4,5
Німеччина	2 833	4,3
Велика Британія	2 147	3,3
Росія	2 076	3,2
Франція	2 067	3,1
Бразилія	1 838	2,7
Італія	1 800	2,8
Світ	65 820	100,0

Синтетичним показником рівня розвитку країни є душевий дохід. Так ось, в Японії він у 10 разів вищий, ніж у Індії, в Швейцарії в 40 разів вищий, ніж в Ефіопії (табл. 3.6.).

¹ Доклад о мировом развитии 2000/2001 года. Борьба с бедностью. – Вашингтон, 2001. – С. 3

² www.cia.gov

³ Human Development Report 1999/ UNDP. N.Y., 2000. – p. 3.

⁴ www.cia.gov

Таблиця 3.6

ВВП на душу населення деяких країн в 2007 р., дол. (за ПКС)¹

Люксембург.....	80 800	Росія.....	14 600
США.....	46 000	Білорусь.....	10 200
Швейцарія.....	39 800	Китай.....	5 300
Канада.....	38 200	Україна.....	6 900
Японія.....	33 800	Індія.....	2 700
Німеччина.....	34 400	Ліберія.....	500
Франція.....	33 800	Ефіопія.....	700
Велика Британія.....	35 300	Сьєрра-Леоне.....	800

Розвинуті країни концентрують багатства не тільки створені своїми силами, а й перерозподілені за рахунок світових ресурсів. Так, на США з їхнім 5% світового населення припадає 25% використання ресурсів світу, а всього на країни «золотого мільярда» – до 80%. Йдеться про природні ресурси: паливо, руди, землю, воду, деревину. Обмеженість ресурсів планети створює велику проблему для світового економічного розвитку, в тому числі в контексті ліквідації розриву в економічних рівнях. Для того щоб підняти рівень життя більшості населення планети до сьогоденішнього рівня країн Заходу, довелося б збільшити обсяг споживання ресурсів десь у 20 разів, що перевищує граничну спроможність навколишнього середовища².

Не слід вважати, що нерівномірність розвитку між розвинутими країнами і такими, що розвиваються, є тільки наслідком процесу глобалізації. Причин більше, і вони досить серйозні. Це й різниця у вихідних, стартових рівнях розвитку: колишні колонії в момент здобуття незалежності (переважно 40–60-ті роки минулого століття) були або зовсім не індустріалізовані, або мали тільки паростки індустріалізації. Це також «демографічний вибух», пік якого прийшовся для цих країн на 60–80-ті роки; приріст населення в багатьох країнах випереджав темпи зростання ВВП. Іншими причинами є брак кваліфікованих кадрів; соціальні заворушення й регіональні війни, які тривали десятиліттями; корупція чиновництва й правлячої верхівки.

Водночас в економічному середовищі країн, що розвиваються, спостерігаються й позитивні тенденції. Поліпшилася структура їх-

¹ Там само.

² МЭ и МО. – № 5. – 1999. – С. 49.

ньої економіки. Частка обробної промисловості в матеріальному продукті збільшилася з 26% в 1950 р. до 55% в 2000 р., а частка сільського господарства зменшилася відповідно з 68 до 20%. З 1965 р. до 2000 р. обсяг промислової продукції цієї групи країн збільшився в 4,5 разу, тоді як у розвинутих країнах – тільки в 2,9 разу. За двадцять останніх років минулого століття (1980–2000 рр.) обсяг реального ВВП країн, що розвиваються, збільшився в 2,4 разу, а розвинутих країн – в 1,6 разу¹. В 2007 р., наприклад, темп зростання ВВП становив у Єгипті 7,2%, в Ефіопії – 9,8, Індії – 8,5, тоді як у США – 2,2, Японії – 2,0, Німеччині – 2,6%.

Ці досягнення багато в чому якраз і стали можливими завдяки глобалізації. Іноземні інвестиції супроводжуються впровадженням передових технологій в економіку країн, що розвиваються. ТНК переносять туди великі потужності трудомістких і матеріаломістких виробництв. Найефективніше цим скористалися «нові індустріальні країни (НІК)». Республіка Корея, Тайвань, Сінгапур, Китай уже у 80-х роках стали випереджати розвинуті країни за темпами зростання ВВП на душу населення вдвічі, а Індія, М'янма, Чилі – від 1,5 до 2 разів.

Проте в найменш розвинутих країнах (їх 49 з населенням, що становить 10% світового) ситуація значно гірша. Доходи на душу населення тут зростають повільно або навіть зменшуються. Вони не мають ні привабливих для інвесторів природних ресурсів, ні кваліфікованих кадрів, які могли б оволодіти сучасними технологіями. Ці країни потребують особливої допомоги від світової спільноти, зокрема через структури ООН, міжнародних організацій. Їм надаються пільги в зовнішній торгівлі, пільгові кредити. Але ця допомога поки що малопродуктивна. В 60-х роках минулого століття американський економіст, Нобелівський лауреат Дж. Гобін, запропонував план – відраховувати з кожної міжнародної фінансової угоди податок в 0,1% на користь найменш розвинутих країн. Але «план Гобіна» так і не реалізовано.

3.2. Трансформація ролі держави в умовах глобалізації

З формуванням наднаціонального рівня регулювання міжнародних відносин змінюються функції урядових структур у цій сфері. Ці зміни не можна оцінити однозначно, оскільки простежуються різні вектори трансформації – в одних напрямках функції держави звужу-

¹ МЭ и МО. – №4. – 2003. – С.11.

ються, в інших вони розширюються. У зв'язку з цим серед дослідників-глобалістів існують протилежні точки зору на майбутнє інституту держави в умовах глобалізації.

Більше поширена думка, що скорочення функцій держави має незворотний характер і в кінцевому рахунку вони будуть вичерпані, принаймні в економіці. Характерною в цьому плані є оцінка перспектив держави, висловлена Ю. Шишковим: «Глобалізація об'єктивно веде до розмиву й знеціненню регулюючих функцій національної держави, яка вже не може, як раніше, захищати національну економіку від небажаних зовнішньоекономічних впливів. Вона тим більше не в змозі регулювати ті економічні, соціальні і культурні процеси, що виплескалися за межі національних кордонів, набули самостійності, стають некерованими».¹ Досить значна кількість теоретиків глобалізації, зокрема американських, вважають, що держава вже не буде надалі домінуючою силою на світовій арені, оскільки глобальні ринкові сили в особі багатонаціональних корпорацій і банків стають усе більше сильними й незалежними. Посилюється дія транснаціональних і локальних структур. Створюються нові форми соціальної організації, які замінюють нації-держави. Глобальний ринок послаблює основи суверенності й звужує сферу діяльності національних урядів. Економічна глобалізація є підґрунтям політичної глобалізації, яка завершиться утворенням єдиного світового уряду десь на початку ХХІІ ст.² Деякі дослідники, прогнозуючи зникнення інституту держави, говорять про «кінець географії», тобто про світ без національних кордонів. «Нація, – пише Р. О'Брайєн, – стає недоречною, хоч вона ще існує. Чим ближче ми підходимо до глобального інтегрального цілого, тим ближче ми до кінця географії».³

Такі оцінки й прогнози мають певні підстави в реальних економічних відносинах, що трансформуються під впливом глобалізації. Збільшується число суб'єктів міжнародної економіки, зростає їхня потужність, і національні уряди змушені віддавати їм частину своєї влади. Цими суб'єктами є ТНК і ТНБ, міжнародні урядові й неурядові організації, а також регіональні інтеграційні об'єднання. Посилюються транснаціональні процеси, внаслідок чого суб'єкти внутрішньої економіки все менше залежать від рішень свого уряду і все більше –

¹ МЭ и МО. – №4. – 2003. – С.5.

² Див.:R.Falk.World Orders, Old and New. - "Current History". – January 1999. – P. 31; S.Strange.The Retreat of State. The Diffusion of Power in the World Economy. – Cambridge. – 1996. – P. 4; "World Policy Journal". – Summer 1999. – P. 18.

³ O'Brien R. Global Financial Integration. The End of Geography. – L., 1992. – P. 5.

від міжнародних фінансових центрів або навіть від політики інших держав. Держава втрачає контроль над рухом капіталу. Навіть держави «Сімки» контролюють не більше ніж 30% ринку цінних паперів.

Чим менше розвинута держава економічно, тим скоріше вона віддає свої функції наднаціональним силам. У світовій економіці, за висловом А. Неклесси, формується система глобального управління ресурсами планети, перерозподілом світового доходу, а також усією економічною діяльністю¹. Недержавні суб'єкти міжнародної діяльності часто володіють не меншими фінансовими ресурсами, ніж уряди багатьох держав. Більше того, великі функціонери фінансового ринку можуть «знекровити» валютну систему багатьох країн практично в одну мить, як це сталося в 1998 р., коли внаслідок спекуляцій з цінними паперами величезні суми грошей (портфельні інвестиції) покинули країни Південно-Східної Азії, а також Росію. Навіть у правовій сфері держава поступається своїми позиціями, оскільки міжнародне право має пріоритет над національним.

Але існують інші напрями впливу глобалізації на функціональну трансформацію інституту держави. Дійсно, наднаціональні структури беруть на себе все більше регулювальних функцій у світовому економічному просторі. Проте вони реалізують свою діяльність, використовуючи елементи державного управління, такі як податкову, кредитну, митну політику, механізм регулювання цін, встановлення режиму для іноземних інвесторів тощо. Отже, світовий фінансовий ринок, його головні суб'єкти зацікавлені в чіткій організації державного управління економікою, і глобалізація, таким чином, цьому сприяє. Незважаючи на зростаючий вплив на міжнародні економічні процеси, олігопольні структури не в змозі регулювати стихію світового ринку, запобігти кризовими явищам як у глобальному, так і в локальному масштабах; в цьому вони спираються на інститут держави. Формується і міцніє механізм співробітництва держави і наддержавних структур. Це, насамперед, міжурядові міжнародні організації і неформальні об'єднання провідних держав (наприклад, регулярні наради «Великої сімки»). Спільно розробляються норми й методи регулювання процесів світової економіки. Важливим важелем впливу держави на національну економіку і міжнародні економічні відносини є центральні банки, які перебувають під керівництвом урядових органів.

¹ МЭ и МО. – №4. – 1999. – С.40.

Як зауважують Д. Мартен, Ж.-Л. Мецжер і Ф. П'єр, «звичайно, державам-націям доводиться рахуватися з різними транснаціональними акторами, але при цьому вони лишаються найбільш адекватною основною соціалізацією та політичного регулювання і правовим суб'єктом у міжнародних стосунках. Виникнення «постнаціонального» ще значною мірою ґрунтується, в цьому сенсі, на волі державних акторів, які згодні відмовитися від національних прерогатив тільки тією мірою, якою створення регіональних союзів дає їм вищі гарантії»¹.

На внутрішньому рівні держава виступає як гарант соціально-економічної стабільності. Витрати на соціальні цілі в держбюджетах безперервно зростають у розвинутих країнах. Так, витрати на «розвиток людських ресурсів» у США збільшилися з 49% у 1990 р. до 62 % наприкінці ХХ ст.² Частка державних сукупних витрат у порівнянні до ВВП у розвинутих країнах світу в 1999 р. становила 46%, що є дуже високим показником. При цьому вона зростає від десятиліття до десятиліття³ (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Сукупні державні витрати деяких країн ОЕСР, % ВВП

Країни	Роки					
	1913	1960	1980	1990	1999	2007
США	7,5	27,0	32,7	33,7	36,0	36,9
Японія	8,3	17,5	28,1	34,7	31,2	36,0
Німеччина	14,8	32,4	45,1	43,3	45,0	44,7
Велика Британія	12,7	32,2	39,9	41,8	40,3	44,9
Франція	17,0	34,6	46,5	49,1	51,4	53,4
Швеція	10,4	31,0	57,6	64,6	62,8	54,1

Соціальні трансферти держави (соціальне забезпечення, допомога безробітним, пенсії, охорона здоров'я) зростали ще швидше. За період 1913–1999 рр. їхня частка у відсотках до ВВП зросла у США з 0,6 до 13,9; в Японії – з 0,2 до 17,6; у Франції – з 0,8 до 28,2; у Швеції – з 1,0 до 28,1⁴.

¹ Домінік Мартен, Жан-Жак Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія. – 2005. – С. 270.

² Политическая система США. Актуальные измерения. – М., – 2000. – С. 197.

³ МЭ и МО. – №1. – 2003. – С.5; www.cia.gov

⁴ МЭ и МО. – №1. – 2003. – С.5.

Державні органи надають гарантії для іноземних інвесторів, що не тільки сприяє інтенсифікації потоків міжнародного капіталу, а й забезпечує зростання національної економіки. Держава бере все активнішу участь у розвитку науково-технічного потенціалу; звичайно під реалізацію першої черги великих проектів надаються державні кошти. Важливість ролі держави як на міжнародних, так і внутрішніх економічних теренах визначив свого часу навіть президент Світового банку Дж. Вулфенсон: «Історія неодноразово демонструвала, що добрий уряд – не розкіш, а життєва необхідність. Без ефективної держави стійкий розвиток, і економічний, і соціальний, неможливий»¹.

3.3. Економічні стратегії держави в умовах глобалізації

Отже, глобалізація трансформує функціональну структуру держави як на міжнародному, так і на внутрішньому рівнях, причому її вплив здійснюється в протилежних напрямках. З одного боку, держава поступається деякими своїми функціями на користь наддержавних структур, з іншого – її позиції зміцнюються в певних сферах. Принаймні, в оглядовому майбутньому держава існуватиме як важливий суб'єкт світової економіки. Водночас уряд кожної країни мусить враховувати зміни умов, що відбуваються в процесі глобалізації, при розробленні національних стратегій розвитку.

Одним з найголовніших завдань економічної політики держави в умовах глобалізації стає створення сприятливих умов для підвищення **конкурентних переваг** національної економіки. Насамперед, необхідно активізувати внутрішні ресурси країни. Американський економіст М. Портер визначив чотири основні детермінанти, що забезпечують конкурентні переваги²:

- параметри факторів виробництва (кваліфікована робоча сила, запаси сировини, виробничі потужності, капітал, науковий потенціал);
- наявність конкурентоспроможних споріднених галузей;
- характер попиту на внутрішньому ринку;
- стратегія фірм.

Ці детермінанти в сукупності утворюють **«національний ромб»** (у графічному вираженні). Особливе значення має активізація урядом такої складової «ромбу», як інтелектуальний потенціал країни, професійна майстерність, науково-технічна база. Кваліфіковані кадри формується всередині країни. Держава може надати імпульс

¹ The State in a Changing World. The World Bank. – Oxford University Press. – 1997. – P. 56.

² Див.: Porter M. The Competitive Advantages of Nations. – N.Y., 1990.

інноваційному розвитку економіки, фінансувати наукоємне виробництво. Саме держава витрачає найбільші кошти на розвиток «людського чинника» економіки – на освіту, охорону здоров'я, соціальне забезпечення.

Підтримка інноваційної діяльності фірм з боку держави сприяє підвищенню їх конкурентоспроможності на світовому ринку нових технологій і зміцнює їх позиції на внутрішньому ринку. Державні інвестиції в економіку мають бути націлені на прогресивні зміни в її галузевій структурі, на випереджаючі темпи розвитку конкурентоспроможних галузей і виробництв. Держава концентрує зусилля на формуванні інноваційної структури національної економіки – створення технологічних парків, венчурних фондів, бізнес-інкубаторів.

Глобалізація становить різні завдання перед урядами країн неоднакового рівня розвитку в розроблення економічних стратегій. Розвинуті країни завдяки глобалізації зміцнили свої позиції в світовій економіці, і їхня головна мета полягає у збереженні цих позицій. Інші країни є представниками «доганяючої економіки», перед ними постають інші проблеми. Розглянемо основні особливості стратегій розвитку, що впливають у різних соціально-економічних групах країн під впливом глобалізації.

Стратегії **розвинутих держав** спираються на неоліберальні тенденції економічної політики. Держава повинна створювати умови для ефективного функціонування ринку, що зокрема, включає систему гарантії прав власності і обов'язкового виконання контрактів. Важливою функцією держави є забезпечення конкуренції в економічному середовищі країни; вона виражається в антимонопольному законодавстві, в обмеженні імпорتنих перешкод, у ціновому регулюванні для підтримки молодих фірм.

Держава вирішує проблеми, які інші ринкові суб'єкти, навіть ТНК, вирішити не в змозі або байдужі до них. Це екологічні проблеми, проведення базових наукових досліджень, розвиток соціально-економічної інфраструктури (комунікації, освіта, охорона здоров'я тощо).

Основні завдання стратегій розвинутих держав можна згрупувати за трьома напрямками¹:

1. створення загальних передумов для економічного зростання й ефективного господарювання;

¹ Див.: Эльянов А. Государство и развитие // МЭ и МО. – №1. – 2003. – С. 8–9.

2. задоволення потреб суспільства, які не спроможний задовольнити ринок;
3. ослаблення негативних наслідків стихії ринкових сил.

Ці завдання вирішуються застосуванням комплексу заходів, що становлять її основні функції. В узагальненому вигляді вони поділяються на такі групи:

- законодавча і правоохоронна діяльність щодо захисту приватної власності й підприємництва;
- виробництво суспільних благ, неподільних при споживанні (оборона, будівництво шляхів, каналізація й водопостачання тощо);
- розвиток системи освіти, науки, культури, охорони здоров'я;
- захист навколишнього середовища;
- забезпечення умов для безперервної ринкової конкуренції, регулювання діяльності природних монополій (енергетика, транспорт, зв'язок та ін.);
- соціальні витрати;
- антиінфляційне й антициклічне регулювання.

Значну роль уряди розвинутих країн приділяють зовнішньоекономічній експансії, і глобалізація цьому сприяє. Створюються пільгові умови для розширення міжнародної діяльності ТНК, материнські компанії яких ґрунтуються в розвинутих країнах. Зовнішня торгівля розглядається як важливий чинник економічного зростання країни, тому уряди розвинутих держав докладають багато зусиль для подальшої лібералізації міжнародних економічних відносин. На максимальній відкритих міжнародних ринках розвинутим країнам легше завоювати нові сектори для своїх товарів і капіталу.

Таким чином, неоліберальна політика, яку пропагують і здійснюють уряди країн-лідерів, не отожднюється з відмиранням держави або суттєвим ослабленням її функцій в економічній сфері. Творець «німецького економічного дива» Людвіг Ерхард так висловив місце держави в умовах лібералізації економічних відносин: «Той, хто й досі ще схильний розуміти під вільним господарством невтримне мародерство епохи ранішньої і вищої стадії капіталізму, так само віддалений від уявлень про динамічну ефективну економіку, як і той, хто змішує планову економіку з бюрократичним, бездушним і руйнівним господарюванням»¹.

Стратегії економічного розвитку **країн, що розвиваються**, розробляються також в умовах глобалізації, але їхні цілі дещо інші. Біль-

¹ *Ерхард Людвіг*. Полвека размышлений. Речи и статьи. – М., 1993. – С. 40.

шість країн цього типу значно відстає в економічному розвитку, тому вони не мають часу для тривалої природної еволюції економічних структур, що відповідали б сучасним стандартам розвинутих країн. У таких умовах роль держави в регулюванні економічних процесів повинна бути істотно вищою.

У нових індустріальних країнах, що досягли найбільших успіхів в економічному розвитку, уряди енергійно втручалися в розвиток фінансової системи, в регулювання зовнішньої торгівлі, в процес залучення іноземних інвестицій. Великою була роль урядів у процесі перетворення економік цих країн з імпортозаміщуючих на експортоорієнтовані.

У багатьох країнах, що розвиваються, держава ініціює індустріалізацію шляхом державних інвестицій у пріоритетні галузі, податковими пільгами, а то й адміністративними методами.

Важливими завданнями держав, що розвиваються, є створення умов для освіти широких мас населення, формування достатньої маси кваліфікованих кадрів, виховання менеджерів, що відповідають вимогам сучасної економіки. Держава повинна докладати чималих зусиль щодо зменшення соціально-економічної нерівності населення й забезпечення соціальної стабільності.

Одним з найгостріших питань для урядів країн, що розвиваються, є ступінь відкритості економіки. Глобалізація супроводжується лібералізацією міжнародних економічних відносин і зростаючою тенденцією до відкритості національних ринків. Проте, оскільки менш розвинуті країни знаходяться в нерівних стартових умовах з більш розвинутими, їх економіка часто стає незахищеною. З іншого боку, спроби «закрити» національну економіку для іноземних товарів, капіталів, діяльності ТНК також можуть мати негативні наслідки. Отже, урядам цих країн доводиться дуже вправно «балансувати» між лібералізацією й протекціонізмом в економічній політиці.

Як позитивний факт, слід розцінити рішення Європейського Союзу відкрити свій ринок для 49 найбідніших країн, що розвиваються.

Деякі економісти, переважно «лівої» спрямованості (наприклад, У. Белло), вважають, що в умовах глобалізації країнам, що розвиваються, слід орієнтувати економіку переважно на внутрішній ринок, а не на експорт; сприяти розширенню внутрішнього ринку; спрямувати більшу частину фінансових ресурсів на внутрішній розвиток; підтримувати як приватні, так і кооперативні й державні підприємства; дотримуватися демократичної процедури прийняття економічних рішень, не поступаючися диктату ринку.¹

¹ МЭ и МО. – №12. – 2001. – С. 54.

Є певний сенс у політиці пріоритетної опори на внутрішні ресурси. Але в епоху глобалізації неможливо зосереджуватися лише на проблемах внутрішнього ринку, оскільки відгородження від світового економічного простору, ігнорування глобальних процесів, що відбуваються на міжнародних фінансових ринках, об'єктивно зумовить технологічне відставання країн, що розвиваються, і відповідно їх економічне відставання від найрозвиненіших країн. Нові технології в країни «доганяючої економіки» приходять з індустріально розвинутих країн в основному за посередництвом ТНК. Тут, звісно, є небезпека «технологічного закабаління». Але водночас цей процес значно скорочує термін індустріалізації менш розвинутих країн та їх перехід до постіндустріальної стадії розвитку. При малопотужності сучасної виробничої бази, при відсутності висококваліфікованих кадрів, при ще низькій культурі виробництва основних мас населення країн, що розвиваються, їм потрібно було б багато десятиліть, щоб опанувати сучасною технологією виробництва й управління економікою самостійно. Розвинуті країни за цей час відірвалися б набагато далі.

Важливою проблемою країн, що розвиваються, є їхня величезна зовнішня заборгованість. Слід визнати, що глобалізація провокує її зростання. Розширення діяльності Міжнародного валютного фонду, Всесвітнього банку, транснаціональних банків, формування глобального фінансового ринку роблять міжнародні кредити більш доступними. Але уряди багатьох країн, що розвиваються, використовують їх неефективно. Вони часто витрачають гроші на престижні з політичної, але недоцільні з економічної точки зору проекти (стадіони, розкішні палаци тощо). Багато коштів втрачається через брак висококваліфікованих фахівців, менеджерів, що зміли б розпорядитися отриманими грошима. Нарешті, має місце корупція, тобто крадіжка досить великих коштів, що надаються державі із зовні. Отже, однією з найважливіших цілей стратегій найменш розвинутих країн є упорядкування відносин з міжнародними валютно-кредитними організаціями, суб'єктами міжнародного фінансового ринку – з одного боку, і в наведення порядку у використанні одержаних коштів – з іншого.

Країни з перехідною (транзитивною) економікою опинилися в процесі глобалізації в дуже складному періоді свого розвитку, тому перед їхніми урядами, що розробляють економічні стратегії, постають найгостріші проблеми. Нарощування темпів глобалізації з докорінною перебудовою економічних відносин у колишніх соціалістичних країнах, яка супроводжувалася падінням виробництва і втратою

важливих позицій на світових ринках. Для вирівнювання положення й забезпечення економічного ривка необхідний час, але глобалізація «не могла чекати», оскільки світові економічні процеси поступальні й незворотні.

Глибина економічного «відкату» в колишніх радянських республіках вражаюча. За роки економічної перебудови (1991–1999 рр.), наприклад, в Україні, ВВП скоротився на 60%; виробництво товарів та послуг становило в 1999 р. лише 48% від рівня 1989 р.; інвестиції в основні фонди в 2000 р. становили 24% від рівня 1990 р.; чисельність зайнятих продуктивною працею зменшилася за 1990–2000 рр. з 24 млн до 16,3 млн чол., або на 32%.¹

Практично всі соціалістичні країни напередодні соціально-економічних перебудов перебували на індустріальній стадії розвитку. Їхній перехід до постіндустріальної стадії, як це вимагає об'єктивний хід глобалізації, ще більше загальмувався, оскільки в багатьох із них відбуваються негативні зрушення в структурі економіки. Частка високотехнологічних виробництв падає, а зростає натомість частка матеріалоемних і енергоємних галузей, що йде урозріз із основним напрямом науково-технічного прогресу. Так, в Україні частка машинобудування в промисловій структурі знизилася з 31% в 1990 р. до 13% в 2000 р.; частка ж чорної металургії зросла відповідно з 11 до 27% паливно-енергетичного комплексу – з 9 до 22%.² Подібна ситуація склалася і в інших пострадянських країнах, що погіршує їхні позиції на світових ринках, де найвищим попитом користуються високотехнологічні товари; кон'юнктура ж на продукцію «старих» галузей несприятлива.

Такі умови погрожують серйозним відставанням країн перехідної економіки від високорозвинутих країн. Для того щоб надолужити втрачене в 90-х роках, необхідно мати щорічні темпи ВВП, які перевищували б 5%; тільки тоді можна сподіватися на перехід із стану «доганяючої» економіки у високорозвинуту. Початок нового тисячоліття для України в цьому відношенні був обнадійливим: у 2000 р. приріст ВВП становив 5,8%, у 2001 р. – навіть 9,1%. У 2002 р. він становив тільки 4,1%, у 2003 р. – 9,3%, в 2007 р. – 7,3%.

Які ж цілі постають перед розроблювачами стратегій економічного розвитку країн перехідної економіки у світлі вимог глобалізації?

¹ Гош А. Определяющий фактор возрождения производительных сил Украины // Экономика Украины. – № 6. – 2003. – С. 52.

² Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2000 році». – К., – 2001. – С. 35.

Можна виокремити три основні проблеми: структурна перебудова економіки; визначення оптимального режиму відкритості економіки в зовнішній простір; оптимізація відносин з міжнародними економічними організаціями.

Однією з першочергових і найскладніших завдань є **галузева й технологічна перебудова економіки** відповідно до науково-технічного прогресу й особливостей поширення глобалізації в економічній сфері. Оскільки однією з головних характеристик глобалізації є безпрецедентне поширення інформаційних технологій, то саме на цій проблемі й на стимулюванні впровадження новітніх досягнень науки й техніки у виробництво повинна бути зосереджена увага урядових структур.

Структурно-інноваційний тип економіки для свого становлення вимагає неабияких організаційних зусиль і коштів. Уряд повинен стимулювати розвиток новітніх галузей і виробництв шляхом надання податкових пільг та інвестиційних «вливань». У власності держави повинні залишатися стратегічно важливі підприємства, що виробляють продукцію на найвищому світовому рівні; тому роздержавлення повинне здійснюватися розумно й обережно. Держава повинна всіляко підтримувати науково-дослідний сектор, піклуватися про збереження й зростання інтелектуального потенціалу нації; необхідно різко збільшити кошти на науково-дослідницькі роботи, на підготовку висококваліфікованих кадрів для науки й виробництва.

Структурно-інноваційна перебудова економіки постсоціалістичних країн потребує значних коштів. Більшість пострадянських країн, у тому числі Україна, за рахунок тільки внутрішніх резервів за короткий термін мобілізувати їх не в змозі. Тому нагальним завданням є створення сприятливих умов для залучення прямих іноземних інвестицій. Саме за рахунок ПП країни Центральної Європи змогли суттєво перебудувати структуру своєї економіки в напрямі до світових стандартів. За підрахунками наших економістів, для структурної перебудови української економіки необхідно від 50–60 млрд до декількох сотень мільярдів дол.; значну частину цієї суми мають скласти іноземні інвестиції¹. Проте іноземні інвестиції надходять в Україну в дуже обмеженій кількості. На 1 липня 2008 р. їх накопичена сума становила 36,451 млрд дол. Найбільшими інвесторами в економіку

¹ Богиня Д., Вольинский Г. Структурная перестройка экономики в условиях глобализации и информатизации // Экономика Украины. – №7. – 2003. – С. 27.

України є такі країни: Кіпр – 22,8%, Німеччина – 18,5, Нідерланди – 8,6, Австрія – 6,6, Велика Британія – 6,2, Росія – 5,8%¹.

Іншою проблемою при розробленні економічних стратегій для урядів країн перехідної економіки є знаходження **оптимального співвідношення між лібералізацією зовнішньоекономічних відносин і захистом національної економіки**. Із самого початку економічних реформ, тобто в першій половині 90-х років, практично всі постсоціалістичні країни вдалися до політики міжнародної лібералізації, що виявилось, зокрема, у зниженні, а то й ліквідації митних тарифів на імпорт і експорт, усуненні перешкод на вивезення капіталу за кордон та ін. Головною метою при цьому ставилося якнайшвидше входження країни у світовий економічний простір. Така політика, крім того, узгоджувалася з положеннями «Вашингтонського консенсусу», який передбачає максимальну відкритість економіки країни.

Проте дуже скоро покvapливність цих заходів стала очевидною для країн перехідної економіки. Вони перебувають у нерівному положенні з розвинутими країнами, які просунулися значно далі на шляху модернізації своєї економіки. Конкурентоспроможність товарів і послуг розвинутих країн значно вища, можливість організованого проникнення на чужі ринки набагато більші. За таких обставин цілі галузі в економіці постсоціалістичних країн були «придушені» конкуренцією розвинутих або нових індустріальних країн. Глобалізація, таким чином, обернулася для країн перехідної економіки своєю негативною стороною.

Вирішення проблеми захисту національної економіки в умовах глобалізації для цієї групи країн полягає в посиленні ролі держави в економічному регулюванні. Лібералізація зовнішньоекономічних відносин повинна здійснюватися обережно й зважено. Пріоритетні для національної економіки галузі повинні бути захищені тарифними і нетарифними методами, що, до речі, практикується й розвинутими країнами. Уряд зобов'язаний поставити перешкоди для проникнення в країну недоброякісних товарів, що не відповідають технічним, екологічним та санітарним вимогам. Ця проблема актуальна й для України, споживачі якої потерпають через недостатні заходи уряду щодо сертифікації імпорту й контролю за якістю імпортованої продукції.²

¹ www.ukrstat.gov.ua

² Див.: В Новицький. Национальные интересы Украины в контексте цивилизационных детерминант и экономической глобализации // Экономика Украины. – № 7. – 2003. – С. 18.

Із лібералізацією зовнішньоекономічних відносин тісно пов'язана проблема **оптимізації відносин пострадянських країн з міжнародними економічними організаціями**. Як уже говорилося, такі організації, як МВФ, Всесвітній банк, СОТ, наполягають на дотриманні всіма державами положень «Вашингтонського консенсусу», в тому числі на політиці максимальної відкритості національних економік. Спираючись на зростання своєї могутності в міжнародних економічних відносинах, ці організації диктують умови урядам країн перехідної економіки при наданні кредитів, фінансової допомоги або сприяючи доступу їх на світові ринки. Зростання впливу міжнародних економічних організацій об'єктивно зумовлено глобалізацією, і держави перехідної економіки не можуть і не повинні ігнорувати цей вплив. Але співробітництво з ними необхідно будувати на засадах, які не зачіпали б національних інтересів.

Так, вступ України та деяких інших пострадянських республік до СОТ потенційно матиме два наслідки: з одного боку, відкриваються нові ринки, оскільки знімуться перешкоди для експорту товарів наших країн; з іншого – й наші ринки будуть відкриті, що полишить захисту цілих галузей економіки від іноземної конкуренції. Для країн, у яких здійснюється трансформація в економіці, СОТ передбачає пільговий період (7–8 років), за який конкурентоспроможність національної економіки повинна стати врівень зі світовою. Якщо цього не станеться, втрати від вступу до СОТ будуть набагато перевищувати вигоди.

Узагальнюючи аналіз ролі держави в умовах глобалізації, можна зробити такий висновок: лібералізація економіки не повинна супроводжуватися ослабленням регулюючих функцій держави. Відомий український економіст Ю. Пахомов упевнений, що економічні негаразди України в 90-х роках минулого століття саме і є наслідком некритичного втілення моделі «Вашингтонського консенсусу» в економічні терени нашої країни. Необхідно було, вважає він, спочатку реформувати державу, зробити її ринково орієнтованою і поступово переводити жорстко регульовані процеси у стан все більшої свободи¹. Регулююча роль держави повинна трансформуватися не за рахунок відмови від керівництва економікою, а за рахунок перерозподілу регулюючих функцій між державою, неурядовими і наднаціональними суб'єктами економічних відносин.

¹ Див.: Зеркало недели. – №26. – 2002. – С. 13.

Розвиваючи далі тезу про роль держави в країнах з транзитивною економікою, а також у багатьох країнах, що розвиваються, Ю. Пахомов вважає, що ця роль в сучасних умовах повинна посилитися. Ліберальна модель, що панувала тривалий час, на його думку, все більше змінюється новою ідеологією та соціально-економічною практикою, які поєднують ринок з державністю, а демократію – з елементами авторитаризму. Претенденти на нове лідерство (насамперед, БРІК – Бразилія, Росія, Індія, Китай) потребують, упевнений Ю. Пахомов, елементів авторитаризму для подолання складності переходу від індустріальної моделі розвитку до постіндустріальної. «Справа в тому, – зауважує він, – що ринок сам по собі з високотехнологічними інноваціями справитися не може. Ринок тут за своєю природою є провальним через цьогочасність його інтересів. У таких випадках на допомогу ринку приходять держава».¹

Глобалізація супроводжується посиленням **регіоналізації** світової економіки. На перший погляд, ці два процеси є такими, що виключають один одного. Але слід згадати, що в основі регіоналізації полягає міжнародна економічна інтеграція, яка активізується глобалізацією. Регіональні економічні угруповання можна розглядати як осередки, що складають глобальний економічний простір; в них процеси, притаманні глобалізації (інтернаціоналізація усіх сфер життєдіяльності), здійснюються набагато швидше, ніж у цілому на земній кулі.

У регіональних інтеграційних організаціях високого рівня розвитку створено єдиний економічний простір без митних перешкод та обмежень на шляху руху капіталу, технологій і робочої сили. Активно йдуть процеси виробничого кооперування. Формується спільна валютна система з єдиною валютою, як це має місце в ЄС. Наднаціональні органи регулювання економікою в таких об'єднаннях набувають досить великих владних позицій. Так, усі права на проведення кредитно-грошової політики Європейського Союзу передано Центральному Європейському банку. Таким чином, утворюються структури регіонального об'єднання, які беруть на себе важливі функції урядів країн ЄС. Посилюється координація і в інших галузях – правовій, екологічній, інформаційній, – де також утворюються відповідні наддержавні органи.

В основі концепції європейської інтеграції полягає принцип субсидіарності (доповненості), що означає багаторівневу систему

¹ Ю. Пахомов. Біфуркаційний стан світового ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. – №4. – 2008. – С. 13.

прийняття рішень. Можна виокремити чотири рівні: комунальний, регіональний, національний і наднаціональний; вирішення кожної конкретної проблеми належить до компетенції тієї влади, яка забезпечить її оптимальне рішення¹.

Регіональна інтеграція стимулює розвиток міжнародних економічних зв'язків усередині об'єднання. Оскільки усунуто торговельні перешкоди між країнами, їхня взаємна торгівля зростає швидкими темпами. Так, частка внутрішньорегіональної торгівлі (експорт) тільки за 1990–1996 рр. зросла в АТЕС з 69 до 73%, в НАФТА – з 43 до 48, в АСЕАН – з 20 до 25, в МЕРКОСУР – з 9 до 23%². За 2000–2006 рр. внутрішньорегіональний експорт зріс в об'єднанні НАФТА на 32,4%, МЕРКОСУР – на 45,4, АСЕАН – на 85,6, ЄС – на 184%.

Регіональні зв'язки мають тенденцію до поглиблення економічної інтеграції та територіального розширення й організаційної трансформації. Так, США домовилися про створення до 2010 р. зони вільної торгівлі між країнами – членами АТЕС. До 2005 р. передбачалося утворення зони вільної торгівлі в усій західній півкулі, а в більш віддаленій перспективі – такої зони між США та ЄС. Таким чином, регіоналізація за своєю суттю все більше набуває глобального характеру і перетворюється на найактивнішу складову механізму глобалізації.

Можна спрогнозувати, що в майбутньому відбудеться злиття усіх окремих регіональних угруповань у суцільну глобалізовану інтеграційну систему. Така тенденція уже проглядається. Уже багато держав є членами не однієї, а декількох регіональних організацій. Наприклад, США є членом не тільки НАФТА, але й АТЕС, «Плану Коломбо», Південнотихоокеанського форуму (ПТФ), Організації американських держав (ОАД). Росія є учасницею СНД, ЧЕС, АТЕС, Ради держав Балтійського моря (РДБМ). Виникають також і транскордонні регіональні зв'язки й мережі. Прикладом можуть бути «євро-регіони», серед них – чотири, в яких бере участь Україна («Нижній Дунай», «Верхній Прут», «Карпати», «Буг»). Транскордонні регіональні утворення можна розглядати як активізуючі інтеграційні процеси, проміжний осередок, ланку, яка єднає економіку сусідніх країн і регіональних інтеграційних організацій.

Регіональні інтеграційні угруповання також формують наднаціональні органи (економічні ради, парламенти, суди та ін.), що

¹ Иванов Н. Глобализация и проблемы оптимальной стратегии развития // МЭ и МО. – № 3. – 2000. – С. 13.

² МЭ и МО. – № 3. – 2001. – С. 5.

є одним з характерних проявів глобалізації. Країна, яка входить до регіональної організації, мусить віддати частину своїх владних функцій на користь спільної справи організації. З економічної точки зору це виправдано; з політичної – може викликати протидію певних сил усередині країни. В Європейському Союзі долання політичної протидії формування наднаціональних структур здійснювалося протягом тривалого часу й в цілому завершилося успішно. В багатьох інших регіональних організаціях цей процес йде дуже важко. Можна стверджувати, наприклад, що низький ступінь інтегрованості в СНД пояснюється насамперед тим, що наднаціональні органи цієї організації або не сформовані, або існують тільки формально.

Чи можна виміряти **ступінь глобалізованості**? Журнал «Foreign Policy» разом з однією з фірм, що працює в галузі стратегічного консалтингу, розробили «індекс глобалізованості», який визначає ступінь глобалізованості окремої країни. Індекс вимірює рівень особистих контактів за межами даної країни шляхом комбінування даних про телефонні дзвінки, туризм, грошові перекази та інші міжнародні трансферти. Індекс глобалізованості вимірює також ступінь економічної інтеграції; він простежує рух товарів та послуг, вивчаючи зміну частки кожної країни в торгівлі, вимірює відкритість національних економік, рух іноземних інвестицій, ураховує членство країни в міжнародних організаціях.

У 2006 р. розрахунком індексу глобалізованості було охоплено 122 країни, що об'єднують близько 90% населення планети й світової економіки. Як і очікувалося, перші місця посіли розвинуті країни, але не найбагатші. Перше місце дісталось Бельгії (індекс 91,96), друге – Австрії (91,60), третє – Швеції (89,89). США в першу десятку не увійшли, так само як Німеччина й Японія. Росія посіла 31-е місце (69,91), Україна – 50-е (61,83)¹. Індекс глобалізованості є цікавим показником, але не слід його переоцінювати при визначенні місця країни в глобальних процесах. Так, він не враховує економічного потенціалу країни, ступеня її впливу на міжнародні стосунки. Не випадково ніхто з «Великої сімки» не потрапив до першої п'ятірки. Індекс глобалізації можна використати як допоміжний показник у глибокому й всебічному аналізі розвитку глобалізації.

¹ www.globalization.kof.ethz.ch

Запитання для самоконтролю

1. Які є погляди на суть поняття «глобалізація» в науковій літературі?
2. Які основні риси притаманної процесу глобалізації?
3. Як саме проявляється глобалізація в міжнародних відносинах?
4. Як глобалізація впливає на процес транснаціоналізації світової економіки?
5. Яку роль відіграють міжнародні організації в регулюванні світових економічних процесів?
6. Що таке «глобальний наднаціональний простір»?
7. Як проявляється нерівномірність економічного розвитку між різними групами країн у процесі глобалізації?
8. Назвіть позитивні й негативні прояви глобалізації для різних груп країн.
9. Як трансформується роль держави в процесі глобалізації?
10. Як впливає глобалізація на формування стратегій економічного розвитку різними групами держав?

Розділ 4. Варіативність макроекономічних політик

Ключові поняття

Макроекономічні теорії. Державне й ринкове регулювання економіки. Інноваційна політика. Цільові програми розвитку. Науково-технічні стратегії. Директивне та індикативне планування. Фіскальна політика. Промислова політика. Зовнішньоекономічна політика. Динамічна рівновага економіки. Антициклічне регулювання.

4.1. Макроекономічні теорії як підгрунття розробки стратегій економічного розвитку

Однією з найважливіших складових економічної стратегії є економічна політика. Особливе значення має розробка адекватної соціально-економічним реаліям національної макроекономічної політики. Щоб визначити оптимальну модель національної економічної стратегії, необхідно глибоко оволодіти науковими **макроекономічними теоріями** і проаналізувати ефективність їх практичного втілення в різних країнах. Доцільно простежувати еволюцію поглядів на цілі й механізм здійснення макроекономічної політики.

Однією з найперших макроекономічних теорій, пристосованих до ринкового господарства, був **меркантилізм**. Наукове обґрунтування йому надали, зокрема, Т. Мен і А. Монкретєн, а найбільш послідовне втілення в практику здійснив французький міністр Ж. Б. Кольбер. Оскільки меркантилісти багатство країни ототожнювали з накопиченими грошима у вигляді золота й срібла, їх завданням стала розробка такої державної політики, яка сприяла б утриманню грошей у країні й збільшенню їх кількості. Головним механізмом цієї політики вважався контроль над зовнішньою торгівлею. Основною метою держави меркантилісти оголошували здобуття позитивного сальдо грошового і торговельного балансу. Для цього необхідно було утримуватися від закупівлі товарів за кордоном і стимулювати експорт власних товарів. Таким чином формулювалася політика протекціонізму. Представники пізнього меркантилізму для забезпечення позитивного сальдо торговельного балансу вважали за необхідне всіляко підтримувати розвиток мануфактури в країні, щоб не залежати від імпорту відповідних товарів.

При цьому важливо, щоб сировина не експортувалася, а перероблялась удома на готові товари. До речі, цей елемент протекціонізму

активно впроваджував у Росії Петро Перший, який, всілякими методами насаджував у країні мануфактурну промисловість.

У розвитку мануфактури провідна роль належить урядові, який надає субсидії й інші пільги національним мануфактуристам. Монкретьєн висловлював думку, що країна тільки в тому разі буде багатою, якщо матиме промисловість. Водночас він відстоював інтереси купців, обґрунтовуючи правомірність здобуття торговельного прибутку.

Томас Мен називав баланс зовнішньої торгівлі регулятором багатства країни. Проте він не протестував проти вивезення грошей за кордон, якщо вивезені гроші «зароблять» для країни ще більші гроші. В Росії ідеї, близькі до меркантилізму, висловлював І. Посошков. Він також вважав за необхідне розвивати мануфактури з метою обмеження імпорту іноземних товарів.

Таким чином, ранній меркантилізм ґрунтувався на теорії грошового балансу: головною метою ставилося залучити якомога більше грошей у країну й зберегти їх удома. Для цього обмежувався імпорт й заборонялося вивезення благородних металів з країни. Пізній меркантилізм ґрунтується на розвитку мануфактури. Пануючою стає теорія торговельного балансу, головною метою якої є стимулювання експорту й обмеження імпорту. Механізмом такої політики є протекціонізм, який у модифікованому вигляді зберігся як один з елементів економічної політики й у наші часи.

Важливим положенням меркантилізму є необхідність активного втручання державної влади у господарське життя країни; особливо впливовим воно має бути у зовнішньоторгівельній політиці.

Незважаючи на те, що в цілому теорія меркантилізму застаріла й була піддана суворій критиці представниками класичної школи економічної теорії, деякі вчені вважають, що окремі положення меркантилізму актуальні й нині, зокрема для України¹. Це стосується проблеми нагромадження капіталу в країні, підтримки національних товаровиробників, репатріації з-за кордону капіталів тіншового сектора економіки.

Із середини XVIII ст. набуває поширення протилежний меркантилізму погляд на регулювання міжнародної торгівлі. Зусиллями переважно англійських і французьких вчених (А. Сміт, Д. Рікардо, Дж. Міль, Ж. Сімонді, Ж. Б. Сей) розроблено теорію саморегулювання економіки в умовах вільної торгівлі. Система теоретичних положень цих вчених одержала назву **класичної теорії саморегулювання економіки**.

¹ www.globalization.kof.ethz.ch

Основна суть класичної теорії полягає в тому, що ринок сам регулює співвідношення між попитом і пропозицією, тому втручання держави в ринкові процеси небажане. Країна в умовах вільної (тобто нерегламентованої) торгівлі буде спеціалізуватися на виробництві тих товарів та послуг, які мають тут найсприятливіші умови; насамперед їх виробництво обійдеться з найменшими витратами праці. Такі товари будуть експортуватися, інші ж доцільно імпортувати. Якщо ж уряд вдається до протекціоністських заходів, щоб захистити неконкурентоспроможні галузі, то країна в цілому втрачає доход через надмірну витрату ресурсів, ефективність економіки знижується.

Прибічники класичної теорії вважали, що рушійною силою виробництва є вільна конкуренція, яка забезпечує як вигоди окремих осіб, так і вигоди суспільства в цілому. Виходячи з цього, Д. Рікардо, зокрема, виступав проти державного регулювання заробітної плати. З метою повного прояву позитивного значення вільної конкуренції слід відкрити кордони для іноземних товарів, оскільки конкуренція посилюється. Таким чином, протекціонізм визначається шкідливим заходом. Взагалі держава не повинна втручатися в економіку, яка автоматично здатна досягти повної зайнятості й оптимальних обсягів виробництва.

Крім негативного ставлення до протекціонізму, класики застерегували уряд щодо інфляції як згубної для національної економіки (Джеймс Мілль).

Класична теорія, розвиваючись її послідовниками (Т. Мальтус, Джон С. Мілль, Ж. Б. Сей), охоплювала все нові сфери економічної політики. Так, Томас Мальтус у своїх працях, присвячених дослідженню народонаселення, вважав недоречною соціальну підтримку найбідніших верств населення з боку уряду, оскільки це заважатиме природноекономічній саморегуляції зростання населення. Мальтус виступав за стабілізацію фонду заробітної плати на «природному рівні», тобто за його замороження. Суттєвим моментом в теорії Мальтуса є обґрунтування необхідності стабілізації попиту як найважливішого чинника розвитку виробництва.

Теорію фритрейдерства (вільної торгівлі) розвинув з класичних позицій Джон Стюарт Мілль. Він вважав, що не слід спиратися тільки на показник позитивного або негативного сальдо в торгівлі, а треба порівнювати віддачу від експорту та імпорту для національної економіки в цілому. Щодо ролі держави в регулюванні економіки, то Мілль проявляє зважене міркування. Основним економічним важе-

лем державної політики він вважає податки. Саме через податкову систему держава може (й повинна) здійснювати політику на користь підприємцям й усієї нації. Проте уряд не повинен втручатися в економічні процеси безпосередньо.

Жан-Батист Сей, аналізуючи процес ціноутворення, приділив належну увагу співвідношенню попиту й пропозиції на ринку товарів та послуг. Він зробив висновок, що рівновага між попитом і пропозицією встановлюється автоматично ринковим механізмом. Це положення (закон попиту та пропозиції) уже в наші часи стало предметом палких дискусій між кейнсіанцями й неолібералами.

Заперечуючи активне втручання держави в економічні процеси, представники класичної школи політекономії посилалися на закон особистої заінтересованості в економічних відносинах. Вони вважали, що індивідуалізм протидіє будь-якому втручанню держави в економічну сферу.

Проте згодом ставлення класиків до ролі держави в регулюванні економіки починає переглядатися в економічній науці. Представники **критичного напрямку політичної економії**, навпаки, виступають за суттєве підвищення активності уряду. Так, ще Ж. Сімонді вважав, що уряд повинен здійснити економічну реформу таким чином, щоб поєднати працю та власність. Для цього він пропонував поділити виробництво між дрібними власниками як в сільському господарстві, так і в промисловості. Сімонді також критикував положення про вирішальну роль особистого інтересу в економічному розвитку держави.

Соціалісти-утопісти вважали за необхідне перетворити приватну власність на колективну і, в кінцевому рахунку, націоналізувати власність (Сен-Сімон, Ш. Фур'є, Р. Оуен та ін.). Роль держави при цьому неодмінно зростає. Вона стає єдиним власником усіх знарядь праці, які вона розподіляє відповідно до суспільних потреб. Ці положення були підтримані марксистською школою і в своїй основі втілені в економіці соціалістичних країн.

Серйозній критиці класичної політекономії завдали представники **німецької національної політекономії** в ХІХ ст., зокрема, А. Мюллер і особливо Ф. Ліст. Вони категорично заперечували гедоністичний принцип вирішальної ролі особистих інтересів в економіці, а також принцип невтручання держави в економічне життя суспільства. Німецькі економісти, як і взагалі представники альтернативної школи політичної економії, вважали, що індивідуальні й суспільні

інтереси в економічній сфері не збігаються, тому автоматичної їх гармонізації не відбудеться. Саме держава має узгоджувати ці інтереси. Чим міцніша держава, чим сильніша її регулююча роль, тим краще реалізуються як індивідуальні, так і суспільні інтереси в країні.

А. Мюллер вважав, що держава формує ідеологію економічного розвитку нації (тобто економічну стратегію) і створює необхідні умови для її реалізації.

Ф. Ліст також підкреслював визначальну роль держави в економічних процесах. При цьому він наголошував на тому, що економічні інтереси різних країн світу не збігаються у відкритій економіці, всупереч твердженням «класиків», тому держава в кожній конкретній ситуації має визначити національні інтереси та відстоювати їх. Ф. Ліст позитивно оцінював протекціоністську політику, яка захищає національну економіку від іноземної конкуренції. Протекціонізм, на його думку, особливо стає корисним, коли економіка країни знаходиться в процесі становлення і програє в конкурентній боротьбі іншим державам. Ф. Ліст у такій ситуації вважає за доцільне навіть застосовувати демпінг. Держава, за Ф. Лістом, повинна впливати також на раціоналізацію структури народного господарства, а для цього доцільно створити державний сектор економіки.

Певний внесок у розвиток політичної економії (у зрізі формування стратегій розвитку, який ми розглядаємо) зробили представники німецької **нової історичної школи**, зокрема В. Зомбарт і М. Вебер. Так, В. Зомбарт обґрунтував концепцію соціального плюралізму. Він намагався об'єднати планомірність господарської діяльності з ринковими засадами господарювання. Особливістю теорії Зомбарта було також визначення ролі «духу нації» в економічних процесах; це призвело його до реакційних концепцій «життєвого простору» і «геополітики».

Із середини XIX ст. зароджується марксистська економічна теорія, яка знайшла практичне втілення в економічній політиці соціалістичних держав в XX ст. Нагадаємо ті основні положення цієї теорії, які мають безпосереднє відношення до формування стратегії економічного розвитку.

Головним постулатом марксизму є ліквідація приватної власності на засоби виробництва. Власність перебуває у двох формах – державній та кооперативній. Практика соціалістичного господарювання довела, що фактично в переважній більшості держав, у тому числі в СРСР, залишилася тільки державна власність, оскільки колгоспно-

кооперативний сектор був жорстко підпорядкований державній владі. Повна концентрація економіки в державному секторі супроводжується адміністративними методами її керування. Управління народним господарством здійснюється на основі планування, плани мають директивний характер, тобто обов'язкові до виконання. В СРСР та деяких інших соціалістичних країнах розроблялися п'ятирічні (іноді семирічні та десятирічні) плани розвитку господарства, які, за суттю, були стратегіями економічного розвитку.

Директивно-плановий метод керування економікою вкупі з жорстким адмініструванням здатний вирішити певні економічні проблеми протягом нетривалого строку, як правило, в критичних ситуаціях. Так, в СРСР у 30-х роках минулого століття вдалося швидко збудувати індустріальну базу, створити потужний військовий потенціал підчас Другої світової війни. Але в довгостроковому плані ця система виявилася неефективною, особливо в умовах науково-технічної революції.

Нині марксизм залишається науковим підґрунтям економічної політики в Китаї, КНДР та на Кубі. Проте в КНР марксистська теорія зазнала суттєвої модифікації у зв'язку з ринковими перетвореннями в цій країні, про що мова піде далі.

Наприкінці XIX ст. набуває поширення новий напрям у політичній економіці – **маржиналізм**, що спричинив певний вплив на формування макроекономічних політик. Він ознаменував становлення неокласичного напрямку в економічній теорії. Особливої уваги заслуговує австрійська школа граничної корисності (К. Менгер, Ф. фон Візер, Е. Бем-Баверк). В основі вчення цієї школи є постулат про пріоритет споживання перед виробництвом. Саме попит споживача формує ринок, тому його необхідно стимулювати для розвитку економіки країни в цілому.

Неокласичні традиції розвинула **Кембріджська школа**, найяскравішим представником якої був А. Маршалл. Він започаткував теорію, яка поєднала елементи трудової теорії вартості з теорією граничної корисності. Маршалл установив, що ціна продукту на ринку визначається двома факторами: ціною попиту і ціною пропозиції. Він пов'язав з ціною товару еластичність попиту на нього.

Одним з найважливіших наукових положень А. Маршалла є висновок про «людський капітал» як активізуючий фактор виробництва. Він віддавав належне рівневі освіти, кваліфікації, культури пра-

цівника, вважаючи це капіталом; кінцевий результат, на його думку, залежить від способу застосування знань.

Ще один представник кембріджської школи, А. Пігу, розробив концепцію економіки добробуту. В його концепції центральною ідеєю є перерозподілення доходів через активну податкову політику держави; при цьому податкова система має формуватися за принципом пропорційного зростання доходу. Роль держави, на думку А. Пігу, залежить від конкретних умов: у звичайній ситуації вона має бути опосередкованою (регулювання через податкову політику), а з посилення монополій необхідно безпосереднє державне втручання (контроль за цінами, обсягами випуску продукції та ін.).

Представником кембріджської школи був також Р. Хоутрі, якого вважають засновником неокласичної монетаристської теорії. В центрі уваги його досліджень були гроші, а головним напрямом регулятивної діяльності держави він визначав кредитно-грошову політику, яка повинна бути гнучко пов'язана з політикою у сфері заробітної плати. Кредитування банками виробників і торговців збільшує доходи, що впливає на доходи й витрати споживачів, стимулює інвестиції й зайнятість.

Класична школа (та її неокласичний варіант) переважала як теоретичне підґрунтя розробки економічних політик урядів більшості європейських держав і США у другій половині ХІХ ст. і в першій третині ХХ ст. Проте надалі світова економічна ситуація почала суттєво змінюватися, що викликало необхідність перегляду засад економічних політик і розробки нових стратегій економічного розвитку.

За часів чистої конкуренції теоретичні висновки представників класичної школи в цілому підтверджувалися. Але в монополістичній стадії розвитку економіки, коли почала проявлятися його циклічність, аргументи на користь необмеженої лібералізації торгівлі вже не працювали так бездоганно. Світова економічна криза 1929–1933 рр. виявила необхідність науково обґрунтувати нову економічну політику. Це здійснив Дж. Кейнс.

Основне положення **кейнсіанської теорії** полягає в необхідності активного втручання держави в хід економічних процесів. Кейнс спростував пануючу до нього тезу, що в стані економічної рівноваги спостерігається повне використання всіх виробничих ресурсів і відсутність безробіття. Він довів, що економічна рівновага не виключає безробіття і що сукупний попит не завжди збігається із сукупною пропозицією товарів.

Рушійною силою економічних процесів Кейнс вважав попит. Рівень національного доходу країни залежить від сукупного ефективного попиту, який поділяється на споживчий попит (дві третини усіх закуплених товарів та послуг) та виробничий попит (інвестиції).

За Кейнсом, загальний обсяг зайнятості визначається трьома факторами: схильністю людей до споживання; граничною ефективністю капіталовкладень (рентабельність капіталу); нормою відсотка. Він сформулював «основний психологічний закон», згідно з яким люди схильні збільшувати своє споживання із зростанням доходу, але не такою самою мірою, зростає доход. Виходячи з цього, Кейнс вважав за доцільне заохочувати всілякі види споживання, і тут уряд має проявляти активність.

Одним з найважливіших положень загальної теорії зайнятості Кейнса є положення про вирішальну роль інвестицій у визначенні загального обсягу зайнятості. Інвестиції повинні компенсувати недостатнє зростання споживчого попиту. Кейнс виходив із міркування, що підприємець розширює інвестиції доти, доки гранична ефективність капіталу (норма прибутку) знижується до норми проценту.

Важливим висновком Кейнса є твердження, що ринковий механізм сам по собі не в змозі автоматично запобігти й знешкодити кризу й безробіття. Тільки втручання держави може забезпечити безкризовий розвиток, вважав він.

Кейнс вважав безробіття похідною від недостатнього попиту. Обсяг зайнятості, на його думку, залежить не від руху заробітної плати, а від рівня національного доходу, під яким розуміється сукупний ефективний попит на споживчі й виробничі товари та послуги. Він завдає критиці положення, згідно з яким зайнятість можна розширити, зменшуючи рівень заробітної плати. Навпаки, наполягає Кейнс, найрозумнішою політикою є підтримання стійкого загального рівня грошової заробітної плати. Взагалі, вважає він, безробіття є притаманним капіталізму явищем, і економіка може бути збалансованою навіть за високого рівня безробіття й інфляції¹. Ціни на продукцію та заробітна плата в короткостроковому періоді нееластичні, сукупний попит нестабільний. У такій ситуації безробіття може зростати й зберігатися тривалий час, тому, з метою соціальної стабілізації, необхідною активне макроекономічне втручання держави.

У регулюванні економічного розвитку велике значення надається встановленню норми відсотка. Утримання низької норми Кейнс вва-

¹ Кейнс Д. Общая теория занятости, процента и денег. – М., – 1996. – С. 368.

жав однією з головних умов високої господарської активності. Значна роль у регулюванні належить кредитним закладам, які впливають на норму відсотка. Дешеві кредити – стимул господарської активності. Крім того, підприємців необхідно фінансувати за рахунок державного бюджету.

Важливою функцією держави, за Кейнсом, є підтримка інвестиційної діяльності підприємців. При цьому держава не тільки мусить створювати сприятливі умови для інвестування, а й сама в кризових ситуаціях може стати інвестором, що надасть поштовху, стимулу інвестиційному процесові. Одну з можливих форм державного інвестування Кейнс вбачав у організації громадських робіт.

Серед наукових здобутків Кейнса є відкриття механізму мультиплікації витрат в умовах неповної зайнятості, стабільності цін і відсутності державного сектора. Мультиплікатор – коефіцієнт, що показує зміни в рівні доходу внаслідок одержання додаткової одиниці доходу. Тобто на скільки одиниць у закритій економіці збільшиться доход внаслідок зростання інвестицій на одиницю. В умовах відкритої економіки будь-які суттєві макроекономічні зміни в одній країні відбиваються й на інших країнах. Зростання доходів у країні з потужним внутрішнім ринком збільшує її імпорт, внаслідок чого збільшується доход країн, з яких йде цей імпорт. У свою чергу, зростання доходу торговельних партнерів стимулює їх імпорт з даної країни. Отже, через механізм мультиплікації імпульс економічного зростання поширюється на увесь світ.

Важливою складовою частиною кейнсіанської теорії є розробка фіскальної політики уряду. Метою цієї політики є стабілізація національної економіки через систему державних замовлень, оподаткування і трансфертних платежів. Фіскальна політика, яка спрямована на зростання обсягів виробництва й зайнятості населення, передбачає збільшення державних витрат і зниження оподаткування. Але внаслідок цього зростає дефіцит державного бюджету. Якщо його покривати за рахунок емісії грошей, то виникає інфляція. Помірну інфляцію Кейнс не вважав небезпечною для економіки. Якщо ж вона досягає загрозливих розмірів, необхідно знизити державні витрати й підвищити податки.

Вчення Кейнса було розвинуто його послідовниками, зокрема Е. Хансеном, С. Харрісом, Р. Харродом, П. Самуельсоном, Д. Хіксом; модифікація його ідей визначила напрям, який одержав назву «неокейнсіанства».

Неокейнсіанці наголошували увагу на проблеми динамічної рівноваги, циклічних коливань в економічному розвитку. Циклічність, на їх думку, залежить від коливання динаміки інвестицій, тому регулюванню інвестиційного процесу надавалося першочергове значення. Зростаючу роль відіграє науково-технічний прогрес, необхідність безперервного технологічного переобладнання виробництва, що стимулює все нові капіталовкладення. Нові інвестиції сприяють розширенню виробництва, що збільшує обсяг сукупного доходу, а зрештою – сукупний попит. Так досягається динамічна рівновага, тобто рівновага на новому рівні розвитку економіки.

Неокейнсіанці вважали цілком можливим приборкання циклу за умов, що держава буде активно регулювати інвестиційний процес. Якщо економіка на спаді, держава має стимулювати інвестиційну діяльність; якщо спостерігається «перегрів» економіки, держава гальмує її через механізм підвищення відсоткової ставки та іншими заходами. В цьому ж напрямі має діяти податкова політика держави. За умов занадто швидких темпів зростання економіки податкові ставки підвищуються, на спаді – зменшуються. В кризових ситуаціях держава повинна стимулювати попит, збільшуючи бюджетні витрати, зокрема, через систему державних закупівель.

Неокейнсіанці, особливо шведської школи (Е. Ліндаль, Г. Мюрдаль, Б. Олін та ін.), наполягали на тому, що ефективною інвестиційною політикою держава може стабілізувати економіку й утримати безробіття на невисокому рівні.

Одним з напрямів неокейнсіанства є ідея індикативного планування, яка була започаткована французьким економістом Ф. Перру. Ця ідея ґрунтується на можливості ефективного сполучення дій ринкового механізму та державного планування. Індикативні плани, на відміну від директивних, мають рекомендаційний характер; незважаючи на це, держава через механізм податкової політики, процентних ставок та державних інвестицій може впливати на розвиток національної економіки у визначеному напрямі.

Кейнсіанська теорія була покладена в основу економічної політики Ф. Рузвельта в 30-х роках минулого століття, яка виявилася дуже плідною при виході з глибокої економічної кризи. Ідеї Кейнса про вирішальну роль держави в регулюванні економіки також були застосовані й успішно реалізовані в післявоєнній економіці деяких західноєвропейських країн і Японії.

Президент США Ф. Рузвельт під час економічної кризи 1929–1933 рр. розробив політику «Нового курсу», яка ґрунтувалася на засадах теорії Кейнса. В життя була запроваджена програма громадських робіт, державного фінансування будівництва господарських об'єктів. Тобто держава здійснила інвестиційний поштовх, який стимулював подальший розвиток економіки й вихід з кризи. В США було прийнято «Закон про зайнятість», який містив положення про плановий розвиток економіки.

Кейнсіанські теорії активно застосовувалися на практиці в перші післявоєнні десятиліття. Зокрема, в США ідеї Кейнса поділяли радники президентів Дж. Кеннеді, Л. Джонсона та Р. Ніксона. Особливи наголос при цьому робився на зменшенні безробіття. Кейнсіанські теорії мали поширення в Німеччині 60-х років, коли уряд Кісінгера використовував дефіцитне фінансування, помірну інфляцію, регулював ставку відсотка. Практичне застосування вчення Кейнса використовувалося в повоєнній Великій Британії, з першочерговою метою забезпечення високої зайнятості¹.

У 30-х роках і в перші два повоєнних десятиліття кейнсіанська теорія відповідала світовій економічній реальності і довела свою ефективність. Але з кризою Бреттон-Вудської системи, падінням купівельної спроможності долара, бурхливим зростанням цін на нафту і поширенням інфляції економісти й урядовці почали спиратися на так звану **неокласичну теорію** регулювання економіки. Головне в цій теорії полягає в тому, що економічний цикл має грошову природу, зумовлену нестабільністю попиту на гроші. Відтак держава повинна здійснювати активну кредитно-грошову політику, не втручаючись в інші сфери ринкової економіки. В межах неокласичної теорії виокремлюються три основних напрями: консервативний, неоліберальний та неокласичний синтез.

Представники **консервативної течії** (Дж. Б. Кларк, Р. Солоу, Дж. Мід та ін.) надавали великого значення ролі факторів виробництва в досягненні економічної рівноваги та позитивної динаміки суспільного виробництва. Виробнича функція розглядається як основа внутрішньогалузевих балансів економічного розвитку. Визначаються пріоритетні напрями розвитку. Особливістю цієї течії є визнання визначальної ролі науково-технічного прогресу як фактора економічного зростання.

¹ Див.: Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін. Історія економічних учень: Підручник. – К., 1999. – С. 368–370.

Неоліберальний напрям ґрунтується на постулаті саморегулювання економіки та принципах економічної свободи. Держава має тільки забезпечувати умови для конкуренції на ринку. Неолібералізм поділяється на декілька шкіл.

Представник англійської школи Ф. Хайек був прибічником максимальної, нічим не обмеженої свободи для підприємця. Він вважав, що порядок у національній економіці й у світовому господарстві формується спонтанно і є наслідком збігу обставин, притаманних даному відрізку часу; держава ж своїми діями цей порядок порушує. Функція держави, за Хайєком, полягає в охороні природного соціального порядку – свободи монополії, свободи конкуренції, свободи вибору. Інше втручання з боку держави Хайек заперечує, в тому числі й перерозподіл доходів, тобто соціальну функцію. Він вважав, що державне регулювання соціальної сфери (страхування, освіта, охорона здоров'я, рівень цін, соціальні гарантії) утискує свободу і порушує природний соціальний порядок. Хайек був упевненим у тому, що соціальна нерівність є закономірним явищем, а соціальні субсидії, які надає держава незаможним верствам населення, ослаблюють стимули до праці¹.

Ідея обмеження функцій держави тільки створенням сприятливих умов для формування конкурентного господарства була пануючою і для представників фрейбурзької школи (В. Ойкен, В. Репке, А. Мюллер-Армак та ін.). Такі умови держава забезпечує за допомогою раціональної фіскальної політики. На відміну від Хайєка, вони визнавали за державою право перерозподілу національного доходу заради соціальної справедливості. Важливим елементом державного регулювання Мюллер-Армак вважав податкову політику, яка має стимулювати економічну діяльність індивідів. Не менш важливою складовою економічної політики держави є політика стабілізації грошової маси з метою уникнення інфляції. Взагалі, на відміну від Кейнса, неоліберали засуджували використання урядом інфляції для вирішення проблем зайнятості та стимулювання виробництва. Економічні концепції фрейбурзької школи втілювали у практику німецький міністр господарства, а згодом канцлер Л. Ерхард.

Французька школа неолібералізму (Ж.-Л. Рюер, М. Алле) також відстоювала ідею ринкової саморегуляції, а важливим елементом її механізму визначала монополії. Функції держави, за думкою Алле, мають зосередитися на контролюванні грошово-кредитної сфери, антици-

¹ Там само. – С. 400–404.

клічному регулюванні й розвитку соціальної сфери. Він також визнає допустимість індикативного планування економіки (“дирижизм”).

Найвідомішою і найважливішою школою неолібералізму є американська, вчення якої одержало назву **монетаризму**. Прибічники монетарної теорії кон’юнктури вважають, що грошово-кредитні фактори є вирішальними в розвитку економічного циклу і його регулюванні. У найбільш поглибленому вигляді монетаристська теорія міститься в працях М. Фрідмена.

Головна ідея Фрідмена полягає в тому, що найкраще економіка розвивається в умовах найменшого втручання держави. Уряд може здійснювати регулювання за допомогою лише грошово-кредитної політики.

Основні положення монетаризму збігаються до таких тверджень:

- не попит (як у Кейнса), а пропозиція є рушієм розвитку економіки;
- держава може лише тільки тоді впливати на економіку, якщо центральний банк буде здатний впливати на діяльність підприємницьких і комерційних структур, комерційних банків шляхом встановлення дисконтної ставки відсотка;
- необхідно здійснювати політику стимулювання приватного підприємництва;
- політика регулювання грошової маси є головним інструментом управління економікою.

Фрідмен, як і інші неоліберали, висхідною позицією своєї концепції вважав визнання необхідності економічної свободи, завдяки якій реалізується суспільна рівновага. Економічна свобода реалізується невтручанням держави в економіку. Вплив держави в економічний розвиток країни обмежується грошовою політикою. Фрідмен упевнений, що циклічність економічного розвитку має грошову природу; надмірна емісія грошей призводить до інфляції й до дестабілізації економіки. З іншого боку, недостатня кількість грошей в обігу гальмує виробництво. Отже, уряд має визначити оптимальну кількість грошової маси на кожний період розвитку економіки.

Засуджуючи інфляцію, Фрідмен стверджує, що вона не забезпечує зростання зайнятості, як гадають кейнсіанці. Він вважає, що зайнятість, як і виробництво, циклічна. Найкращим регулятором зайнятості є ринок. Більше того, резерв робочої сили забезпечує рівновагу економіки, а безробіття на рівні 4–5% цілком виправданий. Держава не повинна втручатися у встановлення рівня заробітної плати;

також слід заборонити це профспілкам. Ринок сам відрегулює заробітну плату на оптимальному рівні.

Важливим моментом у концепції Фрідмена є збалансованість державного бюджету. Видатки не повинні перевищувати надходження. Щодо оподаткування, то Фрідмен засуджував прогресивну систему оподаткування, зауважуючи, що держава перекладає тягар на надрентабельніші підприємства, а це дестабілізує економіку.

Зовнішньоекономічна політика держави, за Фрідменом, повинна ґрунтуватися на принципах відкритості економіки.

Монетаристська концепція виходить з провідного значення регулювання грошових потоків. Водночас Фрідмен виступає проти втручання держави у встановлення валютних курсів; він вважає, що ринок сам встановлює валютну рівновагу. Виходячи з цього, Фрідмен наполягає на запровадженні плаваючих (а не фіксованих) режимів валют.

Таким чином, основна ідея Фрідмена полягає в тому, що ринкове господарство саморегулюється; що ж до держави, то її функції мають бути обмежені макроекономічним регулюванням, а саме – контролем за грошовим обігом, стабільною фіскальною політикою й підтримкою бюджетної рівноваги. Свою ідею у вигляді рекомендацій М. Фрідмен висловив так: «Фінансові органи повинні слідкувати за тими параметрами, які вони можуть контролювати, а не за тими, які їм непідвласні»¹. Інша його рекомендація урядам – «уникати різких рухів» при здійсненні монетарної політики. Суспільство має пристосуватися до деякого усталеного темпу зростання певного грошового агрегату. Точна величина темпу, так само як і тип агрегату, не настільки важлива як звичка до сталого й наперед визначеного темпу².

Монетаристська теорія була застосована в економічній політиці президента США Р. Рейгана у 80-х роках минулого століття, а згодом і прем'єр-міністром Великої Британії М. Тетчер. У цілому вона мала тут позитивні наслідки, оскільки економічне положення стабілізувалося. Проте зросло соціальне розшарування суспільства, згортання соціальних програм.

У другій половині ХХ ст. набуває поширення теорія **неокласичного синтезу**. Висхідні положення цієї теорії ґрунтуються на неокласиці, проте в деяких ситуаціях допускається використання окремих елементів кейнсіанства. Видатними представниками неокласичного

¹ Милтон Фрідмен. Если бы деньги заговорили. – М.: Дело., – 2002. – С. 142.

² Там само. – С. 143–144.

синтезу є Дж. Хікс, Ф. Модільяні й особливо П. Самуельсон. Ідея цього напряму полягає в тому, що не слід дотримуватися раз і назавжди однієї економічної політики, яка ґрунтувалася б на одного разу обраній теорії. Залежно від конкретної економічної ситуації, в якій знаходиться в даний час країна, можна орієнтуватися або на монетаризм, або на кейнсіанство. Так, Самуельсон, відаючи перевагу ринковим силам регулювання економіки, допускає втручання держави в окремих випадках. Монополізація економіки, недосконала конкуренція, безробіття, інфляція, циклічність – усе це ринок автоматично не врегулює, тому саме держава повинна активізувати тут свої зусилля. Державне регулювання має здійснюватися на макроекономічному рівні; механізм регулювання складається з податкової політики, державного субсидування та ін.

На відміну від монетаристів, які рушійною силою економічного зростання вважали пропозицію, Самуельсон відає належне також і попиту. Ще однією відмінною є визнання необхідності соціального регулювання; досягнення високих темпів розвитку економіки не повинно здійснюватися за рахунок соціальних верств населення країни.

У зовнішньоекономічній політиці прихильники неокласичного синтезу велику увагу приділяють коливанням валютного курсу, який залежить від ситуації на міжнародному ринку капіталів. Вони вважають, що держава має мало важелів для ефективного впливу на валютний курс, оскільки валютна рівновага у кінцевому підсумку встановлюється силами світового ринку. З огляду на ринкове саморегулювання економіки, вважається недоцільним здійснення політики протекціонізму.

Одним з напрямів економічної науки, що має вплив на формування макроекономічних політик, є **інституціоналізм**. Його прихильники вважають, що поряд із суто економічними явищами у регулюванні економіки слід враховувати також соціальні, політичні, етичні, правові проблеми. Інституціоналісти почали конструювати психологічну теорію економічного розвитку¹. Вони рушієм економічного розвитку визнають психологію колективу, суспільства, інстинкти, навички і схильності людей. Характерно, що інституціоналісти вважають здатність ринкового механізму регулювати економічні процеси обмеженою, недостатньою. Так, Дж. Р. Коммонс, якого вважають автором

¹ Див.: Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О., Поручник А.М. та ін. Історія економічних учень: Підручник. – К., 1999. – С. 454–455.

концепції «регульованого капіталізму», надавав великого значення державі і профспілкам у врегулюванні соціальних конфліктів.

Значного поширення одержав такий напрям інституціоналізму, як **теорії «індустріального суспільства»**, найвідомішими представниками якого є У. Ростоу, Ж. Еллюль, Р. Арон, П. Дракер, Дж. Гелбрейт. Основою економіки визнаються великі корпорації, міць яких ґрунтується на науково-технічному прогресі. Звідси випливає необхідність стимулювати великі капіталовкладення як у виробництво, так і в наукові дослідження й дослідно-конструкторські розробки. Дж. Гелбрейт вважає доцільним збільшувати витрати на освіту й підвищення кваліфікації. В цьому важливу роль повинна відіграти держава, яка забезпечить значні витрати на активізацію науково-технічного прогресу та впровадження його здобутків у виробництво. Гелбрейт уводить в науковий оборот поняття «техноструктури», визначаючи її як союз знань і кваліфікації¹.

Важливим положенням теорії Гелбрейта є необхідність планування. Аргументується це тим, що ринковий механізм вже нездатний регулювати економіку в умовах складної техніки й великих капіталів. Корпоративна діяльність підлягає плануванню. Система планування прогнозує діяльність підприємств, корпорацій і державне регулювання. Взагалі функції держави, за Гелбрейтом, мають бути значно посилені в економічній сфері; при цьому планування повинно стати однією з провідних функцій. Уряд регулює державний попит, перерозподіляє національний дохід через систему податків.

Останнім часом набуває поширення **концепція сталого розвитку**. Вона пов'язана з ім'ям американського економіста Г. Дейлі, який у 90-х роках минулого століття використав визначення «суспільство сталого розвитку (sustainable state society)». Але ще в 1987 р. на сесії ООН комісією «Наше спільне майбутнє» було вживано словосполучення «сталій розвиток». Це поняття визначено як таке, що задовольняє потреби сучасного покоління: не ставить під загрозу можливість для майбутніх поколінь задовольняти свої потреби². Увага комісії була зосереджена на тому, що прискорене зростання економіки в країнах світу веде до виснаження природних ресурсів і забруднення довкілля. Отже, теорія сталого розвитку багато в чому повторює застереження Римського клубу, сформовані ще в 60-х роках. В 1992 р.

¹ Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. – М., 1969. – С. 113.

² Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток // Економіка України. – №4. – 2008. – С. 85.

в Ріо-де-Жанейро відбулася конференція ООН з проблем довкілля, концепція сталого розвитку була підтримана учасниками.

Існує декілька визначень поняття сталого розвитку. Найбільш повним і точним вважається таке: сталий розвиток – це теорія, що передбачає регулювання умов життя на основі чотирьох принципів:

- задоволення основних потреб усіх людей, що живуть нині;
- рівні стандарти цього задоволення для усього населення планети;
- обережне, зберігаюче використання природних ресурсів;
- збереження можливостей для майбутніх поколінь реалізувати основні потреби¹.

За визначенням Г. Дейлі, «сталий розвиток – це розвиток без зростання масштабу економіки понад якийсь розмір, що перебуває в межах підтримуючої спроможності довкілля»². Стабільна економіка означає якісний розвиток, а не кількісне зростання. Отже, як роблять висновок вчені, сталий розвиток – це розвиток без зростання, тобто без виходу ресурсопотоку за межі можливостей довкілля. Його метою є достатнє, а не максимальне багатство на душу населення. Розвиток повинен ґрунтуватися не на кількісному нарощуванні переробленої сировини, випуску маси товарів, а на удосконаленні технологій і гармонізації соціальних потреб. Перехід на принципи сталого розвитку має відбуватися в рамках раціонального поєднання ринкової системи і державного регулювання економічних відносин, удосконаленої координації дій усіх інститутів держави³.

Докладніше про реальне втілення економічних теорій в розробку стратегій розвитку буде йти мова у наступних розділах. Тут тільки зауважимо, що в різних конкретних соціально-економічних ситуаціях необхідно використовувати елементи тієї макроекономічної теорії, яка найбільше відповідає даній ситуації.

Центральним питанням кожної з проаналізованих макроекономічних теорій є питання про **роль держави в регулюванні економіки**, ступінь її участі в економічних процесах. Знову ж таки відзначимо, що цей ступінь залежить від конкретної ситуації і обраної стратегії. Але є загальні тенденції в розвитку сучасної світової економіки, що визначають місце держави в регулюванні економіки незалежно від

¹ Концепция устойчивого развития в контексте глобализации. Материалы научного семинара // МЭ и МО. – № 6. – 2007. – С. 67.

² Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К.: Інтелсфера. – 2002., С. 200.

³ Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку. – К.: Інтелсфера. – 2002., С. 200.

рівня її розвитку. Глобалізація підсилює універсалізацію економічних політик різних країн. Проте є й деякі особливості в ролі держави по групах країн – у розвинутих країнах вона дещо інша, ніж у країнах, що розвиваються, або в перехідних економіках.

4.2. Державне й ринкове регулювання економіки

Роль держави в регулюванні національної економіки звичайно підсилюється, коли країна знаходиться в екстремальних економічних ситуаціях: підчас війни, глибокої економічної кризи або соціальних потрясінь. У таких умовах уряди навіть країн з розвинутою ринковою економікою вдаються до жорстоких адміністративних заходів керування народним господарством.

Посилення регулюючої ролі держави виявилось в європейських державах вже в роки Першої світової війни. Особливо рішучими були дії німецького та російського урядів.

У Німеччині на початку 1915 р. була запроваджена монополія хлібної торгівлі, створена державна хлібна палата, що розподіляла хліб. Були утворені центри для регулювання промислової діяльності. Промисловці під принудом гуртувалися у військово-акціонерні товариства, які діяли під керівництвом Військового управління. Цей орган мав п'ять основних відділів: сировини, праці, зовнішньої торгівлі, продовольства, боєпостачання¹. Держава втручалася в справи акціонерних компаній, регулюючи ціни й навіть асортимент продукції. Більша частина прибутку мала віддаватися державній скарбниці.

У Росії під час війни також посилилося втручання держави в економічні процеси. Щоб централізувати розподіл сировини й палива, створювалися Особливі наради з регулювання сировини, палива й продовольства. Центральним регулюючим органом була Особлива нарада з оборони. Запроваджені такі жорсткі заходи, як продрозкладка (“продрозверстка”), фіксовані ціни, нормування споживання продовольства. Державне регулювання охоплювало практично всі сфери народного господарства – банківську систему, фінанси, внутрішню і зовнішню торгівлю. В державному секторі було чимало промислових підприємств і залізниць.

Друга світова війна ще більше підсилила втручання урядів воюючих держав в економічні процеси. Якщо не враховувати СРСР, де після революції вся економіка була під владою держави, то най-

¹ Див. докладніше: Лортикян Э.Я. История экономических реформ. – Харьков: Консум., 1999. – С. 44–48.

більшої глибини втручання держави відчула економіка фашистської Німеччини. Вже в процесі підготовки до війни (1933–1939 рр.) було здійснено централізацію керування економікою. Керівним органом стала Генеральна рада господарства, до якої увійшли найбагатші промисловики й банкіри. Було запроваджено жорстке регулювання розподілом ресурсів, встановлювалися межі обсягу виробництва. Більша частина продукції фермерів постачалася державі принудно й за низькими цінами. Була уведена система позаекономічного принудження, запроваджена загальна трудова повинність.

У мирні часи активізація регулюючої ролі держави відбувається під час економічних криз. Особливо показовою в цьому відношенні була світова криза 1929–1933 рр., а також кризове становище європейських держав та Японії по закінченню Другої світової війни, що зруйнувала економіку багатьох країн.

Найцікавішим прикладом політики виходу з економічної кризи є «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта. Велика депресія, що вразила США, мала небачено для такої багатой країни руйнівний характер. Національний дохід США скоротився більш ніж удвічі, безробіття сягнуло 17 млн чоловік, різко знизився життєвий рівень населення, впали прибутки підприємців. У таких умовах Ф. Рузвельт розробив політику, що спиралася на ідеї інституціоналізму та кейнсіанства.

Стрижневим положенням «Нового курсу» було планування американської економіки. Реформи розпочалися в 1933 р. з банківської сфери. «Здорові» банки отримали допомогу держави, а «слабкі» були закриті. Була здійснена девальвація долара на рівні 35 доларів за унцію золота. В тому ж році було створено Адміністрацію з відбудування промисловості, яка стала головним плановим органом. Регулюванню підлягали ціни на промислову продукцію, ринки її збуту.

Найвідомішим наслідком політики «Нового курсу» було скорочення безробіття методом запровадження програми суспільних робіт, які фінансувалися з бюджету держави. Будувалися автошляхи, залізниці, мости, іригаційні споруди і т. ін. В 1933 р. було утворено Федеральну адміністрацію суспільних робіт.

Для підтримки фермерства було створено Адміністрацію регулювання сільського господарства. З метою підняття цін на сільськогосподарську продукцію фермерам запропоновано скоротити посівні площі; за це фермери отримували від держави компенсацію. Крім того, уряд закупував частину продукції для підтримки збуту.

Ф. Рузвельт наполегливо втілював планову систему в економіку країни. В 1933 р. було утворено Національне планове управління, яке в 1939р. перейменовано в Національне управління планування ресурсів. Програма цього органу передбачала посилення регулювальної ролі держави. Водночас вона була спрямована й на підтримку приватного сектора.

У європейських країнах вихід з кризи 1929–1933 рр. також стимулювався підвищенням регулювальної ролі держави. Так, уряд Великої Британії відійшов від традиційної політики фритрейдерства й почав здійснювати протекціонізм. Уряд Франції запровадив політику підсилення планового регулювання економіки; ця політика одержала назву «дирижизм». У 1936 р. до влади прийшов уряд Народного фронту, який здійснив ряд заходів соціального порядку: підвищив пенсії, заробітну плату деяким категоріям робітників; для робітників організовувалися громадські роботи. Запроваджено було прогресивну систему оподаткування. Було здійснено націоналізацію усіх залізниць та підприємств військового комплексу. Негативним наслідком цієї політики було утворення значного дефіциту державного бюджету.

По закінченню Другої світової війни постало завдання відновити зруйновану економіку в якомога коротші строки. Західноєвропейські держави, а також Японія вирішували його з позицій кейнсіанської теорії, тобто шляхом активного втручання держави в економічні процеси (виняток становила ФРН за часів Л. Ерхарда).

У Японії економічні реформи здійснювалися під керівництвом американського радника Д. Доджа. Було утворено спеціальний фонд для кредитування японських компаній. Зберігався державний контроль у виробничій сфері, що було задіяно ще у роки війни. Запроваджено індикативне планування. Поступово було досягнуто оптимального балансу між державним і ринковим регулюванням економіки.

Відбудова економіки Франції супроводжувалася націоналізацією важливих галузей економіки – електроенергетики, вугільної промисловості, частково автомобільної й авіаційної промисловості; націоналізовано також повітряний та морський транспорт. Було націоналізовано 20% виробничих потужностей країни¹. У французькій економіці широко використовувалося індикативне планування. Очолював цей процес Генеральний комісаріат планування, якому були підпорядковані галузеві комісії з модернізації. Генеральний комісаріат складав

¹ Лортикян Э. Л. История экономических реформ. – С. 141–142.

проект плану макроекономічного розвитку, який являв , по суті, національну стратегію розвитку.

Політика державного регулювання, яка мала назву дирижизму, відзначалася у Франції прямими адміністративними методами втручання держави в економіку. Здійснювався контроль за цінами, емісією цінних паперів.

Націоналізація певних галузей економіки була запроваджена у перші післявоєнні роки і у Великій Британії. Було націоналізовано вугільну, газову, металургійну промисловість, а також електроенергетику, транспорт, Англійський банк. Лейбористський уряд запровадив елементи планування економіки: було утворено два планові органи: Рада національних інвестицій та Комітет емісії капіталів. Річні й багаторічні плани складало Планове економічне управління.

Таким чином, державне втручання в регулювання економіки підсилюється під час кризових ситуацій в країні; коли ж економіка стабілізується й знаходиться на піднесенні, пріоритет в регулюванні переходить до ринкових важелів.

Незважаючи на схильність до монетаризму в провідних розвинутих країнах і активну пропаганду МВФ ідеї дерегулювання економіки спостерігається тенденція до зростання ролі держави в економічній сфері.

Регулювальна роль держави спирається на державний сектор в економіці й важелі макроекономічного регулювання. Державна власність у різних країнах у різні часи становить неоднакову частку. Так, у США державний сектор ніколи, навіть за часів Ф. Рузвельта, не становив істотної частки в економіці в цілому, хоча в абсолютному обсязі вона не така вже й мала. В країнах Західної Європи (особливо в Італії) та Японії ця частка вища; вона збільшується звичайно тоді, коли держава запроваджує активні заходи щодо виходу з кризової ситуації. Але навіть тоді, коли держава у своїй власності не має суттєво великої кількості підприємств, вона може контролювати значні національні ресурси. Так, зараз у розвинутих країнах держава володіє 33% національного багатства, через бюджети розподіляється близько 50% національного продукту, частка держави в інвестиціях перебільшує 20%¹.

Головний наголос в державному регулюванні економіки розвинутих країн робиться на застосуванні макроекономічних методів, тоді як роль централізованих адміністративних методів зменшується. Ме-

¹ Пахомов Ю.Н. и др. Международные стратегии развития. – С. 33.

тою державного регулювання стає забезпечення умов для стабільного, безперервного процесу відтворення національного господарства як єдиної інтегрованої системи.

Основними напрямками державного регулювання розвинутих країн є підсилення контролю над фінансами й поглиблення перерозподілу національного доходу. Завдяки акумуляції значних коштів у своїх руках держава посилює свій вплив на економічні процеси. Крім того, економічна роль уряду зростає з розширенням державного підприємництва.

У розвитку регулювальних функцій держави з'являються нові тенденції. У багатьох країнах держава бере на себе основний тягар з охорони довкілля, оскільки на це потребуються дуже великі кошти; крім того, екологічна політика повинна здійснюватися системно, що під силу тільки державі. В центрі уваги урядів знаходяться технологічний і соціальний розвиток. Держава приділяє велике значення формуванню сучасних ринкових систем, сприяє узгодженню ринкових і неринкових механізмів, вважає за необхідне забезпечити раціональні пропорції й зв'язки між централізованим державним і ринковим регулюванням.

Особливе значення серед функцій сучасної держави набуває **інноваційна політика**. Держава витрачає великі кошти на підтримку розробки і втілення у виробництво новітніших технологій, наукових досягнень, що мають практичне значення. Частка витрат на НДДКР постійно зростає в державному бюджеті. Загальні витрати на науку у відношенні до ВВП становили в 2007 р. в США 2,5 %, Німеччині – 2,4, Японії – 3,2, Франції – 2,0 %. В США величина витрат на НДДКР дорівнювала 344 млрд. дол.¹ Щоправда, частка державних інвестицій у загальному обсязі капіталовкладень у науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки поступово знижується (у США – 25 %, Німеччині – 10, Японії – 1 %). Уряд зосереджує зусилля на створенні сприятливих умов для поширення науково-технічного прогресу в економіці.

Державні органи розробляють **комплексні цільові програми розвитку технології і виробництва**. Ці програми передбачають податкові пільги, передачу технологій, ліцензійне стимулювання, стимулювання наукової діяльності, розвиток венчурного бізнесу. Одним з ефективних шляхів стимулювання НТП є утворення університетсько-промислових дослідницьких центрів, що фінансуються державою.

¹ www.oecd.org

Формуються спеціальні органи в державному апараті для регулювання процесу НДДКР. Так, у США діє Управління з питань оцінки технології, в Німеччині – Комісія з оцінки технології, у Франції – Парламентське управління з питань селекції в галузі науки й техніки. Європарламент створив Управління з питань пріоритетів і вибору в галузі науки й техніки. Ці та інші структури розробляють **науково-технічні стратегії**, що ґрунтуються на ретельному аналізі й прогнозуванні тенденцій науково-технічного прогресу. Ці стратегії визначають пріоритети державної інноваційної політики.

Макроекономічна політика уряду передбачає утворення відповідного **механізму регулювання**. В основі економічних стратегій полягає довгострокове державне регулювання у формі стратегічного економічного **програмування**. Як зазначають дослідники, майже в усіх країнах світу зростає роль системи стратегічного структурного програмування й **індикативного планування**¹. Основними методами регулювання є, насамперед, кредитні й бюджетні. Фінансово-кредитна система набуває все більшого значення в загальній системі державного регулювання економіки розвинутих країн. Державний бюджет і національний банк є суттєвими важелями макроекономічного регулювання.

У механізмі державного економічного регулювання значна роль належить **фіскальній політиці**. Зокрема, важливим завданням є встановлення оптимальних ставок оподаткування населення й корпорацій. В різних конкретних ситуаціях рівень ставок неоднаковий; проте тенденцією є поступове зниження податкових ставок. У розвинутих країнах прибуткова частина бюджету формується не за рахунок високого рівня ставок, а за рахунок маси доходу й податку на прибуток. Таким чином, розрахунок ґрунтується на тому, що через зниження рівня податків стимулюється підприємницька діяльність, зростає дохід населення, а це формує додаткову масу податків при невисокому рівні ставок.

На сучасному етапі розвитку економіки і під впливом монетаристських ідей уряди розвинутих країн велике значення приділяють здійсненню антиінфляційної політики. Постає завдання утримувати інфляцію на низькому рівні, забезпечити стабільність національної валюти й зберегти оптимальні пропорції між попитом і пропозицією. Проте тривала дефляція також небажана, оскільки вона стримує підприємницьку діяльність, погіршує умови для національного експорту

¹ Пахомов Ю.Н. и др. Международные стратегии развития. – С. 40.

й стимулює імпорт у країну. Одним з методів приборкання інфляції в деяких розвинутих країнах є заморожування цін, заробітної плати й доходів корпорацій. Проте ці методи застосовуються лише у кризових ситуаціях, коли інфляція набуває загрозового характеру.

Однією зі складових макроекономічної політики є державна промислова політика. Вона повинна органічно узгоджуватися з іншими елементами загальної економічної політики. Залежно від обрання економічної моделі розвитку державна промислова політика може бути або **ліберальною** (з мінімумом втручання), або **дирижистською** (активне втручання), або поєднувати елементи того та іншого підходів.

Промислова політика держави поділяється на два типи – **загальноносистемний і селективний**.

Загальносистемна політика спрямована на макроекономічне регулювання з метою створення сприятливих умов для економіки в цілому й промисловості зокрема. Ця політика містить заходи щодо законодавчої бази підприємництва, трудового законодавства, податкового, грошового, кредитного, митного режимів.

Селективна політика спрямована на підтримку окремих галузей і навіть конкретних народногосподарських об'єктів, окремих регіонів, певних видів діяльності (підготовка кадрів, забезпечення інформацією, створення науково-дослідницьких закладів тощо). Ця політика має переважно макроекономічний характер.

Селективна політика може бути ефективною лише тоді, коли здійснено необхідні макроекономічні заходи щодо стабілізації економіки. Так, в умовах інфляції підтримка конкретних об'єктів і тим більше галузей дуже утруднюється, а то й зовсім неможлива. Тому селективна політика застосовується на етапі виходу економіки з кризового стану.

Визначення промислової політики повинно відповідати деяким основним **критеріям**:

1. Наявність і надійні перспективи платоспроможного попиту на окремі види продукції й послуг (як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках). Тільки той об'єкт заслуговує державної підтримки, продукція якого може зацікавити споживача.
2. Наявність конкурентних переваг того чи іншого виду виробництва. Держава допоможе завоювати нові ринки.
3. Достатня рентабельність об'єкта, що обраний для державної підтримки.

4. Якомога більший мультиплікативний вплив розвитку об'єкта, що обирається.
5. Відсутність або наявність інфляційних наслідків державної підтримки підприємств.

У здійсненні промислової політики використовуються певні **методи**, зокрема:

1. Інформаційні методи – полягають у забезпеченні об'єкта підтримки необхідною інформацією про економічну ситуацію в країні, про світові ринки певних товарів, валютну політику держави. До цієї групи методів входять також маркетингові дослідження, надання консалтингових послуг.
2. Методи макроекономічного регулювання.
3. Ресурсні методи. Вони включають систему державних закупівель і замовлень, адресні субсидії, кредити, а також підготовку й перепідготовку кадрів, витрати на імміграцію трудових ресурсів, витрати соціального характеру.
4. Інституційні методи полягають у створенні відповідних структур щодо регулювання промислового розвитку, створення необхідної правової бази. Вони ж передбачають втілення в практику певних норм і нормативів (наприклад, квоти, тарифи, ліцензії, стандарти, санітарні норми, екологічні нормативи тощо). Інституційні методи включають також політику ціноутворення й регулювання цін, упорядкування відносин власності. Держава сприяє утворенню різних концернів, холдингів, фінансово-промислових груп, спеціальних економічних зон та інших структур.

Промислова політика може бути стимулювальною або дестимулювальною залежно від конкретної галузі, об'єкта, характеру економічної ситуації в країні¹.

Стимулювання промислового розвитку в країні може здійснюватися за допомогою **зовнішньоекономічної політики**. Насамперед, це використання механізму зовнішньої торгівлі й заходи щодо залучення іноземних інвестицій.

Для захисту національної промисловості від іноземної конкуренції уряд запроваджує протекціоністські тарифи і обмежувальні квоти на імпорт. Водночас приймаються заходи щодо стимулювання експорту продукції промисловості: встановлюються субсидії, податкові пільги, а іноді використовуються й демпінг. Проте здійснення протек-

¹ Международные стратегии экономического развития / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: Знання – 2007. – С. 102–122.

ціоністської політики з метою захисту національного виробництва в сучасних умовах наштовхується на опір з боку світового співтовариства й особливо Світової організація торгівлі (СОТ).

Тенденцією з другої половини ХХ ст. є лібералізація світової торгівлі. Це призвело до суттєвого зниження тарифних ставок і скорочення нетарифних обмежень. Якщо наприкінці 40-х років середні тарифні ставки становили 40 %, то зараз – пересічно 3 %. Значну роль у цьому процесі відіграє ГАТТ/СОТ, яка встановлює досить жорсткі «правила гри» в міжнародній торгівлі. Головною метою СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Серед принципів СОТ, що впливають на розробку національної зовнішньоторговельної політики, виділяються: принцип найбільшого сприяння (країна мусить надати своєму партнерові по СОТ такі ж самі привілеї, які вона надає будь-якій іншій країні); принцип національного режиму (іноземні торговельні партнери повинні мати на ринку країни такі ж самі умови, як і національні продавці); принцип сприяння справедливій конкуренції та деякі інші.

Усе ж таки повного відкриття національних ринків для іноземних товарів та послуг не відбувається навіть у високорозвинутих країнах. Тільки 20 % товарів на міжнародних ринках повністю звільнено від імпорتنих обмежень. До того ж регіональні економічні об'єднання (наприклад, ЄС) відгороджені митними бар'єрами від третіх країн, і це дозволяється з боку СОТ.

У той же час є деякі принципові установки, якими уряди країн повинні керуватися. Так, якщо країна все ж таки мусить увести імпорتنі тарифи для захисту своєї промисловості, то це мають бути саме митні тарифи, а не торговельно-політичні заходи (квоти, дискримінаційні стандарти тощо). Експортні субсидії й демпінг засуджуються.

Тривала боротьба країн, що розвиваються, за встановлення «нового економічного порядку» має наслідком надання цій групі країн певних привілеїв у міжнародній торгівлі. Одним із принципів СОТ щодо бідних країн є «принцип невзаємності»: якщо багата країна надає бідному члену організації якісь пільги, то вона не повинна очікувати від нього відповідних еквівалентних дій.

Країни з перехідною економікою також стоять перед непростою проблемою узгодження відкритості національних ринків і захисту економіки від іноземної конкуренції. Це одна з найважчих проблем у розробленні національних економічних стратегій.

Однією з найголовніших цілей державного регулювання є підтримка **динамічної рівноваги економіки**. Економічна рівновага означає усталену взаємну збалансованість основних економічних структур, таких як пропозиція й попит, виробництво й споживання, розподіл, обмін та ін. Економічна рівновага не є чимось статичним, вона знаходиться в постійній динаміці, переходячи з одного рівня на інший.

Представники неокласичних теорій вважають, що економічна рівновага – це здатність економіки до саморегулювання. Основним регулятором об'являвся механізм досконалої конкуренції. Проте за останнє століття на світовому ринку відбулися такі зміни, що чистої конкуренції практично вже немає. Вільна конкуренція змінилася на монополію, утворилися олігополістичні угруповання. Вже з кінця XIX ст. виникає система державного монополізму. З другої половини XX ст. відчутну роль у регулюванні міжнародної економіки відіграють ТНК. У таких умовах здатність економіки до саморегулювання істотно знижується, і держава повинна взяти на себе функції «контролера» й «налагодчика».

Відбуваються зміни також і в структурі змісту економічної рівноваги. Якщо раніше вважалося, що основою її механізму є рівновага між платоспроможним попитом населення і пропозицією, то зараз ускладнюється структура попиту. Не потреби середньостатистичного жителя, а колективні й виробничі потреби все більше формують суспільний попит. На структуру попиту зростає вплив таких явищ, як інтелектуалізація, екологізація; все більшого значення набуває інформатика. Це покладає ще більшу відповідальність на державні структури регулювання економіки. Держава не повинна бути антагоністом ринку. Оптимальним вирішенням проблеми підтримки динамічної рівноваги економіки є раціональне об'єднання конкурентних ринкових і державного регулюючого механізму в єдину інтегровану народногосподарську систему.

4.3. Мікроекономічні стратегії розвитку

Міжнародна мікроекономіка – це розділ теорії міжнародної економіки, що вивчає закономірності міжнародного руху конкретних товарів і факторів їх виробництва, а також їх ринкові характеристики (попит, пропозицію, ціну та ін.). Головними елементами мікроекономіки є товари, послуги, капітал, робоча сила, технології. Складовою частиною мікроекономіки є мікроекономічна політика, яка передба-

чає регулювання руху мікроекономічних елементів, а також їх організаційних форм.

Регулювання сучасної міжнародної економіки здійснюється різними суб'єктами економічної діяльності. Крім державних органів, до найактивніших з них належать міжнародні організації й корпорації (акціонерні товариства). З кінця ХХ ст. в економіці розвинутих країн корпорації виявили найбільший динамізм. У США їх частка в загальному обсязі реалізації продукції становить 90 %, а в цілому по групі розвинутих країн на корпоративну форму власності припадає 80–90 % реалізації продукції¹.

Уряди розвинутих країн здійснюють політику підтримки корпорацій, зокрема, шляхом надання великих податкових пільг. Метою підтримки є «соціалізація корпоративної власності». Зростає частка корпорацій, у яких власність повністю належить трудовим колективам. Так, у США на початку 90-х років такі корпорації вже охоплювали 10 % усього зайнятого населення. В розвинутих країнах кожний третій дорослий громадянин є акціонером.

Для постіндустріальної стадії економічного розвитку характерною рисою є зміна наголосу в структурі власності. Основною ланкою структури суспільного виробництва стає інформатика, а сама **інформація** перетворюється на домінуючий об'єкт власності. Інформація є специфічним товаром. На відміну від звичайного товару вона є об'єктом багаторазового перепродажу і при цьому не відокремлюється від свого власника. Інформація є глобальним товаром.

Великого значення в мікроекономічній політиці надається підтримці державою **малого і середнього підприємництва**. В США на малих підприємствах працює 54 % усього працездатного населення, в Італії – 73, у Японії – 78 %. Продукція малих підприємств становить відповідно ВВП у США 50–52 %, в Італії – 57–60, Японії – 52–53². В Україні на малих підприємствах у 2007 р. було зайнято 39 % працюючих.

Однією з найважливіших проблем економічного регулювання є вибір стратегії впливу на **циклічність розвитку економіки**. Циклічність притаманна динамічній економіці. Економічний розвиток являє собою циклічний рух від одного рівня рівноваги до більш високого рівня через руйнування попереднього. Циклічні трансформа-

¹ Пахомов Ю.Н. и др. Международные стратегии экономического развития. – Киев–Донецк – 2001. – С. 87

² Соколенко С.І. Глобалізація і безпека України. – К.: Логос, 1999. – С. 353–354.

ційні складаються з циклів різної тривалості: малі цикли (3–4 роки), середні (7–11 років), великі (тривалі економічні хвилі – 40–60 років). Найбільший вплив на економіку справляють середні цикли, які найчастіше виявляються світовими.

Незважаючи на об'єктивний характер циклічного розвитку економіки, уряди намагаються пом'якшити наслідки їх негативних фаз. У розвинутих країнах запроваджена **система антициклічного регулювання** й стратегічного антициклічного планування на рівні промислових корпорацій.

Тривалі економічні цикли зумовлені тільки внутрішніми факторами економічного розвитку. В їх основі лежить структурне оновлення технологічного способу виробництва. Проте тільки технологічними змінами розвиток циклу не обмежується; трансформації відбуваються також і в організаційно-економічній структурі суспільства.

До сьогоднішня у світі відбулося чотири тривалих цикли економічного розвитку. Перший цикл розпочався з промислової революції й завершився кризою 1878 р.; він відбувався в епоху домонополістичного підприємництва. Другий цикл тривав до кризи 1929 р. в умовах монополістичного підприємництва. Третя хвиля (до кризи 1974–75 рр.) відповідала державно-монополістичній системі регулювання економіки.

Четвертий цикл розпочався з другої половини 70-х років і характеризується транснаціоналізацією світової економіки. В технологічній основі цього циклу знаходиться електроніка, комп'ютеризація, автоматизація, інформація, біотехнологія. За прогнозами економістів ця хвиля буде тривати до кінця першої чверті XXI ст. й означає завершення індустріальної стадії розвитку світового суспільства. Постіндустріальна трансформація стане глобальною.

Запитання для самоконтролю

1. Яку роль відіграють макроекономічні теорії у формуванні стратегій економічного розвитку?
2. Які положення меркантилізму використовуються в сучасних стратегіях розвитку?
3. У чому полягають позитивні аспекти класичної теорії саморегулювання економіки з точки зору формування стратегії розвитку?
4. Які недоліки вбачають у класичній теорії її критики?
5. Назвіть положення кейнсіанської теорії, які лягли в основу сучасних стратегій розвитку.

6. Які визначальні риси характеризують неоліберальний напрям в економічній теорії?
7. Чому монетаризм став найпоширенішою теорією, на якій ґрунтуються економічні теорії з останньої чверті ХХ ст.?
8. У чому полягають особливості інституціоналізму?
9. В яких умовах підсилюється роль держави в регулюванні економіки?
10. Які головні напрями державного регулювання економіки існують на сучасному етапі розвитку світової економіки?
11. Які існують особливості в промисловій політиці держави?
12. У чому полягає суть мікроекономічних стратегій розвитку?

Розділ 5. Міжнародна координація економічних політик

Ключові поняття

Суб'єкти регулювання міжнародних економічних відносин. Еволюція інститутів регулювання МЕВ. Система координації економічної політики. Міжнародні економічні організації. Економічні організації в структурі ООН. Міжнародний валютний фонд. Група Всесвітнього банку. Світова організація торгівлі. Механізм координації економічної політики.

5.1. Система міжнародного регулювання світової економіки

Поширення й поглиблення процесу інтернаціоналізації світового господарства, глобалізація формують ситуацію, за якої регулювання міжнародних відносин тільки на державному рівні, тобто на рівні міжурядових стосунків, стає недостатнім. Частину своїх функцій у керуванні національною економікою, держава вимушена віддавати наднаціональним органам. У сьогоденних умовах розвитку світової економіки це необхідно, інакше міжнародні економічні відносини певною мірою набули б хаотичного характеру, а темпи розвитку світової економіки були б значно нижчими. Такими наднаціональними структурами є міжнародні економічні організації, органи міжнародних інтеграційних об'єднань (наприклад, в ЄС це – Рада Європейського Союзу, Європейська комісія, Європейський парламент та ін.), транснаціональні корпорації, транснаціональні банки. Вони, разом з відповідними державними органами країни, є суб'єктами регулювання міжнародних економічних відносин.

З другої половини ХХ ст. все вагомішою стає частка **міжнародних економічних організацій** в регулюванні світових економічних процесів. Їхній вплив на формування міжнародних стратегій розвитку дедалі зростає. Слід розглянути особливості становлення й розвитку системи міжнародних організацій.

Початок формування цілісної **системи міжнародних організацій** припадає приблизно на середину ХІХ ст. Відтоді й до нашого часу можна виокремити такі основні етапи розвитку системи:

I етап (середина ХІХ ст. – середина 40-х років ХХ ст.) – становлення системи міжнародних організацій;

II етап (середина 40-х – кінець 50-х років ХХ ст.) – формування системи Об'єднаних Націй;

III етап (кінець 50-х – кінець 80-х – років XX ст.) – активізація процесу утворення й поширення міжнародних регіональних організацій;

IV етап (з початку 90-х – років) – відновлення єдиної системи міжнародних економічних відносин.

Ця схема дещо умовна, оскільки чіткі межі між етапами накреслити неможливо. Так, регіональні організації виникали ще в 40-х роках (наприклад, РЕВ). Проте кожний з етапів характеризується найтипівшим аспектом розвитку системи, тому її виокремлення цілком виправдане.

Простежимо основні віхи на шляху утворення міжнародних організацій.

1. Становлення системи міжнародних організацій (середина XIX ст. – середина 40-х років XX ст.). Важливим спонукальним чинником утворення міжнародних організацій була промислова революція, яка завершилась у більшості європейських країн, США та Японії до 70-х років XIX ст. Європа та Північна Америка вкрилися густою мережею залізниць, парове судноплавство з'єднало континенти регулярними рейсами, з'явилося телеграфне сполучення. Світ став «тісним», поштові зв'язки між людьми різних країн та регіонів ставали дедалі більш поширеним явищем. Але існування в кожній країні своїх норм, тарифів, методів управління, зрештою, звичаїв у сфері транспорту й зв'язку гальмувало процес утворення світової системи сполучення. Виникла потреба в міжнародних організаціях, які упорядкували б національні норми в єдину функціональну систему. І такі організації з'явилися.

У 1865 р. було утворено Світовий телеграфний союз, а в 1875 р. – Світовий поштовий союз. Ці дві організації, що існують і досі, до певної міри стали взірцем для створення пізніше вузькогалузових організацій глобального характеру, зокрема в морському й авіаційному транспорті.

Процес упорядкування розпочався й у сфері міжнародних валютних відносин. У 1867 р. відбулася Паризька конференція, яка визначила основні правила валютної системи, основаної на золотомонетному стандарті. До них належать: встановлення золотого змісту валют; забезпечення конвертованості валюти в золото; вільний продаж золота на міжнародних ринках; забезпечення стабільності валюти органами валютного контролю країни; формування вільно плаваючих валют у межах «золотих точок» та ін. В результаті роботи Паризької конфе-

ренції не було утворено постійних міжнародних органів, але вона забезпечила умови, завдяки яким система золотомонетного стандарту діяла досить ефективно аж до Першої світової війни.

Після війни система золотомонетного стандарту розладилася. Розмежування держав воєнними діями надто утруднило міжнародні валютні потоки. Післявоєнна економіка була зруйнована, і це спричинило ослаблення національних валют. Необхідно було встановити нові правила в міжнародних валютних відносинах, котрі відповідали б новому етапові розвитку світової валютної системи.

Це завдання мала вирішити Генуезька міжнародна економічна конференція (1922 р.), яка проголосила встановлення золото-девизного стандарту. Іноземна валюта провідних країн стала використовуватися в міжнародних розрахунках нарівні із золотом. Як резервну валюту, найчастіше використовували долар США та фунт стерлінгів. Золоті паритети були збережені, відтворено режим вільного коливання валютних курсів. Валютне регулювання здійснювалось активною валютною політикою урядів, рішенням міжнародних конференцій та нарад. Генуезька валютна система виявила відносну ефективність до 1929 р., але світова економічна криза (1929–1933 рр.), що супроводжувалась і валютною кризою, по суті спростувала її.

На тлі валютно-кредитних криз, що частішали, все більше відчувалася відсутність наднаціональних постійно діючих організацій, які б координували політику національних банків і фінансових інститутів різних країн. Такою організацією став Банк міжнародних розрахунків (БМР), утворений у 1930 р. в м. Базелі (Швейцарія) на основі міжнародної угоди шести держав (Бельгія, Велика Британія, Німеччина, Італія, Франція, Японія), до яких згодом приєдналися ще декілька країн. За головну функцію БМР ставив сприяння співробітництву між центральними банками країн, полегшення умов міжнародних фінансових операцій, міжнародне регулювання валютно-кредитних і фінансових відносин. Хоча БМР до кінця Другої світової війни не зміг повністю досягнути поставленої мети, все ж він був першим закладом такого типу у валютно-кредитній сфері.

Процес інтернаціоналізації економічної діяльності, що поступово набирив сили, зумовив появу міжнародних регуляторів у сфері промисловості й торгівлі. В 1883 р. було прийнято Паризьку конвенцію з охорони промислової власності. В 1919 р. утворено Міжнародну торговельну палату (МТП) – неурядову організацію, яка об'єднала приватних підприємців, компанії різних країн світу. МТП ставить за

мету сприяння розвитку підприємництва шляхом заохочення торгівлі, інвестицій, вільного руху капіталів, тобто її діяльність виходить за суто торговельні рамки.

У тому ж 1919 р. було засновано Міжнародну організацію праці (МОП), яка мала статус міжнародної комісії для розробки конвенцій і рекомендацій з питань трудового законодавства і поліпшення умов праці.

На першому етапі розвитку системи міжнародних організацій з'явилися утворення переважно монофункціонального, вузькоспеціалізованого характеру. Регіональних організацій практично не було, якщо не брати до уваги нетривалі воєнні союзи (Антанта, наприклад). Щодо глобальних організацій загального, багатофункціонального типу, то спробою такого утворення була Ліга Націй, яка з'явилася в 1920 р. (офіційно заснована в 1919 р.) як політична реакція на наслідки Першої світової війни. Її метою був розвиток співробітництва між народами і гарантія миру та безпеки. Але інтереси європейських держав у цей час були настільки протилежні, що співробітництво налагодити не вдалося. Після виходу з Ліги двох найсильніших у Європі держав – Німеччини (1934 р.) і СРСР (1939 р.) – стало зрозуміло, що організація неспроможна досягти поставлених цілей. Ліга Націй була офіційно розпущена в 1946 р., але фактично вона припинила функціонування вже напередодні Другої світової війни.

2. Формування системи Об'єднаних Націй (середина 40-х – кінець 50-х років ХХ ст.). Другий етап формування системи міжнародних організацій був недовгим, але насиченим важливими подіями. Найголовніша з них – поява Організації Об'єднаних Націй (ООН) – унікального міжнародного утворення, яке являє собою світовий форум народів, є органом, що регулює практично всі сфери міжнародної діяльності. ООН – не просто організація; це складна, розгалужена, багатофункціональна система, що об'єднує десятки організацій різного рівня, комісій, інститутів тощо. З появою ООН у народів світу з'явилася надія на припинення урегулювання міжнародних проблем. Хоча ці надії виправдалися далеко не повністю, досягнення ООН у справі зміцнення довіри й порозуміння між народами безперечні.

ООН була утворена в 1945 р. як прояв рішучості лідерів антигітлерівської коаліції держав назавжди покінути з фашизмом і світовими війнами. Враховуючи сумний досвід Ліги Націй, засновники нової організації вважали за доцільне побудувати її на принципово

нових засадах, передбачаючи відповідальність найсильніших держав за мир і безпеку в усьому світі. Ідея солідарності народів світу була виражена в самій назві організації – Об'єднані Нації. Вважається, що цей вислів (United Nations) сформулював президент США Ф. Рузвельт.

Головною метою ООН при її заснуванні вважалося збереження миру і демократизація міжнародних відносин. Вона й зараз посідає чільне місце в діяльності організації. Але вже дуже швидко сфера її діяльності почала розширюватись, і ООН перетворилася на багатофункціональний міжнародний організм. Крім головних органів, що становлять структуру ООН (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки та ін.), їй підпорядковано багато організацій, найавторитетніших у світі, таких як Всесвітній банк або Міжнародний валютний фонд. ООН увібрала в себе навіть деякі організації, що утворилися задовго до її появи (Міжнародна організація праці, Міжнародний союз електрозв'язку – колишній Світовий телеграфний союз та ін.). Компетенція ООН поширюється на економіку, гуманітарну сферу, екологію, політику.

Утворення ООН – дійсно визначальна подія другого етапу розвитку системи міжнародних організацій. Але розпочався він трохи раніше, в 1944 р., з відкриття Бреттон-Вудської валютно-фінансової конференції. Серед важливих її рішень – введення золото-девізного стандарту, що ґрунтується на золоті й двох резервних валютах (долар і фунт стерлінгів), прирівняння долара до золота, введення фіксованих валютних паритетів. Але найголовнішим рішенням було заснування міжнародних валютних організацій – Міжнародного валютного фонду й Міжнародного банку реконструкції й розвитку, які розпочали діяльність у 1945 р. Вони входять до системи ООН як спеціалізовані заклади.

З інших впливових спеціалізованих закладів ООН, що утворилися на цьому етапі, слід назвати Продовольчу і сільськогосподарську організацію (ФАО), Організацію з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) та Міжнародну організацію цивільної авіації (ІКАО).

Важливою подією було утворення в 1948 р. Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) – організації, що спричинила вплив на міжнародні відносини, який не можна оцінити однозначно. Панування в цій організації розвинутих країн, насамперед «Великої сімки», стало підставою для звинувачення її з боку соціалістичних країн і деяких країн, що розвиваються, в дискримінаційній політиці. Незважаючи

на це, ГАТТ, яка трансформувалася в Світову організація торгівлі (СОТ), і сьогодні є найвпливовішою й найавторитетнішою організацією в сфері світової торгівлі.

На кінець 40-х – початок 50-х років припадає становлення системи регіональних організацій. Спочатку вони мали переважно характер політичних союзів (Ліга арабських держав, Організація американських держав, Рада Європи), воєнно-політичних (Західноєвропейський союз) та воєнних (НАТО, згодом – Варшавський договір). Та поступово все більше утворюється організацій, в яких економічна функція стає домінуючою. Це – організація європейського економічного співробітництва (1948 р.), що стала попередницею ОЕСР; Рада економічної допомоги (РЕВ, 1949 р.); «План Коломбо» (1951 р.); Європейське об'єднання з вугілля й сталі (1951 р.). Але все ж таки найвищого піднесення процес регіональної інтеграції набуває на наступному етапі.

3. Активізація процесу утворення й поширення міжнародних регіональних організацій (кінець 50-х – кінець 80-х – років ХХ ст.).

Початком цього етапу можна вважати його найважливішу подію – формування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), яке згодом перетворилось на Економічний союз. У 1957 р. в Римі було підписано угоду про утворення на базі сполучення трьох об'єднань – Європейського об'єднання вугілля і сталі, Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом) і Європейського Економічного Співтовариства – організації, яка одержала офіційну назву «Європейське Економічне Співтовариство» і неофіційну «Спільний ринок». ЄЕС розпочало функціонувати з 1958 р. Його засновниками були шість західноєвропейських держав – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург. Досить швидко співтовариство продемонструвало свою ефективність. Темпи зростання зовнішньої торгівлі між членами організації значно випереджали світовий показник; зміцнювалися кооперативні виробничі зв'язки; поширювався інвестиційний процес усередині ЄЕС.

Зростання економічної могутності «шістки», її впливу на ринках Західної Європи викликали занепокоєння інших країн регіону, насамперед Великої Британії. Як противагу ЄЕС, у 1960 р. було утворено Європейську асоціацію вільної торгівлі (ЄАВТ), до якої увійшли сім держав: Велика Британія, Данія, Норвегія, Австрія, Ірландія Швеція та Швейцарія. Трохи пізніше до «сімки» приєдналися Фінляндія, Іс-

ландія та Ліхтенштейн. Проте ЄАВТ неспроможна була стати гідним конкурентом Європейському Співробітництву. Її внутрішній ринок виявився значно вузьким, оскільки тільки Велика Британія мала економічний потенціал, порівняльний з потенціалом ФРН, Франції чи Італії. Країни «сімки» відставали в темпах інтеграції від країн ЄЕС і поступово перетворювались на аутсайдерів на західноєвропейському просторі. На початку 70-х років ЄАВТ зазнала відчутного «розколу»: Велика Британія, що була економічним лідером і фактичним засновником цієї організації, вийшла з неї і приєдналася до ЄЕС у 1973 р.; разом з нею до такої ж дії вдалася і Данія, а згодом (1985 р.) і Португалія. Це дуже послабило ЄАВТ, і вона так і не змогла в інтеграційному розвитку піднятися вище від ступеня зони вільної торгівлі.

Європейське Економічне Співтовариство дедалі міцнішало й поширювалось географічно. До кінця 80-х років до нього увійшли також Ірландія, Греція, Іспанія; учасників «Спільного ринку» стало дванадцятьоро. Співтовариство упорядкувало організаційну структуру, впровадило основні положення спільної економічної політики. В 1979 р. почала діяти Європейська валютна система (ЄВС), що істотно стабілізувало валютні відносини в Співтоваристві; введена спільна розрахункова грошова одиниця – екю. В 1958 р. засновано Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку, в 1973 р. – Європейський фонд валютного співробітництва (ЄФВС). Поступово ліквідувались усі перешкоди на шляху внутрішнього руху факторів виробництва: капіталу, робочої сили, технології. Шенгенською угодою (1985 р.) скасовано прикордонний контроль над пересуванням громадян у межах ЄЕС.

ЄЕС усе більше набуває рис політичного союзу, виходить за межі суто економічної організації. В 1979 р. починає діяти Європейський парламент. В 1987 р. набув чинності Єдиний європейський акт, який, по суті, констатував завершення розвитку стадії спільного ринку і накреслив шляхи до досягнення вищого рівня – економічного і політичного союзу. Таким чином, економічна інтеграція і політичне співробітництво були сполучені в єдиний процес.

На ці роки припадає розгортання діяльності Ради економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка поєднала майже всі соціалістичні країни: СРСР, НДР, Польщу, Чехословаччину, Угорщину, Румунію, Болгарію, Монголію, В'єтнам та Кубу. В 1971 р. була прийнята Комплексна програма соціалістичної інтеграції країн РЕВ, яка мала за мету перетворити організацію в суцільний економічний простір з високим

рівнем співробітництва, в єдиний народногосподарський організм. Органами РЕВ стали: Міжнародний банк економічного співробітництва (МБЕС), утворений у 1963 р. для полегшення міждержавних розрахунків, і Міжнародний інвестиційний банк (МІБ), який засновано в 1970 р. для кредитування великомасштабних проектів у країнах-членах. Проте РЕВ, по суті, не перетворився на справжнє інтеграційне угруповання; в неринкових умовах коопераційні й інші економічні зв'язки налагоджувалися штучно, вольовими методами і не могли скласти органічно цілісної системи. Вже наприкінці 80-х років неефективність РЕВ стала очевидною.

Третій етап розвитку системи міжнародних організацій характеризується винятковою інтенсивністю процесу регіональної інтеграції. Не в останню чергу під впливом успіху ЄЕС у різних регіонах світу утворюються десятки організацій, що мають за мету економічну інтеграцію. Найбільша кількість угруповань цього типу з'явилася саме тоді. Ось перелік найбільш відомих:

1. в Азії: Рада арабської економічної єдності (1964 р.); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, 1967 р.); Організація Ісламська конференція (1971 р.); Рада із співробітництва арабських країн Перської затоки (1981 р.); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АПЕК, 1989 р.);
2. в Африці: Організація африканської єдності (ОАЄ, 1963 р.); Центральноафриканський митний і економічний союз (1966 р.); Економічне співтовариство західноафриканських держав (ЕКОВАС, 1976 р.);
3. в Латинській Америці і Карибському басейні: Андська група (1969 р.); Карибський спільний ринок (1973 р.); Латиноамериканська економічна система (1975 р.); Латиноамериканське інтеграційне об'єднання (1982 р.); Міжамериканське інвестиційне співробітництво (1989 р.).

Економічним стимулом процесу регіональної інтеграції мали стати регіональні банки розвитку. Спочатку міркувалося, що ці банки будуть складатися тільки з представників регіональних організацій. Але невдовзі виявилось, що більшість із них не може існувати на власні кошти, отже, за невеликим винятком (наприклад, Ісламський банк), до їх складу входять і деякі розвинуті країни.

Система регіональних банків розвитку утворилася саме на третьому етапі, коли були засновані банки: Міжамериканський банк розвитку (МаБР, 1959 р.); Центральноамериканський банк економічної

інтеграції (1960 р.); Африканський банк розвитку (АфБР, 1966 р.); Азіатський банк розвитку (АзБР, 1966 р.) Карибський банк розвитку (1970 р.); Західноафриканський банк розвитку (1973 р.); Арабський банк економічного розвитку в Африці (1973 р.); Банк розвитку держав Центральної Африки (1975 р.); Східноафриканський банк розвитку (1976 р.).

Крім того, було утворено різні регіональні фонди і програми допомоги країнам, що розвиваються (Арабський фонд економічного і соціального розвитку, Африканський фонд розвитку, Арабський валютний фонд та ін.). Ці фонди звичайно засновувались регіональними організаціями або регіональними банками розвитку.

Процес регіоналізації міжнародних відносин знайшов відбиток у завершенні побудови структури регіональних органів ООН, комісій з розвитку регіонів. Ще на попередньому етапі були утворені Економічна комісія для Європи (ЕКЄ), Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО) та Економічна комісія для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). До них тепер додалися Економічна комісія для Африки (ЕКА) та Економічна і соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА).

На третій етап припадає активізація процесу розвитку інституціональної структури міжнародного валютно-кредитного ринку. Складається група Всесвітнього банку на чолі з МБРР: у 1956 р. утворюється Міжнародна фінансова корпорація (МФК), в 1960 р. – Міжнародна асоціація розвитку (МАР), в 1966 р. – Міжнародний центр з регулювання інвестиційних спорів, в 1988 р. – Багатостороннє агентство з гарантії інвестицій (БАГІ).

Для третього етапу характерне піднесення процесу утворення й функціонування міждержавних організацій з експорту товарів; вони, по суті, являють собою своєрідні міжнародні синдикати. Серед них впливовішою є Організація країн-експортерів нафти (ОПЕК), яка заснована в 1960 р. групою нафтодобувних країн, що розвиваються. На початку 70-х років ОПЕК вдалося запровадити вигідні для себе світові ціни на нафту, що навіть викликало неабияку енергетичну кризу.

Триває удосконалення й розгалуження системи ООН. Під її патронатом утворюються організації, що обіймають якусь вузьку сферу економіки. Це Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ, 1957 р.), Міжнародна морська організація (ІМО, 1958 р.), Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР, 1977 р.); особливий статус щодо ООН має Світова туристська організація (СТО, 1975 р.).

З метою координації економічних відносин у сфері світової торгівлі, поліпшення умов торгівлі, особливо з урахуванням інтересів країн, що розвиваються, утворено важливий орган ООН – Конференцію з торгівлі й розвитку (ЮНКТАД, 1964 р.). На відміну від ГАТТ, ця організація відкрита для будь-якої країни. Якою мірою вона мала стати альтернативою жорсткому курсові ГАТТ; втім, вона її не замінила. Відбулося певне розгалуження функцій ГАТТ і ЮНКТАД, а для координації їх дій було утворено спільний Міжнародний торговельний центр (МТЦ, 1964 р.). Регулювання міжнародних відносин у промисловій сфері, сприяння індустріалізації країн, що розвиваються, було покладено на Організацію Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО).

Третій етап розвитку системи міжнародних організацій виявився дуже плідним. Відбувався процес галузевої диверсифікації (залучення до системи все нових сфер міжнародної економіки); водночас система розвивалася вишир, охоплюючи все нові країни й регіони. Паралельно йшов розвиток регіоналізації системи та її глобалізації. Останнє стверджується не тільки зміцненням взаємодії організацій усередині системи, а й перетворенням деяких регіональних організацій у світі. Так, у 1961 р. з'явилася Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР), яка «виросла» з регіональної Організації європейського економічного співробітництва. Глобалізація в розвитку системи міжнародних організацій проявляється також у тому, що вже багато країн беруть участь у декількох організаціях водночас, тобто відбувається безперервне, багатостороннє співробітництво майже всіх країн світу в єдиній системі міжнародних організацій.

4. Відновлення єдиної системи міжнародних економічних відносин (з 90-х років ХХ ст.). Об'єктивний хід розвитку міжнародної економіки, поглиблення глобалізації міжнародних відносин усе більше виявляли неприродність розколу світового господарства на дві системи – ринкову і неринкову, соціалістичну. Все яснішою ставала нагальна необхідність економічних і соціально-політичних перетворень у соціалістичних країнах.

Знаменною віхою в процесі зближення двох систем став Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі, який було підписано в Гельсінкі ще в 1975 р. В ньому передбачалися заходи щодо зміцнення довіри між країнами. В 1990 р. учасники Ради прийняли Паризьку хартію для нової Європи, декларуючи кінець ери конфрон-

тації і початок ери демократії, миру і єдності. В 1995 р. Народа набула нової назви – Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Зараз в ОБСЄ беруть участь майже всі європейські держави, азійські країни СНД, а також США і Канада.

Головною метою ОБСЄ проголошується мир між європейськими країнами, що сприятиме миру і безпеці в усьому світі. Вона сформулювала відомі «десять принципів», на яких мають будуватись відносини між державами.

Для підтримки переходу країн Центральної та Східної Європи до ринкової економіки в 1990 р. було утворено Європейський банк реконструкції і розвитку (ЄБРР), який надалі виділяв значні кошти на здійснення реформ в колишніх соціалістичних країнах.

Гельсінський акт можна з повною підставою вважати провозвісником нової ери економічних і політичних відносин між країнами не тільки в Європі, а й в усьому світі. 90-ті роки стали епохою розпаду соціалістичної системи в цілому, а також зникнення найбільшої соціалістичної держави – СРСР. Утворилась принципово нова світова ситуація, яка не могла не вплинути істотно і на стан системи міжнародних організацій.

Ліквідуються такі великі блоки, як Організація Варшавського договору та Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ). Натомість утворюються регіональні організації, які поєднують як нові незалежні держави, так і колишні соціалістичні країни Європи. Значною мірою цей процес має характер «заповнення вакууму»: на теренах постсоціалістичного простору просто-таки мали з'явитися організації, які не дали б згаснути інтеграційному руху. Так утворилася Співдружність Незалежних Держав (СНД, 1991 р.). Колишні балтійські республіки СРСР (Естонія, Латвія, Литва), а також Росія і Польща об'єдналися з іншими країнами Балтії в Раду держав Балтійського моря (1992 р.). Казахстан, Азербайджан і колишні радянські республіки Середньої Азії стали членами Організації економічного співробітництва, яке було сформоване ще в 1985 р. з ініціативи Ірану, Пакистану й Туреччини.

Утворена колишніми радянськими республіками Співдружність Незалежних Держав виявила недостатність стимулювання інтеграційного процесу через низку причин. Тому глибина й обсяг економічного співробітництва всередині СНД поки що не відповідає тим цілям, заради яких ця організація була заснована, – перетворення пострадянського простору в гармонійну економічну систему на прин-

ципах державної незалежності й органічної господарської взаємодопомоги.

Щоб подолати неефективність системи в межах СНД відбуваються спроби активізувати інтеграційні процеси на локальному рівні. Так, була утворена організація ГУУАМ – Грузія, Україна, Узбекистан, Азербайджан, Молдова – для зміцнення економічних відносин на південній «окраїні» СНД; зокрема, передбачалося побудувати надійний газонафтовий коридор, відновити «шовковий шлях». Згодом Узбекистан вийшов з організації під приводом її надмірної заполітизованості, й аббревіатура набула форми ГУАМ.

Найтісніші взаємовідносини в межах СНД склалися між Росією й Білоруссю, які фактично мають форму митного союзу, а в недалекому майбутньому можуть перетворитися на економічний та валютний союз. Рівень зони вільної торгівлі має ЄврАзЕС – Європейсько-Азійське економічне співробітництво, до якого входять Росія, Білорусь, Казахстан, Узбекистан.

У 2004 р. було затверджено угоду про формування на принципах зони вільної торгівлі Єдиного економічного простору (ЄЕП) за участю України, Росії, Білорусі й Казахстану.

Другою за значенням подією на цьому етапі розвитку системи міжнародних організацій було переростання Європейського економічного співтовариства в Європейський Союз, що було підтверджено Маастріхтською угодою 1992 року (увійшла в дію 1993 р.). Суть трансформації полягає в тому, що економічний союз, який уже до цього часу сформувався, доповнився валютним і політичним союзом. Суттєвої реконструкції зазнала валютна система ЄС. Замість ЄФВС було утворено Європейський валютний інститут (1994 р.), який здійснив валютну реформу. Сучасні валютні відносини країн ЄС ґрунтуються на Європейській системі центральних банків на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ, 1999 р.). Впроваджено спільну валюту – євро.

Авторитет ЄС, його вплив на міжнародну економіку дедалі зростає. Він стає взірцем економічного порядку для багатьох країн, насамперед для європейських, які прагнуть вступити до нього, або хоча б установити з ним особливі партнерські стосунки. В 1995 р. кількість членів ЄС становила 15.

У 2004 р. до складу ЄС увійшли ще 10 європейських країн (Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Кіпр, Мальта, Естонія, Латвія й Литва), в 2007 р. до них приєдналися Румунія й Болгарія.

Європейський Союз територіально впритул наблизився до України, якій надано статус «сусідства».

Процеси регіоналізації поширюються. В 1994 р. укладено Північноамериканську угоду про вільну торгівлю (НАФТА), що об'єднала США, Канаду та Мексику. Тоді ж утворюються: Спільний ринок Східної та Південної Африки (КОМЕСА), який трансформувася із зони преференційної торгівлі, Західноафриканський економічний і валютний союз (УЕМОА), а в 1995 р. – Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР).

Важливою подією стало перетворення в 1995 р. ГАТТ на Світову організацію торгівлі (СОТ) із істотним розширенням функцій.

Найсуттєвіший вплив на формування міжнародних стратегій розвитку мають економічні структури ООН, Міжнародний валютний фонд, Група Світового банку й Світова організація торгівлі, Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР).

5.2. Економічні структури ООН як регулятори міжнародних економічних відносин

Організація Об'єднаних Націй була заснована 24 жовтня 1945 р. Вона є універсальною міжнародною організацією багатофункціонального напрямку діяльності. Серед її головних цілей є забезпечення міжнародного співробітництва по вирішенню міжнародних економічних, соціальних, культурних і гуманітарних проблем.

У розгалуженій структурі ООН є чимало органів та організацій, які так чи інакше регулюють міжнародні економічні відносини й, таким чином, впливають на формування стратегій розвитку. Так, головний орган ООН – Генеральна Асамблея – серед своїх функцій має в Другому комітеті економічні й соціальні питання, а в Третньому – соціальні й гуманітарні. Рада безпеки своїм рішенням може застосовувати економічні санкції проти країни, що порушує міжнародне право; ці санкції можуть включати ліквідацію пільг у торгівлі з країною-порушником, припинення кредитування й фінансування, позбавлення технічної допомоги і навіть введення певного ембарго на економічні зносини з країною. Чи варто говорити, що такі заходи можуть серйозно порушити стратегічні плани розвитку економіки країни.

Головним координуючим органом ООН у сфері економіки й соціальних відносин є Економічна й соціальна рада (ЕКОСОР). Найважливіші економічні й соціальні проблеми, що постають перед світовою спільнотою, розглядаються й вирішуються в ЕКОСОР та в числен-

них її підрозділах. Вона координує діяльність таких міжнародних велетнів як МВФ, Всесвітній банк, Світова організація торгівлі та інших галузевих міжнародних організацій. Через посередництво ЕКОСОР узгоджують свої відносини з іншими органами й організаціями ООН регіональні економічні організації (ЄС, СНД, НАФТА та ін.), а також неурядові міжнародні економічні організації (МНЕО). Економічна і соціальна рада перетворилася на форум, де зіставляються й узгоджуються точки зору представників країн світу з економічних та гуманітарних питань, виробляються спільні принципи міжнародних економічних відносин.

ЕКОСОР має розгалужену організаційну систему. До її складу входять дев'ять функціональних комісій, п'ять регіональних комісій, шість постійних комітетів; їй також підпорядковано 18 спеціалізованих закладів, програми, центри тощо.

Функціональні комісії ЕКОСОР:

1. Статистична комісія.
2. Комісія з народонаселення й розвитку.
3. Комісія із соціального розвитку.
4. Комісія з прав людини.
5. Комісія зі становища жінок.
6. Комісія по запобіганню злочинності.
7. Комісія з наркотиків.
8. Комісія з науки й техніки.
9. Комісія зі стійкого розвитку.

Функціональні комісії охоплюють переважно соціальну сферу діяльності ЕКОСОР; принаймні, 6 з них (з 2-ї по 7-му) прямо займаються вирішенням актуальних соціальних проблем. Щодо Статистичної комісії, то її функція полягає в добірці й обробці величезного фактичного матеріалу з економічного й соціального становища всіх країн світу. Завдяки цій комісії людство має найточнішу й найповнішу інформацію про соціально-економічне становище будь-якого регіону, країни, окремих верств населення. Важлива роль належить статистичній комісії в підготовці дослідів, доповідей з міжнародних питань щодо економічних, соціальних, екологічних проблем. Комісія з науки й техніки ставить перед собою завдання розповсюджувати інформацію про новітні відкриття в цій сфері та сприяти втіленню наукових досягнень і технологій у виробництво, особливо в країнах, що розвиваються. На підвищення економічного розвитку членів ООН,

насамперед найбільш розвинутих країн, спрямована діяльність Комісії зі стійкого розвитку.

Регіональні комісії ЕКОСОП утворені для координації міжнародних економічних відносин на рівні регіонів. Ось ці комісії:

1. Європейська економічна комісія (ЄЕК).
2. Економічна комісія для Африки (ЕКА).
3. Економічна і соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО).
4. Економічна й соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА).
5. Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК).

Розглянемо їх діяльність докладніше.

Європейська економічна комісія (ЄЕК) була утворена ще в 1947 р. До складу її членів, поряд з європейськими країнами, входять також США і Канада, Ізраїль та азіатські республіки колишнього СРСР. Керівні органи ЄЕК містяться в Женеві. Головна мета Комісії – аналіз економічної й соціальної ситуації, що утворюється на просторі Європи й Північної Америки. Для цього ЄЕК регулярно організує наради, практикуми, семінари, наукові поїздки. До участі в них залучаються міжнародні галузеві організації, фахівці, представники ділових кіл. Програма цих заходів передбачає обмін інформацією, розробку правил і стандартів, планування й виконання оперативних проектів. **Пріоритетні напрями діяльності ЄЕК:**

- навколишнє середовище;
- енергетика;
- транспорт;
- статистика;
- торгівля;
- економічний аналіз.

У 90-х роках докільця поступово виходить на одне з чільних місць у сфері інтересів ЄЕК. Для цього в її структурі утворені: Програма дій у галузі навколишнього середовища в Центральній і Східній Європі; Програма захисту навколишнього середовища в Європі; Загальноєвропейська стратегія з біологічної й ландшафтної різноманітності.

Кардинальні соціально-економічні й політичні зміни, що сталися в Центральній і Східній Європі, надали нового імпульсу й нових напрямів у діяльності ЄЕК. Для сприяння реформам в країнах з перехідною економікою в рамках ЄЕК розроблено План дій, у якому передбачено основні принципи діяльності й заходи щодо цієї групи

країн. Для реалізації Плану утворена Координаційна група з оперативної діяльності. Вона організує конференції й наради з актуальних проблем реформування економіки. Зокрема, в 1997 р. під її егідою в Україні було проведено Робочу нараду щодо малих і середніх підприємств та їхньої ролі в міжнародній торгівлі. Європейська економічна комісія встановила й активізувала свої стосунки з СНД та Організацією чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС).

Зважаючи на економічні труднощі, що існують у країнах Центральної й Східної Європи, ЄЕК фінансує участь представників цих країн у нарадах, семінарах та поїздках.

За результатами обговорень ЄЕК готує рекомендації для ЕКОСОП. Структурно Комісія складається з десяти допоміжних органів – комітетів та інститутів, кожний з яких відає певною галуззю економіки (енергетика, транспорт, сільське господарство, торгівля, наука й техніка тощо).

Найважливіші й найцікавіші висновки економічного аналізу ЄЕК публікує в журналах «Economic Survey of Europe» і «Economic Bulletin for Europe».

Економічна й соціальна комісія для Азії й Тихого океану (ЕСКАТО). Заснована також у 1947 р. До її складу входять 45 азіатських держав (у тому числі Росія й азіатські республіки колишнього СРСР), США, Австралія, Франція, Велика Британія; крім того, 10 держав (острівні країни Тихого океану) є асоційованими членами. Штаб-квартира знаходиться в м. Бангкок (Таїланд).

Головною метою ЕСКАТО є сприяння економічному й соціальному розвитку в регіоні. Основними напрямками діяльності Комісії визначено:

- регіональне економічне співробітництво;
- пом'якшення проблем злиденності шляхом економічного й соціального розвитку;
- навколишнє середовище.

Так само, як і ЄЕК, ЕСКАТО являє собою форму для обговорення найактуальніших проблем регіону в економічній та соціальній сферах. Особливої уваги надається забезпеченню технічної допомоги для країн, що розвиваються. В рамках ЕСКАТО засновано Статистичний інститут для Азії й Тихого океану (знаходиться в Токію), який готує висококваліфікованих фахівців для країн регіону.

Під головуванням ЕСКАТО утворено комітети і програми для втілення рішень конференцій та нарад. Серед них: Комітет по Мекон-

гу (освоєння водних ресурсів басейну однієї з найбільших азіатських річок); Комітет по координації спільної розвідки мінеральних ресурсів на азіатському шельфі.

Спільно з ЄЕК у рамках ЕСКАТО розроблено Спеціальну програму для країн Центральної Азії (СПЕКА). Вона спрямована на підтримку азіатських стран з перехідною економікою, що утворилися після розпаду СРСР (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Таджикистан, Туркменістан).

Секретаріат ЕСКАТО складається з відділів, які координують співробітництво країн на галузевому рівні (промисловість, сільське господарство, торгівля, довілля тощо).

Економічна й соціальна комісія для Західної Азії (ЕСКЗА) була утворена в 1973 р. Виокремлення цього регіону з великого Євразійського континенту зумовлено специфічними політичними й економічними умовами. Усі члени ЕСКЗА (їх 13) – арабські країни, майже всі вони мають значний видобуток нафти. Це регіон нестабільний у політичному відношенні, отже, зміцнення співробітництва між членами ЕСКЗА є нагальним завданням. Це є головною метою Комісії. Вона досягається шляхом аналізу проблем економічного й соціального характеру й вироблення відповідних рекомендацій як країнам-членам, так і ЕКОСОП взагалі.

ЕСКЗА організує конференції й семінари, де ці проблеми обговорюються, публікує відповідну інформацію. Провідними напрямками досліджень і обговорень є: сільське господарство й продовольство, довілля, населенні пункти, промисловість, міжнародна торгівля, демографія, транспорт та ін.

Штаб-квартира Комісії міститься в Аммані (Йорданія).

Економічна комісія для Африки (ЕКА) утворена в 1958 р., керівництво міститься в Аддис-Абебі (Ефіопія). В її роботі беруть участь представники 53 африканських держав. Головна мета Комісії – сприяти економічному й соціальному розвитку в Африці. Для цього вона застосовує такі форми діяльності: організовує зустрічі голів держав, голів урядів і міністрів африканських країн для всебічного обговорення економічних і соціальних проблем континенту; розробляє програми соціально-економічного розвитку; надає консультативні послуги з питань управління господарством; організовує навчальні заклади для підготовки кваліфікованих фахівців. Під патронатом ЕКА знаходиться Африканський навчальний і науково-дослідний

інститут зі становища жінок, Всеафриканська служба документації й інформації.

У рамках ЕКА утворені Багатонаціональні центри з планування й оперативного управління, які розробляють і втілюють соціально-економічні програми по окремих регіонах Африки. Галузеві відділи Комісії координують практичну реалізацію програм і наукових досліджень по галузям народного господарства (сільське господарство, промисловість, торгівля, природні ресурси, туризм, людські ресурси тощо).

Економічна комісія для Латинської Америки і Карибського басейну (ЕКЛАК) заснована в 1948 р. До її складу входять представники 41 держави; поряд з латиноамериканськими країнами це також США, Канада, Франція, Італія, Португалія, Велика Британія, Нідерланди. Присутність європейських держав пояснюється тим, що вони на момент заснування Комісії були метрополіями низки залежних країн у цьому регіоні або мають з ними тісні економічні зв'язки. Керівництво Комісії знаходиться в Сант-Яго (Чилі).

Головне в діяльності ЕКЛАК – аналіз соціально-економічної ситуації в регіоні та розроблення планів розвитку. Вона організовує міжурядові наради, здійснює дослідження, надає інформацію й технічну допомогу, готує висококваліфікованих фахівців народного господарства.

Основні напрями діяльності: розвиток, довкілля, продовольство й сільське господарство, міжнародна торгівля, енергетика, транспорт, наука й техніка.

До складу ЕКЛАК входять Інститут економічного й соціального планування Латинської Америки і Карибського басейну та Латиноамериканський демографічний центр.

Крім функціональних і регіональних комісій, до складу ЕКОСОП входять постійні **комітети** й комісії, що координують співробітництво Ради з іншими організаціями та об'єднаннями, а також керують окремими програмами. Комітетів шість:

1. Комітет з програми й координації.
2. Комітет з природних ресурсів.
3. Комітет по неурядових організаціях.
4. Комітет по переговорах з міжурядовими закладами.
5. Комісія по транснаціональних корпораціях.
6. Комісія з населених пунктів.

Особливу увагу слід звернути на Комітет по неурядових організаціях і Комісію по транснаціональних корпораціях, оскільки вони координують відносини ООН з об'єднаннями, що не входять до складу Організації. Саме через ЕКОСОП Міжнародні неурядові організації, в тому числі економічні (МНЕО), беруть участь у роботі ООН і спілкуються з міжурядовими організаціями.

ЕКОСОП координує роботу **спеціалізованих закладів** ООН, які є, по суті, самостійними, досить потужними й авторитетними організаціями. Їх вісімнадцять:

1. Міжнародний валютний фонд (МВФ).
2. Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР).
3. Міжнародна асоціація розвитку (МАР).
4. Міжнародна фінансова корпорація (МФК).
5. Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГП).
6. Продовольча й сільськогосподарська організація (ФАО).
7. Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО).
8. Міжнародна морська організація (ІМО).
9. Міжнародна організація праці (МОП).
10. Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ).
11. Світовий поштовий союз (СПС).
12. Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР).
13. Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО).
14. Світова організація охорони здоров'я (СООЗ).
15. Світова організація інтелектуальної власності (СОІВ).
16. Світова метеорологічна організація (СМО).
17. Організація з промислового розвитку (ЮНІДО).
18. Світова організація торгівлі (СОТ).

Економічній та соціальній раді підпорядковані також окремі **програми, фонди й центри**; деякими з них ЕКОСОП керує спільно з Генеральною Асамблеєю. До них, зокрема, відносяться: Світова продовольча програма (СПП), Центр з населених пунктів (Хабітат), Програма розвитку ООН (ПРООН), Фонд розвитку ООН для жінок (ЮНІФЕМ).

До складу ЕКОСОП входять також **органи експертів**: Комітет з розвитку планування; Спеціальна група експертів з міжнародного співробітництва в галузі оподаткування; комітет з транспортування небезпечних вантажів; комітет з економічних, соціальних і культур-

них прав; комітет по національним ресурсам; комітет з нових джерел енергії; Народи експертів з державного управління й фінансів.

Поза структурою ЕКОСОР у системі ООН є також економічні програми і фонди, які підпорядковуються безпосередньо Генеральній Асамблеї або спільно з ГА та ЕКОСОР. Серед них необхідно виокремити **Програму розвитку ООН (ПРООН)**.

Головна мета ПРООН – надання допомоги країнам, що розвиваються, для прискорення їх економічного зростання. Програма фінансується за рахунок добровільних внесків; найбільші донори – розвинуті країни (США, Японія, Нідерланди, Данія, Швеція, Німеччина, Норвегія).

До **основних функцій ПРООН** належать:

- розроблення проектів і програм розвитку;
- розподіл коштів на втілення проектів;
- технічна допомога;
- консультативні й експертні послуги;
- організація семінарів і навчання національних фахівців за кордоном;
- підготовка національних управлінських кадрів;
- сприяння здійсненню реформ;
- надання допомоги в надзвичайних ситуаціях.

Головні сфери діяльності ПРООН: боротьба із злиденністю; розвиток управлінської діяльності; технічне співробітництво між країнами, що розвиваються; навколишнє середовище; раціональне використання природних ресурсів; участь жінок у соціальному управлінні.

Структурно до ПРООН входять такі блоки:

- програма «Добровольці ООН»;
- Глобальний екологічний фонд;
- Фонд ООН для розвитку в інтересах жіноцтва;
- Фонд капітального розвитку ООН.

Фонд капітального розвитку фінансує перспективні проекти розвитку, пов'язані з інфраструктурою життєзабезпечення населення, покращення життя людей в найменш розвинених країнах. Глобальний екологічний фонд спрямований на запобігання екологічних криз і відшкодування наслідків забруднення навколишнього середовища. Програма «Добровольці ООН» виявляється в надсиланні фахівців у найменш розвинуті країни для надання технічної допомоги. Фонд для інтересів жіноцтва спрямований на підтримку й підвищення ста-

тусу жінок у суспільстві, особливо їх ролі в управлінні соціально-економічними й політичними процесами.

Допомога ПРООН надається тільки урядам або через їхнє посередництво. Останнім часом серед цілей Програми з'явилося сприяння в проведенні економічних реформ країнам з перехідною економікою; особлива увага при цьому приділяється розвитку приватного сектора.

5.3. Роль Міжнародного валютного фонду у формуванні міжнародних стратегій розвитку

МВФ є чи не найвпливовішою організацією з огляду на формування стратегій економічного розвитку. Особливе значення позиція Фонду має для розроблення економічної політики країн, що розвиваються, і країн з транзитивною економікою. Від того, чи надасть МВФ належну фінансову допомогу (а якщо надасть, то за яких умов), часто залежить реальність поставлених стратегічних цілей уряду країни. Крім того, авторитет МВФ враховується іншими потенційними кредиторами; фінансування або кредитування Фондом якоїсь країни відкриває довіру до неї з боку МБРР, транснаціональних банків, урядових організацій розвинутих країн тощо. Міжнародний валютний фонд є головним регулятором міжнародних валютних відносин, що має значення для валютної політики держави, яка формує свою стратегію.

Розглянемо основні цілі, функції та кредитно-фінансову політику МВФ, оскільки саме це слід найбільше враховувати при розробленні міжнародних стратегій економічного розвитку.

Основні цілі МВФ:

- зміцнення міжнародного співробітництва в галузі валютної політики;
- забезпечення життєздатності міжнародної системи платежів і стабілізація ринку іноземної валюти;
- надання кредитів країнам-членам.

Із самого свого заснування МВФ мав на меті сприяти подоланню проблем неконвертованості валют, торговельних і платіжних обмежень, нестабільності валютного ринку, які панували в 30-ті й 40-ві роки. Найскладнішою є проблема стабілізації валютного ринку. Суттєва зміна позицій ключових валют (долар США, євро, фунт стерлінгів) може дестабілізувати світові фінансові ринки. Для зниження валютного ризику центральні банки країни можуть скоротити операції

з іноземною валютою, і це також зменшує ефективність функціонування міжнародного валютного ринку. Щоб запобігти такій ситуації, МВФ вдається до цілого комплексу заходів.

Функції Міжнародного валютного фонду.

МВФ виконує такі групи функцій: нагляд за валютною політикою країн-членів; кредитно-фінансова діяльність; технічна допомога; емісія СДР.

Нагляд являє собою спостереження за політикою країн-членів у галузі встановлення валютних курсів. Кожна країна зобов'язана надати МВФ за його запитом інформацію, необхідну для здійснення нагляду. Це інформація про реальний грошовий, бюджетний і зовнішній сектор економіки, про структурну політику уряду (приватизація, ринок праці, навколишнє середовище). В процесі нагляду виявляються потенційні дисбаланси, які можуть дестабілізувати валютні курси. За підсумками нагляду МВФ надає урядам відповідні рекомендації.

Нагляд здійснюється в трьох основних формах: консультації, багатосторонній нагляд, поглиблений нагляд.

Консультації являють собою підсумкову діяльність місій МВФ, котрі щороку навідують країну-члена й ведуть переговори з керівниками основних економічних інститутів, з міністрами фінансів, економіки, директорами центральних банків. За результатами переговорів місія складає свою думку про стан економіки країни й розробляє відповідні рекомендації. Ці документи доповідають на засіданні Виконавчої ради, яка приймає остаточне рішення.

Багатосторонній нагляд здійснюється у формі аналізу Виконавчою радою міжнародної економіки в цілому. Аналіз міститься в спеціальній доповіді «Світовий економічний огляд» (“World Economic Outlook”), на основі якого складається прогноз розвитку світової економіки на найближчі 2–3 роки. Прогноз включає визначення темпів зростання реального ВВП, інфляції, стану платіжних балансів, розміру зовнішнього боргу, умов торгівлі, обсягів міжнародних резервів. У процесі аналізу виявляється місце кожної країни-члена в міжнародній економіці й специфіка її проблем.

Поглиблений нагляд здійснюється на прохання уряду країни з метою виправлення макроекономічних дисбалансів. Звичайно він проводиться тоді, коли країна опиняється у важкому фінансовому становищі, має велику зовнішню заборгованість і просить перенести строки платежів по зовнішньому боргу. В такому разі МВФ здійснює поквартальний аналіз економіки країни. За наслідками аналізу роз-

робляються рекомендації щодо коригування економічної політики; цим рекомендаціям уряд повинен неухильно слідувати.

Кредитно-фінансова діяльність є однією з найважливіших функцій МВФ. Вона полягає у використанні фінансових ресурсів МВФ країнами-членами й кредитуванні за допомогою залучених ресурсів.

Формування ресурсів МВФ. Структура ресурсів фонду складається з двох блоків:

- внесок кожної країни в уставний капітал МВФ відповідно з її квотою;
- запозичені кошти: кредитні лінії від урядів і центральних банків його членів.

Квоти. Внесок кожної країни в капітал Фонду здійснюється на 25% в іноземній твердій валюті (раніше – золотом), а решта – в національній валюті. Розміри квот установлюються на основі частки країни в світовій економіці. При цьому враховується: розмір ВВП країни; пересічномісячні резерви; пересічнорічні поточні платежі й надходження. У зв'язку з цим квоти серед членів розподіляються нерівномірно.

Фонд також використовує **запозичені кошти**. За узгодженням з «Групою десяти» (Г-10) МВФ користується кредитом «Десятки» в межах ліміту до 17 млрд СДР. Крім того, Фонд одержує позики в центральних банках і казначействах Саудівської Аравії і деяких інших держав. Загальна величина позичених коштів не повинна перевищувати 60% загального обсягу квот.

Кредитно-фінансова діяльність МВФ здійснює в двох модифікаціях:

- угода або трансакція (transaction), яка полягає в наданні країнам коштів із власних ресурсів Фонду;
- операція (operation), яка полягає в наданні посередницьких фінансових і технічних послуг за рахунок позичених коштів

Кредитні операції здійснюються тільки з центральними банками і стабілізаційними фондами.

Угода або трансакція не є кредитуванням у повному розумінні цього слова. Це фінансова допомога. Вона являє собою обмін національної валюти на відповідну суму іноземної валюти. Коли країна бере кредит МВФ, вона здійснює купівлю іноземної валюти за власну; коли сплачує борг – здійснює зворотну операцію: викупує власну валюту за іноземну.

Країни-члени можуть використати ресурси МВФ відповідно до їхніх квот. Квота поділяється на 4 частини, які називаються **траншами**. Перший кредитний транш – до 25% квоти. Ця частина квоти називається **першою часткою квоти**; вона може бути використана автоматично за першою вимогою. Перша частка квоти називається також **резервною часткою**. Сума позик, що надається Фондом понад резервну частку країни, називається її **кредитною позицією**. Резервна частка і кредитна позиція вкупі утворюють **резервну позицію** країни.

Якщо ж країна бажає одержати кошти, що перевищують її резервну позицію, то МВФ виставляє більш жорсткі вимоги для її отримання. Особливо вони зростають при наданні третього і четвертого траншів. Умови, які при цьому висуває МВФ, стосуються проведення урядом країни певної економічної політики. Вона повинна бути спрямована на зниження дефіциту національного бюджету до визначеного відсотка від ВВП, поліпшення торговельного балансу, обмеження номінальної заробітної плати до певного рівня. Стабілізаційні програми Фонду включають також скорочення державних витрат на освіту, охорону здоров'я, пенсійне забезпечення. Вони часто містять вимоги збільшення податків, особливо непрямих, скасування субсидій на продовольчі товари. Іноді однією з вимог є девальвація національної валюти. У зв'язку з цим виконання жорстких програм МВФ у країнах з дефіцитом платіжного балансу часто призводить (принаймні, на деякий час) до обмеження життєвого рівня населення.

Механізм фінансування. Фінансові ресурси МВФ надаються в формі трьох модифікацій, які називаються «фінансовими можливостями»: регулярні, концесійні і спеціальні.

1. Регулярне фінансування, в свою чергу, поділяється на короткострокове й подовжене.

Короткострокове, або «стенд-бай» (stand-by), здійснюється в межах резервних угод строком на 12–18 місяців. Це фінансування для виправлення короткострокових макроекономічних дисбалансів. Надається траншами в 25% від квоти. Купівля валюти здійснюється на умовах 2–7% щорічних. Крім того, надаючи кредит, МВФ стягує одноразовий комісійний збір у розмірі 0,5% від суми угоди. Викуп валюти має відбутися через 5 років.

Подовжені угоди укладаються строком на три роки. Вони спрямовані на підтримку економічних реформ у країнах-членах. Викуп валюти має відбутися не пізніше, ніж через 10 років.

2. **Концесійне фінансування** призначене для найменш розвинутих країн, чий дохід на душу населення не перевищує 825 дол. Цей вид фінансування надається на пільгових умовах під 0,5% щорічних з виплатою боргу через 10 років.
3. **Спеціальне фінансування** надається у зв'язку з надзвичайними обставинами. До них належать стихійне лихо, соціальні заворушення, різке падіння цін на експортні товари або підвищення їх – на імпорتنі; спеціальне фінансування труднощів перехідного періоду, що відноситься, зокрема, до країн Центральної та Східної Європи.

Для такого виду фінансування створено **спеціальні фонди**:

- **Фонд компенсаційного й непередбаченого фінансування** – надає допомогу державам-членам у разі заподіяння збитків від стихійного лиха й інших зовнішніх причин;
- **Фонд фінансування буферних запасів** – призначено для відновлення запасів сировини або накопичення його резервів;
- **Фонд системної трансформації** – надає фінансову допомогу країнам, що відчують труднощі в торговельній та платіжній системах у зв'язку з переходом до ринкової економіки;
- **Фонд структурної адаптації** – призначено для надання допомоги в проведенні структурних економічних реформ у країнах, що розвиваються й мають низький дохід, а також для реалізації середньострокових макроекономічних програм. Цей фонд обслуговує також країни з перехідною економікою.

Кошти, одержані зі спеціальних фондів, є доповненням до кредитних часток країн-членів; вони дозволяють збільшити в МВФ запас їх національної валюти понад встановлені межі.

Розміри фінансування. В рамках регулярного фінансування країна може одержати коштів до 300% своєї квоти; за концесійною угодою – до 50%; спеціальне фінансування здійснюється в розмірі до 30% квоти.

Кредитні операції МВФ. Попри фінансових операцій Фонд здійснює й чисто кредитні. До середини 70-х років кредити надавалися переважно розвинутим країнам; потім ситуація різко змінилася, і практично всі кредити йдуть у країни, що розвиваються, і в країни з перехідною економікою.

МВФ часто укладає угоду з країною-членом із зобов'язанням надати певну суму кредиту в момент її звернення до Фонду. В такому разі країна одержує не готівку, а домовляється про позику на означені

ну суму. Країна може використати цю суму на передбачених угодою умовах. Такі кредити можуть бути подовжені на строк, що перевищує започаткований.

Найменш розвинутим країнам кредити надаються на пільгових умовах.

Кредити МВФ, попри прямого призначення, відіграють роль гаранта для одержання країною коштів від інших кредиторів. Якщо МВФ дав кредит, то це – вираження довіри до країни відносно її платіжездатності.

Технічна допомога МВФ полягає в сприянні країнам-членам у здійсненні ними грошової, валютної політики, банківського нагляду, бюджетної і податкової політики, упорядкуванні статистики, в розробленні фінансового й економічного законодавств.

Технічна допомога здійснюється шляхом направлення місій МВФ в центральні банки й міністерства фінансів країни. Така допомога надається за проханням країни. Експерти місії працюють у країні звичайно 2–3 роки.

Для підготовки кадрів у рамках технічної допомоги у Вашингтоні утворено інститут МВФ. Він організує курси і семінари з підвищення кваліфікації державних службовців із країн – членів МВФ.

Випуск СДР є специфічною функцією МВФ для поповнення міжнародних валютних резервів.

СДР (СПЗ) – спеціальні права запозичення (Special Drawing Rights – SDR) – це міжнародний валютний актив. Вони призначені для поповнення офіційних валютних резервів, погашення дефіциту платіжного балансу країни й розрахунків її з Фондом.

СДР поділяються між країнами-членами пропорційно їх квотам. Країни, що мають свій рахунок в СДР, можуть придбати в інших країнах-членах їхню валюту на відповідну суму. За зберігання СДР понад розподілених лімітів МВФ сплачує їх власникам відсоткові ставки, які коливаються в межах 1–14%.

3.4. Кредитна політика Всесвітнього банку як чинник формування міжнародних стратегій економічного розвитку

Формування Групи Всесвітнього банку було розпочато рішенням Бреттон-Вудської Конференції про заснування МБРР водночас з МВФ. Ці два інститути тісно зв'язані між собою за основними цілями, а також організаційно. Так, членом МБРР може стати тільки учасник МВФ. Структурою обидва вони входять до системи ООН.

Спочатку діяльність МБРР була пов'язана з кредитуванням розвинутих країн, насамперед європейських, що постраждали під час Другої світової війни. Після відбудови їхньої економіки, а також внаслідок появи великої групи нових держав, що звільнились від колоніальної залежності, цілі й функції МБРР змінюються. Постає необхідність створити інститут, структурно пов'язаний з банком, який би зосередився на допомозі країнам, що розвиваються. З цією метою в 1956 р. була утворена Міжнародна фінансова корпорація. Для сприяння економічним перебудовам в найменш розвинутих країнах у 1960 р. розпочала діяльність Міжнародна асоціація розвитку.

Однією з цілей Всесвітнього банку є заохочення інвестування країн-членів в інші країни, особливо такі, що розвиваються. Проте соціально-політична нестабільність у деяких регіонах робить інвестування там ризикованим. Щоб забезпечити своїх учасників від фінансових втрат, Світовий банк формує в 1988 р. організацію, яка гарантувала б відшкодування можливих втрат від некомерційних ризиків, – Багатосторонню агенцію з гарантії інвестицій. З проблемами інвестування пов'язано утворення в 1966 р. Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів. Таким чином, сформувалася Група Всесвітнього банку із п'яти організацій.

Незважаючи на певну різницю у функціях, всі організації Всесвітнього банку тісно зв'язані, насамперед, єдністю цілей: сприяння стабільному економічному зростанню країн-членів, допомога в реконструкції господарства країн, що розвиваються, заохочення розвитку приватного сектора, заохочення іноземного інвестування. Група єдина й організаційно: практично всі структури підпорядковані єдиному керівникові – Президенту Всесвітнього банку, мають спільну адміністративну систему. Водночас за функціями інституту Всесвітнього банку мають специфічні розбіжності. Розглянемо їх.

Міжнародний банк реконструкції й розвитку – МБРР (International Bank for Reconstruction and Development – IBRD). Заснований у 1945 р. Місцеперебування – Вашингтон. До учасників банку входить 182 країни, в тому числі й Україна (увійшла в 1992 р.).

Основні цілі:

- сприяння країнам-членам у розвитку економіки шляхом надання їм довгострокових позик і кредитів;
- заохочення іноземного інвестування через надання гарантій або участь у позиках та інших інвестиціях приватних кредиторів;

- стимулювання тривалого збалансованого зростання міжнародної торгівлі, підтримка збалансованості платіжних балансів країн-членів.

Кредитна політика МБРР. Основне призначення кредитів – стимулювати розвиток приватного сектора в країнах-членах. До прийняття рішення про надання кредиту в країну прямує місія МБРР, яка вивчає економічну ситуацію, оцінює доцільність здійснення проєктів, під які плануються кредити. Місія складає свій висновок і рекомендації, які країна мусить прийняти, інакше може й не одержати кредиту.

Кредити надаються тільки урядам, відповідно до їх центральних банків для фінансування великих проєктів під гарантії урядів.

Кредити надаються на строк 15–20 років. Ставка кредиту в середньому перевищує на 0,5% ставку за позиковими коштами банку. Оскільки МБРР залучає позики з розрахунку 7% щорічних, то кредитна ставка становить у середньому 7,5%.

Для країн, що розвиваються, ставка дещо нижча. Найбіднішим країнам МБРР може надати безвідсотковий кредит.

Однією з особливостей діяльності МБРР є відмова від реструктуризації заборгованості клієнтів: випадків неповернення кредитів ще не було. Хоч прибуток не є головною метою МБРР, він працює прибутково.

МБРР спочатку кредитував конкретні об'єкти, переважно інфраструктури, ретельно їх відбираючи. Це обмежувало позичальникам можливість маневру, що викликало їх невдоволення. З 80-х років кредити стали менше прив'язуватись до конкретних об'єктів. Крім підприємств приватного сектора, банк став кредитувати й державні підприємства, але під гарантії уряду. Банк кредитує і галузі, куди приватний капітал йде неохоче через їхню високу капіталоемність або низьку рентабельність (енергетика, транспорт, сільське господарство).

Надання кредитів Всесвітнім банком має демонстраційний ефект: його авторитет стимулює приватних інвесторів та інші банки спрямовувати капітали в країни, що одержали кредити від МБРР. Таким чином, Всесвітнім банк має дуже сильний вплив на весь валютно-кредитний ринок.

Міжнародна фінансова корпорація – МФК (International Finance Corporation – IFC) заснована в 1956 р. Штаб-квартира – Вашингтон. Нараховує 174 члени, серед них Україна (з 1993 р.).

Головна мета МФК – сприяння економічному зростанню країн, що розвиваються, через заохочення приватного підприємництва у виробничому секторі.

Кредитна діяльність. МФК, як правило, кредитує тільки високорентабельні підприємства в нових індустріальних країнах. Менш розвинутим країнам важче одержати кредит через високу кредитну ставку, яка вище середніх ставок на основних ринках позичкових капіталів. Приваблюють ж стороною цих кредитів є те, що вони спрямовані на реалізацію таких проектів, які не одержали б коштів з інших джерел. Звичайно МФК фінансує не більше як 25% загальної вартості проекту, решта коштів відшукується за рахунок приватних компаній і комерційних банків.

На відміну від МБРР, для інвестування коштів МФК не вимагає урядових гарантій. Це відгороджує приватні компанії від державного контролю. Іншою відміною є те, що МФК не тільки надає кредити, а й здійснює інвестиції в акціонерний капітал підприємств, що створюються, з наступним перепродажем акцій приватним інвесторам.

Попри своїй головній функції – заохочення приватних інвестицій – МФК надає країнам-членам також і **технічну допомогу**. В 1986 р. вона заснувала Консультативну службу з іноземних інвестицій для надання допомоги урядам країн, що розвиваються, щодо ефективного використання інвестицій. Сфера консультування – капітали, технологія, менеджмент. Видається регулярний довідник «База даних» з нових ринків.

Міжнародна асоціація розвитку – МАР (International Development Association – IDA) утворена в 1960 р. Місцезнаходження – Вашингтон. Нараховує 160 країн-учасниць, які поділяються на дві групи. До першої групи входить 22 високорозвинуті країни, а також Кувейт і Об'єднанні Арабські Емірати. Другу групу складають країни, що розвиваються, і країни з перехідною економікою.

Основні цілі МАР:

- сприяння економічному розвитку країн-членів;
- підвищення продуктивності праці;
- зростання рівня життя в державах-членах, насамперед таких, що розвиваються.

Діяльність МАР спрямована, головним чином, на допомогу країнам, що розвиваються, через заохочення розвитку приватного сектора, мобілізації внутрішніх і зовнішніх джерел капіталу.

Розподіл ресурсів. МАР надає безвідсоткові позики найбіднішим країнам. Критерієм «бідності» є рівень ВВП на душу населення, що не перевищує 925 дол. Позики МАР мають 10-річний пільговий

період і погашаються протягом 35–40 років. Решті країн кредит надається за ставкою 5% щорічних.

Кредити спрямовуються в основному на розвиток інфраструктури і в сільське господарство. Іноді МАР і МБРР спільно кредитують один і той самий об'єкт, якщо на нього необхідні великі кошти. Кредити МАР надаються тільки урядам під їх гарантії. МАР сформувала Фонд для скорочення боргів у 100 млн дол.; його призначено для найбідніших країн. Кредити надаються в національній валюті держав.

Багатостороння агенція з гарантії інвестицій – БАГІ (Multilateral Investment Guarantee Agency – MIGA) заснована в 1988 р. Місцезнаходження – Вашингтон. нараховує 145 членів. Україна стала членом БАГІ з 1995 р.

Основні цілі:

- сприяти збільшенню припливу інвестицій у країни, що розвиваються, через надання гарантій, включаючи страхування з некомерційних ризиків;
- здійснювати дослідження, збирати і поширювати інформацію для сприяння інвестуванню;
- надавати технічну допомогу країнам, консультувати з інвестиційних питань.

Основні напрями діяльності БАГІ. Вона була утворена з тим, щоб забезпечити потенційних інвесторів до країн, що розвиваються, від некомерційних ризиків і таким чином стимулювала туди потоки інвестицій. До некомерційних ризиків належать: війни, соціальні вибухи, експропріація вкладеного капіталу, неможливість переведення прибутку за кордон і т. ін.

Гарантії надаються тільки інвесторам із країн – членів БАГІ. Строк гарантій – 15–20 років по прямих інвестиціях, по позиках – понад три роки. Основна вимога надання гарантій: інвестор повинен бути резидентом країни – члена БАГІ; інвестиція ж може призначатися для будь-якої країни, навіть такої, що не входить до БАГІ.

Гарантії БАГІ, по суті, є страховкою, за одержання якої треба сплатити 0,25–1,25% за кожні 100 дол. вартості гарантії.

5.5. Регулювальна роль Світової організації торгівлі

Світова організація торгівлі (СОТ) – головний міжнародний регулятор світової торгівлі товарами, послугами та інтелектуальною власністю. Вона перетворена з Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ) у 1995 р. ГАТТ було засновано в 1948 р.

Головною метою ГАТТ було забезпечення умов для розвитку міжнародної торгівлі, послаблення торговельних бар'єрів й урегулювання торговельних спорів. Угода містила такі основні положення:

- визначення сфери застосування режиму найбільшого сприяння в міжнародній торгівлі;
- порядок митного оподаткування;
- правила торговельної політики (національний режим щодо внутрішнього оподаткування, застосування податків, субсидій у торгівлі тощо);
- сприяння розвитку зовнішньої торгівлі країн, що розвиваються.

Світова організація торгівлі є спадкоємицею ГАТТ і містить усі положення, зафіксовані нею. Але якщо ГАТТ своєю метою мала регулювання товарів, то СОТ, крім того, регулює міжнародну торгівлю послугами та інтелектуальною власністю. У структурі СОТ для цього додатково утворена Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) та Рада з торговельних аспектів прав інтелектуальної власності (ТРИПС). Отже, структурно СОТ складається з ГАТТ, ГАТС і ТРИПС.

Членами СОТ є 152 держави (2008 р.). Україна вступила до цієї організації в травні 2008 р. На країни – члени СОТ припадає близько 95% обсягу світової торгівлі.

Головною метою СОТ є лібералізація міжнародної торгівлі, усунення дискримінаційних перешкод на шляху потоків товарів та послуг, вільний доступ до національних ринків і джерел сировини. Досягнення цієї мети забезпечить зміцнення світової економіки, зростання інвестицій, розширення торговельних зв'язків, підвищення рівня зайнятості й доходів в усьому світі.

Функції СОТ:

- нагляд за станом світової торгівлі й надання консультацій з питань управління в галузі міжнародної торгівлі;
- забезпечення механізмів улаштування міжнародних торговельних спорів;
- розроблення й прийняття світових стандартів торгівлі;
- нагляд за торговельною політикою країн;
- обговорення нагальних проблем міжнародної торгівлі.

Основні принципи діяльності СОТ¹:

¹ И.Н.Герчикова. Международные экономические организации: регулирование мирохозяйственных связей и предпринимательской деятельности. – М.: Консалтбанк-ир, 2000. – С. 146–148.

1. **Принцип найбільшого сприяння** (принцип недискримінації). Він полягає в тому, що країна мусить надати своєму партнерові по СОТ такі самі привілеї, які вона надає будь-якій іншій державі. Якщо уряд країни застосовує якусь нову пільгу в торгівлі з іншою державою, то ця пільга має обов'язково поширитись на торгівлю з рештою країн – членів СОТ. Тобто не може бути односторонніх пільг, бо це означатиме дискримінацію інших партнерів.
2. **Принцип національного режиму**. Його суть у тому, що країни-учасниці повинні встановлювати для товарів своїх партнерів по СОТ такий самий режим, як і для своїх товарів на власному ринку.
3. **Принцип захисту національної промисловості**. Якщо все ж таки країна мусить ввести імпорتنі тарифи для захисту своєї промисловості, то це мають бути саме митні тарифи, а не торговельно-політичні заходи (квоти, дискримінаційні стандарти тощо). Справа в тому, що багато урядів країн намагаються адміністративно обмежити імпорт. Іноді вони вдаються до дотепних заходів. Так, у 60-х роках, у розпал «автомобільних війн» між розвинутими державами, Японія прийняла жорсткі стандарти щодо вихлопу шкідливих речовин з авто, завчасно перебудувавши технологію виготовлення своїх автомобілів. США й країни Західної Європи до цього готові не були, й поставки їх машин у Японію на деякий час практично припинилася.
4. **Принцип утворення стійкої основи торгівлі**. Це означає, що тарифні рівні, які узгоджені в рамках СОТ, не можуть переглядатися окремою країною-членом в односторонньому порядку.
5. **Принцип сприяння справедливій конкуренції** має відношення до субсидій і демпінгу. Ці заходи засуджуються. Якщо ж якась країна їх застосовує, то її торговельний партнер має право використати компенсаційні заходи, які нівелювали б ці дії. Але основна позиція СОТ полягає в забороні застосування субсидій та демпінгу.
6. **Принцип дії в надзвичайних ситуаціях**. Якщо країна потерпає від якогось непередбаченого лиха (стихія, соціальні заворушення), то вона може тимчасово вийти за межі взятих на себе торговельних обов'язків (може підвищити тариф, увести квоти тощо), але за узгодженням із СОТ.
7. **Принцип регіональних торговельних домовленостей** означає, що для регіональних інтеграційних угруповань може встановлюватися особливий режим, виняток з узгоджених правил. Напри-

клад, в ЄС країни-члени встановили між собою найсприятливіший торговельний режим, без усяких обмежень. Такі надзвичайні пільги жодна країна ЄС не надає іншим партнерам по СОТ, що є порушенням принципу найбільшого сприяння. Розв'язання цієї суперечливості вбачається у створенні міжрегіональних зон вільної торгівлі, де усі торговельні бар'єри будуть усунені. Наприклад, ЄС і ЄАВТ утворили в 1994 р. Європейський економічний простір (по суті, зону вільної торгівлі).

Принцип найбільшого сприяння, який, за задумом, має стати стрижневим принципом у міжнародному торговельному механізмі, в практичному застосуванні викликає значні суперечливості між країнами. Різні рівні економічного розвитку держав-членів становлять їх в неоднакові умови в процесі усунення тарифних і нетарифних перепон. Слабкіша країна, в якій промисловість тільки-но проростає, виявляється беззахисною перед натиском товарів індустриально розвинутої держави. Ось чому країни, що розвиваються, вже тривалий час ведуть боротьбу проти формальної рівності всіх членів організації. В 1965 р. (в рамках «Кеннеді-раунда») їм вдалося відстояти резолюцію, за якою для них було проголошено «принцип невзаємності». Він означає: якщо багата країна надає бідному члену організації якісь пільги, то вона не повинна очікувати від нього відповідного еквівалентного поступлення. Тобто якщо розвинуті країни мусять знімати торговельні бар'єри, то країни, що розвиваються, мають право їх зберігати в деякій мірі й на деякий час.

Водночас розвинуті країни наполягали на прийнятті «принципу градації», за яким бідна країна позбавляється пільгового режиму «невзаємності», якщо її індустриальний рівень підвищився.

Сфера діяльності СОТ охоплює: митно-тарифне урегулювання; антидемпінгове урегулювання; використання субсидій і компенсацій; нетарифні обмеження; діяльність митних союзів і зон вільної торгівлі; торговельні аспекти захисту прав інтелектуальної власності; торгівлю окремими товарами (текстиль, сільгосппродукція, авіатехніка тощо); торговельні аспекти інвестиційних заходів та ін.

Найактуальнішою проблемою залишається удосконалення торговельних правил, які задовольнили б усіх учасників СОТ. Це стосується насамперед ліквідації тарифних і нетарифних обмежень, а також встановлення єдиних технічних стандартів на товари. Щодо торговельних аспектів інвестицій, то передбачається поширити на зарубіжні інвестиції такий самий режим найбільшого сприяння, що існує в міжнародній

торгівлі. Зберігається політика надання пільг країнам, що розвиваються: їхні товари мають доступ на ринки розвинутих країн без тарифних обмежень і квотування. На першій Конференції СОТ (Сінгапур, 1996) одним з найважливіших завдань проголошено сприяння інтеграції країн, що розвиваються, найменш розвинутих країн і країн з перехідною економікою в «багатосторонню систему регулювання світової торгівлі».

Вступ до СОТ має важливе значення для більшості країн світу, це надає країні певної переваги в міжнародній торгівлі. Водночас, з боку деяких країн висловлюються певні побоювання щодо ущемлення їхніх інтересів у разі їхнього перебування в СОТ. Керівництво СОТ навіть визначило 10 безумовно позитивних наслідків функціонування цієї організації і 10 шкідливих, з його точки зору, уявлень про негативні наслідки¹.

До **позитивних** аспектів діяльності СОТ віднесені:

1. Зміцнення міжнародної стабільності: світова торговельна система сприяє збереженню миру, запобігає виникненню військових конфліктів внаслідок створення можливості розв'язання торговельних суперечок і гармонізації економічних інтересів.
2. Ефективний механізм розв'язання суперечок: інституційні механізми організації, створені в межах СОТ, дозволяють конструктивно розв'язувати торговельні суперечки.
3. Забезпечення однакових можливостей для всіх учасників: діяльність СОТ ґрунтується на правилах, вироблених і ухвалених усіма країнами-членами, а не під впливом окремих країн.
4. Зниження вартості життя: лібералізація світової торгівлі об'єктивно веде до зникнення внутрішніх цін на національному ринку.
5. Ширший вибір товарів та послуг на національних ринках.
6. Підвищення рівня доходів: усунення бар'єрів у торгівлі дозволяє виробникам виходити на широкий світовий ринок.
7. Піднесення зайнятості: торгівля стимулює економічне зростання та створення нових робочих місць.
8. Підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності.
9. Боротьба з корупцією: система міжнародних правил і норм щодо торгівлі й торговельної політики стимулює роботу урядів країн-учасниць, сприяє підвищенню дисципліни й порядку.
10. Захист від лобіювання: механізм торговельної системи сприяє формуванню ширшого погляду урядів на національну торгову політику, запобігаючи практиці реалізації інтересів вузьких груп тиску.

¹ Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ / Під кер. Т. М. Циганкової. – К.: КНЕУ, 2003. – С.555–566.

Разом з тим політики й економісти багатьох країн відзначають певні недоліки у функціонуванні СОТ. Їх також можна згрупувати в десять позицій. На думку критиків СОТ, ці **негативи** полягають у такому:

1. Захист інтересів ТНК: СОТ сприяє діяльності та захищає інтереси тільки транснаціональних корпорацій.
2. Неефективність механізму розв'язання торговельних суперечок: чинний механізм розв'язання торговельних суперечок є багатоступеневим і бюрократичним.
3. Диктат з боку СОТ та втрата національного суверенітету: СОТ диктує урядам політику, що призводить до підриву національного суверенітету. Під тиском економічних санкцій уряди не можуть довго діяти на благо суспільства.
4. Скорочення робочих місць через конкуренцію іноземних товарів на національному ринку.
5. Пріоритет комерційних інтересів над проблемами розвитку.
6. Домінування комерційних інтересів над проблемами довкілля.
7. Домінування комерційних інтересів над проблемами охорони здоров'я (це стосується насамперед прав на інтелектуальну власність великих фармацевтичних компаній, захист яких блокує доступ населення найбідніших країн до дешевих ліків).
8. Бідні країни не мають альтернативи приєднанню до СОТ: вони змушені приєднуватися до СОТ, яка є інструментом реалізації інтересів розвинутих країн.
9. Маленькі країни в СОТ безсилі, вони не можуть впливати на прийняття рішень.
10. Недемократичність СОТ: рішення приймається на користь розвинутих країн та їхніх транснаціональних корпорацій.

Керівництво СОТ, зрозуміло, намагається спростувати ці звинувачення; проте, претензії до СОТ з'явилися не на порожньому місці, багато в чому вони мають свою підставу.

Уряд і політики України також аналізують можливі позитивні й негативні наслідки вступу нашої країни до цієї організації¹. До очікуваних здобутків належать:

- забезпечення виходу на ринки держав – членів організації;
- захист ліберального торговельного режиму, який є найбільш сприятливим для первинних економічних агентів;

¹ Див.: Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ / Під керів. Т.М.Циганкової. К.,КНЕУ, 2003. С.570-574

- прийняття державою юридично зафіксованих зобов'язань стосовно рівнів тарифного захисту;
- поява широких можливостей забезпечення справедливого регулювання торговельних суперечок;
- зменшення тарифних та нетарифних обмежень для українських товарів на всіх світових ринках;
- кількісне та якісне поліпшення української торгівлі.

Водночас існують деякі побоювання щодо негативних наслідків членства України в СОТ. Вони зводяться в основному до такого:

- посилення впливу світової кон'юнктури на економіку України в середньостроковому та довгостроковому періодах, що зумовить зростання економічних ризиків країни в періоди глобальної економічної нестабільності;
- ускладнення у сфері державного регулювання економічного розвитку, які, зокрема, зумовлюються заборонами використання таких традиційних важелів економічної політики, як застосування пільг до оподаткування, мита та інших платежів; списання заборгованості підприємств перед державою; використання державних закупівель як інструменту стимулювання вітчизняного виробництва та ін.

Проте переваги членства у СОТ для України значно більші, ніж можливі втрати. Перехідний період у декілька років, що надається новому члену, дасть можливість нашій країні адаптуватися до норм і стандартів СОТ; до того ж усі вимоги цієї організації Україна виконала завчасно.

5.6. Організація економічного співробітництва й розвитку (ОЕСР) та консультативні групи держав як регулятори міжнародних економічних відносин

Поряд з міжнародними організаціями традиційного типу на формування міжнародних стратегій економічного розвитку великий вплив має позиція окремих держав, насамперед найпотужніших, та їх угруповань. Такими угрупованнями є ОЕСР, яка об'єднує найрозвиненіші країни, та консультативні групи держав.

Свою назву й сучасну цілеспрямованість ОЕСР здобула в 1960 р. Вона стала спадкоємицею Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС), що була утворена в 1948 р. для сприяння реалізації «плану Маршалла». Нагадаємо, що цей план був спрямований на економічну допомогу США країнам Європи, які постраждали внаслідок світової війни. За відомих політичних обставин «планом Маршалла» були охоплені тільки західноєвропейські країни. Вже до середини 50-х років план

практично було виконано, Західна Європа не тільки відновила зруйноване господарство, а й перевершила довоєнний рівень. Більше того, найбільші країни цього регіону – ФРН, Франція, Велика Британія, Італія – за деякими економічними параметрами наблизились до США і не мали вже колишньої потреби в допомозі з боку США й Канади. Вони вже самі були здатні на економічну допомогу менш розвинутим країнам.

У цих умовах цілі організації змінилися. Із регіональної організації, якою, по суті, була ОЄЕС, нове об'єднання перетворилося на організацію глобального типу, яке поєднує наймогутніші в економічному (та й в політичному) відношенні країни світу. Зараз ОЕСР – своєрідний клуб найбагатших держав. «Перепусткою» в цей клуб є розвинуті ринкові відносини, високий рівень життя, демократизація країни. Якщо нова країна входить до ОЕСР, то це означає, що вона вже належить до типу економічно розвинутих країн.

Основними **цілями ОЕСР** є:

- сприяння стійкому розвитку світової економіки;
- забезпечення високого рівня економічного зростання, зайнятості й добробуту в країнах-членах;
- забезпечення фінансової стабільності як у країнах-членах, так і в усьому світі;
- сприяння розширенню світової торгівлі на багатосторонній недискримінаційній основі згідно з міжнародними обов'язками;
- лібералізація руху капіталів;
- сприяння ефективному використанню економічних ресурсів;
- заохочення досліджень і професійної підготовки в галузі науки й техніки;
- сприяння економічному розвитку країн, що розвиваються.

Ми бачимо, що цілі ОЕСР виходять за суто корпоративні межі й мають глобальну спрямованість. Це означає, що метою засновників ОЕСР є координування й регулювання міжнародних зв'язків у широкому світовому просторі. Таким чином, ОЕСР набуває рис ООН, дублює її функції в сфері економіки. Проте діяльність її заходів вища, враховуючи політичну монолітність країн-членів і потужні важелі економічного впливу. Рішення, що приймає ОЕСР, беруться до уваги при розгляданні відповідних проблем економічними органами ООН.

Консультативні групи держав – це об'єднання держав для вирішення нагальних проблем економічного характеру. Консультативні групи не є організаціями в повному розумінні цього слова (відсутність статуту, постійних керівних органів), але їх функції, по суті, з

функціями міждержавних економічних організацій, тому доречно ознайомитися з їхньою діяльністю хоча б у загальних рисах.

Консультативні групи держав мають назву або клубів (Паризький клуб), або груп. Групи держав формуються для вирішення проблем міжнародної економіки, які постають у процесі розвитку міжнародних відносин. Країни групуються залежно від спільності інтересів у сфері світової економіки. Назва груп відповідає їх чисельності.

Найвідоміші **консультативні групи країн** з проблем міжнародної економіки: Група Семи; Група Дев'яти; Група Десяти; Група Одинадцяти; Група П'ятнадцяти; Група Двадцяти чотирьох; Група Семидесяти семи.

Група Семи (Г-7) – найвпливовіша у вирішенні економічних проблем. Її склад: США, Японія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Канада. Це країни з найпотужнішим економічним потенціалом, тому від позиції Г-7 багато в чому залежить напрям розвитку світової економіки. Група Семи («Велика сімка») була утворена в 1975 р. для обговорення глобальних економічних проблем, переважно валютного й фінансового характеру. Засідання групи проводяться один раз на рік на рівні голів країн або урядів і постійно – на рівні міністрів фінансів, керівників центральних банків. На нарадах Г-7 обговорюють кардинальні проблеми світової економіки, ситуацію з курсами валют, питання збалансованості національних економік. Підсумком нарад є розробка спільного економічного курсу «Сімки», визначення їхньої позиції до найважливіших проблем.

Група Семи обговорює не тільки економічні, а й політичні проблеми в тих аспектах, які мають відношення до економіки. Останнім часом у роботі Г-7 бере участь і Росія, тому інколи «Сімку» називають «Вісімкою». Проте участь Росії обмежується, здебільшого, обговоренням саме політичних проблем.

Група Дев'яти (Г-9) включає Австрію, Бельгію, Болгарію, Данію, Фінляндію, Угорщину, Румунію, Швецію, Сербію. Вона призначена для вирішення проблем економіки Європи з наголошенням на Центральну Європу.

Група Десяти (Г-10) об'єднує Бельгію, Канаду, Францію, Італію, Німеччину, Японію, Нідерланди, Швейцарію, Велику Британію і США. Спостерігачами в групі є Банк міжнародних розрахунків (БМР), Європейська комісія, МВФ і ОЕСР. Це потужна і впливова група, що акцентує свою увагу на вирішенні валютно-кредитних проблем як у глобальному вимірі, так і особливо в Європі.

Група Одинадцяти (Г-11) включає латиноамериканські держави й призначена для обговорення економічної ситуації в регіоні та прийняття узгодженої економічної політики.

Група П'ятнадцяти (Г-15) охоплює досить різноманітну групу держав, об'єднаних не за географічною ознакою, а через спільність економічних проблем, що постають перед ними. Це країни, що розвиваються, в Азії (Індія, Індонезія, Малайзія), Африці (Єгипет, Алжир, Нігерія, Сенегал, Зімбабве), Латинській Америці (Аргентина, Бразилія, Мексика, Перу, Венесуела); від Європи в групі присутня Сербія. Склад Г-15 показує, що вона поєднує країни переважно «нові індустріальні».

Група Двадцяти чотирьох (Г-24) складається майже з усіх тих, що входять до Г-15, а також деяких інших країн, що розвиваються (Ефіопія, Габон, Гана, Гватемала, Пакистан, Шрі-Ланка та ін.). Функції практично такі самі, як і в Г-15.

Група Семидесяти семи (Г-77) об'єднує майже всі країни, що розвиваються, а також соціалістичні країни (Китай, КНДР, Куба), деякі країни з перехідною економікою (Монголія, Румунія, Сербія). Метою Г-77 є сприяння реформуванню економіки, підняттю економічного рівня країн, які мають суттєві проблеми розвитку соціально-економічної сфери.

Таким чином, роль міжнародних організацій у координації економічної політики досить велика й дедалі зростає. Система міжнародних організацій поступово стає головним координатором міжнародних економічних відносин, відбираючи все більше функцій національних урядів у цій сфері. Це об'єктивний процес, зумовлений поширенням глобалізації на усі сфери людської діяльності.

Запитання для самоконтролю

1. Які суб'єкти складають систему міжнародного регулювання світової економіки?
2. Які етапи розвитку характеризують становлення системи міжнародних організацій?
3. У чому полягають функції економічних структур ООН у системі міжнародного регулювання світової економіки?
4. Як саме впливає Міжнародний валютний фонд на формування національних стратегій економічного розвитку?
5. У чому полягають особливості кредитної політики групи Всесвітнього банку?
6. У чому полягає регульовальна роль Світової організації торгівлі?
7. Яку роль відіграє Організація економічного співробітництва й розвитку в міжнародних економічних відносинах?
8. Які регулятивні функції виконують консультативні групи країн?

Частина II. Особливості національних та інтеграційних стратегій

Розділ 6. Економічні стратегії розвинутих країн

Ключові поняття

Моделі економічного розвитку. Економічна політика. Стратегії економічного розвитку економічно розвинутих країн. Стратегічні пріоритети.

6.1. Моделі економічного розвитку

Економічні стратегії країни значною мірою ґрунтуються на моделі економічного розвитку, притаманній даній країні. Незважаючи на тісну спільність соціально-економічного устрою розвинутих країн, що стала наслідком спільних історико-економічних умов розвитку, в економіці цих країн можна виокремити декілька типових моделей. Спільним у моделях розвинутих держав є те, що механізмом їх дії є розвинута економіка ринкового типу. Відрізняються вони деякими рисами економічних відносин, що ґрунтуються на національних традиціях або виходять з конкретної соціально-політичної ситуації всередині країни.

Проте кожна модель розвитку не є чимось усталеним на тривалий час. Залежно від домінуючих тенденцій світового чи національного економічного розвитку моделі зближуються за своїм змістом; з цих самих причин якась країна може змінити звичну модель розвитку на іншу. У групі розвинутих країн визначаються такі моделі: ліберальна, корпоративістська та соціально-ринкова¹. В окремі періоди розвитку застосовувалася політика регулювання економіки, що одержала назву дирижизму.

Ліберальна модель розвитку притаманна США, Канаді, менше – Великій Британії та Ірландії. Вона характеризується мінімальним втручанням урядових структур у механізм взаємодії підприємців і робітників. Роль профспілок дуже послаблена порівняно з іншими країнами. Підприємці укладають контракти з найманцями, виходячи з конкретної ситуації на ринку праці й часто не узгоджують своїх дій з профспілками. Підприємець може звільнити робітника без згоди профспілкової організації. Це надає гнучкості поведінки в ситуаціях, коли економічна кон'юнктура вимагає оперативного скорочення персоналу. Стосунки

¹ Див.: Ломакин В.К. Мировая экономика. – М.: Финансы, – 1999. – С.352–356.

між підприємцем та робітником будуються насамперед, на професійних якостях робітника: кваліфікації, освіті, сумлінній праці. Але це не означає, що профспілки в цих країнах взагалі не відіграють ніякої ролі. У США, наприклад, діє профспілкове об'єднання «Американська федерація праці – Конгрес виробничих профспілок (АФП – КВП)», яка нараховує понад 13 млн членів (16% загальної чисельності робітників). Проте воно вирішує соціальні проблеми й захищає трудівників на вищих рівнях соціально-економічної структури країни: впливає на прийняття Конгресом законодавства з питань праці, на регулювання імміграційного руху і т. ін. Профспілки США свої дії тісно пов'язують з урядовими інститутами та об'єднаннями підприємців. Уряд регулює соціально-економічні процеси переважно на макрорівні, законодавчо впливає на рівень цін у країні, банківську облікову ставку, зайнятість тощо.

В цілому ліберальна модель виявила свою ефективність. Високий рівень доходів і заробітної плати (вищий, ніж у більшості інших країн) мирить американських робітників із деякими обмеженнями своїх прав у трудових стосунках з підприємцями. Законодавство США надає власникам фірм свободу дій у досить широких межах, і це стимулює їх підприємницьку ініціативу. Приватний сектор у США й Канаді є основою економіки, державні підприємства мають незначну частку.

Корпоративістська модель передбачає активну роль держави в регулюванні соціально-економічних відносин і високий рівень соціального партнерства між робітниками й роботодавцями. Ця модель має два різновиди: демократичний корпоративізм та ієрархічний корпоративізм.

Модель *демократичного корпоративізму* найбільш поширена в скандинавських країнах, особливо в Швеції. Ідея соціального партнерства є основою цієї моделі. Сильні профспілки здійснюють великий вплив на трудове законодавство й трудові стосунки. Завдяки ним встановлено високий рівень мінімальної заробітної плати, якого підприємці мусять неухильно дотримуватися. Наймання й звільнення працівника здійснюється тільки за узгодженням з профспілкою. Держава витрачає великі кошти на пенсійне забезпечення, освіту й професійну підготовку робітників, охорону здоров'я. Соціальні витрати в країнах цієї групи досить великі: у Швеції, наприклад, вони становлять до 29% доходів трудового населення. В скандинавських країнах рівень бідності – найнижчий у групі розвинутих країн.

Позитивною стороною демократичного корпоративізму, або шведської моделі, є високий рівень захищеності працівників і малозабезпечених та економічно неактивних верств населення (пенсіонерів, дітей, інвалідів, студентів). У той же час значні кошти на соціальні потреби лягають досить відчутним тягарем на підприємців, оскільки підвищуються податкові ставки, відрахування до пенсійного фонду. Підприємці обмежені у своїх діях в разі економічного спаду, погіршення кон'юнктури; вони не можуть лише за своїм бажанням скоротити штат робітників, навіть якщо ситуація цього вимагає: потрібна згода профспілки, яка неохоче дає на це згоду. Проте в цілому угода між підприємцями й працівниками досягається на основі консенсусу шляхом взаємних поступок; соціальні конфлікти виникають рідко.

Демократичний корпоративізм забезпечує міцну соціальну стабільність у країні, але дещо гальмує темпи економічного зростання. Так, частка Швеції у світовій економіці поступово знижується. Все ж таки завдяки високому рівню соціальної захищеності модель демократичного корпоративізму є взірцем для багатьох інших країн, особливо країн з транзитивною економікою.

Ієрархічний корпоративізм притаманний Японії, тому він одержав ще назву японської моделі. Її характерною особливістю є активне втручання уряду в економічне регулювання при незначній частці державної власності в економіці. Держава розробляє і втілює в життя програми економічного розвитку, регулює інвестиційну діяльність у країні, фінансові ринки, здійснює активну соціальну політику, стимулює ділову активність, зокрема методами податкової політики.

Іншою характерною рисою японської моделі є система довічного найму працівників. Якщо робітник чи службовець сумлінно працює, фірма триматиме його на роботі аж до виходу на пенсію. Навіть у скрутних для фірми ситуаціях підприємець намагається зберегти контингент кадрових робітників, переводячи їх, наприклад, на неповний робочий тиждень. Трудові відносини мають патерналістський характер: робітник відданий своїй фірмі й особливо її власникові (керівнику); керівник, у свою чергу, турбується про свого робітника, входячи навіть у справи його особистого життя. Фірма функціонує за принципом жорсткої субординації. Підлеглий підпорядкований тільки своєму безпосередньому начальнику, він не може «через голову» начальника звернутися до того, хто стоїть щаблем вище в ієрархічній структурі керівництва фірми. Саме тому ця модель називається ієрархічним корпоративізмом.

Третьою характерною рисою цієї моделі є постійне піклування про безперервне підвищення кваліфікації робітника. Існують відповідні для цього інституції, «гуртки самоосвіти». На це витрачаються значні кошти від держав і фірм, але така форма організації праці сприяє підвищенню її продуктивності.

Соціально-ринкова модель розвитку найхарактерніша для Німеччини. Важливою її рисою є підтримка малозабезпечених верств населення й взагалі тих, хто має потребу в соціальній підтримці. Це дрібні фермери й фірми, молодь, люди похилого віку, безробітні, іммігранти. Держава в цій справі відіграє найактивнішу роль, відволікаючи бюджетні й позабюджетні кошти на соціальні витрати. В цілому така політика знаходить підтримку підприємців і взагалі заможного населення. Проте останнім часом володарі великих фірм висловлюють невдоволення високим рівнем податків, що є неминучою платою за великі соціальні виплати. Підприємцям стає невігодно розширювати виробництво в економічному просторі Німеччини. Вони також намагаються скорочувати контингент робочої сили, економлячи на відрахуваннях у соціальні фонди. Через це в Німеччині рівень безробіття дещо вищий, ніж у більшості інших держав Європейського Союзу: так, у 2007 р. він становив 9,1%, тоді як у Великій Британії – 5,4, Нідерландах – 4,5, Бельгії – 7,6, Австрії – 4,3%. Уряд Німеччини, стурбований такою ситуацією, розглядає можливості коригування традиційної моделі в бік зниження рівня соціальних витрат.

Модель «дирижизму» була притаманна Франції й Італії в період між двома світовими війнами й у перші повоєнні роки. Суть дирижизму полягає в досить активному втручання держави в економічні процеси. Це виражається, насамперед, у створенні потужного державного сектора в національній економіці. Так, у Франції в державній власності після Другої світової війни опинилася значна частина промисловості інфраструктури, енергетика, підприємства авіаційної й автомобільної промисловості. Навіть у 80-х роках минулого століття під контроль держави перейшли великі банки й промислові групи. В Італії в 30-х роках виникла велика напівдержавна організація – Інститут реконструкції індустрії (IRI). Після війни виникли ще великі державні об'єднання, зокрема Національне нафтогазове об'єднання (ENI).

Дирижизм, крім існування державного сектора, включає такий вид економічного регулювання, як індикативне планування. Державними органами складаються прогнози щодо майбутнього розвитку

національної економіки в цілому й окремих галузей і надаються пропозиції щодо використання виробничих потужностей і перерозподілу інвестицій.

Інші розвинуті країни тяжіють до якоїсь з означених моделей, хоч основні риси кожної моделі проступають тут не так виразно. З останньої чверті ХХ ст. все більш популярною стає ліберальна модель економічного розвитку. Водночас серед науковців існує думка, що ліберальна модель уже відживає свій час. Уповільнення темпів економічного розвитку провідних країн і піднесення розвитку нових індустріальних країн начебто підтверджує такий висновок. Так, Ю. Пахомов надає перевагу азіатській моделі соціально-економічного розвитку. Якщо західні моделі в своїй основі мають суто споживацький інтерес, то азіатська збагачена на духовні ціннісні орієнтири. Нова планетарна специфіка з її викликами актуалізує конкуренцію не тільки технологій, а й культурних цінностей. Азіатська модель, на думку Ю. Пахомова, тому є конкурентоспроможною, що вона підвищує роль держави в економічному розвитку й поєднує не тільки ринок з державою, але й демократію з авторитаризмом (тобто з сильною владою), а також надає пріоритету духовним цінностям людини.¹

Розглянемо особливості стратегій економічного розвитку провідних розвинутих країн.

6.2. Економічні стратегії Сполучених Штатів Америки

Сполучені Штати Америки – найрозвинутіша країна світу. Її ВВП в 2007 р. становив 13 750 млрд дол., що дорівнює (в розрахунку за поточним курсом валют) 27% валового світового продукту. За площею території (9,4 млн кв. км.) США знаходяться на четвертому місці в світі, за чисельністю населення (290 млн чол.) – на третьому. Країна має величезні природні й трудові ресурси. Роль США у світовій економіці є незрівнянною з будь-якою іншою країною. На Сполучені Штати припадає 8% світового експорту і 15% імпорту (2007 р.), вони є найбільшими інвесторами у світі й найбільшими отримувачами іноземних інвестицій. Американські компанії, які переважно є основою світової мережі ТНК, контролюють виробництво товарів та послуг у багатьох країнах. Найголовнішим чинником впливу США на розвиток світової економіки є, безумовно, їхнє технологічне лідерство. Протягом усього минулого століття майже всі визначальні для науково-технічного про-

¹ Див. Ю. Пахомов. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів // Економіка України. – №4. – 2008. – С. 4 – 14.

гресу винаходи запроваджувалися в масове виробництво найперше в США, навіть якщо винахід було здійснено фахівцями іншої держави. Цьому сприяє наявність потужної мережі науково-дослідницьких закладів у країні й значні капіталовкладення в НДДКР. Технологічний відрив США від своїх конкурентів особливо відчутний у таких галузях, як авіакосмічна техніка, електронно-обчислювані машини, біоінженерія, атомна технологія – тобто в тих галузях, які визначають основні напрями науково-технічного прогресу.

Беззаперечним є вплив США на діяльність міжнародних організацій, особливо на ОЕСР, Всесвітній банк, МВФ, Економічну й соціальну раду ООН, Світову організацію торгівлі. США мають найбільшу частку у фондах найавторитетніших організацій, що дає їм і найбільшу кількість голосів. Так, у Міжнародному валютному фонді США мають 18%, тоді як Японія й Німеччина – по 5,5, Франція й Велика Британія – по 5%. В МВФ квота США становить 17%. І хоча США поодиноці не можуть заблокувати прийняття небажаного для себе рішення, значення їхнього голосу має значний вплив при голосуванні.

Лідуюче положення США у світовій економіці зумовлює її геополітичне положення в цілому. Після розпаду СРСР Сполучені Штати перетворилися на єдину наддержаву, що не має серйозних конкурентів на планеті ні в економічному, ні у військовому, ні в політичному відношенні. Така ситуація зумовлює **головну мету** американської стратегії: вся планета оголошується сферою інтересів США, в тому числі економічних. Про це відверто заявляють американські політики, в тому числі й президент. Відповідно до цієї мети формується міжнародна політика США. Сполучені Штати є лідером процесу глобалізації, спрямовуючи його в певне русло й активізуючи цей процес.

Сучасна економічна стратегія США ґрунтується на ліберальній моделі. Відповідно до неї уряд здійснює економічну політику, теоретичною базою якої є монетаризм і яка найбільш послідовно втілюється в практику, починаючи з другої половини 70-х років минулого століття. Проте лібералізм не завжди був домінуючою політикою США. Вже говорилося (розд. 4) про «новий курс» президента Ф. Рузвельта, в основі якого полягала кейнсіанська теорія. Ця теорія була базовою не тільки в часи подолання «великої депресії» 30-х років і років Другої світової війни, а й у повоєнні десятиліття.

На відміну від європейських країн та Японії, економіка яких була зруйнована війною, Сполучені Штати вийшли з війни ще більш потужними економічно. Так, з 1939 р. по 1945 р. виробництво електроенергії в США збільшилося на 74%, виплавка сталі – на 50, видобуток нафти – на 35%, а загальний обсяг промисловості країни в 1943 р. удвічі перевищив рівень 1937 р.¹ Зростання обсягів виробництва значною мірою було досягнуто за рахунок державних інвестицій, які за роки війни становили дві третини усіх інвестицій у промисловість.

По закінченні війни регульовальна роль держави в американській економіці не тільки не знизилася, а й на деякий час навіть посилилася. Президент Г. Трумен, який став до влади в 1945 р., як і Рузвельт, стояв на позиціях кейнсіанства. Він оголосив «середній курс» економічного розвитку. Середнім він звався через те, що дистанціювався як від системи соціального планування (що притаманне соціалізму), так і від ринкової стихії. Цей курс визначався як «державне регулювання економіки». Його суттю було поєднання підприємницької ініціативи з державною діяльністю в господарстві змішаного типу. Ринкові відносини одержали подальший розвиток. Роль держави полягала у збільшенні урядових закупівель, наданні субсидій приватним фірмам, в ефективній податковій політиці. Держава взяла на себе завдання щодо зниження безробіття. В 1946 р. було видано «Акт про зайнятість», у якому йшлося про те, що уряд відповідає за координацію зусиль і заходів щодо організації суспільних робіт, а також за стимулювання бюджетної політики у сфері зайнятості.

Виходячи з кейнсіанської теорії, американські економісти С. Харріс та Е. Хансен в основу економічної політики пропонували покласти збільшення державних витрат для підтримання оптимальної кон'юнктури, упередження криз і зменшення безробіття в країні. Уряд повинен був не просто стимулювати інвестиції в економіку, а й розширювати саме державне інвестування. Кейнсіанці розуміли, що збільшення державних витрат спровокує дефіцит бюджету, але вважали це явище навіть позитивним, таким, що стимулює динаміку економічного розвитку.²

Після Другої світової війни активізувалася зовнішньоекономічна політика уряду США. Було висунуто ідею створення «світового картелю», що діяв би під американським головуванням. Американські

¹ Лортикян Э.Л. История экономических реформ. – Харьков: Консум., 1999. – С.115.

² Див. докладніше: Лортикян Э.Л. История экономических реформ. – Харьков: Консум., 1999. – С.118–119.

політики й економісти обґрунтували положення, за яким стабільність американської економіки може бути забезпечена не тільки внутрішньою політикою, а й плануванням світового господарства, тобто активним втручанням у міжнародні економічні відносини. З цією метою передбачалося широко надавати позики іноземним державам та інвестувати в зарубіжні країни. Це, з одного боку, стимулювало б американський експорт, а з іншого – зміцнило б позиції США у світовій економіці.

Одним з дієвих інструментів зовнішньоекономічної стратегії США став План Маршалла, названий на честь державного секретаря, який запропонував у 1947 р. ідею економічної допомоги європейським країнам. Суть плану полягала в наданні значних коштів на відбудову зруйнованої війною європейської економіки. Для цього було виділено 12 млрд дол., які надходили до європейських країн протягом чотирьох років (1948–1952 рр.). Учасниками плану Маршалла були 17 країн Західної Європи. Кошти на відбудову надавалися у вигляді позик, поставок товарів та інвестицій, причому адміністрація США жорстко контролювала їх використання. У відповідь європейські країни мусили знизити митні тарифні ставки на імпорту товарів із Сполучених Штатів. Для контролю за реалізацією плану Маршалла в США була утворена Адміністрація економічного співробітництва.

Слід визнати, що завдяки Плану Маршалла економіка західноєвропейських країн одержала суттєвий поштовх до відбудови. В порівняно короткі строки піднялися з руїн підприємства галузей важкої індустрії, було приборкано інфляцію, збалансовано державні бюджети. За Планом Маршалла ці країни отримували також військову допомогу. Водночас позиції США у Західній Європі значно зміцніли, їх авторитет у регіоні виріс. Утворення НАТО, куди увійшли західноєвропейські держави, США і Канада, ще більше посилили провідну роль США в світовій політиці. Підвищенню регулюючої ролі США у світовій економіці сприяло також утворення Міжнародного валютного фонду й Світового банку, в яких позиція США одразу ж стала домінуючою.

Економічні стратегії США формувалися на засадах кейнсіанства аж до початку 70-х років минулого століття. Криза 1973–1975 рр. виявила необхідність переходу до інших методів регулювання економіки. Сполучені Штати до цього часу вже втратили майже неподільні позиції у світовій економіці, їх частка у світовому виробництві знизилася під тиском європейських країн та Японії, почав втрачати

силу долар, зростала інфляція. В таких умовах президент Р. Рейган, який прийшов до влади у 1981 р., запропонував нову програму, яка ґрунтувалася на монетаристській теорії американського економіста М. Фрідмена. Уряд Р. Рейгана запропонував й реалізував програму, яка звалася «Нові засади для Америки». В її основі містилася всіляка підтримка приватного підприємництва при одночасному послабленні державного втручання в мікроекономічні процеси. Ця економічна політика одержала неофіційну назву «рейганоміка».

На відміну від кейнсіанської теорії, яка проголошувала пріоритет стимулювання попиту, нова політика ґрунтувалася на стимулюванні пропозиції. Головним інструментом регулювання економіки було визначено податкову політику. Податки на корпорації було значно знижено, було запропоновано відмовитися від прогресивного оподаткування. В 1981 р. було прийнято Закон про оподаткування, який передбачав поступове зниження податкового податку на 23%, скорочення максимальної податкової ставки на доходи з капіталу з 70 до 50%. В 1986 р. було прийнято новий закон, за яким максимальна ставка особистих податкових податків скорочувалася з 50 до 28%, а податку на прибутки корпорацій – із 46 до 34%. Найменш забезпечені громадяни були звільнені від сплати податків.

Застосування монетаристських заходів надало американській економіці нового імпульсу. Темпи зростання реального ВВП підвищилися до 3–4% на рік, знизилася інфляція й безробіття. У 80-х роках було створено 18 млн нових робочих місць – удвічі більше, ніж створили за цей час країни Західної Європи та Японії, разом узяті. Інвестиції в інформаційні технології зростали щороку в середньому на 13%.

«Рейганоміка» діяла ефективно майже до кінця 80-х років, коли виявився черговий спад в американській економіці. Темпи зростання виробництва різко знизилися. Державний бюджет зводився із значним дефіцитом (не в останню чергу – через зниження надходжень податків), сформувався велике від'ємне сальдо платіжного балансу за поточними операціями. Погіршилося становище найбідніших і незахищених верств населення через скорочення витрат на соціальні потреби. Інвестиційна активність у країні помітно впала.

Уряд Б. Клінтона повернув від монетаризму до політики, яку називають «некейнсіанством». Вона не передбачає такої жорсткої регламентації економічної діяльності, як класичне кейнсіанство, проте активізує роль уряду в економічній сфері. Головною метою уряду

визначалося сприяння притоку інвестицій в економіку. Зросли обсяги державних вкладень в основний капітал країни. Основна увага приділялася заохоченню інвестування в новітні галузі виробництва, які визначають науково-технічний прогрес. Збільшилися соціальні витрати держави, особливо на охорону здоров'я й освіту. Водночас підвищилися податки.

Успіх неокейнсіанської політики продемонструвала динаміка основних показників економіки в 90-х роках. Наприкінці десятиріччя вперше з'явилася тенденція зменшення державного боргу США – з 3,8 трлн до 3,4 трлн дол. у 2000 р.¹ Проте деякі експерти й політики висловлювали побоювання щодо перспектив подальшого безхмарного розвитку американської економіки. Її зліт у 90-ті роки, як вважав багато хто з них, ґрунтувався на нечуваному «бумі» інвестування в інформаційні технології. Коли цей «бум» мине через насичення ринку інформаційною технікою, то темпи американської економіки мають загальмуватися. Події 11 вересня 2001 р. (теракт) додали нервування й невпевненості щодо її розвитку.

Наступний президент США – Дж. Буш-молодший повернувся до основних засад економічної політики свого батька, який був прихильником монетаризму. Його програма, яка також має назву «Нові засади», передбачала, насамперед, зниження податків, скасування податку на спадщину, ставки якого сягали 50%. Було встановлено податкові пільги на наукові розробки й дослідження. Бюджетна програма передбачала жорстку економію з метою подальшого скорочення державного боргу. На відміну від «рейганоміки», адміністрація Дж. Буша обережніше ставилася до скорочення витрат на соціальні потреби. Набула підтримки пенсійна система й система медичного обслуговування людей похилого віку «Медікейр». Розроблена програма освіти для дітей з бідних сімей, 70% яких не вміють читати навіть у четвертому класі.

Проте економічні програми уряду Дж. Буша не були виконані повністю. У зв'язку з активною участю США у війнах в Афганістані й Іраку різко зросли бюджетні витрати на армію. В 2004 фінансовому році (закінчився у вересні) дефіцит американського бюджету став рекордним – 413 млрд дол. (в той час як за уряду Б. Клінтона мав місце профіцит). В 2006 р., правда, цей дефіцит скоротився й становив 250 млрд дол. За деякими прогнозами, в 2014 р. дефіцит може досягти 2,3 трлн дол. Неприємним для подальшого розвитку американської

¹ МЭ и МО. – №8. – 2001. – С. 73.

економіки стає демографічний фактор: наближається час масового виходу на пенсію покоління так званого «бебі-буму» – людей, що народилися в перші повоєнні роки і становлять велику кількість. Вони вже не будуть сплачувати податків, але потребуватимуть соціальних пільг.

Втім, порівняно з іншими розвинутими країнами, економіка США виглядає непогано в динаміці. Так, у 2003 р. приріст реального ВВП в США становив +3,1%, тоді як у Великій Британії – +2,2, Канаді – +1,7, Японії – +2,7, Франції – +0,5, Італії – +0,4, а в Німеччині навіть був від'ємним: -0,1%. У 2004–2006 рр. пересічний приріст ВВП у США становив 3,6%. Але з 2007 р. зростання американської економіки загальмувалося; приріст ВВП становив тільки 2,0% (менше ніж в Німеччині й Великій Британії, не кажучи вже про нові індустріальні держави), приріст промислового виробництва всього – 0,5%. У 2008 р. американська економіка зіткнулася з фінансовою проблемою, курс долара став неухильно падати відносно провідних валют світу.

З кінця минулого століття в США відбувається рішуча реструктуризація економіки. Енергійно форсується розвиток інформаційних технологій і програмних продуктів. Відбувається перехід до «індустрії інформації»; поряд з цим вживаються терміни «деіндустріалізація» й «делокалізація» стосовно американської економіки. З одного боку, зростає попит на людей розумової праці високої кваліфікації; з іншого боку, постає проблема масової перекваліфікації робітників переробної промисловості. Так, ще в 50-х роках минулого століття в обробній промисловості працював кожний третій працюючий американець, а зараз – лише кожний дев'ятий¹. В 2007 р. промисловість США мала 20,6% частки ВВП, тоді як послуги – 78,5%. Серед американських економістів і політиків виникає побоювання, що індустрія поступово буде відходити з території США («делокалізація») в країни, що більш динамічно розвиваються (в НІК, БРІК), а американці будуть інформаційно обслуговувати чужу економіку².

Зовнішньоекономічна політика США спрямована на зміцнення їхніх позицій у світовій економіці. Вона здійснюється як через механізм діяльності ТНК, так і відстоюванням інтересів США їх представниками в міжнародних організаціях. Зокрема, США постійно відстоюють політику відкритої торгівлі, фритрейдерства з метою доступу своїх товарів на міжнародні ринки. Водночас вони (всупереч

¹ МЭ и МО. – №4. – 2007. – С. 19.

² Там само.

принципам цієї політики) вводять протекціоністські бар'єри для обмеження внутрішнього ринку від товарів своїх конкурентів. Часто таке обмеження набуває форм антидемпінгових заходів, спонукання торговельних партнерів до «добровільного» обмеження експорту. Така політика пояснюється величезним дефіцитом зовнішньоторговельного балансу. Так, у 2007 р. дефіцит становив 847 млрд дол. – більше, ніж у будь-якій країні. США надають великого значення участі в інтеграційних процесах.

Основні напрями їх міжнародної економічної інтеграції – американські континенти (з перспективою розширення НАФТА на всю Латинську Америку) й Азіатсько-Тихоокеанський регіон (з перспективою перетворення АТЕС на спільний ринок). У процесі глобалізації США претендують на світове економічне лідерство; ці претензії виправдовуються їхнім величезним економічним потенціалом і стабільно позитивною динамікою зростання американської економіки. Правда, у світовій економіці лідируючі позиції США поступово знижуються; так, ще в 2003 р. на них припадало 30% валового світового продукту, 10% світового експорту й 18% імпорту. Пояснюється це динамічнішим розвитком економіки нових індустріальних країн і країн транзитивної економіки. Прогнозується, що й найближчим десятиліттям США втрачатимуть свої позиції в світовому валовому продукті. Але суттєва перевага в технологіях, інформатиці, продуктивності праці ще надовго забезпечить США фактичне лідерство у міжнародних економічних відносинах.

6.3. Стратегії економічного розвитку Японії

Серед високорозвинутих країн Японія посідає друге місце за рівнем економічного потенціалу. В 2007 р. її ВВП становив 5103 млрд дол. у розрахунку за поточним курсом валют; в розрахунку ж за ПКС (4305 млрд. дол.) Японія посідає третє місце в світі, після США і Китаю. Японія знаходиться серед світових лідерів за виробництвом чорних металів, електроенергії, автомобілів, суден і особливо електронної техніки. Вона посідає друге місце в світі за тоннажем торговельного морського флоту і перше місце за виловом риби. Японія є значним експортером капіталу, вона – найбільший кредитор у світі, її банки – серед найпотужніших на світовому кредитно-фінансовому ринку. Японські готові товари, насамперед електроніка, завойовують ринки майже всіх країн світу завдяки високій якості й надійності. Водночас Японія поглинає великі обсяги енергоносіїв, мінеральної й сільсько-

господарської сировини, продовольства, імпортуючи їх з інших країн. Сальдо японського зовнішньоторговельного балансу зводиться зі значним позитивом протягом останніх десятиліть.

Моделлю економічного розвитку Японії, є ієрархічний корпоративізм. Ця модель формувалася протягом останніх півтора століть, удосконалюючись під впливом внутрішніх і зовнішніх обставин. Вона є основою розробки економічних стратегій країни. Особливостями, що визначають оригінальність японської економічної моделі, є: історико-економічні умови; рішучість у проведенні економічних реформ та їх ефективність; специфіка соціальних відносин усередині країни, зокрема по вісі уряд-бізнес-населення.

Специфіка формування сучасних економічних стратегій Японії значною мірою пояснюється особливостями історико-економічного розвитку країни. Вони характеризуються двома суперечливими процесами: тривалою самоізоляцією Японії від навколишнього світу й готовністю впровадити в національну економіку найкращі здобутки світової наукової і технічної думки. Ізоляція, яку правлячі кола країни (особливо у феодальний період) ретельно підтримували, сприяла не тільки збереженню національних традицій і зміцненню національної свідомості, але й мала економічні наслідки. Один з них полягає в тому, що японці неохоче допускають до себе іноземців, в тому числі – іноземні товари й інвестиції. Частка прямих іноземних інвестицій в японській економіці незрівнянно нижча, ніж японські інвестиції в інших країнах.

Поворотним пунктом японської історії була антифеодальна революція «Мейдзі» (1867–1868 рр.), яка розчистила шлях ринковим відносинам в економіці й надала поштовх формуванню національної буржуазії. З цього часу починається стрімкий процес промислового перевороту, який перетворив Японію на індустріальну державу на початку ХХ ст. Розпочинається широка економічна, політична і воєнна експансія Японії, об'єктами якої був регіон Східної, Південно-Східної Азії та Океанії. Цьому сприяла світова війна: великі колоніальні держави були глибоко занурені в європейські справи й не помітили, як Японія їх поступово виштовхує з Азіатсько-Тихоокеанського регіону. Вона захопила Корею, Маньчжурію, Тайвань та низку островів у Тихому океані. Японські товари розповсюджувалися по країнах регіону. Японці краще знали традиційні смаки жителів Південно-Східної Азії, ніж європейці та американці.

Напередодні Другої світової війни Японія вже мала потужний військово-промисловий комплекс, що спирався на розвинуту важку промисловість. Особливістю її було те, що енергетична й металургійна бази були розташовані на північному сході Китаю. Це в роки війни мало негативні наслідки, оскільки сировинні бази були відрізані від машинобудівного комплексу.

Незважаючи на антифеодальну революцію, залишки феодалізму ще не були остаточно викоренені. Великі землевласники і взагалі аристократія мали великий вплив на правлячі кола, на імператорський двір.

Характерною рисою економічного розвитку Японії тривалий час було активне втручання уряду в економічні процеси. Вже після революції Мейдзі держава здійснює протекціоністську політику, всіляко підтримуючи приватне підприємництво. Широко практикуються державні субсидії приватним підприємцям, податкові пільги. Держава перетворюється на активного інвестора. Утворюються великі державні підприємства; зокрема, усі залізниці були державними. Значні кошти витрачаються на розвиток військово-промислового комплексу. В 20-х роках ХХ ст. державне підприємництво досягає особливого розмаху. Майже дві третини усіх інвестицій в економіку забезпечувала держава¹. В період між двома світовими війнами посилюється мілітаризація японської економіки. Була проголошена «загальна мобілізація нації», що означало підготовку до війни. Відповідно до цього здійснювалася економічна політика. В галузях стратегічного призначення (нафтова, вугільна, хімічна промисловість, чорна й кольорова металургія) була встановлена система фіксованих цін і утворено планово-розподільчий апарат. Компанії, що виконували військові замовлення, були підпорядковані міністерству озброєнь.

Згідно із законом про «загальну мобілізацію нації», держава одержала практично необмежений контроль над економічними процесами, концентруючи в своїх руках матеріальні й трудові ресурси. Було заборонено страйки, ліквідовано профспілки, розпущено політичні партії.

Крім уряду, контроль над економікою у довоєнній Японії здійснювали великі монопольні об'єднання, концерни на чолі із сімейними холдингами – «дзайбацу». Вони одержували найбільші військові замовлення й саме вони були найактивнішими прибічниками участі

¹ *Э.Л. Лортиян. История экономических реформ. – Харьков: Консум – 1999. – С. 106.*

Японії у війні. Найпотужнішими концернами були «Міцубісі», «Міцубісі», «Сумітомо», «Ясуда», «Окура». Концерн «Міцубісі» охоплював банки, страхові компанії, підприємства гірничої, хімічної, електротехнічної галузей, відігравав значну роль у зовнішній торгівлі. Концерн «Міцубісі» контролював видобуток мідної руди, виробництво мінеральних добрив, нафтопереробну промисловість і судноплавання. Концерн «Сумітомо» контролював чорну металургію, а «Ясуда» володів найбільшими банками, страховими й промисловими компаніями.

Переведення японської економіки на воєнні рейки посилило роль важкої промисловості, особливо металургії, хімічної промисловості. За 1931–1938 рр. (період активної мілітаризації) обсяг промислової продукції зріс у 1,6 разу, продукція металургії збільшилася в 10 разів, машинобудування – майже в 7 разів, хімічна промисловість – більше ніж утричі. Наприкінці 30-х років Японія вийшла на перше місце в світі за виробництвом штучного шовку (матеріал для виробництва парашутів), військового суднобудування. Проте занедбаними опинилися галузі цивільного виробництва.

Політика мілітаризації економіки стала стрижнем економічної стратегії Японії в 30–40-х роках ХХ ст.: одержати військову перемогу над своїми конкурентами – США, Великою Британією та Францією, – витіснити їх з Азіатсько-Тихоокеанського регіону й встановити тут своє неподільне економічне панування.

Перекося в структурі економіки, надмірна монополізація хибними сторонами виявилися в процесі війни. Японія не тільки зазнала поразки, а й опинилася в неймовірно руйнівному становищі. Промислове виробництво наприкінці 1945 р. становило лише 10% довоєнного рівня, його частка експорту у світовій торгівлі – лише 0,5%. Японія втратила свої колонії й була окупована американськими військами.

У цій ситуації перед Японією постали вже зовсім інші стратегії, цілі в економіці. Головною метою було якнайшвидше відбудувати народне господарство й ліквідувати відставання від своїх американських і європейських конкурентів, причому не тільки за кількісними показниками, а й, головне, за технологічним рівнем. Необхідно було перебудувати галузеву структуру економіки відповідно до вимог науково-технічного прогресу.

У перші повоєнні роки економічні реформи в Японії здійснювалися під керівництвом американських окупаційних військ; процес реформування очолив американський економічний радник Дж.

Додж – відомий фінансист, президент Детройтського банку. Основні напрями реформи визначалися так: демілітаризація економіки; декартелізація; завершення аграрної реформи.

Було закріплено в новій конституції, що війна вже ніколи не повинна вийти з японської землі; витрати на військові цілі не повинні перевищувати 1% від ВВП.

Декартелізація полягала в ліквідації «дзайбацу». Холдингові компанії були розпущені, їх акції були розпродані подрібненими частками. Лише за два роки 70% акцій перейшло у володіння громадян. Надмірна концентрація економіки була послаблена. Було запроваджено контроль над злиттям фірм, взаємне володіння акціями було обмежене 25%. Проте найбільші монополісти зберегли свої основні позиції. Перше місце посів концерн «Міцубісі», друге – «Сумітомо», третє – «Міцудзі», а четверте – «Ясуда». Під дію демонополізації не потрапили банки.

У 1947–1949 рр. була здійснена земельна реформа. Її основна мета полягала в ліквідації великих земельних володінь і перерозподілі їх селянам-орендарям за викуп за ринковою ціною. Після проведення реформи селяни-власники становили вже 62, орендарі – 5,5%. Частина землі залишилася в руках поміщиків, проте вони вже не могли активно впливати на відносини в аграрному секторі.

Була здійснена фінансова стабілізація, в рамках якої надавалася американська фінансова допомога, поставлялося пальне, продовольство й медикаменти. Всі гуманітарні товари продавалися за гроші, а виручка йшла на фінансування сільського господарства. Японія повністю розплатилася за цю допомогу через 10 років. Була проведена бюджетна реформа, основою якої було суворе балансування статей бюджету з метою уникнення великого дефіциту. Державні субсидії збитковим підприємствам, що надавалися безповоротно, були замінені банківським кредитом. Було запроваджено фіксований курс єни, грошова емісія жорстко контролювалася.

Пріоритетом економічних реформ визначено піднесення виробництва. Військові заводи були демонтовані під контролем американських окупаційних влад. Заборона виробляти військову продукцію пішла на користь Японії, оскільки вона зосередила зусилля на цивільних технологіях. В той час, коли провідні держави світу відволікали значні кошти на гонку озброєнь, Японія освоювала ринки цивільної продукції. Більше того, вона немало заробила на замовленнях для армії США під час військових дій у Кореї та В'єтнамі. Це було

неабияким стимулом розвитку японської економіки. В окремі роки військові замовлення США давали до третини усіх валютних надходжень Японії.

У рамках економічної реформи було впроваджено такі заходи: введено процедуру банкрутства компаній; введено контроль уряду над ключовими галузями економіки; заморожено ціни й заробітну плату; відтворено централізоване постачання підприємств.

Роль держави в післявоєнній відбудові економіки Японії не тільки не ослабла, а й зросла. За основу економічної моделі розвитку було взято кейнсіанську теорію, яка передбачає активну роль держави в регулюванні економіки. Було запроваджено планування економічного розвитку, плани мали індикативний характер. Програма відбудови економіки спиралася на три плани: 1949–1952, 1949–1953, 1951–1953; ці плани коригували й доповнювали один одного. Найбільш змістовними були «П'ятирічний план самозабезпечення» (1955–1959 рр.) й «Новий довгостроковий план економічного розвитку» (1957–1960 рр.). Наступні плани мали за мету прискорення темпів розвитку економіки й удосконалення її галузевої структури.

Важливим напрямом економічної стратегії стала зовнішньоекономічна орієнтація японської економіки. Держава здійснювала контроль над зовнішньоекономічними операціями, розподіляла за лімітом кошти на оплату імпорту. Основою зовнішньоекономічної політики був протекціонізм, приплив іноземного капіталу в Японію обмежувався.

Післявоєнна економічна реформа оздоровила японську економіку; вона стала тим трампліном, з якого почалося бурхливе піднесення Японії у світовому економічному просторі. В 50–60-ті роки ХХ ст. японська економіка розвивалася дуже високими темпами, щорічний приріст ВВП становив пересічно 15%. Це був час відбудови економіки, оснащення виробництва новітньою технікою, значних капіталовкладень у промисловість і сільське господарство. В другій половині 60-х років приріст дещо знизився, але все ж таки був досить високим, в середньому 11%.

Період 70–80-х років минулого століття характеризується помірною динамікою економічного розвитку. Пересічні темпи зростання ВВП становлять 3,8–4,5%. Це був час стабілізації вже зрілої економіки. Невисокі темпи пояснюються структурною перебудовою економіки, а також світовою енергетичною кризою початку 70-х років. В цей період відбуваються певні зміни в економічній політиці уряду.

Був скасований валютно-ліцензійний контроль над імпортом, знято обмеження для притоку капіталу й для експорту японського капіталу за межі країни. В середині 70-х років Японія перейшла від фіксованого до плаваючого курсу єни. Для форсування розвитку пріоритетних галузей – електронного машинобудування й виробництва сучасних засобів зв'язку – були впроваджені державні програми фінансової й організаційної підтримки науково-дослідних робіт, що виконувалися найбільшими фірмами в галузях високих технологій. Однією з них була «Програма фундаментальних досліджень в галузі новітніх технологій» (1981–1990 рр.). У середині 80-х років, зважаючи на надмірно високе позитивне сальдо зовнішньої торгівлі, що загострювало відносини Японії з її конкурентами, уряд запровадив пільги для імпортерів, щоб вирівняти торговельний баланс.

Таким чином, стратегія 70–80-х років відзначається деякою лібералізацією економічної політики, але регулююча роль держави залишається досить активною.

В 90-х роках відбулося суттєве гальмування японської економіки. Темпи зростання ВВП дуже знижуються, навіть до мінусових позначок в окремі роки. Динаміку зростання ВВП у 90-х роках і на початку нового століття показано в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

Щорічні темпи росту ВВП Японії, %¹

Роки	1991–1995	1996–2000	2001–2003	2004	2005	2006	2007
% приросту	1,0	1,2	0,0	2,7	1,9	2,2	2,1

Спад виробництва супроводжувався зростанням безробіття. Якщо у 80-ті роки частка безробітних у працездатному населенні не перевищувала 3%, то в 1999–2001 рр. вона становила 4,7–5%. Фондовий ринок відреагував на спад економіки. Головний фондовий індекс Японії Ніккей-225 з 1990 р. до 2001 р. знизився на 64%, в той час як його американський аналог Доу-Джонс збільшився на 321%. По Японії прокотилася хвиля банкрутства. Тільки в 2000 р. збанкрутувало понад 19 тис. компаній. Намагаючись стимулювати економіку, уряд збільшує державні витрати. Японія мала величезний державний борг (в 2000 р. – 5,6 трлн дол., або 130% до ВВП).

¹ Складено за даними: www.imf.org; www.cia.gov; www.un.org

Економічні негаразди Японії в 90-х роках пов'язані з макроекономічними перекосами. Тривалий час Японія має велике позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Приток капіталу від експорту японські банки використовували не стільки для інвестування в промислові підприємства (через високу вартість робочої сили), скільки в спекулятивні операції з акціями та в нерухомість. Курси акцій та ціни на земельні ділянки штучно завищувалися, акції купувалися для їх подальшого перепродажу. Цей процес одержав назву «мильної бульки». В 1990 р. «булька» луснула, ринкова ціна акцій і земельних ділянок почала спадати. Це призвело до утворення й накопичення боргів банками з боку корпорацій, які вкладали свої вільні кошти в ці активи. В 1995 р., уперше за післявоєнний період, прокотилася хвиля банкрутств багатьох банків.

Криза фінансової системи відбулася й на реальних векторах економіки Японії. Знизилися темпи капіталовкладень, знецінилося майно (нерухомість), яке є заставою під банківські кредити. Збанкрутування банків й утруднення з одержанням кредиту (через знецінення застави) спровокувало масове банкрутство японських компаній. Капітал і виробництво дедалі більше йшли за кордон у філії японських корпорацій та спільні підприємства, оскільки внутрішній ринок звужився.

Спад в економіці Японії був зумовлений і зовнішніми причинами. В 1998 р. відбулася економічна криза в країнах Південно-Східної Азії – в регіоні, де Японія завжди мала пріоритетні позиції. Це призвело як до скорочення японського експорту, так і до падіння виробництва численних філій японських корпорацій, які розташувалися в регіоні.

В умовах тривалої стагнації перед урядом Японії постало завдання розробити й втілити в життя нову стратегію розвитку економіки. Кейнсіанські засади економічної моделі поступилися місцем неоліберальній політиці. Роль держави в регулюванні економіки звузилася, зосередившись переважно на макроекономічній сфері.

В 1999 р. була здійснена фінансова реформа, яка одержала назву «великого вибуху». Були усунені перепони для доступу на фінансові ринки. Банки, брокерські й страхові компанії набули можливість займатися всіма видами фінансових операцій. Скасовано заборону доступу нефінансових компаній на фінансові ринки. Дозволена торгівля цінними паперами поза фондовими біржами. Втручання держави в оперативну діяльність суб'єктів економіки суттєво знизилася, під-

нялося значення ринкових важелів регулювання. Це означає дерегуляцію економіки¹.

Дерегуляція економіки, визволення системи від безнадійних боргів і жорсткий контроль дефіциту державного бюджету – ось головні пріоритети нової економічної політики уряду Японії. Необхідно було визволити банки від великого обсягу так званих «поганих кредитів», які утворилися внаслідок краху «мильної бульки». Ці борги списано. Знижено податковий податок з корпорацій. Значно поживався приток іноземних інвестицій в японську економіку внаслідок лібералізації зовнішньоекономічної діяльності.

Реформування економіки, що почалося з кінця 90-х років, почало давати позитивні результати з 2004 р., коли ВВП дав приріст 2,7%. Правда, надалі приріст коливався навколо 2% щороку, але все ж таки це краще, ніж у 90-х роках. Зовнішній борг скоротився до 1,5 трлн дол. Рівень інфляції в Японії досить низький (0,3 % у 2006 р.); це певною мірою пов'язано з квалістю динаміки японської економіки. Боротьба з дефляцією є одним з важливих напрямів економічної політики уряду. Рівень безробіття перевищує 4%, що для Японії слід оцінювати як досить високий.

Отже, з 2004 р. економічне зростання Японії відновилося після тривалої стагнації. Поживалення почалося з галузей, що обслуговують переважно внутрішній ринок. Внутрішньоекономічна політика японського уряду характеризується наголошенням на вирішення соціальних проблем. На відміну від «жорсткої» американської моделі, в Японії культивується «доброзичливий» капіталізм, коли перевага надається економічній стабільності, безпеці, збереженню соціальної рівноваги².

У зовнішньоекономічній політиці Японія має два головних пріоритети: тісне співробітництво з партнерами по ОЕСР, особливо в рамках «Великої сімки», і зміцнення своїх позицій в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Японія є членом АТЕС, в якому відіграє важливу роль, бере участь у більшості регіональних банків розвитку. Особливе значення мають для Японії її стосунки із США, ринок яких найпривабливіший для японських експортерів товарів та інвесторів.

Усе більшого значення для Японії набуває її зарубіжна інвестиційна діяльність. Відплив інвестицій з Японії перевищував їхній приплив в 2005 р. у 16 разів. В тому ж році чисте перевищення доходів від

¹ Див. також: Леонтьєва Е. Япония // МЭ и МО. – № 8. – 2001.

² МЭ и МО. – № 4. – 2007. – С. 22.

іноземних інвестицій над відповідними витратами виявилось більше активного сальдо торговельного балансу¹. Японія перетворюється на країну-інвестора й кредитора. Останніми роками активну динаміку має експорт інформаційних і комунікаційних послуг з Японії. За період 2001 – 2005 рр. він зріс з 95 млрд до 121 млрд дол.² Таким чином, тенденція, яка в цій сфері характерна для США, поширюється також і на Японію.

6.4. Стратегії економічного розвитку Федеративної Республіки Німеччини

Німеччина – одна з найрозвинутіших країн світу. За розміром ВВП вона посідає третє місце в групі розвинутих країн – у 2007 р. 3024 млрд дол. за офіційним курсом валют; в розрахунку за ПКС (2833 млрд дол.) Німеччина посідає четверте місце у світовій економіці, пропускаючи вперед себе Індію. Німеччина є економічним лідером Європейського Союзу, найпотужнішою в економічному відношенні країною Європи. Протягом ХХ ст. німецька економіка знала зльоти і падіння, руйнування й відродження. ФРН має одну з найкращих у світі систему соціального захисту населення, високий рівень заробітної плати. Водночас за душевим розміром ВВП вона поступається США, Японії, Канаді й деяким своїм партнерам по ЄС. Вона має високу продуктивність праці, але меншу ніж у США, Японії, Франції. Висока якість німецької продукції в певній мірі компенсує на світових ринках їх високу собівартість, яка утворюється за рахунок підвищення питомих витрат на робочу силу. Німеччина є значним експортером капіталу, вона посідає п'яте місце за обсягом зовнішнього кредиту і третє – за експортом інвестицій. Німеччина стала першим автором післявоєнного «економічного дива», а сьогодні показує дуже повільні темпи економічного зростання.

Такі протиріччя економічного розвитку Німеччини пояснюються як зовнішніми обставинами, так і особливостями внутрішньої економічної політики, обраними стратегіями.

Вже говорилося (розд. 4), що за часів панування в Німеччині фашистського режиму економіка була жорстко централізована й керувалася адміністративними методами. Значна її частина, особливо важка промисловість, була підпорядкована військовим цілям, стратегічної метою режиму було зміцнення економічних і політичних позицій Ні-

¹ Там само. – С. 19.

² www.oecd.org

меччини у світі через перерозподіл сфер впливу у світовій економіці; механізмом перерозподілу було визначено світову війну. Відомо, що ця мета не була досягнута й Німеччина зазнала нищівної поразки.

Внаслідок Другої світової війни економіка Німеччини опинилася в руйнівному становищі. В 1946 р. промисловість становила лише 34% довоєнного рівня. Державний борг за часи війни зріс у 14 разів, інфляція досягла 600%. Марка була знецінена, торговельні операції здійснювалися часто на основі натурообміну. Зanedбаним виявилось сільське господарство. Життєвий рівень німців значно знизився, мільйони з них голодували, нараховувалася велика кількість безробітних.

У таких складних умовах потрібна була принципово нова економічна політика, яка поривала б з амбіціями тоталітаризму й мала б націленість на соціальні пріоритети. Така політика була сформована у ФРН наприкінці 40-х – на початку 50-х років; її ефективність доведена успіхами німецької економіки протягом більш ніж півстоліття. Кардинальні позитивні зрушення в економіці ФРН пов'язані з Планом Маршалла та економічними реформами міністра економіки, а згодом канцлера Людвіга Ерхарда.

За Планом Маршалла США надали економічну допомогу ФРН і деяким іншим західноєвропейським країнам. Фінансова допомога Західній Німеччині становила понад 3 млрд дол. – за тих часів велика сума. У ФРН надійшла велика кількість американського продовольства й продукції легкої промисловості. Головне ж – інвестиції та кредити. Інвестиції прямували переважно в галузі важкої промисловості – енергетику, металургію, важке машинобудування, хімічну промисловість.

Американська фінансова допомога сприяла поживленню економіки ФРН. Проте її повна відбудова, а потім небачений зліт, «економічне диво» пов'язані з політикою Л. Ерхарда. В основу цієї політики були покладені ідеї «фрайбурзької школи» (В. Ойкен, В. Репке), що пропагувала вільну ринкову економіку, та теорії «соціальної ринкової економіки» (А. Мюллер-Армак, Л. Ерхард). Ці ідеї склали засади неоліберальної економічної політики. Таким чином, на відміну від США, Японії та більшості західноєвропейських держав, у яких перші повоєнні десятиліття проходили під пануванням кейнсіанства, уряд ФРН впроваджував неоліберальний напрям.

Згідно з неоліберальною політикою, роль держави має бути обмеженою регулюванням економіки на макрорівні, вона не повинна

втручатися в оперативну діяльність суб'єктів народного господарства. Суть цієї політики виражалася гаслом: «Так мало держави, наскільки це можливо, так багато держави, наскільки це потрібно»¹.

Стратегічною метою економічного розвитку Німеччини в перше повоєнне десятиліття було відновлення економіки від руйнації й досягнення рівня найбільш розвинутих держав на новій технологічній основі.

Політика «соціального ринкового господарства» не була тотожною класичному лібералізму, який взагалі обмежував регулюючу роль держави до крайності. Неолібералізм Ерхарда ґрунтувався на досить сильній ролі держави в регулюванні соціальних відносин, в забезпеченні гідного рівня життя всіх верств населення. Важливим положенням неолібералізму була необхідність забезпечення державою умов для вільної конкуренції.

Реформування економіки ФРН розпочалося з грошової реформи в 1948 р. Рейхсмарки, що були в обігу за часів фашизму, були об'явлені недійсними й підлягали обміну на нові гроші – дойчмарки у співвідношенні 10:1. Заробітна ж плата сплачувалася новою валютою у співвідношенні 1:1. В короткий термін країна позбавилася знеціненої валюти, припинилася інфляція. Уряд припинив жорстке регулювання цін, вони були відпущені на свободу. Скасовувався також адміністративний розподіл ресурсів між суб'єктами господарювання.

Мікроекономічна політика Л. Ерхарда була спрямована на підтримку ключових галузей і підприємств, яким надавалися податкові пільги, кредити й інвестиції. Значну підтримку одержав дрібний і середній бізнес; водночас була обмежена можливість зростання потужності монополій, було прийнято низку антимонопольних і антикартельних законодавчих актів («Картельний закон» 1957 р. та ін.).

Першочерговою політикою Ерхарда було вирішення соціальних проблем, і тут держава брала на себе велику частку відповідальності. Бюджетні витрати на соціальні потреби у ФРН встановлено на рівні вищому, ніж в інших розвинутих країнах.

Економічна політика Ерхарда досить швидко принесла позитивні наслідки. Вже наприкінці 1949 р. валовий обсяг промисловості становив 98% від 1936 р., тобто майже досяг довоєнного рівня; наприкінці 1950 р. він досяг 114%, а в 1956 р. він більш ніж подвоївся – 216%². За 1950–1957 рр. промислове виробництво ФРН збільшилося удві-

¹ Факти про Німеччину. – Societats-Verlad: Frankfurt-am-Main. – 1995. – С. 217.

² Э.Л. Лортикян. История экономических реформ. – Харьков: Консум, 1999. – С. 134.

чі, тоді як в США тільки на 27%, Великій Британії – на 22%, Франції – на 64%. Експорт Німеччини за той самий період зріс у 4,3 разу. Підвищився добробут населення. Зник «чорний ринок», інфляція трималася на низькому рівні, марка поступово міцніла. Підвищилася продуктивність праці робітників і, відповідно, їх заробітна плата.

У світі заговорили про «німецьке економічне диво». Сам Л. Ерхард, головний автор цього дива, свою причетність до виняткового економічного піднесення ФРН оцінював досить скромно: «Це був лише наслідок чесних зусиль усього народу, який, згідно із принципами свободи, одержав можливість використати право на людську ініціативу, людську свободу і людську енергію»¹.

Неоліберальна політика давала ефект понад десять років. Зроставав добробут населення, а за ним – і купівельна спроможність громадян, що сприяло розширенню внутрішнього ринку. Невисокий рівень податків стимулював виробників збільшувати інвестиції у виробництво. ФРН перетворилася на процвітаючу державу з високими темпами розвитку економіки й високою соціальною захищеністю населення. Наприкінці 50-х років за розміром ВВП вона посідала друге місце серед розвинутих держав.

Поступово виявилось, що ставка на «вільну гру» ринкових регуляторів не може довго поєднуватися із зростаючими витратами держави на соціальні потреби. Завищені економічні й соціальні вимоги зумовили бурхливе зростання державних витрат, а безперервне зростання заробітної плати призвело до зростання цін та інфляції. Л. Ерхард, який у 60-х роках був канцлером, попереджав про необхідність стримання зростання соціальних витрат і обмеження споживання, але в умовах ейфорії, яка панувала тоді в суспільстві, його заклик сприймався легкоковажно.

Найвищих темпів розвитку економіка ФРН досягала в 50-х роках; приріст ВВП становив пересічно 15–20%. Проте в 60-ті роки позитивні фактори стрімкого економічного розвитку багато в чому себе вичерпали. Високий рівень соціальних витрат вимагав підвищення податків з корпорацій, державний бюджет зводився з дефіцитом. У першій половині 60-х років державні витрати зростали вдвічі швидше, ніж ВВП. В 1966 р. в країні вибухнула перша в повоєнному періоді економічна криза. В 1967 р. відбулося скорочення суспільного продукту на 0,1%, кількість зайнятих зменшилася на 3%.

Криза 1966–1967 рр. стала сигналом для необхідності формування нової стратегії й нової економічної політики. Якщо перша пово-

¹ Факти про Німеччину. – Societats-Verlad: Frankfurt-am-Main. – 1995. – С. 216.

енна стратегія робила наголос на швидких темпах економічного розвитку, то нова – на стабілізації економіки. На зміну неоліберальній політиці прийшла політика неокейнсіанства, яка означала посилення ролі держави на макроекономічному рівні регулювання. Цю політику впроваджували в життя соціал-демократи, що прийшли до влади.

Основи нової політики були сформовані в «Законі про сприяння стабільності й економічного зростання», який було прийнято в 1967 р. Згідно з цим законом, кредитно-грошова політика доповнювалася активним використанням інструментів державної бюджетної та податкової політики. В процесі розробки рішень брали спільну участь союзи роботодавців, профспілки й урядові органи. Вони узгоджували динаміку заробітної плати і доходів із загальноекономічними цільовими установками. Була спроба нейтралізувати економічну владу груп примушенням до співробітництва, обміну інформацією, готовності до компромісів. Ця спроба виявилася невдалою через відсутність будь-яких економічних санкцій¹.

«Законом» запроваджувалося п'ятирічне фінансове планування, яке спиралося на загальноекономічні прогнози основних показників. Ця політика одержала найменування «фіскальної політики стабілізації». Вона ставила перед собою дві взаємопов'язані цілі: не допускати різких кон'юнктурних коливань економіки та сприяти стійкому економічному зростанню. Економічний бум уже не ставився за стратегічну мету, було взято курс на виважене зростання економіки. «Закон про стабільність» зобов'язував федеральні й земельні влади пристосовувати свою бюджетну політику до завдань досягнення загально-економічної рівноваги, яка виражена в «магічному чотирикутнику»: стабільність цін; високий рівень зайнятості; рівновага платіжного балансу; постійне й збалансоване економічне зростання.

В основі політики стабілізації фінансовими засобами полягала кейнсіанська концепція регулювання сукупного попиту, яку необхідно було інтегрувати в систему соціального ринкового господарства. В 70-х роках уряд соціал-демократів, який очолював Г. Шмідт, зайнявся регулюванням навіть інвестицій, що підривало підвалини ринкового господарства. Економічні заходи уряду склалися в систему, яка отримала назву «глобального регулювання». Певний час ця система виявляла свою ефективність. З кінця 60-х й до середини 70-х років пересічні темпи зростання ВВП склали 5–7%. Скоротилося безробіття.

¹ Гутник В. Германия // МЭ и МО. – №8. – 2001. – С. 83.

Проте в 1974–1975 рр. сталася нова економічна криза, яка виявилася більш серйозною, ніж попередня. Вона посилилася світовою енергетичною кризою. Різко підвищився рівень споживчих цін у країні – до 7% щороку, набирала темпів інфляція. ВВП скоротився на 5%, промислове виробництво – на 12%, обсяг внутрішніх приватних інвестицій – на 18,5%. Наростало масове безробіття. Вихід з цієї кризи відбувався дуже повільно, а в 1980–1982 рр. настала ще одна криза, яка супроводжувалася масовими збанкрутуванням й зниженням рівня життя населення.

У 1982 р. до влади прийшли християнські демократи на чолі з Г. Колем. Новий уряд знову повернувся до неоліберальної політики, взявши за основу ерхардівську модель, але не відмовляючись від позитивних здобутків досвіду «глобального регулювання». Головним в економічній політиці Г. Коля був поворот від стимулювання сукупного попиту до економіки пропозиції.

Одним з основних напрямів нової політики передбачалося стримання збільшення витрат. Державні витрати не повинні були випереджати за темпами зростання виробництва. Поступово зменшувалася роль держави в перерозподілі ВВП. Якщо в 1982 р. частка всіх державних витрат у ВВП становила 50%, то в 1989 р. вона скоротилася до 45%. Зменшився дефіцит державного бюджету з 3,4% від ВВП в 1996 р. до 1,2% в 1999 р.

Ще одним важливим напрямом економічної політики Г. Коля було стимулювання науково-технічного прогресу. Велика увага приділялася створенню сучасних засобів зв'язку та інформатики. Держава виділяла значні кошти на науково-дослідні й дослідно-конструкторські розробки. Високий технічний рівень виробництва зумовив і високу конкурентоспроможність німецьких товарів на світовому ринку. За експортом продукції машинобудування Німеччина в цей період випереджала всі країни світу.

Водночас християнським демократам не вдалося запровадити податкову реформу, й Німеччина залишається країною з дуже високими податками, рівень яких зростає у часи правління соціал-демократів. Продовжувалося накопичення державного боргу, який зріс у обсязі з 900 млрд марок у 1989 р. до 2200 млрд марок у 1990 р. Цей борг значною мірою збільшився через витрати на вирішення соціально-економічних проблем, пов'язаних з возз'єднанням Німеччини.

Економічне зростання, яке розпочалося в 1982 р., тривало майже десять років. У цей період відбувається докорінна перебудова тех-

нічної бази економіки. Фірми спрямовують до 50% виробничих інвестицій на модернізацію і раціоналізацію виробництва. Темпи приросту ВВП коливалися від 1,5% в 1987 р. до 5,7% в 1990 р. Інфляція трималася на рівні нижчому ніж 3%, але безробіття залишалося ще високим.

У 90-х роках і в перші роки наступного десятиліття динаміка економічного розвитку Німеччини характеризується вкрай низькими темпами, про що свідчать дані табл. 6.2.

Таблиця 6.2

Темпи приросту ВВП Німеччини, %¹¹

1992–1995 (пересічно)	1996–1999 (пересічно)	2000	2001–2005 (пересічно)	2006	2007
1,2	1,5	3,0	0,6	2,8	2,3

У 1993 р. спад економіки ФРН становив –1,3%, що було найнижчим показником за всю післявоєнну історію країни. Того ж року кількість безробітних становила 2,2 млн чол., а в 1996 р. досягла 3,1 млн чол. У 1993 р. дефіцит держбюджету становив 69 млрд марок, а державний борг зріс до 1850 млрд марок.

У 1999 р. уряд Коля пішов у відставку, йому на зміну прийшла коаліція соціал-демократів і «зелених» на чолі з Г. Шрьодером. Незважаючи на принципові політичні розходження з християнськими демократами, уряд Шрьодера в цілому зберігав неоліберальний напрям економічної політики. Водночас були деякі зміни в методах її здійснення.

Стратегічною метою соціал-демократи вважають суттєве піднесення життєвого рівня населення; головна їхня увага зосереджена на соціальній сфері. Це стосується насамперед боротьби з безробіттям. В 1999 р. безробіття сягнуло небезпечного рівня у 10,5%. На відміну від минулих урядів, які допомагали безробітним збільшенням витрат на їхнє утримання (що не стимулювало їх у пошуках роботи), Шрьодер робив ставку на створення сприятливих умов для підприємців, для відкриття нових фірм, що веде до появи нових робочих місць. Соціал-демократи особливо намагаються підтримати малий і середній бізнес.

Важливою метою нового уряду було зниження податків. Рівень оподаткування в країні наприкінці 90-х років досяг небачених розмі-

¹ www.imf.org; МЭ и МО. – № 8. – 2001. – С. 86; www.cia.gov.; www.un.org

рів. Так, якщо в США на податки йшло близько 32% нерозподіленого прибутку, у Великій Британії – 45%, то в Німеччині цей показник досяг 65%. Принципи податкової реформи були затверджені в 2000 р. Сукупний податок на прибуток зменшується з 50 до 40%; податок на доходи знизується з 53% в 1999 р. до 42% у 2005 р.¹

Тривала увага уряду Німеччини до соціальної сфери має наслідком високий рівень заробітної плати, яка є однією з найвищих у світі. З одного боку, це підвищує добробут громадян ФРН. Проте, з іншого боку, така система має негативний момент, оскільки робочі місця стали надто дорогими, що небажано в умовах світової конкуренції. Тому підприємці не зацікавлені в розширенні контингенту працівників і створення нових робочих місць. Вони надають перевагу в модернізації виробництва й ліквідації робочих місць. Це стимулює зростання безробіття.

Зростання чисельності безробітних стало помітним вже з середини 80-х років, коли вона складала 2 млн. чоловік. В 1997 р. безробіття досягло найвищого значення, коли кількість безробітних становила 4,4 млн чол., або 11,4% працездатного населення. Потім напруження дещо спало: в 1999 р. рівень безробіття знизився до 10,5%, а в 2000 р. – до 9,6% (3,9 млн чол.). В 2002 р. цей рівень становив 9,8%, тобто залишався ще досить високим.

Проте уряду соціал-демократів не вдалося здійснити стратегічну мету; темпи зростання економіки були дуже низькі, а безробіття суттєво не зменшувалося.

У 2005 р. до влади в Німеччині повернулися християнські демократи на чолі з Ангелою Меркель; уряд сформовано коаліційний, до нього входять і представники соціал-демократів. Перед новим урядом постали проблеми, які вирішити за короткі строки дуже важко. Високі соціальні зобов'язання важким тягарем висять на державному бюджеті. Від'ємне сальдо бюджету в 2006 р. складало 67 млрд дол. Через урядовий сектор витрачається 31% ВВП на соціальні цілі. Близько 41% дорослого населення живе в основному на державні субсидії у вигляді пенсій, стипендій, допомоги по безробіттю, пенсій по інвалідності і таке інше. Наповнення бюджету здійснюється за рахунок жорсткого податкового тиску. При цьому 10% суб'єктів економічної допомоги сплачують понад 50% від своїх доходів, 20% сплачують близько 80%, а 40% тих, хто має доходи, не сплачує податків взагалі.² Така податкова система не стимулює економічну ініціативу.

¹ МЭ и МО. – №8. – 2001. – С. 87.

² www.project-syndicate.org

Уряд А. Меркель першочерговим завданням вважає припинення зростання бюджетного дефіциту. З цією метою передбачається скорочення бюджетного кредитування з 38 млрд євро в 2006 р. до 20 млрд євро в 2009 р. Відбудуться зміни в оподаткування; зокрема, зменшаться витрати роботодавців на соціальні виплати. До 2009 р. планується підвищити вік виходу на пенсію з 65 до 67 років (однаково для чоловіків і жінок); таким чином трохи зменшаться зобов'язання по виплат пенсій¹.

Перші кроки нового уряду дали позитивні результати. В 2006 і 2007 роках після тривалої стагнації темп приросту ВВП перевищив 2%. Інфляція в 2007 р. становила 2%. Але залишається високим рівень безробіття (9,1% в 2007 р.), зовнішній борг (4489 млрд дол.)².

Одним з найважливіших стратегічних напрямів економічного розвитку Німеччини є її участь у європейських інтеграційних процесах. В 1951 р. ФРН разом із Францією, Італією, Бельгією, Нідерландами й Люксембургом підписали угоду про заснування Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС). Ця організація швидко показала свою ефективність, зокрема, сприяла відбудові й зміцненню енергетики й чорної металургії ФРН, що позитивно позначилося також і на важкому машинобудуванні. В 1957 р. ці ж шість країн підписали угоду про заснування Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом). Тоді ж усі три організації сполучилися в одну спільноту, яка одержала назву «Європейське економічне співтовариство,» або «Спільний ринок». В цьому об'єднанні ФРН зразу ж почала відігравати лідируючу роль і виграла від об'єднання більше, ніж інші члени ЄЕС, принаймні, на перших етапах існування організації. Німеччина мала значно потужнішу промисловість: вже наприкінці 50-х років вона посідала перше місце в Західній Європі за виплавою сталі й чавуну, виробництву сірчаної кислоти, каустичної й кальцинованої соди, азотних і калійних добрив, синтетичного каучуку, тракторів, автомобілів, суден. Продуктивність праці в промисловості ФРН була вищою, ніж у її партнерів. Тому знесення торговельних перешкод, відкриття кордонів внаслідок скасування тарифів та квот надало промисловості ФРН сильного стимулу, сприяло експансії німецьких товарів на західноєвропейські ринки. Зміцніли позиції великих корпорацій ФРН та її банків. Марка перетворилася на найсильнішу валюту Європи й залишалася такою аж до 2000 р., тобто до запровадження євро.

¹ Там само.

² www.cia.gov

Із перетворенням ЄЕС на Європейський Союз лідируюча роль Німеччини в європейській економіці збереглася, незважаючи на розширення організації. Більше того, приєднання в 2004 р. до складу ЄС нових держав, особливо Польщі, Чехії, Угорщини й Словаччини, підсилює роль Німеччини, оскільки в цих країнах вона має міцні економічні позиції (зовнішня торгівля, інвестиції). Символічно, що серцевина валютної система ЄС – Європейський центральний банк – міститься у Франкфурті-на-Майні.

Партнери Німеччини по Європейському Союзу є також її основними партнерами у зовнішньоекономічних зв'язках. У зовнішній торгівлі ФРН на країни ЄС (без урахування нових 10 членів) припадає 56% експорту й 54% імпорту. Головним партнером є Франція (10,7% експорту й 9,5% імпорту). Поза межами ЄС найтісніші економічні зв'язки Німеччина має із Сполученими Штатами Америки. З 90-х років увага німецького бізнесу повертається до країн Центральної та Східної Європи, товарообіг з якими швидко зростає. В ЦСЕ зосереджено 6% німецьких інвестицій, переважно в Чехії та Угорщині. Німеччина є найбільшим кредитором країн цього регіону: вона надає понад 50% кредитів, що надходять сюди з розвинутих країн.

Зовнішньоекономічні зв'язки в цілому є одним з найважливіших напрямів економічних стратегій Німеччини. За оборотом зовнішньої торгівлі вона посідає друге місце в світі після США. Її частка у світовому експорті становить 10%, в імпорті – 8% (2007 р.). Сальдо зовнішньої торгівлі Німеччини постійно позитивне і має тенденцію до зростання; якщо в 2001 р. воно становило 85 млрд дол., то 2007 р. – вже 227 млрд дол.¹ Щодо платіжного балансу, то він тривалий час складався з позитивним сальдо; проте в 90-х роках утворився дефіцит, який має тенденцію до зростання. Пояснюється це відтоком капіталу з Німеччини у вигляді інвестицій, тоді як зворотний приплив відносно незначний.

Таким чином, стратегічною метою сьогодишньої Німеччини має бути надання імпульсу для нового економічного піднесення.

6.5. Стратегії економічного розвитку Франції

Франція належить до сімки найрозвинутіших держав; за економічною потужністю вона посідає шосте місце в світовій економіці, якщо взяти за основу ВВП, розрахований за поточним курсом валют; у розрахунку ж за ПКС (2067 млрд дол. в 2007 р.) вона пропусає вперед

¹ www.un.org

себе ще й Росію. В Європейському Союзі Франція – третя за економічним потенціалом, після Німеччини й Великої Британії. Франція є значним експортером капіталу, за обсягом банківської діяльності знаходиться на третьому місці у світі. Вона має розвинуту авіакосмічну промисловість, атомну енергетику, хімічну промисловість та сферу послуг. За виробництвом сільськогосподарської продукції Франція посідає четверте місце у світі, а за її експортом – друге.

Франція належить до обмеженої групи держав, що відігравали провідну роль у міжнародних економічних відносинах протягом декількох століть. Тривалий час вона була наймогутнішою країною Європи, та й сьогодні її вплив на європейські й світові справи досить значний. Франція була великою колоніальною імперією, й це наклало суттєвий відбиток на її економічні й політичні зв'язки з низкою держав у Африці та в Азії.

Стратегічна політика урядів Франції формувалася під впливом низки чинників. Серед них, крім імперського минулого, – тривале переважаючі ролі позичкового капіталу над виробничим, виключна роль держави в регулюванні економічних процесів і активне членство в Європейському Союзі.

Колоніальна експансія Франції набула найбільшого розмаху в ХІХ ст., коли вона володіла величезними територіями в Африці, захопила Індокитай, мала численні колонії в Океанії, Карибському басейні. На той час володіння колоніями сприяло економічному розвитку Франції. Вона одержала багату сировинну базу й ринок збуту своєї продукції. Проте, оскільки Франція відставала в промисловому розвитку від інших індустріальних країн, вона не спромоглася в повній мірі використати цю перевагу. Частка колоній у зовнішній торгівлі Франції у 1913 р. становила за експортом лише 13%, а за імпортом – 9,5%. В колонії було вкладено не більше 10% усього капіталу, що був розміщений Францією за кордоном. Після Першої світової війни активність Франції в економічних стосунках з колоніями зростає. В 1935 р. експорт в колонії вже становив 30%, а імпорт – 24%. При цьому французький експорт складався з промислових товарів широкого вжитку, а імпорт – з мінеральної та сільськогосподарської сировини. В період між двома світовими війнами зростає роль колоній як арени для вкладення французьких капіталів. На колоніальні володіння в ці часи припадало 75% експорту капіталу з Франції.

Після Другої світової війни значення колоніальних володінь для Франції змінилося. Національно-визвольний рух, який підсилювався

в цей час, вимагав великих втрат на утримання колоніальних військ та колоніальної адміністрації, що лягало важким тягарем на бюджет країни. В ситуації економічної руїни, яка не обминула французькі колонії, попит на імпорт французьких товарів і капіталу помітно впав. Аж до початку 60-х років, коли французька колоніальна імперія остаточно розвалилася, вона відволікала з метрополії більше коштів, ніж надавала їй. Після ліквідації імперії стосунки Франції з колишніми колоніями стали більш гнучкими. Франція надає їм преференції в торгівлі й сама здобуває певні пільги на ринках цих країн. Низка африканських країн до недавнього часу входила в «зону франка», прив'язуючи свою валюту до французької. Значна частина колишніх французьких колоній зараз є асоційованими членами Європейського Союзу.

Значну роль в економіці Франції здавна відігравав експорт капіталу, причому переважно в позичковій формі. Банківський капітал тривалий час визначав «економічне обличчя» Франції. На весь світ були відомі такі кредитні заклади, як Французький банк, «Генеральне товариство», «Ліонський кредит». Вони в ХІХ ст. значною мірою контролювали економіку Франції та світовий ринок позичкового капіталу. Навколо них формувалися великі фінансові групи. Наприкінці ХІХ ст. паризька біржа стала відігравати роль міжнародного позичкового центру. До провідної групи банків додалися «Національна облікова контора» й «Паризько-Нідерландський банк». Вирішальною силою в цих банках виступали «200 сімей», серед яких найсильнішими були Ротшільди, Шнейдери, де Ванделі.

З кінця ХІХ ст. посилювалося вивезення французького капіталу за кордон. За 1870–1913 рр. промислове виробництво Франції зросло тільки в три рази, а експорт капіталу – в шість разів. Напередодні Першої світової війни обсяг вивезеного з Франції капіталу в 1,6 разу перевищував суму капіталовкладень у промисловість і торгівлю. Експорт капіталу з Франції мав не підприємницьку, а саме позичкову форму. Вивезення капіталу гальмувало економічний розвиток Франції, оскільки відволікало кошти від внутрішньої економіки. Наслідком цього було промислове відставання Франції від США, Великої Британії та Німеччини.

Роль позичкового капіталу для економіки Франції починає зменшуватися в ХХ ст. Натомість поступово зростає значення вивезення капіталу в підприємницькій формі. В цілому Франція й після Другої світової війни залишається одним з найбільших експортерів капіталу.

В перші повоєнні роки французький капітал, переважно в підприємницькій формі, прямує в колонії, частка яких досягає 60% усього експортованого французького капіталу. Проте поступово відбувається переорієнтація в експорті капіталу на розвинуті країни, насамперед, на країни Західної Європи та США. В 90-х роках 70% усіх зарубіжних інвестицій з Франції припадало на країни Європейського Союзу, а ще чверть – на країни, що розвиваються (переважно в Африку).

На особливостях стратегії економічного розвитку Франції позначається активна роль держави в регулюванні економіки. Така роль є традиційною, й вона сягає часів, коли Франція була абсолютистською монархією, а в економічній політиці панували ідеї меркантилізму, що їх впроваджували в життя Сюллі й Кольбер. Після Великої французької революції втручання держави в економічні процеси дещо спадає, проте посилюється після першої світової війни. Війна нанесла великої шкоди французькій економіці. Матеріальні збитки становили 200 млрд франків, загальний рівень промислового виробництва скоротився на 40%, сільськогосподарське виробництво – на третину, експорт – на 50%¹.

У такій ситуації уряд намагався здійснити заходи щодо відновлення економічного потенціалу, стабілізації економіки й підвищення рівня життя населення. Було введено 8-годинний робочий день у промисловості, розроблено спеціальну програму, що передбачала укладання трудових договорів робітників з підприємцями. Було запроваджено пенсії робітникам і службовцям по старості, хворобі, а також допомогу безробітним. Незважаючи на те, що до 1924 р. промислове виробництво було відновлено до довоєнного рівня, труднощі в економіці Франції ще зберігалися. В основному вони торкалися фінансової сфери. Державний бюджет зводився із значним дефіцитом, курс франка падав. Для запобігання подальшої дестабілізації економіки уряд був вимушений піти на непопулярні заходи. Були підвищені непрямі податки, скорочена заробітна плата службовцям, пенсії. Було здійснено грошову реформу, яка супроводжувалася девальвацією франка, що сприяло його стабілізації.

Криза, яка спіткала Францію в 1930–1934 рр., підсилила регулюючу роль держави. При цьому активізація держави в економічній сфері була своєрідною: вона намагалася не стільки допомогти бізнесу, скільки підмінити його². «Народний фронт», що прийшов до влади

¹ Э.Л. Лоргиан. История экономических реформ. – Харьков: Консум., – 1999. – С. 92

² Див.: Островская Е. Франция// МЭ и МО. – №8. – 2001. – С.92.

(1934–1936 рр.), здійснив націоналізацію окремих підприємств, промислове картелювання, запровадив субсидіювання, ціновий контроль. Була підвищена заробітна плата службовцям, пенсії ветеранам війни, для безробітних були організовані громадські роботи. Здійснено податкову реформу, внаслідок якої підвищувалися податки на великі прибутки. Нова криза 1937 р., а потім війна не дозволила урядові «Народного фронту» завершити реформування економіки. В цілому в період між двома світовими війнами економічна політика, що одержала назву «дирижизму», спиралася на ідеї Дж. Кейнса.

По закінченню Другої світової війни спостерігалися ще декілька хвиль націоналізації й зміцнення економічної ролі держави. Протягом 1945–1947 рр. були націоналізовані електроенергетика, вугільна промисловість, газові підприємства, частина авіаційної промисловості, автомобільний концерн «Рено», морське судноплавство, повітряний флот. Націоналізацією було охоплено близько 20% виробничих потужностей країни¹. Націоналізована промисловість опинилася поза ринковою сферою: держава фінансувала її діяльність з бюджетних коштів і контролювала всі стадії прийняття й реалізації інвестиційних проектів. Держава розробляла плани розвитку націоналізованого сектора, але більшість із них мала індикативний характер. Відновленню економіки Франції сприяла також американська допомога за Планом Маршалла в сумі 12 млрд дол. Але великою є й заслуга французького уряду. Міністром економіки Жаном Монне було розроблено план модернізації економіки, розрахований на 1947–1953 рр. Планом передбачалося ефективна система контролю націоналізованого сектора економіки, він містив програму капіталовкладень.

Стратегічною метою політики «дирижизму» була індустріалізація країни для того, щоб утримати за Францією статус великої держави. Економічною моделлю Франції стала, як і в Німеччині, соціально-орієнтована ринкова економіка. В 50–60-х роках державі належала одна третина державного майна, багато банків, авіатранспорт, великі страхові компанії, радіомовлення. За рахунок держави здійснювалося 30% усіх капіталовкладень.

Наприкінці 60-х років і в 70-х роках до влади прийшли прибічники лібералізації економіки, і державне втручання в економіку дещо зменшилося, хоча й не було суттєво усунуто; здійснився перехід від дирижизму до неокейнсіанської моделі. За часів президентства Ж. Помпиду важливою метою було збалансування державного бюджету.

¹ *Э.Л.Лорткиян. История экономических реформ. – Харьков: Консум, – 1999. – С. 142.*

Скорочувалося внутрішнє споживання, упорядковувалася податкова політика. На деякий час ці заходи стабілізували економіку. Проте глибока криза 1973–1974 рр. струсоннула економіку Франції. Безробіття зросло втричі і втричі знизилася прибутковість компаній. Якщо в період з 1950 по 1973 р. щорічний приріст ВВП становив пересічно 5,1%, то в 1971–1980 рр. він знизився до 2,3%.

Ця криза спровокувала новий прихід до влади в 1981 р. лівих сил на чолі з Ф. Міттераном, що означало нову хвилю націоналізації. В 1982 р. було прийнято закон про націоналізацію великих приватних банків і декількох промислових груп. Так, до рук держави перейшли такі промислові групи, як «Компані женераль д'електрисіте», «Пешіне-Южін-Кюльман», «Сен-Гобен», «Томсон-Брандт», «Рон-Пуленк», залишалася в державній власності компанія «Рено». Держава також придбала контрольні пакети акцій компаній «Юзінор», «Сасілор», «Дассо», «Матра». Частка державних підприємств у промисловості збільшилася з 18 до 32%. Державний сектор у банківській сфері забезпечував 75% депозитних і кредитних операцій. Держава контролювала діяльність 3,5 тис. компаній¹. Були націоналізовані навіть такі могутні фінансові компанії, як «Паріба» і «Сюзез». В 1983 р. на державний сектор припадало 23% зайнятих, 29% доданих вартості й 30% експорту товарів. Було введено активний ціновий контроль, високий податок на великі статки.

Водночас були задіяні деякі соціальні реформи. Були підвищені мінімальні ставки заробітної плати, збільшені розміри пенсій, дещо скоротився робочий тиждень.

Значна увага приділялася індикативному плануванню, було прийнято Закон про реформу планування, визначена методика розробки й організації виконання планів. В планах визначалися стратегічні напрями й цілі розвитку економіки на п'ятирічний період.

Реформа мала й негативні наслідки. Справа в тому, що націоналізації підлягали переважно компанії, які знаходилися у важкому фінансовому стані, на їх санацію витрачалися великі кошти з держбюджету. Бюджет не витримував такого навантаження².

В 1986 р. до влади повернулися праві сили, які запровадили приватизацію підприємств. З другої половини 80-х років економіка Франції дещо поживавішала. Світові ціни на традиційні французькі

1 Современный монополистический капитализм. Франция. – М.: Мысль, 1982. – С. 401.

2 МЭ и МО. – №4. – 2007. – С. 41.

товари підвищилися, а на енергоносії знизилися. Баланс зовнішньої торгівля став позитивним. Проте поживавлення економіки було нетривалим, і на початку 90-х років Франція зіткнулася з новою рецесією. Скоротилися обсяги промислового виробництва, зросло безробіття, знизився обсяг інвестицій. Період 1974–1996 рр. у Франції прозвали «тридцятьма гіркими роками». Особливо безпрецедентним було падіння інвестицій. Частка промисловості впала в структурі ВВП.

Уряд консерваторів на чолі з Ж. Шираком відійшов від неокейнсіанської політики й повернув до стимулювання приватного сектора. Відповідно із законом «Про заходи щодо приватизації», до рук приватних підприємців перейшла велика кількість підприємств, насамперед таких, де кількість персоналу перевищувала тисячу чоловік. В 90-х роках у приватну власність перейшли такі великі корпорації, як Томсон (електротехніка й електроніка), Пешине (кольорова металургія), Юзінор-Сасілор (чорна металургія). Частка держави в зайнятості знизилася до 10%, а в доданій вартості – до 16%. Проте в державній власності залишалися підприємства електроенергетики, газопостачання й комунікацій. І все ж таки регулююча роль держави була дещо звужена. Було скорочено рівень оподаткування, здійснена лібералізація цін. В середині 90-х років денационалізовано «Банк насьональ де Парі», хімічний завод «Рон-Пуленк». У валютній сфері був скасований контроль над валютними операціями, рухом капіталу, зняті обмеження у міжбанківського, біржового й іпотечного ринків. Всі державні підприємства були переведені на незалежне від бюджету функціонування й почали діяти в жорстких умовах ринку.

Проте економічна політика держави не стала по справжньому ліберальною. Перехід до влади «червоно-зеленого» уряду Л. Жоспена загальмував найбільш радикальні реформи. Уряд знов повернувся до контролювання цін державних природних монополій, цін на більшість аграрної продукції, тарифів на послуги сфер охорони здоров'я. Діяльність бізнесу у Франції зарегульована й зарегламентована більше, ніж у будь-якій країні Європейського Союзу.

Одним з головних напрямів діяльності уряду Л. Жоспена стало врегулювання державного бюджету, який тривалий час зводився з великим пасивом. За рахунок стримання державних витрат вдалося скоротити дефіцит бюджету, і в 2000 р. він становив 1,8% від ВВП, що вважається цілком задовільним для країн ЄС. Платіжний баланс також зводився з позитивним сальдо. Уряд намагався стимулювати розвиток економіки через зростання попиту з боку населення (кейн-

сіанський принцип), для чого передбачається підвищення доходів, заробітної плати. З 2000 р. розгорнулася програма зниження податків. Держава мала у своєму розпорядженні кошти для запровадження цього заходу. Завдяки успішному економічному розвитку, зменшенню безробіття фіскальні надходження до бюджету суттєво збільшилися. Проте податкове зниження поширилося головним чином на осіб з невисокими доходами. Скорочено податок на житло. Але в цілому рівень податків у Франції й сьогодні залишається одним з найвищих в ЄС. Високим залишається рівень податків на корпорації, на заощадження та майно.

Важливою складовою стратегій розвитку французьких урядів завжди була соціальна політика. Витрати на соціальну сферу становлять 60% усіх бюджетних витрат, вони значно вищі, ніж в основних суперників Франції, і це певною мірою негативно впливає на конкурентоспроможність французької економіки. Незважаючи на пріоритетність соціальних цілей, Франція характеризується високим рівнем безробіття, яке досягло нечуваних розмірів – 12,5% від активного населення. Такий високий рівень є не стільки наслідком неувagi уряду до соціальних проблем, скільки недостатньо ефективною економічною політикою в цілому. Так, антиринкові заходи уряду призводять до скорочення інвестицій в економіку країни і масового вивезення капіталу за її межі.

Наприкінці 90-х років уряду вдалося знизити рівень безробіття (в 2002 р. він становив 9,1%). Запроваджено доплати особам, які отримують мінімальну зарплату. З другої половини 90-х років трохи підвищилися темпи економічного розвитку. Вони збігаються з пересічними для ЄС, але в цілому є невисокими. До того ж, з початком нового тисячоліття ці темпи знову впали.

Таблиця 6.3

Динаміка щорічних ВВП Франції (у %)¹

1981–1990	1991–2000	2001–2005	2006	2007
3,3	2,1	1,5	2,2	1,9

На зламі тисячоліть економіка Франції опинилася не на кращих позиціях. Темпи зростання ВВП виявилися досить кволими, нижчими від середньоєвропейських. В 2006 р. приріст промислового вироб-

¹ Складено за: МЭ и МО. – №8. – 2001. – С.95; www.cia.gov; www.un.org

ництва становив лише 0,2%. Безробіття у тому ж році сягнуло 8,7%. Сальдо платіжного балансу було від'ємним, зовнішній борг становив 3,5 трлн дол.¹

У таких умовах правоцентристський уряд суттєво змінює економічну політику й у цілому економічну модель. Так, майже повністю ліквідовано державний сектор в економіці: частка держави в доданій вартості скоротилася до 5%. Уряд відмовився від політики дирижизму, яка була основою економічних стратегій тривалий час. Впала роль індикативного планування, воно майже не застосовується. Докорінні зміни відбуваються в соціальній політиці. Мета нової політики полягає в тому, щоб підвищити конкурентоздатність національного бізнесу. Для цього послаблюється податковий тягар на корпорації. В рамках боротьби з безробіттям компанії отримують від держави субсидії за кожне нове робоче місце. Пенсійний вік підвищився з 60 до 63–65 років².

У 2007 р. президентом Франції було обрано Ніколя Саркозі. Він намагається поєднати позитивні наробки дирижизму з посиленням ринкових відносин, з ліберальною моделлю. Серцевиною реформ має стати комплекс податкових заходів, спрямованих на реалізацію головного гасла його програми: «більше працювати – більше заробляти»³.

Н. Саркозі має наміри здійснювати більш гнучку соціальну політику. Так, якщо безробітний удвічі відмовляється від запропонованої йому роботи, то він втрачає право на соціальну допомогу. Передбачається надати більше прав роботодавцям щодо приймання на роботу й звільнення робітників. Прийнято закон про скорочення апарату державної адміністрації.

У зовнішньоекономічних відносинах стратегічним напрямом Франції є активна участь у європейських інтеграційних процесах. Вона стояла біля витоків цієї організації й була найактивнішим прибічником її створення. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, й Робер Шуман, французький прем'єр-міністр. Саме завдяки зусиллям Р. Шумана вдалося втілити в життя ідею утворення Європейського об'єднання вугілля й сталі в 1951 р. Французькі урядовці, політики, економісти й бізнесмени на початку 50-х років сподівалися, що в інтегрованій Європі Франція

¹ www.cia.gov

² Островская Е. Трансформация социально-экономической модели Франции // МЭ и МО. – №4. – 2007. – С. 40.

³ www.russamny.com

буде найсильнішою в економічному й політичному відношенні державою й отримує від усього неабиякі вигоди. Вже дуже швидко виявилось, що це місце посіла ФРН, вплив якої, особливо в економічному плані, на розвиток Західної Європи став визначальним. Франція залишилася на другому місці в ЄС. Проте вона виграла від інтеграції, ефективно використавши переваги міжнародного поділу праці. Участь в ЄС прискорила процес концентрації виробництва, його технічної модернізації.

Особливо сприятливі умови створилися для французького сільськогосподарства, яке одержало широкий західноєвропейський ринок збуту, вільний від митних перешкод. Різко активізувалася зовнішня торгівля, превалююча частина якої припадає на країни ЄС: 62% експорту й 61% імпорту країни, в тому числі 78% експорту сільгосппродукції, 70% експорту автомобілів. В країнах ЄС розміщується 70% обсягу французьких зарубіжних інвестицій. Цим пояснюється велика увага французького уряду до всіх кардинальних змін, що відбуваються в Європейському Союзі. Франція завжди знаходиться серед ініціаторів тих важливих подій, які посилювали інтеграційні процеси в Західній Європі (Шенгенська угода, Маастріхтська угода, введення євро тощо). Винятком була тривала протидія голлістського уряду щодо вступу Великої Британії до ЄС; Франція розглядала її як небезпечного суперника. Уряд Ж. Ширака виступав за розширення Європейського Союзу за рахунок країн Центральної Європи, що й відбулося в 2004 р.; принципово французький уряд стоїть за економічне об'єднання усієї Європи.

Нині стратегічною метою Франції залишається зміцнення позицій в Європейському Союзі й ОЕСР, збереження вигідних економічних стосунків з країнами, що розвиваються та прискорення темпів власної економіки.

У липні 2008 р. під егідою Франції й, зокрема, за ініціативою Н. Саркозі, створено Середземноморський Союз (Союз Середземноморських держав – ССД). Ця організація об'єднує більшість західноєвропейських держав і країн Північної Африки, що тяжіють до басейну Середземного моря. Серед арабських країн, які увійшли до ССД, Марокко, Алжир і Туніс – колишні французькі колонії, які й нині підтримують тісні економічні, політичні й культурні зв'язки з Францією. Це значно підсилює роль Франції як у Середземноморському регіоні, так і в Європейському Союзі.

6.6. Стратегії економічного розвитку Великої Британії

Велика Британія, одна з найрозвиненіших країн світу, протягом тривалого історичного періоду обирала високі стратегічні цілі. Після революції XVII ст. й особливо після промислового перевороту у XVIII ст. Велика Британія стрімко увійшла до лідируючої групи економічно потужних держав світу й головною стратегічною метою ставила посісти перше місце у світовій економіці, що їй вдалося; економічним лідером вона залишалася аж до середини XIX ст., коли її обійшли США, а наприкінці того ж століття – також і Німеччина. В останній чверті XX ст. за обсягом ВВП Велика Британія поступилася також Японії та Франції, а за деякими економічними показниками – навіть Італії. Проте з початком нового тисячоліття темпи розвитку її економіки хоч і були невисокими, все ж таки дещо перевищували показники розвитку її основних суперників, крім США. В 2007 р. її ВВП за офіційним курсом валют становив 2472 млрд дол., що трохи більше, ніж у Франції, таким чином, Велика Британія займає четверту позицію серед розвинутих країн. За розрахунком ПКС, її ВВП дорівнював 2147 млрд дол.; це шосте місце в світовій економіці.

Зовнішньоекономічна політика Великої Британії як складова стратегій розвитку суттєво змінювалася як під впливом зовнішніх обставин, так і внаслідок внутрішніх процесів в економіці. Після буржуазної революції та аж до 40-х років XIX ст. уряд запроваджував політику протекціонізму з метою захисту своєї промисловості, що народжувалися в ході промислового перевороту, від іноземної конкуренції. Протекціонізм було задіяно також і в аграрному секторі. В 1815 р. були видані «хлібні закони»; їхня суть полягала в тому, що ввезення хлібу з-за кордону дозволялося лише тоді, коли внутрішні ціни на нього стояли високо, а коли знижувалися, то імпорт заборонявся.

Після завершення індустріалізації економічна ситуація в Англії докорінно змінилася. Англійські промислові товари стали значно дешевшими, ніж в інших країнах, через те їх конкурентоспроможність була дуже високою на внутрішньому й міжнародних ринках. У цих умовах необхідності в протекціоністських заходах уже не було. Більше того, Великій Британії було вигідно запровадити політику фрітрейдерства й вимагати того ж від своїх торговельних партнерів. Економічна політика в цей час ґрунтувалася на принципах вчення А. Сміта й Д. Рікардо. В 60-х роках активно використовується політика

взаємного сприяння в торгівлі, суть якої полягала у взаємній відмові торговельних партнерів від митних перешкод. Це надавало Англії великі переваги й дало їй змогу встановити лідируючі позиції на світових ринках. Внаслідок впровадження технічних засобів у сільське господарство продуктивність праці в цьому секторі значно підвищилася, що здешевило сільськогосподарську продукцію. Це дозволило в 1846 р. було скасувати «хлібні закони». Отже, лібералізація зовнішньої торгівлі була майже повною.

Велика Британія в першій половині й середині XIX ст. була не тільки «майстернею світу», а й стала світовим кредитором. Ще в 1694 р. було засновано Англійський банк, наприкінці XVIII ст. в країні нараховувалося вже 350 банків. В середині XIX ст. Лондон перетворюється на світовий кредитний центр, Англійський банк стає «банком банків». Британські банки в цей час кредитували переважно зовнішню торгівлю. Англійський фунт стерлінгів був найтвердішою валютою в міжнародних розрахунках.

На економіку Великої Британії та економічну політику її урядів великий вплив мало володіння величезними колоніальними територіями, звідки вона вивозила сировину (зокрема, бавовну) за дуже низькими цінами, а експортувала туди продукцію промисловості за монопольними цінами. Велика Британія була найбільшою колоніальною імперією світу.

Домінуюче положення Великої Британії у світовій економіці тривало до останньої чверті XIX ст. У цей час її частка у світовому видобутку вугілля становила 52%, у виплавлені чавуну – 50%, вона переробляла половину усієї бавовни, що вирощувалася в світі. Проте поступово економічні позиції Великої Британії починають слабнути. Вже з 50-х років XIX ст. торговельний баланс країни стає пасивним, хоча платіжний баланс зберігає позитивне сальдо за рахунок міжнародних послуг (перевезення іноземних товарів на англійських судах тощо), відсотків від міжнародного кредитування. Велика Британія запізнюється зі структурною перебудовою економіки. Аж до кінця XIX століття провідною галуззю залишалася текстильна промисловість. В той же час, з останньої третини XIX ст., головні конкуренти Великої Британії – США й Німеччина – випереджаючими темпами розвивали металургію, машинобудування й хімічну промисловість. Як уже відзначалося, наприкінці XIX ст. Велика Британія опинилася на третьому місці у світовій економіці. Відставання її від головних суперників тривало й на початку XX ст., аж до кінця Першої світової війни.

Протягом війни англійський уряд установив жорстке державне регулювання економіки. Був установлений контроль над базовими галузями промисловості, фіксовані ціни, контроль за вивезенням продукції за кордон, нормування запасів. Була організована державна закупівля товарів за зниженими цінами.

Після війни Велика Британія ненадовго повернула собі друге місце (після США) в світовій економіці, проте в її внутрішній економіці залишалися серйозні проблеми. Фунт стерлінгів, який до війни був найміцнішою валютою, знецінився. Для оздоровлення грошового обігу в 1919 р. було прийнято закон про відмову від золотого стандарту. Відновлення економіки супроводжувалося денационалізацією підприємств, скороченням непрямих податків. У 1925 р. золотий паритет фунта було відновлено. Короткочасне економічне піднесення 1924–1929 рр. було перервано світовою кризою. Промислове виробництво скоротилося на 23%, рівень безробіття сягнув 22%. Фунт стерлінгів знову поповз донизу, власники вкладів в англійських банках почали вилучати їх і переводити в більш міцну валюту, що призводило до скорочення золотого запасу країни¹.

З метою подолання кризи й збалансування державного бюджету уряд збільшив податки, зменшив посадові оклади робітникам бюджетної сфери, знизив виплати безробітним. В 1931 р. знову було скасовано золотий стандарт фунта стерлінгів, що спровокувало зростання цін на внутрішньому ринку. Але на зовнішньому ринку, через цю обставину, конкурентоспроможність англійських товарів підвищилася. Велика Британія відмовилася від політики фрітрейдерства й повернулася до протекціонізму, що дозволило їй покращити її платіжний баланс.

Друга світова війна негативно вплинула на економіку Великої Британії. Хоча вона зазнала менших пошкоджень, ніж країни континентальної Європи, великі воєнні витрати різко збільшили величину державного боргу, зумовили значний дефіцит платіжного балансу. Скоротився експорт англійських товарів. Велика Британія втратила значну частину своїх закордонних капіталовкладень, велику кількість суден, вантажів. На ведення війни країна втратила 25 млрд фунтів стерлінгів. Починаючи з 1945 р., Велика Британія вимушена була сплачувати в доларах свій борг США за ленд-лізом. Це зумовило виникнення гострої фінансової кризи. Ситуація пом'якшилася із наданням Сполученими Штатами допомоги за Планом Маршалла.

¹ Лортикян Э. Л. История экономических реформ. – Харьков: Консум. – 1999. – С. 90.

Проте США умовою надання допомоги висунули вимогу вільного обміну фунта на долар. Оскільки англійська валюта була ослабленою, в 1949 р. уряд був вимушений девальвувати фунт. В післявоєнний період позиції фунта продовжують погіршуватися; поступово він відтісняється маркою ФРН, яка стає другою за значенням після американського долара валютою в міжнародних розрахунках. Купівельна спроможність фунта знизилася в 1979 р. порівняно з 1950 р. майже в п'ять разів.

Промислове виробництво Великої Британії було відбудовано в цілому до 1952 р. Позитивним моментом в цей час стає його структурна перебудова. Випереджаючими темпами розвивалися нові галузі, зокрема електротехнічне й електронне машинобудування, приладобудування, хімічна промисловість. Натомість значно знизилася частка металургії, транспортного машинобудування, видобутку вугілля, текстильної та швейної промисловості. Проте за темпами оновлення структури промисловості Велика Британія поступалася Німеччині та Японії. Вона також поступалася за темпами зростання продуктивності праці.

Економічна політика британського уряду в перші повоєнні роки ґрунтується на економічному вченні Дж. М. Кейнса. Лейбористи, що прийшли до влади в 1945 р., здійснили націоналізацію великої кількості підприємств і цілих галузей промисловості. Перша хвиля націоналізації (1946–1951 рр.) охопила переважно капіталомісткі, базові галузі промисловості: вугільну, електроенергетику, чорну металургію, транспорт, зв'язок. Також був націоналізований Англійський банк. Лейбористи спиралися на кейнсіанську концепцію необхідності централізованого державного контролю й значного розширення господарських і соціальних функцій уряду. З метою стимулювання інвестицій було створено Раду національних інвестицій, яка являла собою плановий орган; вона здійснювала контроль за капіталовкладенням в націоналізовані підприємства. Падіння купівельної спроможності фунта вимусило уряд здійснити його девальвацію; вартість фунта знизилася з 4,03 до 2,8 дол. за одиницю.

У 1951 р. до влади прийшли консерватори на чолі У. Черчиллем. Стратегічною метою цього уряду було повернення для Британії ролі лідера у світовій політиці й економіці. На відміну від лейбористів, консерватори дотримувалися неоліберальної економічної політики. Була здійснена денационалізація частки підприємств. Проте суттєво змінити економічну ситуацію на краще консерваторам не вдалося.

У цей період набирає сили й завершується розпад британської колоніальної системи, Велика Британія до початку 60-х років втрачає майже всі свої колонії. Цей факт суттєво вплинув на зовнішньоекономічну складову англійської стратегії розвитку. Вже було ясно, що Британія не зможе повернутися до позицій світового лідера, слід було шукати нові орієнтири розвитку. Головним стратегічним партнером для Британії стають Сполучені Штати. З європейськими країнами її стосунки розвиваються непросто.

Тривалий час англійський уряд, політики й бізнесмени з настоєю ставилися до ідеї європейської інтеграції на тих засадах, які були оголошені «шісткою» (насамперед, Францією та ФРН), а саме – щодо утворення наднаціонального механізму регулювання економічних відносин. Велика Британія не приєдналася до Римського договору і не стала членом Європейського економічного співтовариства в 1957 р. Натомість вона ініціювала утворення Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) в 1960 р., що складалася з семи країн (Велика Британія, Данія, Норвегія, Португалія, Австрія, Швеція та Швейцарія). На відміну від ЄС, у цій організації передбачалося активне співробітництво лише у сфері міжнародної торгівлі, лібералізація якої вважалася головною метою. Ніяких наднаціональних структур (парламенту, політичного союзу) не планувалося.

Дуже швидко виявилось, що ЄАВТ не спроможна конкурувати з більш потужним Європейським економічним співтовариством, і поступово воно стало розпадатися. При цьому Велика Британія першою вийшла з ЄАВТ і вступила до «Спільного ринку» в 1973 р. П'ять років для Великої Британії були втрачені, оскільки розбудова ЄЕС, становлення основних принципів діяльності організації відбувалися без англійців.

У 1964 р. до влади знов повертаються лейбористи. Їхній уряд впровадив індикативне планування і регіональне планування. Було здійснено часткову ренаціоналізацію металургійної промисловості, що повернуло під державний контроль 90% потужностей цієї галузі. Крім того, в державному секторі залишалися вугільна, газова промисловість, електроенергетика, транспорт, цивільна авіація, зв'язок і Англійський банк.

Але уряд лейбористів не вирішив проблем прискорення темпів економічного розвитку й не досяг суттєвого поліпшення умов життя населення. В 1970 р. до влади прийшли консерватори, які взяли курс на денационалізацію економіки й зменшення втручання держави

в діяльність фірм. Вони розпустили ті міністерства, що були створені їх попередниками (міністерство економіки, міністерство зайнятості й продуктивності праці, міністерство технології). Якщо лейбористи вважали необхідним стимулювати насамперед попит як головний фактор піднесення економіки, то консерватори здійснювали неоліберальну політику, суть якої полягала в стимулюванні пропозиції, тобто в наданні всілякої підтримки виробникам.

Спільним у лейбористів і консерваторів було намагання досягнути покращення платіжного балансу або росту економіки за допомогою політики «стоп – уперед»; це означало, що перш ніж прискорити темпи розвитку, слід упорядкувати всі структурні підрозділи економіки. Основним завданням такої політики була боротьба з інфляцією. Проте дефляційні заходи, що особливо активно проводили консерватори, погіршили становище на внутрішньому ринку, обмежили попит на товари й послуги. Внаслідок уповільнилися темпи зростання економіки й зросло безробіття.

Економічна криза 1973–1974 рр. прискорила падіння уряду консерваторів, до влади знов прийшли лейбористи. Розпочалася нова хвиля націоналізації економіки (1974–1977 рр.). Цього разу до державного сектора були залучені суднобудування, авіаракетне виробництво, автомобільна промисловість, низка підприємств верстатобудування, електроніки та інші галузі. Одним з напрямів політики лейбористів цього періоду була закупівля державною контрольних пакетів акцій перспективних підприємств. Для здійснення цієї мети була утворена холдингова компанія «Національне управління підприємствами». Взагалі в регулюванні економіки Великої Британії державі належить значно більша роль, ніж у деяких інших розвинутих країнах. Це виявляється, зокрема, у високій частці держави в національних капіталовкладеннях, в частці державних підприємств у числі зайнятих і валовій продукції, у високій частці бюджетних витрат у ВВП. Наприкінці 70-х років в націоналізованих галузях утворювалося понад 10% ВВП і здійснювалася чверть усіх інвестицій у промисловість. Глибина втручання державних органів в економіку значною мірою залежить від того, яка партія перебуває при владі: лейбористи чи консерватори.

Наприкінці 70-х років економічна ситуація у Великій Британії погіршилася, темпи розвитку загальмувалися. Кейнсіанська теорія стала розглядатися як така, що не може вирішити економічні проблеми в нових умовах. Усе це сприяло приходу до влади в 1979 р. кон-

серваторів на чолі з М. Тетчер. Вона рішуче відкинула кейнсіанство й віддала перевагу політиці монетаризму. Була денационалізована ціла низка державних підприємств. Було розпродано приватному бізнесові родовища нафти й газу, що належали до того державі, контрольні пакети акцій компаній «Брітїш ероспейс», «Брітїш ейруейз», «Брітїш фрейт корпорейшн», «Брітїш телеком», «Роллс-Ройс». Було приватизовано близько 100 державних компаній, внаслідок чого державний сектор скоротився на дві третини.

Державна система у сфері охорони здоров'я, страхування, пенсійного забезпечення перетворилася на змішано-державну систему. Уряд консерваторів знизив ставки податків на прибуток, йому вдалося приборкати інфляцію, яка знизилася з 16% у 1980 р. до 3% у 1988 р. З'явилася тенденція до зростання темпів економічного розвитку. Якщо в 1970–1980 рр. щорічний приріст ВВП становив пересічно 1,9%, то в 1980–1990 рр. він піднявся до 3,2%. Значні зусилля уряд М. Тетчер докладав до стимулювання розвитку приватного бізнесу. Ставка податку на прибуток великих корпорацій була знижена до 35%; їм надавалися кредити на пільгових умовах банками країни. Приділялася увага також дрібному й середньому підприємництву.

Важливим завданням уряду була боротьба з інфляцією (один з головних постулатів монетаризму). Темпи зростання грошової маси жорстко контролювалися. З цією метою було суттєво обмежено державні витрати на низку галузей народного господарства, в тому числі на промисловість, комунальне господарство, транспорт, культуру й освіту.

Водночас виникли проблеми соціального порядку. Скорочення витрат на соціальні потреби й контроль над зростанням заробітної плати посилили диференціацію у суспільстві; викликали невдоволення найменш забезпечених верств населення. Також розвитку економіки в першій половині 90-х років впали до 1,4% пересічно.

З 1997 р. країною керують знов лейбористи на чолі з Е. Блером. На відміну від попередніх лейбористських урядів, Блер не став розпочинати нову хвилю націоналізації підприємств. Його програма будується на поєднанні соціальних цінностей лейборизму з розвитком ринкової економіки. Якщо в попередніх програмах лейбористів наголос робився на наданні прямої допомоги малозабезпеченим верствам населення, то нові лейбористи перевагу надають кращим умовам одержання освіти, професійному навчанню, стимулюванню праці, створенню нових робочих місць.

Хоч уряд лейбористів не здійснив нової деприватизації; держава продовжує контролювати цілі сектори економіки, в тому числі приватизовані об'єкти. Це стосується насамперед електро- й газопостачання, телекомунікацій. У цих секторах створені спеціальні регулюючі органи, які контролюють, зокрема, тарифи на комунальні послуги, перешкоджаючи надмірному зростанню цін. Новим заходом в політиці лейбористів стало залучення приватних фірм до фінансування державних проєктів¹.

Лейбористи продовжують політику обмеження зростання цін та інфляції, яку впроваджували ще консерватори. Велика увага приділяється скороченню дефіциту державного бюджету. Пріоритетними бюджетними витратами визначено витрати на освіту, професійне навчання, особливо молоді. Як і до них консерватори, лейбористи знижують ставки прямих податків для стимулювання економіки. Зараз рівень оподаткування у Великій Британії нижчий, ніж у більшості розвинутих країн. Бюджет Великої Британії, незважаючи на зниження податків, став профіцитним. У 2000 р. уряд підвищив рівень мінімальної заробітної плати і пенсій.

Лейбористам вдалося поживити економіку після стагнації першої половини 90-х років. Хоч темпи приросту ВВП не дуже високі, проте вони вищі, ніж у Франції та Німеччині.

Таблиця 6.4

Динаміка ВВП Великої Британії (%)²

Пересічно за рік				Роки	
1980–1990	1990–1995	1995–2000	2001–2005	2006	2007
3,2	1,4	2,7	2,5	2,8	2,7

Таким чином, за роки прем'єрства Е. Блера (1997–2007 рр.) економіка Великої Британії розвивалася в цілому стабільно, без злетів і падінь. Як лейборист, Блер намагався дотримуватися соціальної орієнтації своєї партії в економічній політиці; в той же час він все більшу перевагу віддавав ліберальній моделі економіки. Йому вдалося знизити рівень безробіття до 2,9% (2006 р.). ВВП країни зріс з 775 млрд у 1997 р. до 1306 млрд ф. ст. у 2006 р., тобто майже подвоївся. Душовий показник ВВП (за ПКС) за цей же період збільшився з 20 тис. до 31 тис. дол.

¹ Хесин Е. Великобритания// МЭ и МО. – №8. – 2001. – С. 101.

² Складено за: МЭ И МО. – 2005. – №8. – С. 95; www.cia.gov; www.un.gov

Проте наприкінці правління Блера перед британською економікою знов постали проблеми. Бюджет зводиться з дефіцитом (у 2006 р. доходи – 973 млрд дол., витрати – 1,04 трлн дол.); сальдо платіжного балансу також від’ємне (-58 млрд дол.); рівень інфляції дорівнював 3,0%, що є критичною межею для Єврозоюзу. Зовнішній борг сягнув позначки 8,28 трлн дол. Від’ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами зростало увесь час і в 2007 р. становило –150 млрд дол.

Ці негативні наслідки в економіці поступово знижували популярність Е. Блера; до того ж, значна кількість населення невдоволена його підтримкою війни в Іраку. Зважаючи на все це, Блер пішов у відставку в 2007 р., а його місце зайняв також лейборист Г. Браун, колишній міністр фінансів. Від нового прем’єра очікують наведення більш жорсткої фінансової політики, ліквідації дефіциту держбюджету, скорочення зовнішнього боргу, а також підвищення темпів економічного розвитку країни.

Зовнішньоекономічні орієнтири Великої Британії змінювалися залежно від змін зовнішньої та внутрішньої ситуації. Якщо в 40–50-х роках пріоритет надавався зв’язкам з колоніями та США, то згодом зросла роль Західної Європи, особливо після вступу Британії до ЄЕС у 1973 р. Так, у 1950 р. 40% експорту країни і стільки ж імпорту припадало на країни, що розвиваються, то вже наприкінці 90-х років минулого століття частка Західної Європи в британському експорті становила 63%. Знизилася частка США в зовнішній торгівлі (до 15% у 2002 р.), проте для Великої Британії партнерство зі США має більше значення, ніж для будь-якої іншої країни ЄС.

Вже відзначалося, що Велика Британія увійшла до Європейського Економічного Співтовариства із запізненням. Це негативно вплинуло на її економіку, оскільки ємні ринки Західної Європи опинилися недостатньо відкритими для британських товарів. З кінця 70-х років ситуація змінилася на краще, і Велика Британія змогла використати переваги глибокої економічної інтеграції. Особливістю стосунків Великої Британії з партнерами по ЄС є те, що за зовнішньоторговельними операціями з ними вона має негативне сальдо, а за інвестиціями – позитивне, тобто англійські інвестиції в західноєвропейські країни перевищують за обсягом приток інвестицій звідти.

Як консерватори, так і лейбористи протидіють тотальній інтегрованості Великої Британії в європейські структури, вони виступають проти перетворення Європейського Союзу на наднаціональну організацію. В цьому уряд має підтримку більшості населення країни. Ве-

лика Британія не приєдналася до Європейського валютного союзу і зберегла фунт стерлінгів як національну валюту. Уряд лейбористів має розбіжності зі своїми партнерами по ЄС і в деяких інших питаннях. Так, він проти уведення єдиних податкових ставок в ЄС, оскільки рівень ставок в Британії нижчий, ніж в інших країнах, і це надає певні переваги англійським виробникам.

Запитання для самоконтролю

1. Що є спільного й відмінного у стратегіях розвитку групи розвинутих країн?
2. Чим принципово відрізняються ліберальна, корпоративістська й соціально-ринкова моделі розвитку?
3. У яких умовах розвитку США застосовували кейнсіанську політику і в яких – ліберальну?
4. У яких країнах роль держави в регулюванні економіки відносно активніша?
5. У чому полягають причини німецького і японського «економічного дива»?
6. В чому полягають причини відходу більшості розвинутих країн від некейнсіанства до неолібералізму наприкінці ХХ ст.?
7. Що таке політика «дирижизму», де вона була застосована?
8. Чим пояснюється спад динаміки економічного розвитку більшості розвинутих країн у 90-х роках минулого століття й на початку нового століття?
9. Якими, на Вашу думку, мають бути стратегії економічного розвитку провідних країн на найближче десятиліття?

Розділ 7. Проблеми формування стратегій розвитку країн транзитивної економіки

Ключові поняття

Сутність поняття «країна з транзитивною економікою». Соціалістична система господарства. Ідея «ринкового соціалізму». «Шокова терапія», «еволюційний шлях». Модель «соціалістичної ринкової економіки».

7.1. Передумови реформування економіки

Країни з транзитивною економікою – це колишні соціалістичні країни, в яких відбувається перехід від командно-адміністративних методів господарювання до сучасних ринкових. До них належать республіки колишнього СРСР, країни Центральної Європи, Монголія, Китай, В'єтнам. Хоч Китай в своєму розвитку спирається на комуністичну ідеологію, за мету продовжує мати побудову комунізму, – все ж таки за характером реформ він, безумовно, є країною з транзитивною економікою. Сьогодні тільки Куба й Корейська Народно-Демократична Республіка залишаються типово соціалістичними країнами з класичною для соціалістичної системи політикою управління економікою.

Соціалістична система, яка панувала в економіці певної групи країн понад 70 років, виявилася неефективною наприкінці ХХ ст. Слід зауважити, що на стадії індустріалізації (орієнтовно з кінця 20-х до кінця 50-х років минулого століття) в соціалістичній економічній системі були й позитивні надбання в окремих сферах і напрямках. Централізація управління й жорстке планування дозволяли широко маневрувати ресурсами й спрямовувати їх на найважливіші об'єкти. Мобілізація ресурсів тривалий час сприяла досягненню високих темпів розвитку індустрії. При в цілому невисокому рівні матеріального забезпечення населення вдалося запобігти глибокому соціальному розшаруванню.

Але в умовах науково-технічної революції, коли світова економіка вступає в постіндустріальну стадію розвитку, соціалістична економічна система виявилася неконкурентоспроможною. Темпи ВВП й приросту промислової продукції поступово спадали. Починаючи з другої половини 60-х років сукупна частка соціалістичних країн у світовій економіці зменшується. За рівнем продуктивності праці

і за якістю продукції (за винятком вузької галузі аерокосмічного й військово-технічного виробництва) соціалістичні країни суттєво відставали від розвинутих країн.

Адміністративно-командна система управління економікою виявила свою негнучкість щодо здатності опанування надбанням науково-технічного прогресу. Згідно з пануючою теорією про пріоритетність виробництва засобів виробництва, основний наголос більше робився на нарощування потенціалу важкої індустрії. Це призводило не тільки до занепаду сфери послуг, а й викликало деструкцію народного господарства в цілому. Незважаючи на досить великі вливання коштів у НДДКР, соціалістичні країни дедалі помітніше відставали від західних країн у розвитку наукоємного виробництва. Жодна із соціалістичних країн не перейшла до постіндустріальної стадії розвитку.

Соціалістична система господарства оволоділа економікою різних країн в неоднаковій мірі. Найбільш глибоко й послідовно вона реалізувалася в СРСР, що пояснюється також й тривалістю її існування. Ця обставина багато в чому визначає той факт, що в колишніх радянських республіках (в тому числі в Україні) перебудова економіки на ринкових засадах здійснюється значно важче, ніж у країнах Центральної Європи. На початку 90-х років в СРСР серед економічно активного населення вже не було покоління, які пам'ятали б оперативні засоби господарювання в умовах ринкової економіки. Ментальність значної частини населення країни була антиринковою. Ось чому в умовах уже перехідного періоду наші бізнесмени в багатьох випадках виявили безпорадність, урядовці – нерозуміння ситуації, певні частини населення й чиновництва – потайний і явний опір реформам.

Найбільш крайні і спотворених форм адміністративно-командна система набула в Китаї в 60-х роках, у період «великого стрибка» і «культурної революції». Колективізація відбувалася у формі комун, у яких усупільнення поширювалося не тільки на засоби виробництва, а й у багатьох випадках на особисті речі селян. Комуна вважалася самодостатньою господарською одиницею, здатною забезпечити своїх членів усім необхідним. Більше того, в сільськогосподарських комунах насаджувалися примітивні промислові підприємства, які нічого спільного не мали з агропромисловим комплексом, наприклад, установки по виплавлянню заліза. Продукція таких підприємств була надзвичайно низької якості, по суті, малопридатною для використання. Таким чином, розтринькувалися ресурси, а віддачі не було.

Продуктивність праці в усіх секторах економіки була дуже низькою. В країні існувала розподільча система найпоширеніших продуктів споживання. В зовнішньоекономічній політиці уряд додержувався автаркії, тобто опори на власні сили при максимальному скороченні обсягів зовнішньої торгівлі. Така політика врешті-решт призвела до голоду нечуваних масштабів, що охопив десятки мільйонів людей.

У соціалістичних країнах Центральної Європи (також у Литві, Латвії, Естонії) запровадження соціалістичної системи відбулося значно пізніше і в більшості країн було не таким глибоким і всеосяжним, як в СРСР. Так, у Польщі та Югославії не було здійснено колективізації сільського господарства, в цій сфері панувала дрібна приватна власність. У Чехословаччині та Угорщині земля не була націоналізована, й поряд з колективними сільськими господарствами існував і приватний сектор. В цих країнах також дозволялося займатися дрібним приватним бізнесом у сфері послуг (торгівля, перукарні, кав'ярні, пошивочні ательє, інші побутові послуги). В Югославії соціалістичні методи керування економікою багато в чому відрізнялися від канонічної системи, що панувала в інших країнах. Державні підприємства тут мали значний ступінь самоуправління і свободу у визначенні номенклатури своєї продукції, її реалізації й ціноутворення. В країні існувала конкуренція підприємств, централізація управління економікою була не такою жорсткою, як в СРСР. З іншого боку, в Югославії зростало безробіття та інфляція.

Гальмування економічного розвитку соціалістичних країн розпочалося ще в 60-х роках. У той час його могли розглядати лише фахівці, оскільки за рахунок кількісного нарощування виробничих потужностей в промисловості загальні макроекономічні показники цих країн виглядали пристойно. Але вже детальний аналіз виявляв структурні негаразди. Відсутність ринкового регулятора призводила до того, що вироблялася велика кількість продукції, яка не знаходила збуту; в той же час відчувався гострий дефіцит багатьох видів продукції. Продукція ставала дедалі більш матеріало- й енергомісткою. Віддача на інвестиції в основні фонди падала, знижувалася продуктивність праці. Спадали темпи зростання національного доходу. Якщо в 1971–1975 рр. його середньорічні темпи в країнах Ради Економічної Взаємодопомоги складали 6,4%, то в 1976–1980 рр. вони знизилися до 4,1%, в 1981–1985 рр. – до 3,3%¹.

¹ Народное хозяйство СССР за 70 лет. – М.: Финансы и статистика, 1987. – С. 653.

У 80-х роках криза економічної система соціалізму вже стала очевидною. Основні макроекономічні показники почали стрімко падати. Так, вироблений національний дохід в Україні в 1990 р. порівняно з попереднім роком скоротився на 3,6%, а в 1991 р. – ще на 13,4%¹. дедалі більшим ставав розрив з розвинутими країнами у використанні наслідків науково-технічного прогресу. Стало зрозумілим, що ті позитивні фактори, що стимулювали екстенсивний розвиток економічної системи соціалізму, вже вичерпано. Перехід до ринкової системи господарювання став об'єктивним і неминучим. Настав час обирати принципово нові стратегії економічного розвитку.

7.2. Особливості реформування економіки в постсоціалістичних країнах

Спроби відхилити негативну тенденцію розвитку, змінити методи управління економікою при збереженні основ соціалістичної системи були задіяні ще в 60-х роках минулого століття. В СРСР була проголошена ідея «ринкового соціалізму», яка мала втілитися в економічну реформу 1965 р. Очолив реформаторський процес Голова Ради Міністрів О. М. Косигін. Реформа передбачала надання підприємствам більшої свободи дій у плануванні номенклатури виробництва, розпорядженні фондом заробітної плати, самостійності у виборі партнерів щодо кооперації і реалізації продукції, у виході на зовнішні ринки. Фактично це була модель, подібна до югославської, яка вже існувала реально. Якби реформа здійснилася, криза соціалістичної системи відтягнулася б, а в разі заглиблення реформи радянська економіка безболісно еволюціювала б у ринкову. Але цього не сталося через різку протидію консервативних політичних кіл, що взяли гору в керівництві компартії й уряду СРСР. Реформа була згорнута вже наприкінці 60-х років.

У соціалістичних країнах Центральної Європи реформаторські спроби того часу виявилися більш вдалим, хоча й вони були далеко не радикальними. Так, в Угорщині підприємства отримали право самостійно реалізовувати свою продукцію; в межах фонду заробітної плати могли визначати оптимальну кількість зайнятих, а при вивільненні якоїсь кількості робітників решта одержувала підвищену зарплату. Була здійснена реформа цін, внаслідок якої ціни внутрішнього ринку ув'язувалися із світовими цінами. Лібералізація цін призвела

¹ Народне господарство України у 1992 році. Статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1993. – С.8

до їх тривалого зростання. У 80-х роках сфера ринкових відносин в Угорщині розширилася. Почав формуватися ринок цінних паперів й іноземної валюти. Розширилося приватне підприємництво в промисловості й сільському господарстві. Наприкінці 80-х років були задіяні антиінфляційні заходи, ціни стабілізувалися. Почався приплив іноземного капіталу в країну.

У Польщі реформи почали здійснюватися ще з початку 80-х років. Була розширена зона, в якій діяли ринкові (а не директивні) ціни, приватна власність допускалася не тільки в сільському господарстві, а й у промисловості. Система централізованого планування поступово замінювалася системою урядових замовлень підприємствам. Був легалізований ринок іноземної валюти. З кінця 1989 р. уряд відмовився від контролю за цінами, але водночас обмежив зростання заробітної плати.

Цінова реформа здійснилася також у Чехословаччині, при цьому підвищувалися ціни на ресурси і знижувалися на споживчі товари. Було також надано більше оперативних прав промисловим підприємствам.

Реформування економіки в Китаї розпочалася з 1978 року, коли Ден Сяопін проголосив початок тривалої і послідовної реформи. Взірцем до неї спочатку була реформа народного господарства СРСР 1965 року. Проте згодом керівництво Китаю пішло на сміливіші й радикальніші перетворення. Реформування почалося з сільського господарства, де було дозволено мати присадибні ділянки. Легалізовано було також дрібний приватний бізнес у промисловості й сфері побутових послуг. Це дало відчутний поштовх збільшенню обсягів виробництва й зростанню заробітної плати, а отже – й розширенню внутрішнього ринка. Були допущені договірні ціни, уведено сімейний підряд, почалося створення спільних підприємств (з державним і приватним капіталом) під пильним урядовим контролем. У 80-х роках було проголошено курс на побудову системи соціалістичного товарного господарства; при цьому планове господарство також зберіглося, але сфера його застосування дещо звужувалася. На цьому етапі відбувалася реформа ціноутворення. Скорочувалася номенклатура товарів з централізовано встановленими цінами і розширювався контингент товарів (в основному споживчого характеру) з ринково регульованими цінами. Поступово лібералізація цін поширювалася.

Широке розгортання економічних реформ у колишніх соціалістичних країнах почалося в 90-х роках, після розпаду політичної й еконо-

мічної системи соціалізму. **Стратегічною метою реформувань ставилося досягнення рівня економічного розвитку провідних країн світу; механізмом досягнення мети визначено перехід до ринкових економічних відносин.** Тобто ринок виступає не самоціллю, а засобом.

Однією з головних проблем реформування стало питання про методи й темпи економічних перетворень. З'явилося два шляхи: рішуча ламка соціалістичних економічних відносин й перехід до ринкового механізму якнайшвидше (так звана «шокова терапія») – цей шлях обрала більшість країн; поступовий, еволюційний метод формування, що зберігає сильні позиції державної адміністрації, – таким чином здійснюються реформи в Китаї і (з деякими застереження) в Білорусі.

Найбільш рішуче «шокова терапія» впровадилася в Польщі, яка однією з перших серед країн Центральної Європи стала на шлях глибоких ринкових перетворень. Шоковий метод супроводжується болісними соціальними явищами, падінням виробництва, інфляцією, бурхливим зростанням цін, зростанням безробіття, зниженням рівня життя населення, погіршенням становища його малозахищених верств. Ці негативні явища характерні для першого етапу реформування за цим методом. Потім, через декілька років, становище вирівнюється й реформи проявляють свій позитивний результат. Першими з «шокового стану» вийшла відносно розвинена група країн Центральної Європи – Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, в той час як інші країни Центральної та Східної Європи почали виходити з кризи лише з кінця 90-х років. Про це свідчать дані табл. 7.1.

Таблиця 7.1

Динаміка ВВП, % до попереднього року¹

Країни	Роки							
	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Україна	-11	-17	-6	-5	-1	-1	0	6
Росія	-9	-13	-4	-3	1	-5	3	9
Польща	4	5	8	6	8	6	6	5
Угорщина	0	2	5	1	4	5	5	6
Болгарія	-1	0	2	-9	-6	4	...	5
Молдова	-3	-6	2	-6	-5	2

¹ Складено за: Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С.534, 551; БИКИ. – №130. – 2000. – С.1; МЭ и МО. – №11. – 2001. – С.45.

Реформи в Польщі, які здійснювалися за планом міністра фінансів Л. Бальцеровича, включали, зокрема, такі заходи: різке зниження інфляції завдяки припиненню фінансування державного бюджету Центральним банком країни; впровадження конвертованості національної грошової одиниці (злотого); лібералізацію цін і зовнішньої торгівлі; отримання кредитів МВФ на стабілізацію економіки; швидку структурну перебудову економіки шляхом проведення прискореної приватизації; прийняття нового економічного законодавства; відкриття національної економіки для іноземних інвесторів.

Рішучі дії польського уряду щодо реформування економіки розпочалися з 1990 р., коли було «відпущено» ціни на 90% видів товарів та послуг, тобто була здійснена цінова лібералізація. Підприємствам була надана самостійність у фінансових питаннях, в закупівлі сировини й реалізації продукції. Проте ці дії призвели до інфляції й зростання цін; вже в 1990 р. інфляція зросла на 69%¹. Скоротилося промислове виробництво, зростало безробіття. З 1991 р. уряд запровадив більш жорстку фінансову політику, інфляція суттєво скоротилася. Було підвищено ставку відсотка за кредит до 50%, а потім навіть до 80%. Проте така висока ставка не стимулювала економічну ініціативу підприємств, тому наприкінці 1991 р. вона була суттєво знижена. Розпочалася приватизація підприємств. В країну став надходити іноземний капітал.

Після завершення «шокового етапу» реформування економіки Польщі стабілізувалося й розпочався динамічний розвиток. Позитивні показники приросту ВВП й промислової продукції почалися з 1992 р., а в 1996 р. Польща досягла дореформеного рівня виробництва.

Реформи в Чехословаччині (в 1993 р. розділилася на Чехію та Словаччину) розпочалися в 1990 р. з масової приватизації державних підприємств. З початку 1991 р. було здійснено лібералізацію цін. Як і в Польщі, тут перший етап реформ супроводжувався інфляцією й падінням виробництва. Проте інфляція не набула такого характеру, як у Польщі, ціни зросли лише на 59% за 1991 р. Надалі вдалося приборкати інфляцію, вона вже не перевищувала 10%.

В Угорщині реформи були більш поступовими, оскільки вони розпочалися раніше. Тому вони й відбулися тут з найменшими втратами. Самостійність державних підприємств була забезпечена певною мірою ще

¹ Докладніше див: *Э.Л. Лортиян*. История экономических реформ. – Харьков: Консум, 1999. – С. 229.

у 80-х роках; в 90-х роках розпочалася їх приватизація. Вже на початку цього десятиліття до Угорщини швидко пішов іноземний капітал; наприкінці 1993 р. прямі іноземні інвестиції в Угорщину склали за обсягом половину усіх інвестицій західних країн у Центральну та Східну Європу.

Позитивними наслідками реформ у країнах Центральної Європи стали: зникнення дефіциту товарів на ринках; поступове підвищення доходів населення; реструктуризація економіки в напрямку суттєвого підвищення частки приватного сектора; збільшення обсягів зовнішньої торгівлі; зростання продуктивності праці; поступове зростання обсягів ВВП.

Проте не всі проблеми було вирішено успішно. В цих країнах залишається досить високим рівень безробіття. У 2002 р. він становив у Чехії 9,8%, в Угорщині – 5,8, Словаччині – 17,2, Словенії – 11, Польщі – 18,1%¹. Уповільнилися темпи приросту ВВП після 2000 р. Фактори, що сприяли активному економічному зростанню в 90-х роках (приватизація, приплив іноземного капіталу і т. ін.) значною мірою виявилися вичерпаними.

Таблиця 7.2

Динаміка ВВП, % до попереднього року²

Країни	Роки						
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Україна	9,2	5,2	9,6	12,1	2,7	7,1	6,9
Росія	5,1	4,7	7,3	7,2	6,4	6,7	7,6
Польща	1,0	1,4	3,8	5,3	3,2	6,1	6,5
Угорщина	3,8	3,5	3,4	4,6	4,2	3,9	2,1
Болгарія	4,3	4,5	5,0	6,6	6,2	6,1	6,1
Чехія	2,5	1,9	3,6	4,2	6,1	6,4	5,7

Але, як відомо, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, а також Естонія, Латвія й Литва у 2004 р. були прийняті до Європейського Союзу. Це означає, що їх вже визнано країнами з ринковою економікою. Отже, перехідний етап для цих країн завершився.

У країнах СНД реформи проходили важче й позитивний ефект дали пізніше. Практично тільки з 2000 р. почалося наростання тем-

¹ www.cia.gov

² www.cia.gov; www.ukrstat.gov.ua

пів економічного розвитку, протягом же 90-х років виробництво в колишніх республіках СРСР скоротилося майже вдвічі. Відбувалося зникнення цілих галузей виробництва, особливо у сфері високих технологій. З'явилося й наростало безробіття. Рівень життя основної маси населення різко впав.

Порівняно з 1990 р. ВВП Росії в 1999 р. становив 50%, України – 41%¹.

Така ситуація склалася через невдале, необачне застосування методів «шокової терапії», для якої тут умови були менш сприятливими, ніж у країнах Центральної Європи. Перед початком процесу реформування держава мала майже абсолютну монополію в усіх сферах виробництва. Приватного сектора ще не склалося. Ціноутворення жорстко регламентувалося. Суб'єкти економічної діяльності не мали досвіду праці в ринкових умовах.

На перших порах основним напрямом реформування стали роздержавлення власності й лібералізація цін. Приватизація державної власності в країнах СНД мала форму «ваучеризації», коли колишній громадянин одержував ваучер, тобто документ на право володіння часткою державної власності; цей ваучер він потім мав право вкласти в будь-яке підприємство, що підлягало приватизації. По суті, відбувся поділ на дрібнесенькі частини державного майна. Основною формою власності в процесі роздержавлення стала колективна, згодом підвищувалася частка приватного сектора. Державна власність у більшості країн СНД наприкінці 90-х років становила на більше ніж 8%.

Лібералізація цін, яка була проведена без огляду на реальний стан економіки, призвела до інфляції нечуваних розмірів. Так, протягом 1992–1996 рр. індекс споживчих цін виріс у Молдові в 1,5 тис. раз, в Білорусі – в 39,6 тис. раз, в Україні – в 42,5 тис. раз². Тільки в другій половині 90-х років інфляцію вдалося приборкати шляхом здійснення грошових реформ. Були запроваджені національні валюти (в Україні – в 1996 р., найпізніше серед усіх країн СНД). Починаючи з 2000 р. в більшості країн цього регіону інфляція має помірний характер, хоч її рівень вищий, ніж у розвинутих країнах.

Непідготовленим рішенням стала також лібералізація зовнішньої торгівлі. Більш дешеві й якісні зарубіжні товари буквально придушили національне виробництво багатьох видів легкої та харчової промисловості, автомобілебудування.

¹ Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 551.

² Мировая экономика. Экономика зарубежных стран / Под ред. В.П. Колесова и М.Н. Осьмовой. – М.: Флинта, – 2000. – С. 455.

З другої половини 90-х років економічні реформи в країнах СНД набули більш систематичного й послідовного характеру. Була завершена грошова реформа, упорядковане законодавство про зовнішньоекономічну діяльність, в цілому наближався до завершення процес роздержавлення власності. В ряді країн розпочалися аграрні реформи, завдяки яким селяни одержали землю у власність. Поступово зростав приплив іноземних інвестицій, хоч його темпи поступалися темпам в країнах Центральної Європи. Усе це підготувало підґрунтя спочатку для припинення падіння, а потім і для економічного зростання. Починаючи з 2000 р., темпи приросту ВВП у більшості країн СНД перевищували аналогічні показники країн Центральної Європи.

Проте не всі проблеми вирішено. Рівень 1990 р. в економіці досягли не всі країни навіть на початок 2008 р. (Росії це вдалося тільки в 2007 р.). Далекою від оптимальної залишається галузева структура економіки: в Росії і в структурі ВВП, і в експорті переважає паливно-енергетичний комплекс, в Україні – металургійний; частка машинобудування залишається невисокою. Вкрай повільно здійснюється технологічна перебудова економіки, витрати на науково-дослідні роботи зовсім недостатні. Рівень життя основної маси населення поки що значно поступається країнам Західної Європи.

Отже, стратегічною метою країн Східної Європи на сьогоdnішньому етапі є прискорення темпів розвитку економіки й технологічна перебудова промисловості. В зовнішньоекономічному плані – активізація діяльності на зовнішніх ринках, пошук стабільної ніші для своїх товарів та послуг, диверсифікація партнерів щодо зовнішньої торгівлі. Стратегія відносно економічної інтеграції у різних країнах СНД не однакова. Україна чітко визначила свій напрям – до Європейського Союзу; на це націлена також Грузія; Росія, Білорусь, Казахстан виступають за більш глибоку інтеграцію на теренах СНД.

Особливості стратегій країн перехідної економіки доцільно розглянути на прикладі найбільших держав цієї групи – Росії та Китаю.

7.3. Особливості стратегій економічного розвитку Росії

Росія є офіційною спадкоємицею колишнього СРСР як у частині його активів, так і відносно його міжнародних боргів. Після розпаду Радянського Союзу в Росії опинилася основна частина потенціалу колишнього єдиного народногосподарського комплексу. Частка Росії становить понад 60% національного доходу колишнього Союзу, 76% його території та понад половину населення. Серед інших країн, утво-

рених на теренах колишнього СРСР, у Російській Федерації склалися найсприятливіші умови для розбудови національної економіки з найменшим рівнем залежності від зовнішніх чинників. Цими передумовами є наявність на її території майже всіх корисних копалин, що робить її незалежною від зовнішніх ринків у цьому відношенні; наявність диверсифікованого виробничого потенціалу всіх галузей промисловості; наявність потужного науково-технічного потенціалу.

Головною стратегічною метою Росії є збереження того місця у світовій економіці й світовій політиці, яке займав СРСР напередодні свого розпаду. Росія прагне зберегти свої позиції у вісімці найвпливовіших держав світу.

Певні підстави для цього є. Росія володіє величезними природними ресурсами, й що особливо важливо – запасами нафти (15% світових), газу (42%) та вугілля (43%). Росія має найдовшу в світі протяжність берегової лінії; це означає, що вона розпоряджається значною площею і підводними ресурсами континентального шельфу. Росія залишається провідною космічною державою, її ракетно-космічний комплекс визначається високим технологічним рівнем. Важливим чинником економічного потенціалу Росії становить її людський потенціал. Рівень освіченості й професійної підготовки російських громадян робить їх спроможними вирішувати будь-які технічні й економічні проблеми. Система підготовки кадрів усіх рівнів відповідає світовим нормам, завдяки чому існує великий попит на них практично в усіх розвинутих країнах.

Проте можливості ефективного використання сприятливих чинників зростання економіки Росії реалізуються далеко не в повній мірі. Її ВВП у 2007 р. становив 2076 млрд дол. (за ПКС), або 3,2% світового валового продукту, тобто в шість разів менше, ніж мав Радянський Союз. За цим показником Росія посідає сьоме місце у світі. На душу населення в 2007 р. припадало 14,6 тис. дол., тобто втричі менше, ніж у США, та в півтора разу менше, ніж у Португалії, яка є найбільш розвинутою серед розвинутих країн.

Причиною такого становища стала тривала економічна криза, яка відкинула Росію далеко від найбільш розвинутих держав. Ступінь зношення обладнання наприкінці 90-х років становив 70%, продуктивність праці – тільки 52% від пересічносвітового рівня¹. Як вже говорилося, в 1999 році ВВП Росії становив 59% від рівня 1990 р. При-

¹ МЭ и МО. – №3. – 2001. – С. 23–24

чиною ж кризи була, насамперед, невдала економічна політика, що лягла в основу реформування.

Реформи в Росії було започатковано за моделлю «шокової терапії». Найважливішими складовими економічної політики в першій половині 90-х років стали: лібералізація цін, лібералізація зовнішньої торгівлі, приватизація. Реформи розроблялися під керівництвом Єгора Гайдара, який є прихильником монетаристської теорії регулювання економіки. Було взято курс на роздержавлення майна й згортання державного втручання в економіку, що одержало назву дерегуляції.

Вважалося, що лібералізація цінової політики (“відпускання цін”) в короткі строки оздоровить економіку. Справа в тому, що в неринковій економіці, яка існувала за радянських часів, ціни встановлювалися адміністративним порядком і в цілому не відповідали реальній вартості товару. Відсутність узгодження попиту й пропозиції призвело до того, що одні товари не користувалися попитом (“затоварення”), інші опинилися в дефіциті. Це спричинило накопичення великих матеріальних і фінансових втрат, гальмувало економіку. Прибічники лібералізації цін розраховували, що з їхнім відпусканням одні товари подорожчають, інші – подешевшають; таким чином, як сподівалися, буде встановлено структурну рівновагу в економіці. Але дійсність не виправдала цих сподівань. Економіка Росії не була готова до такої «санації». За відсутності державного регулювання ціни практично на всі товари й послуги збільшилися багаторазово (табл. 7.3).

Таблиця 7.3

**Індекс споживчих цін в Росії в першій половині 90-х років
(% до попереднього року)¹**

1991	1992	1993	1994	1995	1996
260	2610	940	315	231	123

Особливо «обвальним» був 1992 рік, коли ціни зросли в 26 разів. Російський рубль стрімко знецінювався. Грошові зберігання, які населення мало в ощадкасах, перетворювалися на пил.

Лібералізація зовнішньої торгівлі в перші роки реформ виявилася в майже повному відкритті внутрішнього ринку Росії для іноземних товарів через максимальне зниження імпорتنих тарифів. Це

¹ Постников С.Л., Попов С.А. Мировая экономика и экономическое положение России. Сборник статистических материалов. – М.: Финансы и статистика, – 2001. – С. 91.

стимулювало імпорт. Дешеві і якісні іноземні товари підірвали цілі галузі російської економіки. Водночас російські товари по багатьох позиціях, особливо в машинобудуванні, виявилися неконкурентоспроможними на світових ринках. Тяжким наслідком для Росії стало переорієнтування країн Центральної Європи на західні ринки. Важке становище в економіці колишніх радянських республік звузило їхні ринки для російських товарів. Дезорганізація внутрішнього ринка й проблеми на зовнішніх ринках, різке падіння купівельної спроможності населення – все це призвело до руйнування економіки, закриття великої кількості підприємств, особливо в промисловості. Як наслідок – тривале падіння обсягів валового внутрішнього продукту (табл. 7.4).

Таблиця 7.4

Індекси соціально-економічних показників розвитку Росії в першій половині 90-х років (у % до попереднього року)¹

Показники	Роки					
	1991	1992	1993	1994	1995	1996
ВВП	87,2	81,0	88,0	87,4	96,0	95,1
Промисловість	92,0	82,0	86,0	79,0	97,0	96,0
Інвестиції в основний капітал	84,0	60,3	84,5	76,0	90,0	81,9

У цілому показники зовнішньої торгівлі Росії в цей період були непоганими, сальдо є позитивним з 1992 р. Справа в тому, що Росія значно активізувала експорт енергоносіїв, насамперед газу й нафти, а також деяких інших природних ресурсів. Саме природні багатства дозволили російській економіці втриматися «на плаву» в ці важкі для неї роки. В цілому Росія в міжнародній торгівлі перетворилася на експортера сировини. Частка мінеральних ресурсів у її товарному експорті зростає, в 2000 р. вона досягла 55%. Частка ж машин і обладнання становила 15% у торгівлі з країнами СНД і тільки 6% у торгівлі з іншими країнами.

¹ МЭ и МО. – №3. – 2001. – С. 23–24

Таблиця 7.5

Динаміка зовнішньої торгівлі Росії (млрд дол.)¹

Показники	Роки							
	1990	1992	1994	1996	1998	2000	2001	2002
Експорт	71,1	53,6	66,9	86,9	73,7	105,1	103,3	104,6
Імпорт	81,8	43,0	38,7	47,4	31,0	44,2	57,1	60,7
Обіг	152,9	96,0	105,6	134,3	104,7	149,3	160,4	165,3
Сальдо	-10,7	10,6	28,2	39,5	42,7	50,9	46,2	43,9

Дослідники простежують декілька етапів еволюції економічної політики уряду Росії в процесі реформування².

Перший етап тривав з 1992 по 1995 р. Основними цілями економічної політики на цей час ставилися:

- лібералізація економіки (цін, господарських зв'язків, зовнішньоекономічних відносин);
- макроекономічна стабілізація, зниження інфляції;
- приватизація.

У 1992 р. була здійснена грошова реформа; знецінені грошові купюри були замінені на нові, курс яких був фіксованим відносно світових валют, рубль вільно конвертувався на валютних ринках. Була створена банківська система на основі акціонерних комерційних банків на чолі з Центральним банком Російської Федерації. Сформувався фондовий ринок в країні. Поступово зростало надходження іноземних інвестицій в Росію, особливо з 1995 р. Проте водночас спостерігався вплив капіталу з Росії за кордон, що перевищувало надходження ПІІ. У структурі платіжного балансу Росії протягом 90-х років рахунок операцій з капіталом мав від'ємне сальдо.

Приватизація в Росії здійснювалася у формі «ваучеризації». Кожний громадянин одержав сертифікат на право участі в розподілі власності. Значна кількість таких ваучерів була скуплена ділками, що мали необхідні для цього кошти. Оцінка вартості основним фондів підприємств була сильно занижена, що дозволило окремим бізнесменам і діловим групам реально стати володарями великих і прибуткових підприємств. Утворилися компанії, деякі з котрих стали транснаціональними й увійшли до реєстру сотні найбільших ТНК

¹ Статистичний щорічник України за 2000 рік. – С. 565; <http://www.cia.gov>

² Див.: Николаев М., Махотаева М. Эволюция государственной политики России// МЭ и МО. – №5. – 2003. С. 65–69.

світу. Передують компанії енергетичного сектору: «Сургутнафтогаз», «Лукойл», «Газпром», «РАО-ЄЕС Росії», «Сибнафта», «Татнафта», «Тюменська нафтова компанія (ТНК)», «Роснафта». На кожній з цих компаній зайнято десятки тисяч робітників. Так, компанія «Газпром» налічує 298 тис. чол., «Лукойл» – 120 тис., «РАО-ЄЕС Росії» – 670 тис. Капітал «Лукойл» в 2000 р. становив 329 млрд руб., «Сургутнафтогазу» – 383 млрд руб., «Газпрому» – 208 млрд руб. Таким чином, Росія активно включалася у світовий процес транснаціоналізації. Компанії-велетні утворюють свої дочірні підприємства й філії за межами Росії, в тому числі й в Україні.

Перша половина 90-х років характеризувалася глибоким економічним спадом в Росії. Однією з головних його причин була хибна політика «невтручання» держави в економічні процеси. Вже у середині 90-х років недоліки такої політики стали очевидними. Втім, перший етап реформування здійснив деякі цілі, поставлені розробниками стратегії розвитку. Було завершено лібералізацію цін; була здійснена масова приватизація, внаслідок чого 70% ВВП вироблялося в недержавному секторі; було приборкано інфляцію. Головним позитивним наслідком середини 90-х років стало відновлення системи державного регулювання економіки; це означало кінець політики «дерегулювання» й початок нового етапу реформування.

Другий етап реформ відбувався з 1996 до 1998 р. Його цілі були визначені програмою «Структурна перебудова й економічне зростання в 1997–2000 роках». Принципово важливим пунктом цієї програми є положення про підсилення ролі держави в економіці. На цьому етапі ліберальні теорії розвитку поступаються неокейнсіанству. Нова політика принесла позитивні наслідки. Падіння економіки припинилося, і в 1997 р. уперше з початку реформування ВВП показав приріст. Проте в 1998 р. відбулася криза, що значною мірою була спровокована зовнішніми чинниками; вона відкинула російську економіку знову назад на деякий час.

Третій етап розпочався з восени 1998 р. й завершився наприкінці 1999 р. Завдання цього періоду були сформовані постановою держдуми «Про основні напрямки соціально-економічного розвитку Російської Федерації». Провідна теза цього документу – необхідність підсилення регулюючої ролі держави в економіці.

Серед основних цілей економічної політики на цьому етапі зазначалося: відновлення й розвиток виробництва, збереження й активізація науково-технічного потенціалу; удосконалення ціноутворення в природних, в тому числі сировинних монополіях, оздоровлення

системи державних фінансів і нормалізація грошового обігу; концентрація ресурсів для пріоритетних галузей економіки; підсилення ролі державного замовлення й закупівлі продовольства для державних потреб; підвищення ефективності соціальної політики; захист прав власника й забезпечення інших правових умов ефективного функціонування ринкової економіки; захист національних інтересів у зовнішньоекономічній і зовнішньополітичній сферах.

Цей період характеризується визнанням «дирижизму» як пріоритету в економічній політиці держави. Функції держави формуються таким чином: коригування негативних проявів ринку; прогнозування розвитку ринкових процесів; цілеспрямоване й планомірне формування умов і стимулів розвитку стратегічно важливих для держави й суспільства сфер; забезпечення надійного захисту громадян від надмірних соціальних витрат реформ.

Політика цього етапу виявилася виправданою. З 1999 р. в економіці Росії розпочався підйом, який триває й на початку нового десятиліття.

Деякі зміни в економічній політиці уряду прийшлися на четвертий етап, який розпочався в 2000 р. Оскільки ринковий механізм у цілому вже запрацював, уряд зосереджує свої зусилля переважно на макроекономічному регулюванні. В «Плані дій уряду Російської Федерації в галузі соціальної політики й модернізації економіки на 2000–2001 роки» зазначалося, що зусилля уряду будуть сконцентровані на забезпеченні рівних умов конкуренції, захисті прав власності, скасуванні надмірних адміністративних перешкод для підприємницької та інвестиційної діяльності, підвищенні фінансової прозорості підприємств і організацій.

У 2001 р. була запроваджена митна реформа. Скоротилося число товарних позицій, що підлягали митному оподаткуванню в імпорті у розмірі до 5%; зросла кількість позицій, оподаткованих високою ставкою (понад 20%). Встановлено оподаткування експорту деяких важливих товарів, насамперед нафти й газу, що суттєво поповнює державний бюджет Росії; таким чином, посилюються протекціоністські тенденції в зовнішньоекономічній політиці.

Надалі стратегія уряду була сформульована в «Програмі соціально-економічного розвитку Російської Федерації на середньострокову перспективу (2002–2004 роки)». Вона передбачала модернізацію економіки при певному скороченні втручання держави в господарську діяльність і подальшу лібералізацію ринків.

Основним напрямом модернізації економіки було визначено створення сприятливого інвестиційного й підприємницького клімату. З цієї метою було запропоновано такі заходи: захист прав власності й покращення корпоративного управління; розвиток інституту банкрутства й захист прав кредиторів; вирівнювання умов конкуренції й дійова антимонопольна політика; дебюрократизація економіки; підвищення ефективності управління державною власністю; розвиток фінансової інфраструктури¹.

З приходом до влади В. Путіна упорядковується бюджет, скорочується від'ємне сальдо платіжного балансу Росії. Країна поступово зменшує зовнішній борг, припиняє брати позики Міжнародного валютного фонду. Ці заходи приносять певні ефекти. Темпи зростання економіки з початком нового десятиліття стабільні, про що свідчать дані табл. 7.6.

Таблиця 7.6

**Динаміка основних показників розвитку економіки Росії
з другої половини 90-х років (у % до попереднього року)¹**

Показники	Роки						
	1996–1999 в середньому	2000	2001	2002	2003	2006	2007
ВВП	99,0	109,0	104,0	103,9	107,3	106,6	107,6
Промисловість	101,0	111,9	104,9	104,4	107,0	...	106,0

З початку нового століття темпи зростання російської економіки стабільно високі. Це дало Росії можливість підняти ВВП до рівня 1991 р. і навіть перевершити його. Показник ВВП на душу населення тут вищий, ніж у будь-якій країні СНД. Росії вдалося перейти з десятого – одинадцятого місця у світовій економіці, яке вона посідала вже в 2000 р., на сьоме місце, обігнавши Канаду, Францію й Італію й впритул наблизившись до Великої Британії. Зростають прямі іноземні інвестиції в економіку Росії; у 2006 р. їх обсяг становив 68 млрд дол.

Економіка Росії дуже залежить від коливань світових цін на нафту. Так, високі темпи економічного зростання з 2000 р. тісно корелюють з високими цінами на нафту на світових ринках.

¹ Складено за: Постников С.Л., Попов С.А. Мировая экономика и экономическое положение России. Сборник статистических материалов. – М.: Финансы и статистика, 2001. – С. 91–92; БИКИ. – №113. – 2002. – С. 2; <http://www.cia.gov>

Для приборкання інфляції російський уряд здійснює низку заходів в ціновій політиці. Так, у 2003 р. було встановлено граничний розмір підвищення ціни на газ (не більше ніж на 20%). В той же час ціни на газ зростають швидше, ніж на вугілля й мазут, що має зробити останні види палива більш привабливими для споживача, а це сприятиме вирівнюванню енергетичного балансу. Зважаючи на першорядне значення для російської економіки паливно-енергетичного комплексу, було розроблено «Основні положення енергетичної стратегії Росії на період до 2020 року» і федеральну цільову програму «Енергоефективна економіка на 2002–2005 роки й на перспективу до 2010 року». Згідно з цими документами передбачається, зокрема, створення й освоєння конкурентоздатного обладнання для ПЕК, що замінить б імпортне.

З 2004 р. російський уряд здійснює політику централізації управління країною. Це виражається в призначенні губернаторів президентом (до того вони обиралися), в більш ретельному догляді і за діяльністю олігархічних структур (справа ЮКОСа) та ін. Є підстави вважати, що після короткого періоду лібералізації (четвертий етап) уряд знову повертається до підвалин теорії Кейнса.

Формуючи економічну політику, президент В. Путін обґрунтував тезу про необхідність подвоєння ВВП за 10 років. На перший план висунуто структурне оновлення економіки; першочерговим завданням ставиться розробка концепції прискореного зростання. В дискусіях про методи такої концепції домінують дві моделі – дирижистська й інституційна.

Останнім часом уряд надає перевагу інституційній моделі. Згідно з нею здійснюються реформи природних монополій, пенсійна реформа, реформується бюджетне законодавство тощо. Уряд відмовився від визначення явних галузевих пріоритетів. Ця відмова пов'язана з особливостями сучасного етапу технологічного розвитку, коли практично дуже важко апріорно визначити перспективні сектори й відповідно в адміністративному порядку надавати їм фінансові ресурси. Водночас важливим завданням ставиться диверсифікація виробництва й експорту, прискорений розвиток секторів «нової економіки»¹.

У зовнішньоекономічній політиці російський уряд намагається дотримуватися принципу збалансованості в географічному вимірі. В зовнішній торгівлі головними партнерами Росії є країни Європейського Союзу; на них припадає 46% усього товарообігу (2006 р.). В тому числі

¹ Див.: Вопросы экономики. – №3. – 2004. – С. 15–16.

частка Німеччини становить 9%, Нідерландів – 8, Італії – 7%. В той же час Росія є основним торговельним партнером для країн СНД. Частка СНД в російському товарообігу становить 14% (Україна – 5%, Білорусь – 4, Казахстан – 3%). Ця частка поступово знижується.

Росія зацікавлена в розширенні свого економічного впливу на просторі СНД, тому вона ініціює утворення тут локальних інтеграційних угруповань з більш високим рівнем інтеграції. Так, існує митний союз, до якого увійшли Росія, Білорусь, Казахстан і Киргизстан. Ці ж країни сформували організацію «ЄврАзЕС» – Євразійський економічний союз, до якого запрошувалася й Україна. У січні 2003 р. було прийнято рішення про утворення єдиного економічного простору (ЄЕП), який об'єднує Росію, Україну, Білорусь й Казахстан; ця організація відповідає рівневі вільної економічної зони. Рішення України щодо вступу до ЄЕП було ратифіковано українським парламентом у 2004 р. Проте з приходом у 2005 р. до влади нового уряду, який однозначно визначив пріоритетність європейського вектора для України, реальне функціонування ЄЕП ставиться під сумнів.

Іншим напрямом зовнішньоекономічної стратегії Росії є зміцнення своїх позицій на світових ринках, насамперед на європейських. Останнім часом активізуються економічні й політичні зв'язки Росії з Китаєм. У 2006 р. частка Китаю в зовнішньоекономічному товарообігу становила вже 7,7%, тобто КНР вийшла на третє місце.

Поки ще не можна говорити, що в економіці Росії здійснилися кардинальні зрушення на краще. Ті позитиви, що мають місце, здебільшого пов'язані з експлуатацією природних ресурсів країни. Інвестиції в основний капітал, особливо інноваційного характеру, недостатні. Так, у структурі ПІП (2006 р.) на паливно-енергетичну промисловість припадає близько 20%, металургію – 10, торгівлю – 21, транспорт і зв'язок – 8, на операції з нерухомістю – 9, а на машини й обладнання – тільки 1%.¹ Необхідна більш рішуча політика щодо структурних перетворень в економіці.

У 2005 р. президент Росії В.В. Путін оголосив ідею визначення пріоритетних національних проектів на найближчу перспективу. Найактуальнішими з них було визнано:

- охорону здоров'я;
- освіту;
- доступне житло;
- розвиток АПК.

¹ www.gsk.ru

Таким чином, наголос робиться на вирішення насамперед соціальних проблем, що створює необхідні умови для розвитку людського капіталу. В Росії формується економічна модель, що ґрунтується на знаннях, інтелектуальному потенціалі¹.

У 2007 р. прийнято «Концепцію довгострокового соціально-економічного розвитку Російської Федерації», розраховану до 2020 р. Концепція ґрунтується на трьох фундаментальних факторах.

Перший фактор – посилення глобальної конкуренції, яка охоплювала б ринки не тільки товарів, а й капіталів, технологій, робочої сили. Слід подолати залежність Росії від паливно-енергетичної складової в структурі виробництва й експорту, диверсифікувати економіку.

Другий фактор – зростання ролі людського капіталу в соціально-економічному розвитку. Необхідно різко підвищити продуктивність праці.

Третій фактор – нарощення потужностей для випуску товарів, що характеризуються високим технологічним рівнем.

Концепція визначає стратегічною метою перетворення Росії в одного з глобальних лідерів світової економіки, вихід її на рівень соціально-економічного розвитку високо індустріальних держав. Прогнозується, що до 2020 р. Росія має увійти в п'ятірку провідних країн світу за економічною потужністю².

Новий президент Росії Д. Медведєв в основі продовжує стратегічну політику В. Путіна.

7.4. Стратегії економічного розвитку Китайської Народної Республіки

Китай є найбільшою країною світу за чисельністю населення й третьою за розмірами території. В останню чверть минулого століття Китай показав надзвичайно високі темпи розвитку й стрімко наблизився до найпотужніших в економічному відношенні країн. Зростає його геополітична вага. Китай перетворюється на один з визначальних факторів розвитку світової економіки, і це необхідно враховувати при розробці зовнішньоекономічної складової стратегії розвитку.

За розмірами ВВП, розрахованими за поточним курсом, Китай посідає четверте місце в світі (2879 млрд дол. у 2007 р.); в розрахунку ж за паритетом купівельної спроможності валют (ПКС) він уже

¹ Економіка України. – №1. – 2008. – С. 75.

² www.economy.gov.ru

вийшов на друге місце після США (7043 млрд дол. у тому ж році). Це становить 10,7% від світового показника (США – 21%).

Китай займає перше місце у світі за видобутком вугілля, виробництвом чорних металів, цементу, велосипедів, зерна, бавовни, м'яса, мінеральних добрив, бавовняних тканин, одягу, взуття, за поголів'ям свиней, виловом риби. Друге місце він посідає за виробництвом електроенергії, хімічних волокон, вовняних тканин; третє – за виробництвом шовкових тканин, сої. Китай також знаходиться серед лідерів за виробництвом металургійних верстатів, устаткування для гірничошахтної та металургійної промисловості, локомотивів та вагонів, цукру, чаю.

Економічні здобутки Китаю стали можливими, насамперед, завдяки економічним реформам, ефективній економічній політиці уряду, вдало обраним стратегіям розвитку країни.

Сучасні економічні стратегії Китаю беруть початок з 1978 р., коли було проголошено курс на економічну реформу, в основу якої поклалися перебудова відносин власності й формування соціалістичного ринку. Реформа має довготерміновий характер й здійснюватиметься у три етапи:

- до 2000 р. планувалося збільшити валову продукцію промисловості і сільського господарства у 4 рази, забезпечити досягнення середнього достатку життя народу;
- до 2021 р. – підняти Китай до рівня середньорозвинутої країни;
- до 2049 р. – перетворити Китай на високорозвинуту державу.

Головною метою стратегії залишається побудова комунізму в країні через сто років після перемоги соціалістичної революції в Китаї (1949 р.).

Реформування розпочалося у 80-ті роки зі сфери сільського господарства, з аграрних відносин. Комуни ліквідувалися, земельні ділянки (0,4 га на господарство) передавалися селянам у довгострокову оренду на правах сімейного підряду. Селянам було надано право займатися підсобним промислом, продавати надлишки продукції на ринках. Проте земля залишилася в державній власності, не стала об'єктом купівлі-продажу. В 1983 р. виробничі бригади, які діяли в комунах, були розпущені й було завершено перехід селян до одноосібного господарювання; наприкінці того року вже 94% усіх селянських дворів працювало за формою сімейного підряду.

Спочатку держава контролювала ціни на основні сільськогосподарські продукти, насамперед на рис і бавовну. Але після 1985 р. уряд

почав відмовлятися від жорсткого регламентування цінової політики в аграрному секторі.

Господарська самостійність селян, їх зацікавленість у результатах праці привела до суттєвого підвищення продуктивності праці і різкого збільшення обсягів сільськогосподарської продукції. Виявилось, однак, що наприкінці 90-х років сільське господарство вичерпало свої можливості для збільшення виробництва продукції. Знадобилися нові підходи, які забезпечили б нове зростання якісних показників виробництва на селі. Аграрна політика перенесла наголос на кооперування селян у сфері виробництва й обігу, концентрацію землі в руках господарників, використання найманої робочої сили.

Аграрні реформи викликали надлишок робочої сили в селі; в 90-х роках її чисельність досягала 130 млн чоловік¹. Міста не в змозі були поглинути таку кількість робітників. Вихід було знайдено у поєднанні сільськогосподарської діяльності селян з дрібним підприємництвом у сфері промисловості й торгівлі. В сільській місцевості утворювалися підприємства кустарного типу, які потім укрупнювалися й перетворювалися на акціонерні товариства, іноді навіть з іноземним капіталом (переважно капіталом хуацяо). Розвиток сільської промисловості відбувався бурхливими темпами. Якщо пересічні темпи міської промисловості в 80–90-х роках не піднімалися вище ніж 12%, то сільської досягали 134%.

У 1997 р. було прийнято «Закон про волосні й селищні підприємства», який встановлював права сільських промислових підприємств. Водночас закон передбачав необхідність раціонального планування, регулювання й контролю з боку держави щодо цих підприємств.

Згодом у сільській місцевості були створені приватні підприємства, що залучали найману робочу силу. В середині 90-х років почали інтенсивно розвиватися пайові підприємства, як правило, великі; їх комерційні інтереси вже виходили за межі селищ і волостей. На всі ці підприємства в 1997 р. вже припадало 25% ВВП, 50% доданої вартості промислової продукції, 30% валютних доходів від експорту, 30% доходів селян².

Після того, як реформування аграрних відносин дало перші позитивні наслідки, уряд поширив механізм економічних перетворень на інші галузі й сфери. У 1984 р. була прийнята постанова «Про реформу господарської системи». Вона передбачала розширення гос-

¹ МЭ и МО. – №4. – 2003. – С. 80.

² Там само.

подарської самостійності підприємств, скорочення сфери директивного планування, перехід до торгівлі засобами виробництва. Також реформуванню підлягала система цін, праці, заробітної плати. Було офіційно проголошено про доцільність використання різноманітних форм власності – державної, колективної та приватної.

Промислові підприємства одержали досить широкі можливості для самостійної діяльності. Вони могли обирати різні форми власності, самостійно вирішувати оперативні питання (виробництво, постачання, збут), здійснювати кадрову політику, встановлювати систему заробітної плати і в певних межах (які визначалися державою) самостійно встановлювати ціни на свою продукцію. Поступово формувалася ринкова система ціноутворення.

У 1988 р. було прийнято «Закон про промислове підприємство загальнонародної власності», в якому визначалися права й обов'язки державних підприємств. Було зазначено, що підприємство відповідає за свої доходи й збитки, знаходиться на самостійному балансі. Але контроль за діяльністю державного підприємства здійснюється первинною ланкою Комуністичної партії. Поступово частка державного сектора у виробництві промислової продукції знижується; в 1980 р. вона становила 76%, в 1993 р. – 43%, а в 2000 р. скоротилася до 24%¹.

Реформуванню підлягає також кредитно-фінансова сфера. Передбачалося, що Народний банк Китаю стане дійсно центральним банком країни, що відповідає за стабільність національної валюти. Для цього необхідно було його максимально звільнити від втручання й опіки з боку центральних і місцевих влад. Проте цього не сталося, Народний банк залишився у прямому підпорядкуванню Держраді КНР.

Держава жорстко регулює первинну емісію акцій компаній, визначаючи емітентів, обсяги й строки випуску цінних паперів. При цьому $\frac{2}{3}$ акцій виключно з вільного ринкового обігу.

Особливістю економічної системи Китаю є поєднання планових важелів управління (директивне планування) з ринковими. Держава здійснює регулювання на макрорівні, ринок – на мікрорівні. Принцип розподілу за працею (соціалістичний принцип) сполучається з принципом розподілу за вкладеним капіталом (капіталістичний принцип). Ця концепція отримала назву **моделі «соціалістичної ринкової економіки»**.

¹ МЭ и МО. – №4. – 2003. – С. 83.

Заходи щодо реформування економіки прискорили темпи її розвитку. Пересічнорічний темп зростання ВВП за п'ятирічку 1981–1985 рр. був одним з найвищих за всю історію післявоєнного Китаю, він становив 13,2%. Проте форсування розвитку промисловості мало й негативні наслідки. Розпочалася інфляція, накопичилося багато незавершеного капітального будівництва, загострилися міжгалузеві диспропорції. Економіка увійшла до стадії «перегріву». За цих умов у 1989 р. було взято курс на «гальмування» реформ і посилення втручання державних органів регулювання економіки. Було вжито заходів щодо встановлення більш жорстких умов кредитування, скорочено бюджетні витрати й грошову емісію. Наприкінці 1991 р. з наслідками «перегріву» було в цілому покінчено, і з 1992 р. реформам було надано нового імпульсу (табл. 7.7).

Таблиця 7.7

**Приріст ВВП Китаю за підсумками виконання
державних планів розвитку економіки, %¹**

Період	Роки							
	1952– 1957	1958– 1965	1966– 1970	1971– 1980	1981– 1985	1986– 1990	1991– 1995	1996– 2000
Приріст	71	38	46	83	66	46	76	49
Пересічні темпи за рік	11,8	4,6	9,2	8,3	13,2	9,2	15,2	9,8

У другій половині 90-х років головна увага приділяється реформуванню державного сектора економіки. Справа в тому, що державні підприємства нарощували обсяги виробництва часто за рахунок неконкурентоспроможної продукції, яка не знаходила збуту на ринках. Внаслідок цього в деяких галузях до половини держпідприємств виявилися збитковими й не могли відігравати роль соціального стабілізатора. Найчастіше винуватцем такої ситуації виявлявся управлінський персонал, що не міг (або не хотів) пристосуватися до ринкових умов керування. Рентабельність державного сектора постійно скорочувалася; в 1990–1995 частка збиткових підприємств зростає з 27 до 43%².

¹ Складено за: МЭ и МО. – №8. – 2001. – С. 123.

² МЭ и МО. – №4. – 2003. – С. 83–84.

Загострення ситуації в реальному секторі економіки негативно відбилосся на стані банківсько-кредитної системи. Обсяг прострочених боргів досягав 25% усіх наданих кредитів. Це спонукало банки до відмови від кредитування державних підприємств, що ще більше погіршувало становище державного сектора.

З метою подолання труднощів у державному секторі економіки було вирішено суттєво розширити права державних підприємств щодо виходу їх на ринок. Активізувалася структура ринку: розширилася мережа товарних і фондових бірж. У державному секторі залишилися великі й середні підприємства, а малі були здебільшого продані.

На пленумі КПК у вересні 1999 р. була сформована чергова програма реформування державних підприємств. Передбачається до 2010 р. скоротити частку держсектора в економіці; залишивши під контролем держави транспорт, зв'язок, металургію й хімію. Розроблено й затверджено закони про охорону прав приватних підприємств. Заохочується кредитування приватного сектора банками; в банках створюються відділи по роботі з малими й середніми підприємствами.

Реформи в економіці Китаю дали вражаючі наслідки. В 1991–2001 рр. ВВП країни зріс (у поточних цінах) у 5 разів, а порівняно з 1978 р. (початок реформи) – у 30 разів. У 1996–2000 рр. пересічний річний приріст сільськогосподарської продукції становив 3,5%. За 1978–2001 рр. виробництво зерна збільшилося в 1,5 разу, бавовни – в 2,4, олійної сировини – в 5,5, цукрового буряку – в 4, м'яса – в 7,4, вилової риби – у 9,6 разу.

Протягом реформування (1979–2000 рр.) щорічний приріст промислової продукції зростав у середньому на 11,6%. Виробництво електроенергії зросло у 5,8 разу, сталі – у 4,8, цементу – у 9,8, автомобілів – у 15,7 разу¹. Китай посів перше місце в світі за виробництвом сталі, вугілля, цементу, хімічних добрив, телевізорів, синтетичних волокон.

Таблиця 7.8

Динаміка ВВП Китаю, %²

Роки	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Динаміка ВВП	8,3	9,1	10,0	10,1	10,2	11,1	10,1

¹ БИКИ. – №123. – 2002. – С. 1–2.

² www.un.org

Так, за 2003 р. експорт збільшився на 32%, за 2007 р. – на 25%; це становить до 40% приросту ВВП; більше половини експорту припадає на підприємства з участю іноземного капіталу (в 2005 р. частка підприємств з іноземним капіталом становила в експорті 58%)¹. Золотовалютні резерви Китаю в 2006 р. перевищили 1 трлн дол.; основною валютою китайських резервів є долар (до 72%).

У 2003 р. до влади в Китаї прийшло нове керівництво, яке схильне до більш рішучих реформ економіки. Стратегічними цілями нової економічної політики визначені: підтримка приватного власника й лібералізація зовнішньоекономічних відносин.

Якщо в 1988 р. в конституцію країни було внесене положення про недержавний сектор як доповнюючий до державного, то в березні 2004 р. була внесена поправка до конституції, в якій міститься положення про недоторканість «законно нажитої» приватної власності громадян КНР. Важливим моментом став дозвіл приватним власникам і навіть олігархам вступати до лав комуністичної партії, чим скористалося чимало багатіїв; це стає ознакою поступового розмивання соціалістичного ладу під номінальним адміністративним керівництвом КПК.

Серед головних завдань сучасної економічної стратегії Китаю є приватизація збиткових державних підприємств і реструктуризація державного фінансово-банківського сектора на принципах різноманітності форм власності фінансових інститутів. Оскільки національний капітал сьогодні не може освоїти усіх державних активів, то виникає необхідність активніше залучати іноземних інвесторів². У 2005 р. обсяг іноземних інвестицій у китайську економіку становив 64 млрд дол.³.

На третьому пленумі ЦК КПК (жовтень 2003 р.) були визначені такі орієнтири стратегії в галузі економіки:

- реформа конституції на підтримку плюралізму форм власності;
- зміцнення влади закону й створення для всіх справедливих умов старту в економіці;
- розвиток самоврядування на селі.

Головним напрямом вважається **узаконення плюралізму форм власності**.

¹ МЭ и МО. – №7. – 2004. – С. 48.

² Див. Михеев В. Китай: новые компоненты стратегии развития// МЭ и МО. – №7. – 2004. – С. 52.

³ МЭ и МО. – №9. – 2007. – С. 27.

Важливим напрямом зовнішньоекономічної стратегії визначено активізацію економічних стосунків з іншими країнами й особливо зовнішньоторговельну експансію Китаю. З 1992 р. китайський уряд зробив наголос на стратегію експортної орієнтації під гаслом «Йти узовні!».

Китай здійснює активну зовнішньоекономічну політику. В 1979–2001 р. він використав 394 млрд дол. іноземних інвестицій. В 2000–2002 рр. щорічне надходження прямих іноземних інвестицій становило 40–50 млрд дол. На початок 2002 р. в Китаї були накопичені інвестиції з більш ніж 170 країн; кількість підприємств з іноземними інвестиціями досягала 390 тисяч. Основна маса прямих іноземних інвестицій прибуває в Китай через Гонконг (30% у 2005 р.); значна кількість інвестицій надходить з країн Латинської Америки (19%); великими інвесторами в китайську економіку є також Японія й Південна Корея¹. Зі свого боку, КНР поступово сама перетворюється на експортера капіталу. В 2006 р. обсяг прямих китайських інвестицій за кордоном перевищив 63 млрд дол.²

У 1979–1999 рр. обсяг зовнішньої торгівлі щороку зростав пересічно на 15%. В 2007 р. порівняно з 2000 р. експорт Китаю зріс у п'ять разів і становив 1221 млрд дол.; це виводить КНР на друге місце в світі (після Німеччини). Частка машинобудування в експорті становить 30%, частка наукоємної продукції – 17,5%. Головним партнером у зовнішній торгівлі є США (22% експорту), Японія (18% імпорту), Південна Корея. Починаючи з 1990 р., Китай має позитивне сальдо зовнішньої торгівлі. Уряд здійснює помірковану тарифну політику. В 1990–2001 рр. тарифи знижувалися декілька разів. Середня ставка імпорتنних тарифів була зменшена з 35 до 15% на промислову продукцію. В 2005 р. встановлено середню ставку імпорتنних тарифів на рівні 10%.

Зміцнюється валютно-фінансова система країни. Емісію і контроль за валютними операціями здійснює Народний банк Китаю. Діють також Торговельно-промисловий, Будівельний і Сільськогосподарський банки, які були перетворені на державно-комерційні заклади. Засновано також Державний банк розвитку, Імпортно-експортний банк. У 1996 р. були засновані перші акціонерні комерційні банки.

Формуючи стратегічні цілі економічного розвитку, китайський уряд останнім часом дедалі більше враховує глобальний чинник.

¹ www.oecd.org

² МЭ и МО. – №9. – 2007. – С. 28.

Якщо тривалий час Китай уникав участі в міжнародних організаціях економічного типу, то з кінця 90-х років ситуація змінилася. Визначною подією став вступ Китаю до Світової організації торгівлі в листопаді 2001 р. Після цього КНР зразу ж активізувала економічне зближення з Японією та Південною Кореєю. Китай намагається перетворитися на потужний чинник розвитку міжнародної економіки в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Для досягнення цієї мети китайський уряд активно використовує особливий статус Гонконгу (Сянган) – території, яка належить КНР, але має виключно пільгові умови торговельних та інших економічних операцій з іноземцями. Через Гонконг йде понад 18% експорту Китаю.

Однією з важливих складових стратегічної політики китайського уряду є утворення спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку, куди активно залучається іноземний капітал. Насамперед, це провінції Гуандун, Фуцзянь і Цзянсу; сформувався величезний економічний комплекс з центром у місті Шанхай. В 2005 р. в п'ять регіонів експортної орієнтації (Гуандун, Фуцзянь, дельта річки Янцзи, зона Бохайської затоки, Шаньдун) надійшло 51% національних інвестицій в основний капітал, 85% іноземних інвестицій, тут створено 83% підприємств з іноземним капіталом. Ці регіони дають 91% експорту країни, 58% її ВВП¹.

Слід зауважити, що орієнтація на пріоритетний розвиток приморських регіонів супроводжується уповільненим темпом розвитку внутрішніх регіонів, диференціація їх економічних рівнів дедалі зростає.

На початку нового тисячоліття Китай активізує свою участь в Азіатсько-Тихоокеанському економічному співтоваристві (АТЕС). Розглядається можливість зміцнення контактів у рамках регіональних контактів «ПСА-3» (Північно-Східна Азія за участю Китаю, Японії та Південної Кореї), АСЕАН+3 (+ Китай, Японія, Південна Корея), Шанхайська організація співробітництва (ШОС). Успішно розвивається діалог з «Великою вісімкаю».

Розвинуті держави, а особливо країни АТР не можуть не рахуватися із зростаючою економічною потужністю Китаю в регіоні. США вже давно відмовилися від економічної блокади КНР. Китай сьогодні є не тільки одним з найбільших виробників продукції, але й являє собою величезний потенційний простір для реалізації іноземних товарів та розміщення капіталу. Тому західні держави все більш охоче

¹ МЭ и МО. – №9. – 2007. – С. 29.

йдуть на контакти з Китаєм. Прийняття КНР до СОТ означає, що його визнано країною з ринковою економікою. Тривалий час перепорою для активного співробітництва розвинутих країн з Китаєм були ідеологічні розходження. Нині вони поступово згладжуються. Цей процес набув нового поштовху, коли партію очолив представник молодшої генерації партійної й державної еліти Ху Цзиньтао.

Активне включення Китаю в глобальні процеси й бурхливе зростання його економічного потенціалу перетворює його не тільки в регіональний, а й у глобальний чинник розвитку світової економіки. Стратегічна політика КНР так чи інакше відбивається на економіці багатьох країн, у тому числі України.

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягали передумови здійснення соціально-економічних реформ у колишніх соціалістичних країнах?
2. У чому полягає суть «перехідної економіки»?
3. Порівняйте позитивні й негативні аспекти «еволюційного» й «шокового» шляхів реформування економіки.
4. Які чинники сприяли реформуванню економіки в країнах Центральної Європи?
5. Які проблеми виникли в країнах СНД в перехідний період?
6. Які етапи можна виокремити в процесі реформування економіки Росії?
7. Які фактори сприяють, а які гальмують здійснення реформ у Росії?
8. У чому полягає стратегічна мета Росії на сучасному етапі її розвитку?
9. У чому полягали передумови реформування економіки Китаю?
10. Що передбачала нова економічна ідеологія Ден Сяопіна?
11. Назвіть основні етапи реформування економіки КНР?
12. У чому полягає стратегічна мета Китаю на сучасному етапі його розвитку?

Розділ 8. Специфіка економічних стратегій країн, що розвиваються

Ключові поняття

Економічна суть поняття «країни, що розвиваються». Нові індустріальні країни. Найменш розвинуті країни. Економічні проблеми країн, що розвиваються. Стратегії економічного розвитку країн, що розвиваються. Політика «етатизму». «Вашингтонський консенсус». Зовнішня заборгованість. Соціальні проблеми й соціальна політика. Політика експорторієнтації й імпортозаміщення. Індустріалізація.

Впровадження стратегій економічного розвитку країнами, що розвиваються, здійснюється в складних умовах. Значна їх частина знаходиться на аграрній стадії економічного розвитку; пересічний показник ВВП на душу населення майже вдсятеро поступається показнику розвинутих країн; у структурі промисловості більшості цих країн переважають легка й гірнича, новітні галузі або відсутні, або ще недостатньо розвинуті; їхня економіка знаходиться під сильним тиском ТНК й залежністю від ринків розвинутих країн.

Таблиця 8.1

Основні показники економіки країн, що розвиваються (2000 р.)¹

	Частка населення в населенні світу	Частка у світовому ВВП	ВВП на душу населення, тис. дол.	Середньорічні темпи приросту ВВП, 1991–2000, %	Частка у світовому експорті, %	Частка у світовому промислово-му виробництві	Частка у світовому с/г виробництві
Розвинуті країни	14,0	51,0	29,0	2,2	56,8	56,2	24,4
Країни, що розвиваються	79,0	37,6	3,8	5,0	41,2	34,5	68,3

¹ МЭ и МО. – №9. – 2001. – С. 90–100. Примітка: до країн, що розвиваються, в цій таблиці включено Китай.

У т.ч.	Латинська Америка	8,6	7,5	7,0	2,9	8,1	6,4	6,3
	Азія	53,3	23,6	3,6	6,6	27,5	22,8	53,1
	Південна Африка, Близький Схід	6,2	5,4	7,1	3,2	5,2	4,5	5,7
	Тропічна Африка	10,8	1,2	0,9	1,3	0,4	0,7	3,2

У цілому ж група країн, що розвиваються, досягла певних успіхів у розвитку економіки за останні 50 років. Темпи їхнього економічного зростання за цей період у 2,5 разу перевищують відповідний показник розвинутих країн. Не в останню чергу це є наслідком реформування економіки, реалізації обраних стратегій.

Одним з головних факторів, що сприяв економічному зростанню певної групи країн (особливо Східної й Південно-Східної Азії), є дешева робоча сила. На цей фактор зорієнтовані такі галузі промисловості, як швейна, текстильна, взуттєва, побутова електроніка. Іншим фактором стало використання сировинної бази (передусім, покладів мінеральної сировини). Екологічно шкідливі виробництва – нафтопереробна, виробництво мінеральних добрив, металургійна, целюлозно-паперова промисловість через високі витрати на природоохоронні заходи в розвинутих країнах були з них витіснені до країн, що розвиваються.

Важливою рисою економічних політик цих країн було створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення іноземних інвестицій; зокрема, було запропоновано пільгове оподаткування, можливість придбання нерухомої власності іноземними інвесторами. У 80–90-х роках минулого століття це сприяло інтенсивному надходженню інвестицій; поступово, із середини 90-х років, темпи інозем-

ного інвестування почали спадати через те, що все зростаюча частина ПІІ почала прямувати на ринки розвинутих країн (табл. 8.2).

Таблиця 8.2

**Щорічний приріст прямих іноземних інвестицій
по основних групах країн, млрд дол.¹**

Показники	Роки					
	1995	1997	2000	2003	2004	2005
Розвинуті країни	206	275	890	367	396	542
Країни, що розвиваються	110	176	218	172	275	334
Країни СНД	26	27
Світ в цілому	332	473	1140	560	711	916

Поступово в окремих країнах розпочалося проведення структурних реформ. Від видобувних виробництв вони стали переходити до переробних трудомістких і навіть наукоємних. Це стосується нових індустріальних країн. Високими темпами розвивалася інженерна й соціальна інфраструктура, сфера послуг, туризм, банківська справа, страхування, зв'язок. Проводилася жорстка фінансова політика, політика по зниженню рівня інфляції, боротьба з корупцією, тіншовим капіталом; щоправда, успіхи у цій сфері були не такі очевидні.

Одним із стратегічних напрямів економічної політики країн, що розвиваються, є переорієнтування виробництва з імпортозамінного на експортоорієнтований. Вони значно розширили номенклатуру запропонованих на експорт товарів, перейшовши з розряду монофункціональних у поліфункціональні.

У багатьох країнах, що розвиваються, на початковому етапі реформування економіки була широко застосована модель «етатизму» – широкого втручання держави в економічні процеси, створення потужного державного сектора. Економічні ресурси опинилися в руках уряду, який постійно регулював ціни на продукцію державних підприємств, регулював курс валют, контролював зовнішню торгівлю. Для зниження безробіття на державних підприємствах штучно завищувалася чисельність робітників. Поряд з позитивними наслідками такої політики (наприклад, у Сінгапурі, Тайвані) мали місце й нега-

¹ www.cia.gov; www.oecd.org

тивні; зокрема, зосередження великих ресурсів та економічної влади в руках державних чиновників часто вели до корупції.

На сучасному етапі економічного розвитку більшість країн цієї групи перейшли до неоліберальної політики. Особливо широко неоліберальна модель застосовується в країнах Латинської Америки. Вона була розроблена Економічною комісією ООН для Латинської Америки й Карибського басейну (ЕКЛАК). Ця модель, яка мала назву «периферійної економіки», передбачала структурні перетворення щодо формування імпортозамінної індустріалізації. Головну роль у реалізації моделі повинна була відіграти держава, але методами макроекономічної політики. Імпортозамінна політика дала можливість у Латинській Америці розвивати нові виробництва і підтримувати достатньо високі темпи економічного росту.

У 90-х роках була запропонована нова модель – **«Вашингтонський консенсус»**, яка була підтримана МВФ і рекомендована також країнам із перехідною економікою. Основні положення цієї моделі:

- бюджетна дисципліна (дефіцит бюджету не повинен перевищувати офіційні резерви);
- державні витрати повинні бути переорієнтовані з політичної до економічної сфери;
- податкова реформа (зниження податкових ставок);
- фінансова лібералізація (відмова від пільгових умов фінансування й кредитування);
- лібералізація торгівлі (зниження митних тарифів до 10%);
- усунення перешкод для залучення прямих іноземних інвестицій;
- приватизація державних підприємств;
- дерегулювання економіки.

Упровадження моделі «Вашингтонського консенсусу» мало суперечливі наслідки. До позитивних наслідків слід віднести зростання темпів зовнішньої торгівлі, залучення іноземних інвестицій; до негативних – фінансову й валютну нестабільність, яка обернулася низкою криз, зокрема, в Аргентині, в Південно-Східній Азії.

У виборі й реалізації економічних стратегій країн, що розвиваються, є суттєві розбіжності по групах нових індустріальних країн (НІК) і найменш розвинутих країн.

Поняття **нових індустріальних країн** виникло у 80-х роках минулого століття і пов'язувалося з чотирма «драконами» Південно-Східної Азії: Гонконгом, Республікою Кореєю, Сінгапуром і Тайванем. Ці країни першими почали індустріалізацію і згодом по багатьох

показниках наздогнали й обігнали розвинуті країни. Пізніше до числа НІК додалися «тигри» – Індонезія, Філіппіни, Малайзія і Таїланд. В Азії до нових індустріальних країн належить також Індія, а в Латинській Америці – Бразилія, Мексика, Аргентина та Чилі. В цілому на НІК припадає 30% населення світу, 18% світового ВВП.

Головну роль у становленні нових індустріальних країн відіграла держава. Нею здійснювалася дирижістська політика: жорстка економія валютних коштів, протекціонізм (обмеження імпорту й стимулювання експорту). Створювалися найсприятливіші умови для прямих зарубіжних інвестицій у сфері організації спочатку трудовітських, а пізніше – наукоємних виробництв, залучення нових технологій. Держава шляхом продуманої політики пільгового оподаткування скорочувала розвиток одних галузей і сприяла розвитку інших.

Важливим важелем державної політики було валютне регулювання. Гальмувалося підвищення курсу національних валют. Зростання ж курсу валют у міру нарощування експорту й росту конкурентноздатності національних товарів держава компенсувала субсидіями для експортерів, що продовжувало робити експорт вигідним.

Політика імпортозаміщення здійснювалася за такою схемою: спочатку заміщувався імпорт у галузях, що виготовляють товари народного споживання (текстильна, взуттєва, харчова); пізніше, при накопиченні необхідного капіталу, імпортозаміщення стало поширюватися на товари виробничого призначення (хімічні й нафтопереробні продукти, чорні метали, деталі машин і устаткування).

Держава постійно контролювала перерозподіл коштів між пріоритетними й допоміжними галузями. Так, обробна промисловість в основному фінансувалася за рахунок коштів сільського господарства і видобувних галузей, а також за рахунок притоку прямих іноземних інвестицій. Пріоритети в економіці постійно змінювалися. Так, у 50-х роках минулого століття це було текстильне виробництво; у 60-х роках – виробництво цементу, мінеральних добрив, нафтопереробка, чорна металургія, хімія органічного синтезу; у 70-х – суднобудування, автомобілебудування; у 80-х – інформатика, електротехнічне машинобудування; у 90-х – виробництво нових матеріалів і технологій, електроніка й аерокосмічна промисловість. В останні два десятиліття були створені науково-дослідні інститути, вузи, технопарки, технополіси для практичних наукових розробок. Основні напрями досліджень, що впроваджуються в практику: устаткування для АЕС, виробництво комп'ютерів, устаткування для шельфового видобутку

нафти й газу, мікроекономіка, чиста хімія, інформатика, автоматизація виробництва.

У міру зміцнення економіки роль держави почала знижуватися, жорсткі адміністративні методи в управлінні стали замінятися макроекономічним регулюванням. Експортоорієнтована модель розвитку багато в чому себе вже зжила. З підвищенням рівня зарплати товари цієї групи країн втрачають свою конкурентоспроможність на світових ринках, темпи обсягів виробництва знижуються. Тому НІК продовжують модернізацію і перехід на нові технології, наукоємне виробництво й послуги. Розвиваються туризм, фінансова діяльність, інформаційні технології.

Фінансово-економічна криза 1997–1998 рр. негативно вплинула на нові індустріальні країни Південно-Східної Азії (Таїланд, Індонезію, Філіппіни, Сінгапур). Криза мала, зокрема, такі причини: незбалансованість галузевої структури виробництва (відсутність або недостатній розвиток базових галузей); спрямованість іноземних інвестицій переважно в ті галузі, в яких очікувався найвищий прибуток; дисбаланс у фінансово-банківському секторі.

На початку нового тисячоліття темпи розвитку деяких НІК дещо знизилися, але й зараз в цілому вони вищі за відповідні показники розвинутих країн (табл. 8.3).

Таблиця 8.3

Темпи зростання ВВП деяких НІК, %¹

Країни	Роки							
	1991–2000 (пересічно)	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Бразилія	2,0	1,9	1,5	-0,2	4,9	2,3	3,7	4,2
Мексика	3,3	-0,3	0,7	1,3	4,2	3,0	4,8	2,9
Аргентина	3,2	-4,6	-10,9	8,7	9,0	9,2	8,5	7,5
Індія	6,0	5,0	4,3	8,3	8,4	8,5	9,4	8,4
Р. Корея	4,8	3,3	6,3	3,1	4,7	4,0	5,0	4,4
Таїланд	3,4	1,4	5,3	6,7	6,3	4,5	5,0	4,0

Звертає увагу суттєве падіння темпів розвитку в Аргентині, а також їх гальмування в інших латиноамериканських країнах у 2000–

¹ www.unctad.org

2003 рр.; в Аргентині воно спричинилося глибокою фінансовою кризою. Дослідники пояснюють це некритичним застосуванням ідей «Вашингтонського консенсусу». З 2004 р. економіка цих країн розвивається прискореними темпами. Слід також відзначити стабільно високі темпи розвитку економіки Індії.

Розглянемо докладніше особливості стратегій економічного розвитку нових індустріальних країн на прикладі Індії та Бразилії.

Республіка Індія – друга за чисельністю населення (1100 млн чол. у 2007 р.) країна світу, сьома за територією (3,3 млн км²). За розмірами ВВП (у розрахунку за ПКС) Індія вже посідає четверте місце у світі (після США, Китаю та Японії) – 2965 млрд дол. у 2007 р. Але за душовим показником розвитку економіки Індія ще суттєво відстає від розвинутих країн; ВВП на душу населення в 2007 р. становив тільки 2700 дол., що характеризує Індію як середньорозвинуту країну. В структурі економіки країни все ще досить висока частка сільського господарства: 17% у ВВП і 57% серед зайнятих. Високий рівень безробіття (близько 7,2% у 2007 р.). За даними Всесвітнього банку 36% населення Індії живе в умовах бідності за прибутком менше 1 дол. на день.

Водночас Індія має темпи економічного розвитку одними з найвищих серед НІК. Значною мірою це стало наслідком ефективної економічної політики уряду. При цьому слід зважити, що розвиток індійської економіки розпочався в складних умовах постколоніальної держави (Індія стала незалежною в 1947 році). Економічні стратегії Індії формувалися з огляду на внутрішні й зовнішні обставини, які час від часу змінювалися.

З самого початку здобуття незалежності уряд Індії стикнувся з розбалансованою й децентралізованою економікою, з відцентровими тенденціями місцевих князьків і олігархів. Великий президент Індії Джавахарлал Неру проклав курс, названий його ім'ям, який передбачав суттєве підвищення ролі держави в економічній сфері. В основі економічної стратегії «курсу Неру» було спирання на внутрішні сили країни.

З перших же років незалежності Неру всіляко зміцнював державний сектор в економіці. Було націоналізовано усі підприємства, що належали колоніальній владі. Державний сектор почав розвиватися найбільш динамічно. На початку 70-х років його частка у ВВП становила вже 26%, а на початку 80-х – навіть 38%¹. При цьому держава контролювала основну діяльність приватного сектора.

¹ МЭ и МО. – №3. – 2003. – С.78.

Державне регулювання в Індії здійснюється в умовах багатопрокладної економіки. Використовуються два методи регулювання: пряме (адміністративне) й непряме (економічне). Відсталі господарства, що знаходяться на нижчому технологічному рівні, слабо реагують на економічне регулювання, тому до них застосовуються адміністративні методи. Підприємства й сектори з високим технологічним рівнем краще піддаються економічним методам, які дають більший ефект. Економічне регулювання здійснюється шляхом регулювання цін, тарифів, умов кредиту, курсу валюти, рівня податків¹.

Перші три десятиліття незалежності були орієнтовані на становлення базових галузей економіки (вугільна промисловість, електроенергетика, чорна й кольорова металургія, транспортне й сільськогосподарське машинобудування) й реформування сільського господарства. Завдяки «зеленій революції» значно підвищилася врожайність сільськогосподарських культур. Індія перетворилася на індустріально-аграрну державу. Проте темпи зростання економіки у цей час були не дуже високими, пересічно 3,5% приросту ВВП на рік.

У 80-х роках розвиток індійської економіки дещо прискорився, пересічні темпи зростання ВВП становили 5,6%. За роки незалежності декілька разів була реформована банківська система. У 50-ті роки, поряд із дрібними, стали створюватися великі комерційні банки. У 1969 році з метою більш рівномірного розподілу кредитних ресурсів були націоналізовані 14 банків, у 1980 р. – ще 6. Банки були зобов'язані не менше 40% усіх кредитів виділяти пріоритетним галузям економіки. Жорсткий контроль банків з боку держави призвів до погіршення їхнього фінансового становища.

Бідність значної кількості населення й безробіття, яке становить десятки мільйонів чоловік, змусили уряд приділяти підвищену увагу розвитку дрібних підприємств. Їхня частка в промисловості досягає 40%, у промисловому експорті – 45, у загальному експорті – 35%. Постійний надлишок робочої сили, обмежена купівельна спроможність населення стали основою масового розвитку традиційних форм господарської діяльності. Залучення нових технологій дало можливість провести модернізацію дрібного виробництва, технічно зблизити його з великим.

На перших етапах економічного реформування (аж до кінця 80-х років) держава проводила політику захисту внутрішнього ринку від актив-

¹ www.rus-ind.ru/economic/factors

ної іноземної конкуренції, що створювало умови для виживання дрібних підприємств, орієнтованих на бідні прошарки населення. Цей ринок має свою специфіку: попит обмежений вузьким набором товарів першої необхідності, слабо схильний до змін, що дає можливість не втрачати додаткових коштів на модернізацію і відновлення асортименту. В основному це текстильне, взуттєве, шкіряне, скляне й будівельне виробництво, у яких дрібні підприємства становлять 70–80%. Держава уклала перелік товарів, що заборонено виробляти великим підприємствам. У цей перелік входять 800 найменувань товарів, що можуть закуповуватися у дрібних виробників за фіксованою ціною. Це фактично гарантує збут продукції.

У сільській місцевості здійснюється політика «сільської індустрії» – створюються підприємства по переробці сільськогосподарської сировини на дрібних олійнях, рисосушках, млинах. Це дає можливість збільшити сільськогосподарську зайнятість населення і ширше використовувати місцеві ресурси. Прийнято рішення про створення кластерів малих підприємств як центрів зростання, особливо в економічно відсталих районах.

На початку 90-х років минулого століття Індія зіштовхнулася з новими економічними проблемами. Процес розвитку економіки ставав усе менш стабільним. Зростав дефіцит платіжного балансу, а також зовнішній і внутрішній борг. В період 1990–1994 рр. пересічнорічний приріст ВВП знизився до 3,8%. В 1991–1992 рр. Індію спіткала фінансова криза. Дефіцит бюджету центрального уряду становив 8,2% від ВВП, дефіцит платіжного балансу за поточними операціями – 3,5%, інфляція підскочила до 17%, приріст промислової продукції не досягав навіть 1%, суттєво скоротився експорт¹.

За таких умов стало очевидно, що необхідна нова стратегія економічного розвитку, яку й обрав індійський уряд. Основою стратегії стало обмеження державного регулювання, лібералізація економічної політики.

Першочерговим завданням стало досягнення макрофінансової стабілізації й реструктуризації на галузевому рівні. Реформи охопили практично усі сектори економіки. В сільському господарстві були здійснені цінові зрушення, ціни на сільгосппродукти були наближені до реальних витрат на їх виготовлення. Зберігаються субсидії виробникам аграрного сектора. За різними оцінками, субсидії становлять 14% від ВВП, що утруднює відносини Індії з СОТ².

¹ МЭ и МО. – №1. – 2005. – С. 90.

² Там само.

У промисловості було ліквідовано ліцензування підприємств; це сприяло залученню капіталу. Були відкриті для приватного підприємництва деякі сектори економіки, які раніше були власністю держави. В зовнішній торгівлі зняті кількісні обмеження й знижено тарифи з 71% в 1993 р. до 35% в 1998 р.

Втім, проведення реформ 90-х років не означало повної відкритості індійської економіки. Політика лібералізації призвела до певних поступлень приватному й іноземному капіталу в сфері фінансів і страхування, активізувала діяльність спільних підприємств й сприяла появі чисто іноземних фірм, здійснила конвертацію рупії. Проте значні обмеження ще залишаються, оскільки сьогодні індійська економіка не може бути повністю відкритою.

Реформи дали позитивний наслідок. Збільшився національний продукт на душу населення, знизилися бюджетний дефіцит, інфляція. Темпи зростання ВВП у 1990–1994 рр. становили в середньому 3,8%, в 1995–2000 рр. – вже 6,5%, в 2001–2003 рр. – пересічно 5,9%, у 2004–2007 рр. – в середньому 8,7%.

Розширення промислового виробництва спиралося переважно на динамічний розвиток галузей, що виробляють споживчі товари, тоді як виробництво засобів виробництва розвивалося повільно. Економіка Індії орієнтована, насамперед, на внутрішній ринок. За деякими підрахунками, 94–96% усього приросту виробництва країни зумовлено внутрішнім попитом і менше 4–6% – розширенням експорту¹.

Частка Індії у світовому валовому продукті невпинно зростає, а частка у світовій торгівлі знижується: в 1950 р. її частка у світовому експорті становила 2%, а в 2000 р. – менше 0,6%; правда, в 2007 р. вона підвищилася до 1,0%. Величезний внутрішній ринок Індії поглинає більшу частину продукції, що виробляється. Спирання на внутрішній ринок забезпечує Індію від зовнішніх катаклізм. Так, світова фінансова криза 1998 р. майже не вплинула на економіку країни. Розширенню внутрішнього ринку сприяє поступове підвищення рівня життя індійців: частка бідних у країні знизилася з 39% у 1988 р. до 26% у 2000 р.

Повільні темпи розвитку зовнішньої торгівлі Індії пояснюються також недостатньою конкурентоспроможністю більшості індійських промислових товарів. Країна відшукує свою нішу на світових ринках. Основні надії пов'язані з експортом програмного забезпечення. Темпи зростання експорту даної продукції за останнє десятиліття

¹ МЭ и МО. – №1. – 2005. – С.90.

становили не менше 25% щороку¹. Наприкінці 90-х років у секторі інформаційних технологій було зайнято понад 300 тис. чоловік у 1,5 тис. фірмах. Переважна більшість програмного забезпечення йде на зовнішній ринок, в основному експортується у США. Вважається, що Індія має найбільший після США, резерв фахівців з інформаційних технологій² (табл. 8.4).

Таблиця 8.4

**Експорт товарів та послуг
інформаційно-комунікаційної сфери з Індії, млн дол.³**

Фінансовий рік	Валова вартість	Приріст до попереднього року, %
1980	4,0	...
1989–1990	105,4	51
1994–1995	480,9	53
1999–2000	4000,0	83
2000–2001	6200,0	55
2001–2002	7700,0	24
2002–2003	9790,0	27

Особливе місце серед чинників економічного розвитку Індії посідає наука. Серед країн, що розвиваються, Індія передреує за кількістю вищих навчальних закладів і студентів. Важлива роль у формуванні науково-технічного потенціалу належить фінансуванню НДДКР; за показниками частки витрат на наукові розробки та дослідження у ВВП Індія наблизилася до рівня розвинутих країн. Частка держави в загальному обсязі інвестицій у НДДКР становить 80%. Країна має досить розгалужену науково-дослідну інфраструктуру, яка нараховує понад 900 підрозділів, включаючи університети й приватні дослідницькі заклади. Утворено Раду з технологічного розвитку (TDB – Technology Development Board); її діяльність спрямована на інтенсифікацію процесу промислового освоєння національних та зарубіжних науково-технологічних розробок⁴.

¹ МЭ и МО. – №3. – 2003. – С. 79.

² БИКИ. – №148. – 2000. – С. 16.

³ МЭ и МО. – №7. – 2004. – С. 76.

⁴ www.rus-ind.ru/economic/factors

Економічні реформи сприяли притоку іноземних інвестицій в Індію. За роки реформ у країну залучено 27 млрд дол. прямих іноземних інвестицій. Суттєва роль у цьому процесі належить етнічним індійцям, які проживають за кордоном: у 90-х роках їхня частка в ПІ становила 31%. Проте іноземні інвестиції в індійську економіку становлять поки що 11,5% потреб. Стримують приток інвестицій бюрократизація індійського суспільства, корупція, закритість деяких секторів для іноземного капіталу.

Стратегічною метою економічної реформи Індії на перше десятиліття поточного століття визнано створення в країні конкурентоспроможного господарства за стандартами світової ринкової економіки. Взято курс на ослаблення державного втручання в господарський механізм країни з метою заохочення приватної ініціативи, розширення можливостей для саморегуляції національної економіки. Пріоритетними напрямками 10-го плану соціально-економічного розвитку Індії (2002–2007 рр.) було визнано прискорення процесу приватизації підприємств державного сектора, реформи в банківській сфері, реформа трудового законодавства. Особлива увага приділяється виконанню програм щодо розвитку інфраструктури, насамперед енергетики, нафтогазової промисловості, транспорту й зв'язку.

Зовнішньоекономічна політика уряду спрямована на більш глибоке залучення Індії до світової економічної системи. Країна поступово відмовляється від протекціоністських заходів. Так, максимальний рівень імпорتنих тарифів було знижено з 400 до 65%; на більшість імпорتنих товарів тарифи значно нижчі. Знято обмеження на прямі іноземні інвестиції. Проте це не означає політики «лібералізації без меж». На цілу низку товарів сільськогосподарського виробництва й легкої промисловості зберігаються захисні імпортні тарифи. Це, зокрема, рис, пшениця, кукурудза, деякі види текстилю, чай.

Для активізації експортної діяльності країни й залученню іноземних інвестицій утворюються спеціальні економічні зони; вирішено сформулювати 18 СЕЗ, але поки що реально функціонують тільки вісім¹.

Значні економічні успіхи Індії вивели її на четверте місце в світовій економіці за розмірами ВВП. Перспективи її подальшого зростання оцінюються як дуже високі. Недарма її зарахували до символічної групи БРІК (Бразилія, Росія, Індія, Китай) – групи, яка, на думку фахівців, буде в найближчому майбутньому визначати темпи й напрямки розвитку світової економіки.

¹ Там само.

Проблемою економіки Індії залишається ще велика кількість бідного населення, безробіття. Це стримує впровадження нових технологій у господарство, оскільки з підвищенням продуктивності виробництва буде звільнятися значна кількість працівників. Ось чому більшість технологічних досягнень має в Індії експортну спрямованість. З іншого боку, щорічний від'їзд з країни десятків тисяч найбільш кваліфікованих фахівців ослаблює позиції Індії у високотехнологічній сфері.

Отже, перед урядом Індії постає завдання сформувати нову стратегію економічного розвитку на найближчі роки, яка ще більше прискорила б темпи розвитку й сприяла підвищенню рівня життя основної маси населення.

Федеративна Республіка Бразилія – найбільша в Латинській Америці країна за територією (8,5 млн км²) та одна з найбільш населених країн світу (182 млн чол. у 2003 р.). За розмірами ВВП (1838 млрд дол. у 2007 р.) вона посідає 9-те місце у світі. Бразилія володіє одним з найбагатших у світі природно-ресурсним потенціалом. Вона займає друге місце за запасами деревини й залізної руди, четверте – за запасами бокситів, п'яте – за запасами марганцевих руд. Крім цього, провідне місце займає країна за запасами цинку, берилію, ніобію, платини, нікелю, урану, золота. Бразилія займає одне з перших місць за гідроенергетичними ресурсами.

За обсягом промислового виробництва Бразилія вийшла на восьме місце в світі, має власний аерокосмічний комплекс. Вона входить до першої десятки країн світу за виробництвом морських суден, тракторів, літаків, автомобілів, зброї, виплавою сталі та металорізальних верстатів.

Тривалий час стратегічним напрямом Бразилії було впровадження імпортозамінної індустрії з опорою на внутрішні можливості; це було характерною ознакою більшості латиноамериканських держав. Така політика сприяла нарощуванню виробництва в галузях важкої промисловості. До 80-х років минулого століття активно здійснювався протекціонізм, сильне державне втручання в регулювання економічних процесів. Модель «етатизму» давала добрі наслідки в 50–60-х роках, коли пересічні темпи зростання ВВП становили 5–6%. Енергетична криза 70-х років боляче вдарила по економіці Бразилії, яка не має значних покладів нафти й газу. В країні різко зросла інфляція, розпочалася втеча іноземного капіталу, збільшувалася величина державного боргу.

У 80-х роках уряд Бразилії перейшов до неоліберальної моделі розвитку. В основі цієї моделі полягає орієнтація на зовнішні чинники й зовнішньоорієнтовану економіку. Наголос в економічній політиці почав зміщуватися від державних важелів управління до стимулювання приватної ініціативи. Значну роль у новій політиці стали відігравати іноземні капітали – кредити й прямі інвестиції.

Наприкінці 80-х років була здійснена широка приватизація в нафтовій та електроенергетичній промисловості, фінансовій сфері. Були приватизовані важливі об'єкти інфраструктури: телекомунікаційний і телефонний зв'язок, електро- і газопостачання, виробництво електроенергії. При цьому 40% прибутків від приватизації надійшло від продажу власності іноземним компаніям. Вживаються заходи для збільшення національних накопичень: підвищується надійність банківської системи, розвивається фондовий ринок. Для регулювання фінансового ринку уряд використовує податкову політику. Було встановлено 7% податку на іноземні інвестиції в короткострокові облігації і 5% – на інвестиції в приватизаційні фонди.

Були здійснені заходи щодо приборкання інфляції. Якщо в 1993 р. вона становила 2489%, то в 1997 р. – 4,1%. Високі темпи інфляції і високі відсоткові ставки призвели до спекулятивних банківських операцій. Як тільки була досягнута фінансова стабілізація, то багато банків, прибутки яких будувалися на спекулятивних операціях, стали банкрутами.

Реформи дещо поліпшили ситуацію у фінансовій сфері країни, оздоровили її галузеву структуру. Проте темпи економічного зростання залишилися невисокими (див. табл. 8.3.). В 2002 р. спалахнула нова фінансова криза. Приватний сектор відчував труднощі з рефінансуванням валютної заборгованості. Активізувався перевід доходів за кордон, що стало причиною нестачі коштів на валютному ринку. Центральний банк опинився не в змозі задовольнити попит на валюту, внаслідок чого відбулася девальвація реала. Щоб вийти із скрутного становища, Бразилія узяла в МВФ кредит на суму в 30 млрд дол.

Девальвація реала стала однією з головних причин підвищення темпів інфляції; в 2002 р. її рівень становив 12,5%. Проте згодом інфляцію вдалося приборкати й у 2007 р. вона знизилася до 3,5%.

Однією з головних проблем Бразилії залишається зростання державного внутрішнього боргу, який становить 56% відносно ВВП. Зовнішній борг Бразилії в 2006 р. становив 177 млрд доларів, що є од-

ним з найбільших показників у світі. Виплати відсотків за державним боргом становили 114 млрд реалів¹.

У рейтингу конкурентоспроможності економіки, що складає Світовий економічний форум, Бразилія посідає 46 місце серед 80 країн. В рейтингу відкритості економіки – 72 місце серед 156 країн, що характеризує її як країну з частково закритою економікою. Такий низький рейтинг пояснюється все ще активним регулюванням державою зовнішньої торгівлі й недотриманням прав інтелектуальної власності (поширена піратська торгівля музичними й комп'ютерними дисками).

Серед пріоритетних проблем бразильського уряду є ефективність соціальної політики. Рівень безробіття перевищує 9%, хоч це дещо нижче, ніж у цілому по Латинській Америці. Головним напрямом соціальної політики є боротьба з бідністю та голодом. Розпочато реалізацію програми «Ні – голоду». Вона містить заходи, серед яких – надання щомісячної грошової допомоги у розмірі 50 реалів бідним сім'ям; ця сума може бути витрачена виключно на купівлю продовольства. Програма також передбачає покращення житлових умов і доступ до освіти найбідніших верств населення.

У зовнішньоекономічній політиці пріоритетним напрямом бразильського уряду є поглиблення інтеграції у межах МЕРКОСУР – організації, ініціатором утворення якої була саме Бразилія. Активізуються також економічні відносини з ЄС, Китаєм, Індією та Росією. На Північну Америку припадає 25% експорту Бразилії, на Європейський Союз – 23, на Латинську Америку – 16%. В імпорті перше місце займає ЄС – 28%, далі йде Північна Америка – 24%². Країни Східної Європи поки що посідають скромне місце: 2,7% в експорті і 1,9% в імпорті.

Для активізації зовнішньоекономічних зв'язків уряд Бразилії створив спеціальну Агенцію по сприянню експорту. Її завдання – просувати національні товари на світовий ринок і підтримувати діяльність малих і середніх підприємств. Урядові органи розробили «Стратегічний план розвитку експорту», мета якого – утворення 400 тис. нових робочих місць через збільшення експорту на 10%. Цей план виконується успішно: якщо в 2004 р. експорт Бразилії становив 95 млрд, то в 2007 р. – вже 159 млрд дол.; при імпорті в 116 млрд дол. країна мала позитивне сальдо в 43 млрд дол.

¹ МЭ и МО. – №1. – 2004. – С. 108.

² МЭ и МО. – №1. – 2004. – С. 110.

У межах СОТ Бразилія наполегливо відстоює свої позиції. Особливо важливими є переговори щодо лібералізації торгівлі сільсько-господарською продукцією. Бразильський АПК щороку втрачає близько 8 млрд дол. через протекціоністську політику розвинутих країн, а саме – через застосування ними нетарифних обмежень і субсидювання сільського господарства.

Бразилія намагається залучити в економіку якнайбільше інвестицій, створюючи для цього сприятливий інвестиційний клімат. Останніми роками щорічний приплив інвестицій становить 15–25 млрд дол. Розподіл ПІІ такий: у сферу послуг йде 56%, в обробну промисловість – 40, у сільське господарство й гірничу промисловість – 4%. Для того щоб збільшити привабливість Бразилії для іноземних інвесторів, утворено державну агенцію щодо сприяння інвестиціям.

Економіка Бразилії дуже сильно відчуває вплив (і тиск) з боку США, ТНК, МВФ та Всесвітнього банку. В розробці стратегій розвитку уряд країни цей фактор повинен обов'язково враховувати.

Проблеми **найменш розвинутих країн** полягають у тому, що вони не мають власних резервів для подолання бідності. Відсутність багатих покладів корисних копалин не дає їм можливості одержати прибутків від мінеральної ренти. Перешкодою економічного розвитку стає також політична нестабільність, відсутність транспортної інфраструктури, низький рівень освіти населення. Вкрай низький рівень накопичення коштів населення і капіталів виробництва унеможливує інвестування галузей для створення засобів виробництва, підготовки кваліфікованої робочої сили, удосконалення технологій. Це не сприяє росту продуктивності праці, спричинює низький рівень споживання. Незначні інвестиції, не забезпечують впровадження нових технологій. Низький попит навіть на товари першої необхідності не дає можливості створювати підприємства серійного виробництва.

Головною стратегічною метою більшості країн цієї групи є індустріалізація економіки. Промислове виробництво в них представлено переважно переробкою сільськогосподарської продукції, харчовою промисловістю. Промислове виробництво зосереджено в основному на малих підприємствах. За кількістю зайнятих малі підприємства займають друге місце після аграрного сектора й багато в чому з ним пов'язані.

Таблиця 8.5

Економічні показники деяких найменш розвинутих країн, 2007 р.¹

Країни	ВВП (за ПКС), млрд дол.	ВВП на душу населення, дол.	Населення за межею бідності, %
Бурунді	6,4	800	68
Бангладеш	209,2	1400	45
Ангола	81,0	6500	70
Гаїті	15,8	1900	80
Того	5,1	900	32
Нігер	9,0	700	63
Афганістан	21,5	800	53
Камбоджа	26,0	1800	40
Мадагаскар	20,0	1000	50
Ефіопія	55,1	700	39
Малі	14,2	1200	64
Сомалі	5,6	600	...

Можливість дрібних підприємств пристосуватися до нестабільної економічної ситуації знайшла відбиток в особливих формах – в об'єднанні промислової і сільськогосподарської діяльності. Це «сільська індустріалізація» і «мала індустріалізація», що створюються за межами великих міст для максимального наближення до сировинної бази. Такі форми підприємництва дають можливість розширити масштаби використання місцевих природних ресурсів, а за рахунок розвитку трудомістких виробництв знизити вплив робочої сили із сільської місцевості. У ряді країн стали створюватися кластери – групи підприємств, територіально пов'язаних між собою, що здійснюють спільну закупівлю сировини й збут готової продукції.

Починаючи з 60-х років найменш розвинуті країни здійснюють політику імпортозамінної індустріалізації. До раніше сформованої харчової, тютюнової і текстильної промисловості додаються металообробні, сільськогосподарське машинобудування (в основному на рівні складання), складання з імпортних вузлів і деталей холодильників, пральних машин, кондиціонерів. Як правило, у їх виникненні бере участь іноземний капітал. Але іноземних інвестицій у ці країни надходить дуже мало.

¹ Складено за: www.cia.gov.

Запитання для самоконтролю

1. Які основні проблеми в економічній сфері стоять перед країнами, що розвиваються?
2. Які фактори впливають на вибір стратегій країнами, що розвиваються?
3. Які наслідки для країн, що розвиваються, має обрання моделі «Вашингтонський консенсус»?
4. У яких умовах країні доцільно обрати експортоорієнтовану модель економіки, а в яких – імпортозамінну?
5. Яку роль відіграє держава в економіці нових індустріальних країн?
6. У чому полягають причини успішного розвитку економіки Індії?
7. Як Бразилія намагається вирішити свої економічні проблеми?
8. Які є шляхи виходу на вищий рівень розвитку для найменш розвинутих країн?

Розділ 9. Стратегії макрорегіональних інтеграційних об'єднань

Ключові поняття

Міжнародна економічна інтеграція. Регіональна інтеграція. Європейське об'єднання вугілля й сталі. Європейське економічне співтовариство. Європейський Союз. Рада економічної взаємодопомоги. Співдружність незалежних держав. ГУАМ. Організація чорноморського економічного співробітництва. Єдиний економічний простір. Шанхайська організація співробітництва. Наднаціональні структури регулювання інтеграційних процесів.

З розвитком міжнародних інтеграційних процесів усе більшого значення набувають стратегії, що розробляються й здійснюються на макрорегіональному рівні, в міжнародних регіональних об'єднаннях. Нагадаємо, що на сьогоднішній день існує п'ять рівнів регіональної інтеграції: зона преференційної торгівлі, зона вільної торгівлі, митний союз, спільний ринок, економічний і валютний союз. Ступінь впливу стратегій макрорегіональних об'єднань на світове співтовариство залежить переважно від рівня інтегрованості об'єднання: чим глибший процес інтеграції, тим більший вплив. Іншим чинником впливу стратегій на світові економічні процеси є склад учасників регіонального угруповання; якщо воно складається з економічно потужних держав, то стратегічна політика такого об'єднання може істотно вплинути не тільки на економіку країн регіону, а й на розвиток світової економіки в цілому.

У світі нараховуються вже десятки макрорегіональних об'єднань різного рівня інтеграції. Стратегії більшості з них мають вузько локальний характер або слабо виражений вплив на економічний розвиток регіону, не говорячи вже про світову економіку. Серед найвпливовіших та найцікавіших за складом учасників є такі організації: Європейський Союз; Північно-Американська угода про вільну торгівлю (НАФТА); Азіатсько-Тихоокеанське економічне співробітництво (АТЕС); Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН); Південний спільний ринок (МЕРКОСУР); Латино-Американська асоціація інтеграції (ЛААІ); Співдружність Незалежних Держав (СНД). Для України найбільшу зацікавленість становлять стратегії Європейського Союзу, до якого вона прагне вступити, а також СНД,

Організації Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) і ГУАМ (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова), членами яких вона є.

Кожне макрорегіональне інтеграційне об'єднання має свою стратегічну мету, заради здійснення якої об'єднання утворюються. З поглибленням інтеграційних процесів в об'єднання, з виходом на наступний рівень інтеграції, а також з огляду на зміни економічної й політичної ситуації стратегічна мета може доповнюватися, уточнюватися або змінюватися.

Європейський Союз – макрорегіональне об'єднання з найвищим рівнем міжнародної економічної інтеграції. Він пройшов усі стадії інтеграційної еволюції, тому розгляд стратегій регіональних об'єднань доцільно почати саме з нього.

Початок інтеграційних процесів у Європі припадає на перше повоєнне десятиліття. В 1949 р. соціалістичними країнами була заснована **Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)**, яка проіснувала до 1990 р. Але РЕВ являла собою насамперед політичну організацію. Економічна інтеграція розглядалася як підпорядкований процес, що має сприяти досягненню політичних цілей. Крім того, в умовах жорсткого централізованого планування інтеграційний процес набував неприродного характеру і, по суті, гальмувався. З розпадом соціалістичної системи як політичної сили припинила існування і РЕВ, що підтвердило її штучний характер.

Інакше розвивалися інтеграційні процеси в Західній Європі. Правда, на перших порах, зразу ж по закінченні Другої світової війни, панувала ідея утворення політичного союзу західноєвропейських країн; він мав бути протидією поширення комунізму на Захід. В 1946 р. прем'єр-міністр Великої Британії У. Черчилль виступив за створення Сполучених Штатів Європи, які б являли собою єдиний монолітний блок західноєвропейських держав. Його промова дала початок рухові «за єдину Європу». В різних західноєвропейських країнах почали утворюватися координаційні комітети, що сприяли б втіленню в життя ідеї британського прем'єра. Наприкінці 1948 р. було сформовано «Європейський рух»¹. В тому ж році міністри закордонних справ Франції, Великої Британії, Бельгії, Нідерландів і Люксембургу підписали Брюссельський пакт про утворення Західного Союзу. Його призначенням було забезпечення співробітництва

¹ Ю.Д. Ильин. Лекции по истории и праву Европейского Союза. – Харьков: Консум. – 1998. - С. 14–15

країн-членів в економічній, соціальній і культурній сферах. Згодом цей союз був доповнений Європейською радою (1949 р.), до якої увійшли ще деякі західноєвропейські країни. В 1955 р. Західний союз було перейменовано у Західноєвропейський Союз, який об'єднував десять країн.

Проте дійсної економічної інтеграції в Західній Європі певний час не відбувалося, оскільки згадані організації мали відверто політичний характер, а між провідними європейськими державами тих часів мали місце політичні протиріччя (особливо між Францією й Великою Британією). Навіть утворена в 1948 році Організація європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) для реалізації американської допомоги за Планом Маршалла мало що змінила, оскільки й у неї були, насамперед, політичні цілі. Необхідним був інший підхід до європейської інтеграції. Політичні цілі, як виявилось, не тільки не сприяли, а й заважали природному рухові процесу економічної інтеграції. Довелося відкласти завдання політичної інтеграції аж до 90-х років. Політичній інтеграції мусила передувати інтеграція економічна, а не навпаки.

Реальний процес економічної інтеграції в Західній Європі розпочався майже водночас із спробами здійснити політичну інтеграцію. Розроблювачами проекту економічного об'єднання Європи стали Жан Монне, голова Комісаріату з планування й адміністрації в уряді Франції, і Робер Шуман, французький прем'єр-міністр. В основі проекту була ідея утворення **Європейського об'єднання вугілля й сталі (ЄОВС)**, і Р. Шуман втілював його в життя.

Післявоєнна Європа відчувала неабиякі економічні труднощі. Крім фізичного зруйнування війною об'єктів народного господарства, економічне становище погіршувалося нестачею капіталу, конкуренцією з боку США, які вийшли з війни ще більш потужною державою. В цих умовах конкурування ще й між собою в найважливіших галузях виробництва для європейських країн утрудняло вихід з економічної кризи. Такими галузями тоді були енергетика (насамперед вугільна промисловість) та чорна металургія. Саме з них розпочалася координація економічної діяльності західноєвропейських країн.

У 1951 р. шість країн – Франція, ФРН, Італія, Бельгія, Нідерланди й Люксембург – підписали угоду про заснування ЄОВС. Це об'єднання стало «першою ластівкою» інтеграційного процесу. Координація розвитку вугільної промисловості і чорної металургії очолювалася Верховним органом, який надбав певних наднаціональ-

них повноважень. Після реалізації «Плану Шумана» передбачалася інтеграція й інших галузей економіки. По суті, ЄОВС стало перши щаблем в еволюції європейської інтеграції – зоною преференційної торгівлі.

ЄОВС швидко продемонструвало свою ефективність, між «шісткою» міцніли економічні стосунки, поступово складався механізм регулювання зовнішніх зв'язків на взаємовигідній основі. Згодом розпочалися переговори про поширення інтеграції на інші товари й послуги. Виникла ідея утворення митного союзу, а далі – економічного союзу.

У березні 1957 р. ті ж самі шість країн підписали в Римі угоду про заснування **Європейського економічного співтовариства (ЄЕС)** і **Європейського співтовариства з атомної енергії (Євратом)**. Тоді ж три організації – ЄОВС, ЄЕС і Євратом – об'єдналися в одну спільноту, яка одержала назву **Європейське економічне співтовариство**. При цьому всі три складові частини зберегли своє автономне існування в новій організації.

Утворюючи ЄЕС, його засновники виношували далекосяжні плани. *Головна мета* ЄЕС була проголошена в статті 2 Договору: «Співтовариство має за свою мету, шляхом створення спільного ринку, економічного та валютного союзу, а також шляхом реалізації спільної політики та діяльності... сприяти гармонійному та збалансованому розвитку економічної діяльності Співтовариства, високому рівню зайнятості та соціальному захисту, рівності між чоловіками та жінками, стійкому та безінфляційному зростанню, досягнення високого рівня конкурентоспроможності та зближення економічних показників, захисту та поліпшенню стану навколишнього середовища, підвищенню життєвого рівня та якості життя, економічній і соціальній інтеграції та солідарності держав-членів».¹

Договір передбачав відміну митних зборів та кількісних обмежень на імпорт та експорт товарів між державами-членами, спільну торговельну політику, утворення внутрішнього ринку. Як показав час, ці наміри здійснилися.

У перші десять років з початку існування ЄЕС (1957–1967 рр.) йшло активне формування зони вільної торгівлі. У 1968 р. було утворено митний союз. В 1969 р. на конференції в Гаазі було прийнято рішення про подальше поглиблення західноєвропейської інтеграції, а саме – утворення економічного й валютного союзу зі спільною ва-

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. – 1999. – С. 47.

лютою. Ця пропозиція виходила від прем'єр-міністра Бельгії Тіндемманса, і план такого союзу одержав його ім'я. За планом Тіндемманса валютний союз мав бути утворений вже до кінця 1980 р., але цей строк виявився нереальним. Не всі члени ЄЕС були до цього готові; до цього часу відбулося розширення організації, вступ до неї нових країн, і розбіжності між членами ЄЕС в їх економічному розвитку дещо збільшилися, що гальмувало проведення єдиної валютної політики. Проте в 1979 р. було утворено Європейську валютну систему (ЄВС), яка стала кроком до валютного союзу.

У 1985 р. була прийнята Шенгенська угода, згідно з якою громадяни країн-членів могли вільно пересуватися в межах ЄЕС.

Важливим заходом щодо утворення економічного й валютного союзу стало прийняття в 1987 р. Єдиного європейського акту, який проголосив злиття економічної інтеграції та політичного співробітництва в єдиний процес. Актом передбачалося завершення побудови єдиного Спільного ринку до кінця 1992 р. Це означало остаточне усунення перепон у взаємній торгівлі (зокрема, різних стандартів у країнах, різного національного законодавства щодо ведення бізнесу тощо). Одним з головних завдань організації, що були накреслені Актом, визначалося співробітництво в галузі зовнішньої політики. Отже, майбутній союз міркувався не тільки як економічний, а й як політичний.

До початку 90-х років було завершено формування єдиного внутрішнього ринку. Це означало, що досягнуто четвертого рівня в інтеграційній еволюції – «спільного ринку». Тепер можна було, нарешті, перейти до утворення економічного і валютного союзу. Політична, економічна й валютна інтеграція Західної Європи була зафіксована Маастріхтською угодою про **Європейський Союз** у грудні 1991 р. Угодою передбачалося: єдине європейське громадянство; політичний союз; економічний і валютний союз. Маастріхтська угода була проголошена як початок нового етапу в процесі створення ще тіснішого союзу народів Європи. Водночас підкреслювалася спадкоємність щодо основних досягнень Європейського Співтовариства: «Союз засновується на базі Європейського Співтовариства, доповненого сферами політики і формами співробітництва згідно з даним Договором. Його завдання полягає в налагодженні... відносин між державами-членами та їх народами»¹.

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. – 1999. – С. 16.

Західноєвропейська інтеграція виявила свою економічну ефективність. Усунення внутрішніх перепон у торгівлі між країнами-членами різко активізувало зовнішньоекономічні зв'язки між ними. Середньорічні темпи приросту зовнішньої торгівлі ЄЕС становили в 1960–1970 рр. 10,3%, у 1970–1980 рр. – 19,7%. При цьому якщо в 1960–1970 рр. увесь експорт країн ЄЕС збільшився у 3,8 разу, то експорт у межах співтовариства – у 5,5 разу. Відповідно, в 1970–1980 рр. – 5,9 і 6,2 разу¹. Стабільно розвивалися основні галузі економіки. Поступово відбувалося вирівнювання економічних показників серед членів Співтовариства, бідніші країни підтягувалися до рівня багатших. Особливо вражаючим є приклад Ірландії: в 1972 р., напередодні вступу до ЄЕС, вона була найбіднішою країною серед «дев'ятки», її ВВП на душу населення становив 58,5% від загального показника ЄС в цілому; у 2002 р. вона вже посіла друге місце (після Люксембургу) за душевим показником ВВП, який становив 122,5% від відповідного показника ЄС в цілому² (табл. 9.1).

Успіхи інтеграції стали чинником, який притягує до ЄС усе більшу кількість країн. У 1973 р. до ЄЕС вступили Велика Британія, Данія й Ірландія, в 1981 р. – Греція, в 1986 р. – Іспанія й Португалія, в 1995 р. – Австрія, Фінляндія й Швеція. В 2004 році до лав Європейського Союзу вступило зразу аж десять країн: Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Словенія, Естонія, Латвія, Литва, Кіпр, Мальта. В 2007 р. прийнято до ЄС також Болгарію та Румунію. Отже, інтегрована Європа дедалі поширюється на схід. Вступ до об'єднаної Європи є стратегічною метою України.

Із завершенням формування спільного ринку й переходом на вищий щабель інтеграції перед ЄС постала *нова стратегічна мета*. У Договорі про Європейський Союз декларується, що він знаменує собою новий етап в процесі утворення згуртованого союзу народів Європи, в якому рішення, що приймаються, спрямовані на якомога більше задоволення потреб громадян. Завдання Союзу, зазначається в статті «А» Договору, полягає в тому, щоб організувати за допомогою методів, що характеризуються згуртованістю й солідарністю, відносини між державами-членами та їх народами.

¹ Розраховано за: Устинов Н.Н. Мировая торговля. Статистико-аналитический справочник. – М.: Экономика. – 2000. – С. 122.

² МЭ и МО. – №7. – 2004. – С. 18.

Таблиця 9.1

ВВП держав-членів ЄС (за ПКС), 2007 р.¹

Країна	ВВП		
	абс., млрд дол.	% до ЄС	на душу населення, дол.
Німеччина	2833	19,2	34 200
В. Британія	2147	14,5	35 100
Франція	2067	14,0	33 200
Італія	1800	12,2	30 400
Іспанія	1362	9,2	30 100
Нідерланди	639	4,3	38 500
Польща	625	4,2	16 300
Бельгія	379	2,6	35 300
Швеція	333	2,3	36 500
Греція	326	2,2	29 200
Австрія	320	2,2	38 400
Чехія	249	1,7	24 200
Румунія	247	1,7	11 400
Португалія	232	1,6	21 700
Данія	205	1,4	37 400
Угорщина	194	1,3	19 000
Ірландія	188	1,3	43 100
Фінляндія	186	1,3	35 300
Словаччина	108	0,7	20 300
Болгарія	87	0,6	11 300
Литва	60	0,4	17 700
Словенія	55	0,4	27 200
Латвія	40	0,3	17 400
Люксембург	39	0,3	80 500
Естонія	29	0,2	21 100
Кіпр	21	0,1	27 400
Мальта	9	0,1	22 900
ЄС	14780	100,0	32 300

¹ www.cia.gov.

Конкретизуючи мету, Договір визначає, що Співтовариство має своїм завданням, шляхом утворення спільного ринку, економічного й валютного союзу, спільної внутрішньої і зовнішньої політики, сприяти гармонійному й збалансованому розвитку економічної діяльності, стійкому і безінфляційному зростанню, яке зберігало б навколишнє середовище, досягненню високого ступеня конвергенції (зближення) економічних показників, високого рівня зайнятості й соціального захисту, підвищенню життєвого рівня і якості життя.

Союз ставить перед собою такі *цілі*:

- сприяти стійкому й гармонійному економічному й соціальному прогресу, особливо шляхом утворення простору без внутрішніх кордонів, економічного й соціального згуртування й утворення економічного й валютного союзу;
- сприяти утвердженню індивідуальності Союзу на міжнародних мережах, особливо шляхом здійснення спільної зовнішньої політики й політики безпеки;
- посилити захист прав та інтересів громадян держав-членів за допомогою введення громадянства Союзу;
- розвивати тісне співробітництво в галузі правосуддя й внутрішніх справ;
- повністю зберігати досягнутий рівень інтеграції Співтовариства.

Відповідно поставленій меті й визначеним цілям формується політика Європейського Союзу з різних напрямків діяльності.

Економічна політика ЄС здійснюється за такими напрямками: торгівля; виробництво (промисловість, сільське господарство, транспорт); рух факторів виробництва (капітал, робоча сила); регулювання відносин між суб'єктами міжнародної економіки в межах ЄС (конкуренція, антимонопольне законодавство та ін.).

Спільна *торговельна політика* ґрунтується на митному союзі. Митні збори на імпорт та експорт товарів між членами Союзу скасовані; це стосується як протекціоністського мита, так і фіскального. Ставки митних тарифів щодо третіх країн єдині і затверджуються Радою ЄС за рекомендації Комісії. Забороняються кількісні обмеження (квоти й т. ін.) в торгівлі між державами-членами.

Для стимулювання експорту в треті країни здійснюється політика надання пільг виробникам тих товарів, в експорті яких зацікавлений Союз. Спільна торговельна політика ґрунтується на єдиних принципах щодо укладання угод з третіми країнами. Це виявляється не тіль-

ки в становленні тарифів та квот, а й спільних заходів проти демпінгу на міжнародних ринках.

Частка ЄС у світовому експорті становить близько 40%. На взаємну торгівлю країн-членів припадає 60% усього товарного обороту ЄС.

Промислова політика спрямована на підвищення конкурентоспроможності промисловості країни ЄС. Для цього створюються такі умови: сприяння структурній перебудові відповідно до науково-технічного прогресу; заохочення ініціативи і розвитку підприємництва, особливо малих і середніх підприємств; сприяння співпраці між підприємствами; стимулювання інноваційної політики, впровадження наукових досліджень і нової технології у виробництво.

Промислова політика Співтовариства почала формуватися ще в рамках ЄОВС, тобто на початку 50-х років. Тоді під контроль Об'єднання ЄОВС були взяті малорентабельні й капіталомісткі галузі, які відновлювати після війни поодиночі країнам було важко. Під особливу увагу ЄОВС були узяті вугільна й сталеплавильна промисловість.

Наприкінці 60-х і на початку 70-х років було розроблено середньострокові програми, які давали загальну орієнтацію промисловій політиці. В 1968 р. було створено Генеральний Директорат із справ промисловості. Зараз до його відома входять директорати: з питань промислової політики, з технологічних правил і стандартів, з базисних галузей, з виробництва капітального обладнання, з виробництва споживчих товарів та з інформаційних технологій. У 1970 р. Директорат підготував «Меморандум з промислової політики».

У 1990 р. Європейська Комісія розробила документ «Промислова політика у відкритому і конкурентному середовищі», в якому були сформульовані основні принципи промислової політики. Згідно з цією програмою, особливий пріоритет віддається високотехнологічним галузям. Розроблено документи щодо організації НДДКР, технічної стандартизації, Європейського господарського права, утворення єдиної системи енергопостачання й телекомунікацій та ін. Ці програми називаються «Прагматичною ринковою промисловою політикою»¹.

З метою сприяння конкурентоспроможності малих і середніх фірм було прийнято рішення про Європейське об'єднання з економіч-

¹ Див.: Герчикова И.Н. Международные экономические организации. – М.: Консалтбанк. – 2000. – С.435.

них інтересів (ЄОЕІ). Об'єднання формується шляхом заключенням угод між двома або більше учасниками країн-членів. ЄОЕІ координує діяльність своїх членів, сприяє розширенню їхньої діяльності, субсидує витрати на наукові дослідження. Спільна економічна політика в промисловості передбачає встановлення єдиних стандартів для усіх країн ЄС. Найбільша увага в процесі уніфікації стандарту приділяється найновішим галузям – електроніці, аерокосмічній техніці.

Велике значення приділяється боротьбі з нечесною конкуренцією між фірмами країн-членів. Забороняються дії (рішення, договори) між суб'єктами підприємницької діяльності, які можуть обмежувати або усувати конкуренцію в межах спільного ринку. До таких дій відносяться: фіксація закупівельних або продажних цін; контроль виробництва; розподіл ринків або джерел постачання¹.

Важливе значення приділяється підвищенню прибутковості й зниженню витрат виробництва у європейській промисловості. З цією метою надається допомога підприємствам у покращенні професійного навчання, в засвоєнні нових методів організації праці, у встановленні тотального контролю за якістю при розробці й впровадженні нових технологій. ЄС сприяє західноєвропейським фірмам у їх просуванні на світові ринки. Це здійснюється за допомогою податкових пільг для експортоорієнтованих галузей промисловості, узгодженої інвестиційної діяльності підприємств країн-членів за межами ЄС.

Одним із ефективних заходів підтримки виробників країн-членів є застосування протекціоністського тарифу на імпорт товарів з третіх країн; середній митний тариф ЄС становить понад 5%.

У регулюванні промислового розвитку країн ЄС головна роль належить економічним заходам, адміністрування зведено до мінімуму. Одним з найдієвіших інструментів регулювання є податкова політика. Зміна податкових ставок здійснюється вибірково з огляду на конкретну ситуацію. Іншими заходами підтримки підприємства є: дотації підприємцям; пільгові довгострокові кредити й гарантії; залучення державних коштів для фінансування проектів у галузі будівництва, оновлення технологій й реорганізації підприємств; забезпечення державними контрактами, що гарантує ринок збуту².

Державна допомога в межах ЄС має селективний характер. Промисловість галузево поділяється на дві групи; до кожної з них є свій

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal. – 1999. – С. 82.

² Пахомов Ю.Н., Филипенко А.С., Лукьяненко Д.Г., Макогон Ю.В., Громенкова С.В. Международные стратегии экономического развития. – Киев – Донецк, 2001. – С. 65, 70.

підхід. До першої групи входять «старі» галузі – чорна металургія, суднобудування, вугільна, текстильна промисловість. Тут політика спрямована на скорочення виробничих потужностей і підвищення конкурентоспроможності. Щодо групи «нових» галузей – інформаційні технології, електроніка, то їм підтримка надається насамперед і стимулюється розширення виробництва.

Аграрна політика є важливою складовою частиною економічної стратегії ЄС. Метою політики є збільшення продуктивності сільськогосподарського виробництва шляхом підтримки технічного прогресу, забезпечення раціонального розвитку сільського господарства, оптимального використання факторів виробництва, особливо людської праці. Важливого значення набуває стабілізація ринку сільськогосподарських регулярних поставок і збуту продукції за доступної для споживача ціни.

Для досягнення означених цілей заснована спільна організація сільськогосподарських ринків. Ця організація займається регулюванням цін, надає виробникам маркетингові послуги, сприяє стабілізації обсягів експорту та імпорту сільськогосподарської продукції. Впроваджується єдина цінова політика.

Щоб підтримати сільськогосподарських виробників, у 1962 р. було утворено Європейський фонд орієнтації і гарантування сільського господарства – ФЕОГА (Fonds europeen par orientation et garantie de agriculture). Фонд засновано в рамках плану «Зелена Європа», що передбачав утворення спільного аграрного ринку. Він субсидує експорт сільськогосподарської продукції за межі ЄС і, таким чином, сприяє продовольчій інтервенції країн Союзу на зовнішні ринки.

Завдяки ефективній сільськогосподарській політиці країни ЄС не тільки забезпечили себе практично всіма сільськогосподарськими продуктами, які притаманні кліматичним поясам Європи, а й стали їх важливими експортерами. Політика стимулювання виробництва й обмеження імпорту призвела до того, що ціни на продовольчі товари на ринках ЄС стали вищими, ніж ціни світового ринку¹.

Політика в галузі транспорту й зв'язку спрямована на утворення Єдиної інфраструктури в просторі ЄС. З цією метою розроблено й впроваджено спільні правила щодо перевезень вантажів і пасажирів між державами-членами, встановлено єдині тарифи. Ліквідуються будь-які перешкоди на шляху перевезень від країни до країни. Вод-

¹ Див.: Международные экономические отношения/Под ред. В.Е. Рыбалкина. – М.: ЮНИТИ, 1999. – С. 256

ночас для найменш розвинутих регіонів ЄС дозволяються пільгові тарифи; обумовленість таких тарифів вивчає Комісія, вона ж дає висновки з цього приводу.

Щоб зменшити відмінності між регіонами і встановити єдиний економічний простір, в ЄС будується система трансєвропейських мереж у сферах транспорту, телекомунікацій та енергетичного комплексу. Особливо увага приділяється взаємодії національних мереж. Утворення єдиних транс'європейських мереж включає технічну стандартизацію, розробки проектів впровадження здобутків науково-технічного прогресу в сфері комунікацій. Такі проекти фінансуються відповідними органами й фондами ЄС.

Велике значення приділяється *сприянню міжнародному рухові факторів виробництва*. Ліквідуються обмеження на пересування капіталу та робочої сили між державами-членами. Лібералізується також рух капіталу між державами-членами і третіми країнами. Лібералізація руху капіталу включає прямі і портфельні інвестиції, надання фінансових послуг і допуск цінних паперів на ринки капіталу. Договором передбачено, що у випадках, коли переміщення капіталу в треті країни або з них погрожує економічній безпеці Союзу, щодо третіх країн можуть бути запроваджені обмеження.

Гарантується свобода пересування працівників у межах Союзу. Вона означає скасування будь-якої дискримінації на національній основі між представниками держав-членів; це саме стосується й оплати за працю. Всі громадяни Союзу мають однакові права на безпеку й охорону здоров'я. Окремо стимулюється обмін молодими працівниками між державами. Забороняється обмеження свободи заснування та ведення бізнесу громадянами держав-членів на території іншої держави-члена. Це стосується також утворення агенцій, філій та дочірніх компаній. Всі суб'єкти економічної діяльності в межах Союзу мають рівні умови – як резиденти, так і нерезиденти країн-членів.

Валютно-кредитна система Європейського Союзу є однією з найважливіших сфер регулювання. Утворення валютно-кредитних і фінансових інститутів Європейського Союзу пов'язано з процесом економічної інтеграції. Основними елементами валютної інтеграції є: спільна валюта; валютна інтервенція; спільні фонди взаємного кредитування країн-членів; валютно-кредитне регулювання.

Уже з самого початку функціонування ЄЕС було утворено Європейський інвестиційний банк (ЄІБ) і Європейський фонд розвитку (ЄФР). Згодом виникли й інші інститути. Вищим досягненням ево-

люції європейської валютної системи стало утворення Європейсько-го валютного союзу.

Формування економічного й валютного союзу почалося відповідно до Маастрихтського договору. Було засновано Європейський валютний інститут (ЄВІ), який здійснював безпосередньо підготовку Європейського валютного союзу (ЄВС). Одним з головних завдань ЄВІ було створення умов для уведення нової міжнародної валютної одиниці – євро. Свої функції ЄВІ виконав до початку 1999 р., коли євро замінив еку. З цього часу на зміну приходить Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) на чолі з Європейським центральним банком (ЄЦБ). У 2002 р. євро замінив в обігу національні валюти більшості країн ЄС.

Основні цілі ЄСЦБ:

- забезпечення цінової стабільності;
- розробка й реалізація єдиної грошової політики;
- здійснення валютних операцій;
- управління офіційними валютними резервами держав-членів;
- зміцнення платіжної політики.

Функції Європейського центрального банку:

- контролювання грошової маси в обігу;
- установлення базисних відсоткових ставок;
- установлення ліміту бюджетних витрат.

Емісію здійснюють національні центральні банки.

Основним критерієм утворення ЄВС є стабільність економічних параметрів його учасників. Довгострокові відсоткові ставки не повинні перевищувати 7,8%, інфляція – не більше ніж 2,7%, державний борг – не більше ніж 3% від ВВП.

Європейський фонд розвитку (ЄФР) утворено в 1956 р. в рамках Європейського інвестиційного банку. Його метою є надання допомоги країнам, що розвиваються, асоційованим з ЄС. Функцією ЄФР є кредитування на компенсацію втрат при експорті сільськогосподарської й мінеральної сировини, а також координація двосторонніх програм допомоги країнам, що розвиваються.

Соціальна політика ЄС має на меті сприяння зайнятості, поліпшення життя та праці трудівників країн-членів. Вона спрямована на забезпечення соціального захисту населення, на встановлення партнерських відношень між правліннями й працівниками, на боротьбу з безпідставним звільненням робітників.

Серед цілей соціальної політики одне з чільних місць займає поліпшення умов праці, захист здоров'я та безпека трудівників. Ставиться завдання забезпечити рівність чоловіків і жінок щодо можливостей на ринку праці та ставлення до них на роботі. Передбачається захист робітників по закінченні строку дії їхнього контракту.

Європейська комісія координує співпрацю держав-членів у таких напрямках:

- зайнятість;
- трудове законодавство та умови праці;
- соціальний захист;
- запобігання нещасним випадкам під час роботи та професійним хворобам;
- гігієна праці;
- права на асоціації та колективні договори між управліннями та працівниками.

Заходи щодо цих напрямів Комісія узгоджує з Економічним і соціальним комітетом (ЕКОСОК). Для сприяння ефективному вирішенню соціальних проблем утворено Європейський соціальний фонд (ЄСФ). Фонд фінансує заходи щодо працевлаштування робітників, підвищення їх професійного рівня, полегшення їхньої адаптації до змін у системі виробництва.

Складовою частиною соціальної політики ЄС є розвиток якості освіти. Ця політика, зокрема, передбачає викладання та широке розповсюдження мов держав-членів, мобільність студентів та викладачів, визнання дипломів навчальних закладів усіх країн-членів, обмін інформацією та досвідом з питань освіти. Особливого значення надається розвитку молодіжних обмінів між країнами. Останнім часом у межах ЄС активно поширюється нова методика навчання у вищій школі – «Болонський процес»; до системи поступово приєднується й країни – нечлени ЄС, зокрема, Україна.

Важливим елементом соціальної політики є сприяння професійній підготовці. Вона розцінюється як ефективний засіб адаптації до змін у виробництві, а також як засіб полегшення інтеграції в ринок праці.

Значним соціальним і політичним надбанням стало впровадження єдиного європейського громадянства; житель кожної країни-члена є водночас і громадянином ЄС. Це ще більше сприяє адаптації мігрантів всередині ЄС, активізує мобільність робочої сили.

Зовнішньоекономічна політика ЄС спирається на угоди, що укладено з іншими країнами в контексті міжнародних правових норм, зокрема норм і принципів, що розроблені ООН, СОТ, МВФ. Спільна зовнішня політика спрямована на захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу. Вона передбачає співробітництво держав-членів за такими напрямками:

- визначення принципів спільної зовнішньої політики;
- узгодження спільних дій;
- узгодження спільних позицій;
- зміцнення систематичного співробітництва між державами-членами в політичній сфері¹.

З 90-х років ЄС привертає все більшу увагу до центральноєвропейських і східноєвропейських країн. З метою підтримки процесу реформ у цих країнах ЄС уклав низку двосторонніх угод про торгівлю й співробітництво, що охоплюють такі пріоритетні області: полегшення доступу товарів на ринки Союзу; співробітництво в сільському господарстві й харчовій промисловості; стимулювання інвестицій; підготовка кадрів; навколишнє середовище. Країни Центральної Європи, а також Балтії (Естонія, Латвія, Литва), Румунія і Болгарія вже стали членами ЄС.

Для підтримки процесу реформ у країнах СНД розроблено програму TACIS (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States). Вона передбачає надання технічної допомоги, передачі ноу-хау, надання гуманітарної допомоги.

В 1992 р. Європейський Союз уклав з країнами Європейської асоціації вільної торгівлі (ЄАВТ) угоду про утворення Європейського економічного простору, що передбачає вільний рух товарів та послуг між цими двома організаціями.

Особливий статус мають відносини ЄС з групою країн, що розвиваються (69 держав), які є асоційованими членами. Ці відносини регулюються Ломейськими конвенціями (від м. Ломе, столиці Того). Вони надають певні пільги цим країнам у торгівлі, а також передбачають співробітництво в промисловості, сільському господарстві, сфері послуг і соціальній сфері.

Водночас країни Європейського Союзу значну частину свого товарообігу орієнтують на Сполучені Штати Америки. На США припадає 24% експорту й 14% імпорту ЄС (2005 р.). Зростає роль Китаю в зовнішній торгівлі ЄС; його частка становить 5% в експорті й 14% в

¹ Європейський Союз. Консолідовані договори. – К.: Port-Royal, 1999. – С. 21.

імпорту Союзу. Досить активні торговельні зв'язки має ЄС з Росією: понад 5% в експорті й понад 9% в імпорті; країни Союзу значною мірою залежать від Росії в отриманні газу.

Співдружність Незалежних Держав (СНД) утворилася в 1991 р. після розпаду Радянського Союзу. До неї увійшло 12 з 15 колишніх радянських республік: Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, Україна. В 1992 р. було підписано Статут СНД, який визначив цілі й принципи діяльності Співдружності. В 2008 р. Грузія вийшла із Співдружності.

Головною метою СНД задекларовано співробітництво в політичній, економічній, гуманітарній, екологічній та культурній сферах для всебічного й збалансованого економічного й соціального розвитку держав-членів. Таке співробітництво має перетворитися в перспективі на Економічний союз.

Принципи СНД: держави-члени суверенні й рівні, держави-члени є самостійними й рівноправними суб'єктами міжнародного права.

Передбачалося, що СНД стане потужним економічним об'єднанням на кшталт Європейського співтовариства. Для цього, здавалося, були об'єктивні підстави. Промисловий потенціал держав СНД становить 10% від світового, запаси основних видів природних ресурсів – 25%, експортний потенціал – 4,5%, простір СНД має досить розвинуту транспортну інфраструктуру¹.

Були підстави очікувати швидкий розвиток інтеграційних процесів між державами Співдружності, оскільки на початку 90 – х років ще збереглися виробничі зв'язки між підприємствами колишніх республік СРСР. Тривалий процес територіального розподілу праці в межах Союзу утворив механізм доповнення, кооперації між економіками союзних республік. Необхідно було пристосувати цей механізм до нових умов, пов'язаних з переходом до ринкової економіки. До того ж відсутність мовного бар'єру, культурні, навіть сімейні зв'язки сприяли успішному розвитку інтеграції. Проте насправді цей процес іде з великими труднощами.

У 1993 р. уряди країн СНД підписали договір про утворення Економічного союзу. Його функціонування означало б вільний рух товарів, послуг, капіталів, робочої сили. Передбачалося узгодження політики в сферах грошово-кредитних відносин, бюджету, цін і оподаткування, валютних відносин, митних тарифів.

¹ МЭ и МО. – №1. – 2005. – С. 95

Цілями економічного союзу проголошувалося стабільний розвиток економіки країн-членів, утворення спільного економічного простору, сприяння взаємним інвестиціям, утворення платіжного союзу із взаємним визнанням внутрішніх валют, взаємну конвертованість валют, що необхідно для переходу до валютного союзу.

З початку утворення СНД знаходилася на стадії зони преференційної торгівлі. Тому шлях до економічного союзу пролягає через проміжні стадії: зона вільної торгівлі – митний союз – спільний ринок товарів та послуг, капіталів, робочої сили – валютний союз. В 1994 р. було підписано Договір про утворення зони вільної торгівлі. Він передбачав поступове скорочення митних зборів і утворення в майбутньому міждержавної економічної ради. В тому ж 1994 р. був утворений Міждержавний економічний комітет Економічного союзу СНД. Він є наднаціональним органом, який мав втілювати в життя економічні програми й рішення, розроблені в структурах СНД. Передбачалося утворення митного союзу. Проте угоду підписали лише декілька держав; зокрема, Україна до неї не приєдналася.

Незважаючи на далекоглядність прийнятих рішень щодо поглиблення інтеграційних процесів, більшість з них залишилася на папері і не втілюється в життя. Більше того, з'явилася тенденція до ослаблення взаємних економічних відносин. Якщо в 1990 р. частка взаємних поставок 12 держав СНД перевищувала 70% загальної вартості їх експорту, то в 1995 р. вона складала тільки 55%, а в 2006 р. – вже 34%. При цьому передусім скорочується частка товарів з високим ступенем обробки. Для порівняння: в ЄС частка внутрішньої торгівлі в загальному обсязі експорту перевищує 60%, НАФТА – 45%. За оцінками, близько половини спаду виробництва в країнах СНД в 1991 – 1995 рр. обумовлена саме скороченням їх взаємного товарообігу¹.

Є декілька причин такого явища. З одного боку, це наслідок глибокого падіння економік усіх країн СНД, розрив економічних зв'язків між суб'єктами економіки колишнього СРСР і труднощі переходу до ринкової економіки. З іншого боку, така ситуація утворюється з політичних причин. Політичні лідери, партії й деякі соціальні верстви країн побоюються втрати частки незалежності країни через необхідність передачі деяких суверенних прав до наднаціональних органів. Незважаючи на багаторазову задекларованість необхідності знижувати митні бар'єри, уряди країн СНД часто діяли в зворотному напрямі – утворювали митні пости, вводили квоти, ліцензування

¹ МЭ и МО. – №1. – 2005. – С. 95–96.

взаємної торгівлі. Неодноразові зустрічі голів держав і урядів не надають інтеграційному прогресові належного імпульсу через неоднакове трактування національних інтересів кожного члена СНД.

Однією з головних перешкод у процесі поглиблення інтеграції в межах СНД є небажання країн-членів передати частку суверенності до наднаціональних структур. Проте практика існування інтеграційних об'єднань свідчить, що без цього справжня інтеграція взагалі неможлива. Саме ефективно створена система наднаціональних органів Європейського Союзу надала суттєвого імпульсу європейській інтеграції. Справжня причина в тому, що уряди деяких країн СНД (насамперед, України та Грузії) побоюються гегемонії Росії в економічному союзі, що планується. Якщо в Європейському Союзі чотири країни – Німеччина, Франція, Велика Британія та Італія – приблизно рівні за економічним потенціалом і жодна з них не може в одно-сторонньому порядку заблокувати рішення, то в СНД Росія має безсумнівну перевагу (табл. 9.2).

Таблиця 9.2

ВВП країн СНД в 2007 р.¹

Країни	ВВП, млрд. дол. (за ПКС)	частка в ВВП СНД, %	ВВП на душу населення, тис. дол.	% до серед- нього показ- ника СНД
СНД	2922	100,0	10,4	100,0
Росія	2076	71,0	14,6	140,4
Україна	321	11,0	6,9	66,3
Казахстан	170	5,8	11,1	106,7
Білорусь	105	3,6	10,2	98,0
Узбекистан	62	2,1	2,2	21,2
Азербайджан	72	2,5	9,0	86,5
Туркменістан	47	1,6	9,2	88,5
Грузія	20	0,7	4,2	40,4
Вірменія	17	0,6	5,7	54,8
Молдова	10	0,3	2,2	21,2
Киргизстан	10	0,3	2,0	19,2
Таджикистан	12	0,4	1,6	15,4

¹ www.cia.gov

Через такі обставини СНД й досі перебуває на стадії зони преференційної торгівлі. Щоб надати імпульсу для розвитку інтеграційного процесу, були здійснені проби сформувати локальні угруповання всередині СНД для більш високого ступеня інтегрованості. Найбільше зближення відбулося між Росією й Білоруссю. В 1998 р. була підписана Декларація про тісну економічну й політичну інтеграцію обох країн. В 1999 р. була підписана угода про створення Союзної держави між двома країнами, а в 2000 р. прийнято рішення про утворення між ними валютного союзу і впровадження єдиної валюти. Слід зазначити, що незважаючи на повільність реалізації цих договорів, економічні взаємини між Росією та Білоруссю значно поживалися; Білорусь вийшла на перше місце серед держав СНД як торговельний партнер Росії, обійшовши Україну.

В 1996 р. між Білоруссю, Казахстаном, Киргизстаном і Росією було підписано Договір про поглиблення інтеграції в економічній і гуманітарній областях. Договір передбачав утворення в перспективі співтовариства інтегрованих держав, формування економічного простору, розвиток єдиних транспортних, енергетичних, інформаційних систем, гармонізацію законодавства, узгодження зовнішньополітичного курсу, а також утворення митного союзу.

В 1999 р. між цими чотирма державами було підписано Договір про митний союз і *Єдиний економічний простір* (ЄЕС). Основними цілями ЄЕС є ефективне функціонування спільного ринку товарів, послуг, капіталу та праці, утворення умов для єдиної структурної перебудови економіки в інтересах суттєвого підвищення рівня населення; проведення узгодженої податкової, грошово-кредитної, валютно-фінансової, торговельної, митної і тарифної політики; формування єдиних транспортних, енергетичних та інформаційних систем; створення спільної системи заходів державної підтримки пріоритетних галузей економіки, виробничої й науково-технологічної кооперації¹. Передбачалося, що реалізація договору дозволить збільшити товарообіг між країнами на 50–70%.

В 2000 р. Білорусь, Казахстан, Киргизія, Росія й Таджикистан заснували міжнародну організацію під назвою *Європейське економічне співтовариство* (*ЄврАзЕС*), яке утворювалося для реалізації угод про митний союз і Єдиний економічний простір. Формування об'єднання забезпечувалося утворенням таких органів управління, як Міждер-

¹ К. Астапов. Формирование единого экономического пространства стран СНГ// МЭ и МО. – №1. – 2005. – С. 96.

жавна, рада, Інтеграційний комітет, Міжпарламентська асамблея, Суд співтовариства. Наголошувалося, що передача певних повноважень цим органам не зменшує національного суверенітету країн, що входять до ЄврАзЕС.

Цілями формування ЄврАзЕС як митного союзу визначено:

- забезпечення спільними діями соціально-економічного прогресу своїх країн шляхом усунення між ними перешкод для вільної економічної взаємодії між господарськими суб'єктами;
- гарантування стійкого розвитку економіки, вільного товарообміну та добросовісної конкуренції;
- зміцнення координації економічної політики держав-учасниць та забезпечення всебічного розвитку національного народного господарства;
- створення умов для активного виходу держав – учасниць Митного союзу на світовий ринок.

Головними рисами ЄврАзЕС проголошуються: єдиний економічний простір; спільна політика економічної безпеки; скоординована зовнішньоекономічна політика держав-учасниць; спільні законодавчі засади; тісне співробітництво в гуманітарній сфері.

Розроблено стратегію розвитку ЄврАзЕС до 2015 р. До цього часу має бути узгоджена прикордонна політика, облаштовано пункти пропуску на зовнішніх кордонах країн-учасниць, буде скасовано митний контроль на кордонах між державами-учасницями і створено єдину систему управління прикордонними службами в межах ЄврАзЕС.

В 2003 р. ідея створення Єдиного економічного простору одержала нове наповнення. В м. Ялта було підписано угоду про його утворення між Білоруссю, Казахстаном, Росією й Україною. Зміст ідеї полягав у тому, що інтеграція буде просуватися скоріше й глибше тоді, коли в інтеграційне об'єднання увійдуть найрозвинутіші країни СНД; вони стануть своєрідним локомотивом, який активізує інтеграційний процес на усьому просторі СНД.

Основними принципами функціонування ЄЕП проголошується: забезпечення свободи переміщення товарів, послуг, капіталу і робочої сили через кордони країн-учасниць. ЄЕП передбачено формувати поетапно, з урахуванням можливості різнорівневої й різношвидкісної інтеграції; справа в тому, що не всі держави-члени мають однакову готовність до кожного рівня інтеграції. Кожна держава-учасник самостійно визначає, в яких з напрямів розвитку інтеграції вона бра-

тиме участь і в якому обсязі. Завершення формування зони вільної торгівлі є першочерговим і базовим етапом формування ЄЄП.

Ялтинська угода визначає ЄЄП як зону вільної торгівлі; на цьому наполягала українська делегація. Передбачається, що простір формується поетапно з урахуванням можливостей держав, що входять в нього. Угода враховує різні ступені інтеграції держав ЄЄП (Росія і Білорусь – союзна держава; Росія, Білорусь і Казахстан – члени ЄврАзЕС); строки можливого переходу до більш високих ступенів інтеграції визначаються кожною державою самостійно.

Угодою були визначені принципи ЄЄП – забезпечення вільного руху товарів, послуг, капіталів і робочої сили через кордони держав-учасниць, а також узгоджена макроекономічна політика і спільна політика по окремих галузях. Принцип вільного руху товарів передбачає усунення вилучень у режимі вільної торгівлі й усунення обмежень у взаємній торгівлі на основі уніфікації митних тарифів.

Об'єктивно Єдиний економічний простір має непогані умови ста-ти інтеграційним осередком, до якого можуть приєднатися інші члени СНД. На чотири країни, що підписали угоду (Білорусь, Казахстан, Росію й Україну), припадає 90% сукупного ВВП Співдружності Незалежних Держав, 92,6% внутрішньо регіонального експорту¹. Проте нині реальне майбутнє ЄЄП досить не визначене. Хоч Верховна Рада України ратифікувала Угоду, новий уряд нашої країни підкреслює, що головний вектор наших інтеграційних устремлень – Європейський Союз, а інші вектори є другорядними, а отже, можуть заважати досягненню головної мети. Втім, ідея ЄЄП у принципі не відкидається; мова йде про максимальний захист інтересів України в цьому об'єднанні.

Українська сторона наполягає на дотриманні таких головних елементів зони вільної торгівлі в межах ЄЄП²:

- скасування експортного мита;
- незастосування вилучень;
- незастосування кількісних обмежень;
- незастосування у взаємній торгівлі антидемпінгових, компенсаційних і спеціальних захисних заходів.

Докладніше про політику України в сфері економічної інтеграції та її участі в інших інтеграційних угрупованнях – у наступному розділі.

¹ МЭ и МО. – №2. – 2004. – С. 96

² www.minfin.gov.ua

На теренах СНД утворилася ще одне об'єднання – **Шанхайська організація співробітництва (ШОС)**. Крім країн СНД – Росії, Казахстану, Киргизстану, Таджикистану й Узбекистану, – до неї входить також Китай. Спостерігачами при ШОС є Індія, Пакистан, Іран і Монголія.

Шанхайська організація співробітництва офіційно була проголошена в 2001 р. в китайському місті Шанхай (звідси назва організації). В 2002 р. голови держав-учасниць прийняли «Хартію Шанхайської організації співробітництва», в якій були зафіксовані цілі, принципи й основні напрями співробітництва в рамках організації. В 2003 р. було підписано «Програму багатостороннього торговельно-економічного співробітництва держав – членів ШОС». Програма визначила основні цілі й завдання економічного співробітництва, особливо виокремивши курс на створення протягом 20 років системи вільного руху товарів, послуг, капіталів і технологій. В 2005 р. було утворено Фонд розвитку ШОС і Ділову раду ШОС.

Основними цілями ШОС проголошено:

- зміцнення взаємної довіри й добросусідських відносин між країнами-учасницями;
- організація ефективного співробітництва в політичній, торговельно-економічній, науково-технічній і культурній областях;
- спільне забезпечення й підтримка миру, безпеки й стабільності в регіоні.

Основні принципи ШОС: повага суверенітету, рівність усіх держав-членів, відкритість і не спрямованість проти інших держав і міжнародних організацій.

В рамках реалізації «Програми багатостороннього торговельно-економічного співробітництва» в 2005 р. досягнуть домовленостей по проектах у галузі гідроенергетики, розвитку автотранспортних маршрутів, у науково-технічній і сільськогосподарській сферах. Того ж року було підписано угоду про міжбанківське співробітництво.

Особлива увага приділяється співробітництву в енергетичній сфері. Росія, Казахстан і Узбекистан є значними постачальниками нафти й газу, а Китай – їх споживачем. Якщо взяти до уваги, що зацікавленість у цій сфері проявляють спостерігачі Іран (постачальник) та Індія (споживач), то може в перспективі сформуватися регіональне «енергетичне співтовариство».

В 2007 р. була прийнята Бішкекська декларація, яка підвела підсумки діяльності ШОС за минулі роки й підтвердила основні цілі й принципи. Зокрема, знову було наголошено на важливості спільного ефективного використання енергоресурсів і розробки спільної енергетичної стратегії. Іншими пріоритетними напрямками взаємодії підтверджено сформування, єдиної транспортної й інформаційної систем¹.

Україна, що не належить до Центральноазійського регіону, не претендує на вступ до ШОС. Але вона могла б мати статус спостерігача при цій організації, бо має економічні інтереси в цьому регіоні. Насамперед, це енергоресурси Росії, Казахстану й Узбекистану. Крім того, це неосяжні внутрішні ринки Росії й Китаю, що приваблюють українських товаровиробників.

Запитання для самоконтролю:

1. Що таке економічна інтеграція?
2. Які є рівні регіональної економічної інтеграції?
3. Які етапи пройшла західноєвропейська інтеграція?
4. Що було головною метою Європейського економічного співтовариства?
5. Що передбачала Шенгенська угода?
6. В чому полягають основні положення Маастрихтської угоди?
7. Які чинники сприяють ефективному розвитку економіки Європейського Союзу?
8. Як визначаються основні напрями економічної та соціальної політики ЄС?
9. Що являє собою валютно-кредитна система ЄС?
10. Як визначаються основні напрями зовнішньоекономічної політики ЄС?
11. В яких історико-економічних умовах було засновано СНД?
12. Що є головною метою СНД і в чому полягають її цілі?
13. В чому полягають причини повільного просування СНД по шляху інтеграції?
14. Які утворено локальні інтеграції угруповання в межах СНД?
15. Що являє собою Єдиний економічний простір і які перспективи його розвитку як інтеграційного об'єднання?

¹ www.sng.ru; www.shos.ru

Розділ 10. Проблеми, принципи й напрями формування стратегій економічного розвитку України

Ключові поняття

Міжнародна конкурентоспроможність. Структурна політика. Системна інтеграція у світове господарство. Інтеграційна макровзаємодія на міжрегіональному рівні. Стратегічні пріоритети. План дій «Україна – Європейський Союз». Європейська політика сусідства. Інтеграційні вектори України.

З моменту здобуття незалежності Україна увійшла у світове товариство як суверенна держава і перед нею постала мета розробити й здійснити самостійну стратегію економічного розвитку. Стратегія повинна прокласти шлях до перетворення України на економічно розвинуту країну постіндустріального типу, здатну забезпечити свою оборонну міць і високий рівень життя населення. З того часу минуло майже два десятиліття; умови розвитку України, як внутрішні, так і зовнішні, змінювалися, відповідно змінювалася стратегічна політика, механізм її здійснення. Проте головна стратегічна мета залишилася незмінною.

Кожний етап розвитку держави вимагає постановки адекватних стратегічних цілей, їх конкретизації відповідно окремих сфер і галузей економіки. Ця теза поділяється багатьма українськими економістами. «...Якщо на початкових етапах ринкової трансформації найважливішими її інституціональними передумовами вважались лібералізація, приватизація та корпоратизація, макроекономічна стабілізація, – зазначає Д.Г. Лук'яненко, – то на сьогодні домінує ідея здатності держави забезпечити середовище, що стимулює внутрішню і міжнародну конкурентоспроможність національних підприємств та об'єднань. Таким чином, вирішального значення для економічного розвитку України набуває макро- і мікробалансована структурна політика та її інституціональне забезпечення»¹.

Така політика конкретизується в заходи, до яких належать:

- системна інтеграція у світове господарство із забезпеченням реальної міжнародної конкурентоспроможності;

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д. е. н., проф. Д.Г. Лук'яненка. – К., 2001. – С. 533.

- ефективна міжнародна спеціалізація, скоординована із внутрішньою структурною модернізацією та орієнтована на доступні прогресуючі сегменти світового ринку;
- спрямована на ліквідацію монопольної чи моносонної залежності від окремих зарубіжних ринків міжнародна диверсифікація;
- становлення власних транснаціональних економічних структур із глобальним менеджментом;
- забезпечення належного рівня економічної безпеки з дійовими механізмами захисту від несприятливих змін міжнародної кон'юнктури та фінансових криз¹.

Завершення 90-х років стало й часом припинення тривалої кризи в економіці України. Початок нового десятиліття ставить нові завдання, вимагає уточнення й доповнення тих цілей, які визначалися раніше. В 2001 р. були розроблені «Концептуальні засади стратегій економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки»².

Метою стратегії на наступне десятиліття проголошувалося забезпечення підґрунтя України як високорозвинутої, соціальної за своєю сутністю, демократичної правової держави, її інтегрування у світовий економічний процес як країни з конкурентоспроможною економікою, здатною вирішувати найскладніші завдання свого розвитку. Якщо на попередньому етапі реформ здійснювався демонтаж (через механізми лібералізації) державно-адміністративної системи управління, то тепер ставилася нова мета – формування сильної держави, активізація її регулюючої функції і водночас здійснення такої політики, яка б не лише зберегла, а й істотно посилила ринковий вектор розвитку.

Відповідно до головної мети розвитку «Концептуальні засади» визначали стратегічні пріоритети України. Цими пріоритетами є:

1. *Створення передумов для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.* Передбачалося, що до кінця 2007 р. Україна може претендувати на набуття асоційованого статусу в ЄС, а до 2011 р. створити реальні внутрішні передумови для вступу України в ЄС.
2. *Забезпечення сталого економічного зростання.* Для цього необхідно реалізувати стратегію випереджаючого розвитку, яка могла б забезпечити щорічні темпи зростання ВВП України у півтора-два рази вищі, ніж загалом у країнах ЄС.

¹ Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія / За ред. д. е. н., проф. Д.Г. Лук'яненка. – К., 2001. – С. 535.

² www.arr.com.ua.

3. *Утвердження інноваційної моделі розвитку.* Базовим принципом має стати реалізація державної політики, спрямованої на запровадження інноваційної моделі структурної перебудови та зростання економіки.
4. *Соціальна переорієнтація економічної політики.* Головним завданням має стати цілеспрямоване забезпечення надійних передумов реалізації прав та свобод громадян, обмеження загрозливої диференціації доходів населення, подолання бідності, утвердження сучасних європейських стандартів життя.

Згідно з «Концептуальними засадами», соціально-економічні перетворення в Україні мали здійснитися у два етапи:

Перший етап: 2002–2004 роки. Його основна мета – зміцнення конкурентоспроможності вітчизняної економіки, створення сприятливих умов для накопичення інвестиційних ресурсів, істотне розширення внутрішнього попиту й утвердження на цій основі надійної стабілізації та сталого зростання.

Другий етап: 2005–2011 роки. Передбачалася комплексна модернізація підприємств, утвердження принципів і механізмів структурно-інноваційної моделі розвитку та формування базових засад соціально орієнтованого ринкового господарства.

Перший етап, запланований «Концептуальними засадами», вже завершився і йому можна дати оцінку. Певних цілей досягнуто. Зокрема, економіка стабілізувалася, темпи зростання ВВП навіть перевищили планові. Проте в цілому соціально-економічний розвиток України в цей час не виправдав очікувань. Спостерігалася низька активність іноземного інвестування в економіку, диференціація доходів населення поглибилася, зросла корумпованість, монополізація економіки олігархічними структурами.

У «Концептуальних засадах» конкретизувалися напрями реформування й шляхи його здійснення. Зокрема, серед пріоритетних були визначені такі сфери: інституційні перетворення; стратегія макроекономічної політики; стратегія розвитку внутрішнього ринку та реального сектора економіки; інвестиційна та структурно-інноваційна політика; соціальна політика; зовнішньоекономічна стратегія; активна державна регіональна політика; економічна та екологічна безпека.

Аналіз виконання завдань Концепції на першому етапі виявив, що вона потребує коригування з огляду на реалії соціально-економічного розвитку України та її зовнішньополітичного оточення. Тому було прийнято новий документ, який отримав назву «*Стратегія економіч-*

ного й соціального розвитку України (2004–2015 роки). Шляхом європейської інтеграції»¹.

В «Стратегії» визначається, що основою стратегічного курсу України є утвердження України як високотехнологічної держави. Кінцевою метою євроінтеграційного курсу України є набуття нашою державою повноправного членства в Європейському Союзі.

Проте і цей документ недостатньо враховує можливість використання економічного потенціалу України й прискорення процесу реформування економіки країни з метою її вступу до СOT і Європейського Союзу. Перед урядом нашої держави постає завдання надати більш дієвого поштовху економічному розвитку й забезпечення необхідного динамізму рухові в напрямі до євроінтеграції. Певні досягнення в цьому напрямі вже є. Після гальмування динаміки ВВП у 2005 р. (2,7% приросту) розвиток економіки країни прискорився в 2006 і 2007 роках (відповідно 7,1% і 6,9%). Приріст промислового виробництва в цей період становив понад 6% щороку. Пожвавився приріст ПП. Проте зростала інфляція, яка перевищувала 11%. Рівень 1990 р. за обсягом ВВП не досягнуто. Дуже повільно йде технологічна перебудова економіки.

Економічна політика українського уряду повинна бути спрямована на розкриття й ефективне використання значного ресурсного, виробничого й інтелектуального потенціалу нашої країни. За визначенням експертів Національного інституту стратегічних досліджень, основними напрямками такої політики мають стати²:

- реформування соціальної політики та формування дієвого ринку праці;
- реформування житлово-комунального господарства;
- створення конкурентного середовища, сприятливого для соціально-економічного розвитку;
- орієнтація фінансової та інвестиційної політики на завдання структурної модернізації національної економіки;
- підвищення енергоефективності української економіки;
- розширення та реструктуризація зовнішньоторговельних відносин;
- поєднання макроекономічної стабільності та динамічного розвитку.

Як вважають українські науковці, фахівці з проблем міжнародних економічних стратегій (зокрема, Ю.В. Макогона), інтеграція України в глобальний простір має будуватися на максимальному викорис-

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua./ukrainian>

² www.nisd.gov.ua

тання інформаційних, інтелектуальних ресурсів і наявного науково-технічного потенціалу¹.

Важливою складовою стратегії розвитку України є зовнішньоекономічна політика. Україна є учасницею організацій глобального типу (ООН та її економічні структури), макрорегіонального (СНД, ОЧЕС, ГУАМ), мезорегіонального (єврорегіони). Ще знаходячись у складі СРСР, Україна стала однією із засновниць ООН у 1945 р. на правах самостійного члена. Декілька разів вона обиралася непостійним членом Ради Безпеки ООН. Вона бере активну участь у роботі головного економічного органу ООН – Економічній і соціальній раді (ЕКОСОП), а також в ЮНІДО, ЮНКТАД та інших органах, пов'язаних з економікою. Після здобуття незалежності Україна вступила до МВФ і Всесвітнього банку (у 1992 р.). Міжнародний валютний фонд серед міжнародних організацій є найбільшим кредитором України; на другому місці – Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР), та третьому – Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР).

Кредити МВФ йдуть на підтримку платіжного балансу й на погашення внутрішнього боргу України. Кредити МВФ почали надходити в Україну в той час, коли її економіка знаходилася в критичному стані. Завдяки цьому вдалося приборкати гіперінфляцію та ввести в обіг нову грошову одиницю – гривню. Стабілізація курсу гривні після 2000 р. відбувалася також не без допомоги МВФ.

Члени МВФ умовно поділяються на країни-донори (це розвинуті країни) та країни – споживачі допомоги, до яких належить Україна. Хоча квота України в МВФ становить лише 0,6%, її членство в цій організації для нас дуже важливе, причому не тільки через можливість безпосередньо одержати від неї кредити. Фонд справляє вплив на ситуацію на світовому валютно-кредитному ринку, і від його позиції багато в чому залежить політика комерційних банків та інших кредитних закладів. Нестабільність української економіки сприймається як істотний ризик для надання кредиту; авторитет МВФ, його готовність надати кошти Україні пом'якшують цей ризик, що створює так званий «демонстраційний ефект».

Кошти, що надходять від Всесвітнього банку, спрямовані на реалізацію довгострокових інвестиційних проектів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. У структурі позик Всесвітнього банку значне місце посідають позики на структурну пе-

¹ Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: Знання, 2007. – С. 431.

ребудову й розвиток паливно-енергетичної галузі, на впровадження ринкових відносин в агропромисловому комплексі.

Кошти, що надходять від Всесвітнього банку, на відміну від коштів МВФ, використовуються більш різноманітно. Вони спрямовані також на реалізацію довгострокових інвестиційних проєктів, підтримку українських підприємств, страхування імпорту тощо. Позики Всесвітнього банку для України вигідніші, ніж позики з інших джерел, оскільки умови надання ним кредиту більш сприятливі. За класифікацією СБ Україна належить до III категорії країн (рівень доходів нижче від середнього світового), тому термін погашення кредитів продовжується до 20 років з пільговим періодом 5 років. Пріоритетним напрямом співробітництва України із Всесвітнім банком є залучення коштів на інвестиційні проєкти.

Позики ЄБРР безпосередньо йдуть на розвиток виробництва, причому значна їх частина спрямовується на підтримку приватних малих і середніх підприємств. До співробітництва з ЄБРР підключаються найсолідніші комерційні банки України. В галузевому розрізі ЄБРР інвестує переважно харчову промисловість, видобуток нафти й газу, агробізнес, телекомунікації, портове господарство, а також вкладає кошти у фінансову сферу.

В 2008 р. Україна стала членом Світової організації торгівлі (СОТ). Шлях до цієї організації для нашої країни був довгим і непростим через жорсткі умови, які Україна поступово виконувала. Україна подала заяву про вступ до СОТ ще в 1993 р., а з 1997 р. розпочався процес двосторонніх переговорів уряду України з країнами – членами СОТ про позитивну рекомендацію нашій країні щодо вступу до цієї організації. Отже, з подачі заяви й до вступу минуло 15 років.

Набуття статусу члена СОТ надає Україні перспективи глибше залучитися до міжнародного поділу праці, прискорює динаміку її зовнішньоторговельної діяльності. Будуть знижені або ліквідовані обмеження на імпорт українських товарів країнами – членами СОТ; зникнуть мури для нашого експорту на зразок антидемпінгових розслідувань; знизяться ціни на імпортні товари широкого вжитку. З іншого боку, український ринок стане більш відкритим для іноземних товарів, які будуть конкурувати з вітчизняним виробництвом, а це може стати загрозою для деяких галузей. Пільговий період, який надається Україні як країні-новачку, необхідно використати максимально ефективно для адаптації до нових умов.

Стратегічним напрямом зовнішньоекономічної політики України відносно глобальних економічних організацій є однозначна активізація участі нашої держави в їх функціонуванні. Що ж до макрорегіональних організацій, то тут формування української стратегічної лінії відбувається непросто. Вже говорилося, що першим регіональним угрупованням, у яке увійшла Україна (й стала одним з його співзасновників), була Співдружність Незалежних Держав. В перші роки незалежності стратегічними партнерами України визначалися Росія, США, Польща, Німеччина. Згодом стратегічний вектор України все більш почав повертатися в бік Європейського Союзу. Уже однозначно визнано: *стратегічною метою України є вступ до ЄС*. Цей імператив був зафіксований ще в «Концептуальних засадах» як основне геополітичне завдання нашої держави. Після приходу до влади нового уряду в 2005 р. підтримка зусиль України щодо участі в європейській інтеграції значно активізувалася.

У 1998 р. після ратифікації Верховною Радою набула чинності *Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом*,¹ яка була підписана ще у 1994 р. Ця угода регулює політичні, економічні та культурні відносини між Україною та ЄС. Одним з головних завдань угоди було передбачено сприяння торгівлі та залученню інвестицій, а також розвиток гармонійних економічних відносин між Україною та ЄС.

Економічно-торговельні положення Угоди спираються на принципи режиму найбільшого сприяння і національного режиму. Окремі розділи присвячено питанням торгівлі сталеливарними виробами, умовами заснування та функціонування компаній, наближенню законодавства і захисту прав інтелектуальної власності, а також визначенню інструментів захисту торгівлі².

В розділі Угоди про економічне співробітництво наголошується, що його метою є сприяння процесу економічних реформ та відродження і сталого розвитку України. Стверджується, що таке співробітництво сприятиме зміцненню й розвитку економічних зв'язків на благо обох сторін. Зосереджується увага, зокрема, на промисловій кооперації, заохоченні та захисті інвестицій, державних поставках, зближенні політики стандартизації в гірничовидобувній та сировинній галузях, науці та техніці, освіті, АПК, енергетиці, цивільній ядерній галузі, галузі охорони довкілля, транспорті, космосі, телеко-

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua./ukrainian>

² www.delukr.ec.europa.eu

мунікація, фінансових послугах, «відмиванню грошей», валютній політиці, регіональному розвитку та в інших галузях.

У 2008 р. дія Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами завершилася. Вона надала певного імпульсу в розвитку економічних відносин між Україною та ЄС. Проте нові реалії у світовій економіці, поглиблення регіональних інтеграційних процесів вимагають розширення й удосконалення взаємовідносин між нашою країною та Європейським Союзом. Ця обставина робить актуальним прийняття нових документів, що сприяли б наближенню України до вступу в ЄС.

У 1998 та 2000 рр. Указами Президента України затверджено Стратегію і Програму інтеграції України в ЄС. У грудні 1999 р. Європейська Рада схвалила Спільну стратегію ЄС щодо України. Спільна стратегія ЄС передбачає підтримку процесу демократичних та економічних перетворень в Україні, вирішення спільних проблем щодо підтримання стабільності та безпеки на Європейському континенті. У вересні 2000 року відбувся Паризький саміт «Україна – ЄС», який засвідчив європейську перспективу України, стратегічний курс на інтеграцію України до ЄС. У 2001 році було прийнято «План дій ЄС у галузі юстиції та внутрішніх справ в Україні». В 2002 р. у Копенгагені відбувся черговий саміт «Україна – ЄС», на якому було визнано прогрес України у виконанні вимог та стандартів ОБСЄ і Ради Європи, у запровадженні економічних реформ, позитивні зрушення в українській економіці. Була підкреслена необхідність розвивати й надалі стратегічне партнерство між Україною та ЄС.

У зв'язку з розширенням у 2004 р. складу ЄС Україна стала безпосередньо контактувати з ним кордонами, що надало нового аспекту у взаємозв'язках нашої країни з Європейським Союзом. Врахування цієї ситуації знайшло вираження в документі «**Європейська політика сусідства**», який прийнято в рамках Угоди «План дій Україна – Європейський Союз». Цей план розрахований на три роки. Він передбачає інтенсифікацію політичних, безпекових, економічних та культурних відносин між сторонами. Згідно з Планом, інтеграція України в Європейський Союз в оглядовому періоді буде здійснена у формі Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ. Відзначається, що Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір.

Європейська політика суспільства відкриває **нові перспективи** для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва:

- підвищується рівень інтеграції, включаючи участь України у внутрішньому ринку ЄС;
- розширюється політичне співробітництво;
- збільшується фінансова підтримка України з боку ЄС; через Європейський інвестиційний банк надаватиметься підтримка проектам, що потребують інвестиції в інфраструктуру;
- будуть розширені можливості для участі України в певних програмах ЄС, що сприятиме розвитку культурних, освітніх, технічних, наукових зв'язків, а також співробітництву у сфері охорони довкілля;
- буде надана підтримка в адаптації законодавства України до норм і стандартів ЄС;
- поглибляться торговельні та економічні відносини, особливо після вступу України до СОТ.

План дій Україна – Європейський Союз визначає **пріоритети діяльності**. Серед них виокремлюються такі:¹

- зміцнення демократичних основ в Україні, забезпечення свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- посилення співробітництва з питань спільної сусідської та регіональної безпеки;
- вступ України до СОТ;
- покращення інвестиційного клімату в Україні шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощення адміністративних процедур та боротьби з корупцією;
- зміцнення податкової реформи в Україні;
- спрощення візового режиму між Україною та ЄС;
- поступове наближення законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу;
- усунення дискримінаційного ставлення до працівників-мігрантів.

План дій конкретизує заходи щодо співробітництва між Україною та ЄС з окремих напрямків та галузей. Особливе значення приділяється взаємозв'язкам в **економічній сфері**.

Умовою інтеграції України до ЄС визначається насамперед подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання.

¹ <http://old.europexxi.kiev.ua./ukrainian>

В галузі макроекономічної політики відзначається необхідність посилити незалежність Національного банку України, а також зміцнити стабільність фіскальної системи, в тому числі шляхом проведення податкової реформи та реалізації заходів у пенсійній системі. Наголошується на необхідності зменшення участі держави в ціноутворенні з метою запобігання погіршення умов торгівлі та функціонування економіки.

Вважається за необхідне покращити умови для іноземних інвесторів; зокрема, рекомендується скасувати існуючі обмеження, закріплені Земельним кодексом України, на володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення українськими юридичними особами із часткою іноземного капіталу, включаючи ті, в яких іноземний капітал становить 100%.

У **соціальній сфері** наголос робиться на зменшення бідності та збільшення зайнятості. Необхідно посилити соціальну інтеграцію, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я, інших соціальних послуг.

Важливою метою українського уряду повинна стати розробка державної стратегії сталого розвитку.

Значна увага в Плані дій приділяється **торгівлі** й реформі ринкових відносин. Згідно з Планом, поступово будуть скасовані усі експортні та імпорتنі обмеження. Буде здійснено поступове скасування експортного мита на брутт чорних металів відповідно до двосторонньої угоди між Україною та ЄС. Необхідно здійснити митну реформу з метою спрощення проходження товарів через митницю й усунення бюрократичних перепон. Поступово будуть усунені кількісні обмеження імпорту, його ліцензування.

План дій передбачає створення сприятливих умов для руху капіталу. При заснуванні компаній необхідно забезпечити повне дотримання режиму найбільшого сприяння та національного режиму. Дискримінаційні заходи, що впливають на діяльність компаній ЄС та України, мають бути скасовані. Дочірні компанії або філії ЄС, а також України мають діяти в умовах, не менш сприятливих, ніж ті, в яких діють національні компанії. Поступово скасовуються обмеження щодо заснування компаній.

План дій декларує необхідність забезпечення вільного руху капіталу, пов'язаного з прямими та іншими інвестиціями, гарантування захисту іноземних інвестицій, а також ліквідації або репатріації капіталовкладень або прибутку з них.

У сфері **транспорту** вважається за необхідне розробка й впровадження національної транспортної стратегії, яка включала б розвиток національ-

ної транспортної інфраструктури. Передбачається продовження участі у спільному розвитку транс'європейських коридорів, а також у програмі ТРАСЕКА. Буде розвиватися співробітництво у сфері супутникової навігації. Учасники Плану дій візьмуть активну участь у сприянні розвитку Дунаю з метою повного використання його потенціалу як однієї з головних складових європейського внутрішнього водного транспорту.

У галузі **енергетики** передбачається затвердження спільної енергетичної політики України та ЄС. Розглядається можливість участі України в Європейській енергетичній програмі. Вважається за доцільне диверсифікувати постачання нафти й газу в Україну; в цьому відношенні приділяється увага нафтопроводу Одеса – Броди – Польща. Важливе значення має впровадження реструктуризації українських вугільних шахт, безпеці їхньої експлуатації.

План дій передбачає також заходи щодо **охорони навколишнього середовища**. Зокрема, йдеться про впровадження положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату, а також про активізацію участі України в робочій групі Дунай – Чорне море.

Особливого значення надається співробітництву у сфері **науки, технологій та освіти**. Передусім вважається за необхідне зміцнити людський, матеріальний та інституціональний потенціал України з метою покращення можливостей фізичних та юридичних осіб, задіяних у науково-технічній та інноваційних сферах. Передбачається обмін науковим персоналом у рамках спільних проектів та сприяння участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах.

Реформування освіти в Україні буде здійснюватися в напрямі наближення до європейських стандартів у рамках Болонського процесу. Будуть розширені молодіжні обміни та співробітництво у сфері неформальної освіти молоді, посиляться міжкультурний діалог через програму «Молодь» (YOUTH).

У Плані дій звертається увага на розширення контактів та співробітництва на транскордонному та регіональному рівнях із сусідніми новими державами – членами ЄС. Вважається за необхідне забезпечити підтримку регіонів у підготовці та впровадженні «Програми суспільства» за участю України.

Основна ідея Європейської політики сусідства полягає в тому, що такі держави, як Україна, які поки ще не мають найближчої перспективи членства в ЄС, але мають спільний з ЄС кордон, стануть частиною простору процвітання та «кола друзів», з якими ЄС тісно співпрацює. Україні та іншим сусіднім країнам буде запропоновано

перспективу поступової інтеграції у внутрішній ринок ЄС паралельно з подальшою торговельною лібералізацією¹. В грудні 2005 р. Європейський Союз визнав ринковий статус української економіки.

Серед програм, спрямованих на економічну взаємодію Європейського Союзу з Україною, особливо слід відзначити **програму TACIS** (Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States) – Технічна допомога Співдружності Незалежних Держав. Програма TACIS була заснована у 1991 р. для надання допомоги незалежним державам, що утворилися після розпаду СРСР.

На початковому етапі пріоритетами програми TACIS було надання країнам СНД європейських ноу-хау, що були спрямовані на інституційну перебудову країн у зв'язку з їх переходом до ринкової економіки. В наступних етапах програма розширювалася й диверсифікувалася в галузевому відношенні.

Україна є одним з найбільших отримувачів допомоги в рамках TACIS. Тільки в 1991–1999 рр. вона отримала 468 млн євро, а в 2000–2003 рр. – ще 200 млн євро. Починаючи з 2000 р., програма TACIS для України сконцентрована на інституційній, адміністративній і правовій реформі з наголосом на зміцнення норм права, підтримку приватного сектора й подолання соціальних наслідків перехідного періоду. Проекти TACIS розвиваються в контексті Угоди про партнерство й співробітництво між Україною та ЄС.

Розвиток приватного сектора є одним з ключових завдань програми. Реалізація цього завдання полягає в допомозі підприємствам у реструктуризації, забезпеченні довгострокового фінансування приватних підприємств, зокрема, через підтримку банківського й фінансового сектора.

Серед окремих об'єктів, які були споруджені або реконструйовані TACIS, слід відзначити пункт перетину кордону в місті Чоп, міст в Ягодині, реконструкцію низки енергетичних об'єктів з метою реалізації програми енергозберігання. Європейська Комісія взяла на себе обов'язок в рамках TACIS частково компенсувати втрати електроенергії в Україні через закриття Чорнобильської АЕС.

Важливим напрямом у реалізації програми TACIS є модернізація інформаційної системи приватизованих підприємств. Починаючи з 2000 р., експерти TACIS допомагали впроваджувати сучасні інформаційні системи на цілій низці українських фірм; зокрема, серед них «Київмедпрепарат», «Оболонь», «Бліцінформ», «Одесакабель», «Возко», «Запоріжтрансформатор».

¹ www.delukr.ec.europa.eu.

Всього на економічні реформи в Україні TACIS виділила гранти на 32 проекти. Серед них також проекти з реструктуризації сільського господарства, сприяння розвитку фінансових ринків в Україні та ін.

Вступ до Європейського Союзу, як уже зазначалося, є на головною метою, **визначальним вектором стратегічної політики України**. Дата вступу нашої країни до ЄС поки що не визначена; Україна у відносинах з цією організацією має статус «сусідства». Звісно, що такий статус не зовсім відповідає устремлінням України на шляху інтеграції у європейське співтовариство; українська громадськість сподівалася на здобуття статусу асоційованого члена Європейського Союзу. Очевидно, що нашій країні належить ще пройти певний період подальшого реформування економіки, підвищення її макроекономічних показників, щоб увійти до європейської спільноти на рівних. У вересні 2008 р. на саміті «Україна – ЄС» вже була досягнута принципова домовленість про надання Україні статусу асоційованого члена в 2009 р.

Ще Угодою про партнерство та співробітництво була передбачена можливість створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. В 2005–2006 рр. ця перспектива розглядалася сторонами в практичній площині. Було визначено, що для майбутньої угоди слід обрати варіант поглибленої угоди про вільну торгівлю. Така угода може бути підписана після вступу України до СОТ. Тепер, коли Україна є членом СОТ, перешкод для створення зони вільної торгівлі немає.

За оцінками експертів¹, формування зони вільної торгівлі між Україною та Європейським Союзом матиме для нашої країни неабиякі позитивні наслідки, хоч виникнуть і деякі проблеми. Позитивний вплив позначиться в таких сферах:

- поліпшення доступу до ринків ЄС стимулюватиме нарощення виробництва української економіки і ВВП України зростатиме;
- уповільниться зростання індексу споживчих цін через посилення конкуренції з боку іноземних товарів;
- курс гривні стане гнучкішим, утворяться умови до режиму вільно конвертованої гривні;
- зниження торговельних бар'єрів стимулюватиме збільшення руху товарів між країнами в обох напрямках.

Проблеми: ризик збанкрутування неконкурентоспроможних вітчизняних фірм з відповідним скороченням робочих місць; ліквідація імпорتنних тарифів зменшить доходи до бюджету; розробка й впрова-

¹ Оцінка наслідків угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС. Міжнародний центр перспективних досліджень. – К., 2007. – С. 54.

дження нових стандартів і правил походження товарів потребують підвищення державних витрат.

Таблиця 10.1

Торгівля України з країнами ЄС у 2006 р., млн євро¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Товарообіг	Частка в товарообігу, %
Австрія	316	717	1033	3,89
Бельгія	228	469	697	2,62
Кіпр	59	4	63	0,2
Чехія	473	812	1285	4,84
Німеччина	1199	4914	6113	23,00
Данія	99	206	305	1,15
Естонія	83	118	201	0,76
Іспанія	441	252	693	2,61
Фінляндія	31	458	489	1,84
Франція	275	791	1066	4,01
Велика Британія	169	485	654	2,46
Греція	213	69	282	1,06
Угорщина	702	1049	1751	6,59
Ірландія	8	24	32	0,12
Італія	2200	1666	3866	14,54
Литва	209	291	500	1,88
Люксембург	31	38	69	0,26
Латвія	97	87	184	0,92
Мальта	3	0	3	0,01
Нідерланди	330	1076	1406	5,29
Польща	1035	3172	4207	15,83
Португалія	38	18	56	0,17
Швеція	59	493	552	2,08
Словенія	27	155	182	0,69
Словаччина	466	422	888	3,34
ЄС – 25	8794	17787	26581	100,00

¹ www.ukraine-eu.mfa.gov.ua

Як вже говорилося, Україна реально є учасницею таких регіональних об'єднань, як СНД, ОЧЕС, ГУАМ. Проблеми, пов'язані з членством нашої країни в **Співдружності Незалежних Держав**, розглядалися в попередньому розділі. Слід додати, що економічний простір СНД зберігає для України важливе значення. Незважаючи на те, що частка СНД у зовнішній торгівлі нашої країни останнім часом зменшується, вона залишається ще досить високою. З Росією Україна має найбільший товарообіг. Значна кількість товарів, якими ми торгуємо з партнерами із СНД, підпадає під преференційний режим, у тому числі наш імпорт енергоносіїв. Збереглося чимало виробничих зв'язків між підприємствами України і колишніх радянських республік. Більшість країн надає безвізовий режим, що полегшує вільне переміщення робочої сили.

Таблиця 10.2

Зовнішня торгівля товарами України з країнами СНД, 2006 р., млн дол.¹

Країна	Експорт України	Імпорт України	Сальдо
Азербайджан	422	41	381
Білорусь	1223	1255	-32
Вірменія	137	21	116
Грузія	312	72	240
Казахстан	828	966	-138
Киргизстан	38	5	33
Молдова	671	122	549
Росія	8651	13787	-5136
Таджикистан	40	4	36
Туркменістан	133	3492	-3359
Узбекистан	211	418	-207
СНД	12666	20185	-7519

Зовнішньоекономічна діяльність України з країнами СНД регулюється Постановою Кабінету Міністрів України «Положення про порядок поставок і митного оформлення продукції за виробничою кооперацією підприємств і галузей держав – учасниць СНД». Це положення регулює поставки продукції (сировини, матеріалів, деталей,

¹ www.ukrstat.gov.ua

вузлів) для спільного виготовлення кінцевої продукції. Між підприємствами укладаються договори, на основі яких здійснюється митне оформлення продукції. Ця продукція звільнюється від обкладення ввізним або експортним митом, акцизним збором та іншими податками.

У межах СНД найважливіше значення мають наші стосунки з Росією. Вона визнана, поряд з ЄС і США, нашим стратегічним партнером. В «Концептуальних засадах стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки» зазначається, що наші економічні відносини з Росією органічно узгоджуються з євроінтеграційним курсом нашої держави. Зауважується, що ці стратегічні стосунки мають ґрунтуватися на принципах добросусідства, партнерства, рівності та взаємної вигоди. Відповідно до національних інтересів та цілей України, її економічної безпеки пріоритетними напрямками стратегічного партнерства з Російською Федерацією в економічній сфері «Концептуальні засади» відзначають:

- співробітництво в енергетичній галузі (розвиток єдиної енергетичної системи, спільне використання нафтопереробних та інших виробництв паливно-енергетичних комплексів);
- науково-технічне та інноваційне співробітництво;
- розвиток транспортної мережі в Україні в інтересах обох держав;
- інвестиційне співробітництво, розвиток спільних виробничих структур, коопераційних та технологічних зв'язків, формування спільних промислово-фінансових груп (ПФГ);
- розвиток фондових ринків та процесів взаємноінвестування;
- взаємне розширення ринку трудових ресурсів;
- спільний розвиток регіонів, що становлять інтерес для обох країн; взаємовигідне використання спільних зон господарської діяльності та розвиток контактних територій;
- співробітництво в протидії тінізації економіки та нелегальній міграції.

Росія є головним постачальником енергоносіїв в Україну, насамперед нафти й газу. Нинішній український уряд відшукує альтернативні джерела забезпечення країни енергетичними ресурсами, щоб зменшити залежність від Росії, яка є майже монополістом на українському енергетичному ринку.

Проте в найближчому часі роль Росії як головного поставника енергоносіїв в Україну залишиться. Росія також є потенційно великим ринком для українських товарів та послуг (зокрема, транспорт-

них послуг). Через ці обставини економічні зв'язки між нашими країнами ослаблювати було б недоречно.

Що ж до СНД, то очевидно, що ця організація потребує серйозного реформування. Ті цілі, що ставилися в момент її заснування в 1991 р., не в усьому відповідають сьгоднішнім реаліям. Ще більшою мірою це відноситься до механізму функціонування організації. Головна мета реформування – перетворення СНД з переважно політичної організації, якою вона є сьогодні, на організацію, активно працюючу в напрямі поглиблення економічної інтеграції між країнами-членами. В такому разі участь України в СНД була б доцільною і ефективною.

В такому ж контексті слід розглядати й участь України в Єдиному економічному просторі (ЄЕП). Потенційно наша країна може отримати економічні вигоди завдяки режиму вільної торгівлі, що передбачає ця організація. Важливо тільки, щоб угоди, які підписуються в рамках ЄЕП, не суперечили цілям вступу України до ЄС.

Іншим макрорегіональним об'єднанням, до якого входить Україна, є **Організація Чорноморського економічного співтовариства (ОЧЕС)**. Це співтовариство було засноване в 1992 р. Воно складається з 12 держав: Азербайджану, Албанії, Болгарії, Вірменії, Греції, Грузії, Молдови, Росії, Румунії, Сербії, Туреччини та України. Серед цілей ОЧЕС – багатостороннє співробітництво чорноморських держав у різних галузях економіки, насамперед, у промисловості, сільському господарстві, транспорті, торгівлі, в розвитку туризму, телекомунікацій. Однією із сфер співробітництва визначено екологію Чорного моря. Механізм інтеграції в межах ОЧЕС передбачає безподаткову торгівлю, вільний рух капіталів та послуг, створення вільних економічних зон, обмін економічною інформацією.

Чорноморське економічне співробітництво знаходиться поки що на початковій стадії інтеграційного процесу. Зовнішня торгівля країн-учасниць орієнтована переважно на регіони, що знаходяться поза ОЧЕС. Так, у Росії товарообіг з регіонами ОЧЕС становить 15–16% від загального (з цієї частки дві третини припадає на Україну); для України цей показник дорівнює 11–12% (88% за рахунок Росії), для Туреччини – 7%, Греції – 3 в імпорті й 9% у експорті. Тільки для Болгарії та Молдови цей показник вищий (відповідно 32 і 80%).

Незважаючи на це, учасники ОЧЕС вбачають реальні перспективи для плідного співробітництва. Найперспективнішими напрямками інтеграції є: об'єднання електромереж в єдиній системі «Чорноморського кільця»; утворення регіональних транспортних коридорів;

прокладення ліній оптиковолоконного зв'язку; програми з охорони Чорного моря.

Багато надій покладається на Чорноморський банк торгівлі та розвитку (ЧБТР), який розпочав діяльність у 1999 р. Його функціями є кредитування зовнішньоторговельних операцій та підтримка фінансових систем країн-членів. Квоти окремих країн в уставному капіталі ЧБТР складають: Росія, Греція й Туреччина – по 16,5%; Україна, Болгарія й Румунія – по 13,5%; Азербайджан, Албанія, Вірменія, Грузія й Молдова – по 2%¹.

В рамках ОЧЕС утворені Міжнародний центр чорноморських досліджень, Науковий центр ОЧЕС.

Однією з найважливіших цілей ОЧЕС є утворення зони вільної торгівлі на території країн-учасниць. Прагнення до цього є в усіх країн. Проте ця справа ускладнюється тим, що деякі з членів (Греція, Болгарія, Румунія) входять до ЄС і мають там особливий торговельний режим. Решта ж країн має інший режим торгівлі. До того ж деякі члени ОЧЕС поки що навіть не увійшли до Світової організації торгівлі, а без цього утворення зони вільної торгівлі в регіоні неможливе.

Серед важливих економічних завдань ОЧЕС є створення високо-ефективної єдиної транспортної мережі в Чорномор'ї. Окрім дев'яти транспортних коридорів, що проходять територією країн-учасниць, передбачаються також інші проекти. Серед них – відкриття Волго-Донського каналу для міжнародних перевезень; активізація вантажопотоків на Іллічівськ; активізація транспортної лінії Поті-Констанца та ін. Важливе значення приділяється транспортуванню енергоносіїв із Закавказзя й Казахстану на захід. В 1992 р. був утворений Каспійський трубопровідний консорціум для вивезення казахської нафти. Багато надій покладається на будівництво нафтопроводів, які надади б можливість експортувати азербайджанську нафту. Серед варіантів – трубопроводи Баку – Новоросійськ, Баку – Джейхан (Туреччина). Для України найвигіднішим варіантом був би трубопровід Баку – Супса (грузинський порт), який би подавав нафту до порту Южний і далі по трубопроводу Одеса – Броди.

В рамках ОЧЕС сформовані і діють 17 робочих груп, в тому числі з торгівлі й економічного розвитку, надзвичайних ситуацій, боротьби з організованою злочинністю, статистики, транспорту, зв'язку, енер-

¹ Герчикова И.Н. Международные экономические организации. – С. 261.

гетики, науки й технологій, екології, сільського господарства, туризму, освіти банківської справи й фінансів, культури.

У вирішенні проблем транспортування нафти й газу із Середньої Азії й Закавказзя через територію України багато сподівань покладається на **Організацію за демократію й економічний розвиток – ГУАМ** (Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова). Раніше до цього об'єднання належав і Узбекистан, але він припинив співробітництво з країнами-учасницями. Україна в цій організації є державою з найбільшим економічним потенціалом. В певній мірі ГУАМ розглядається як альтернатива СНД, в якій домінуючу роль відіграє Росія.

Згідно зі Статутом, основними цілями ГУАМ є: затвердження демократичних цінностей, забезпечення верховенства права й поважання прав людини; забезпечення стійкого розвитку; зміцнення міжнародної й регіональної безпеки й стабільності; поглиблення європейської інтеграції для створення спільного простору безпеки, а також розширення економічного й гуманітарного співробітництва; розвиток соціально-економічного, транспортного, енергетичного, науково-технічного й гуманітарного потенціалу; активізація політичної взаємодії й практичного співробітництва у сферах, що являють взаємний інтерес¹.

Одним з головних завдань ГУАМу є будівництво потужного транспортного коридору «Схід – Захід», своєрідне відродження «Великого шовкового шляху». Але тут є певні перешкоди. Транспортування нафти через Босфор у Середземне море практично заборонено Туреччиною. Великі надії, покладаються на трубопровід Баку – Супса. Цей проект, до речі, був би найдешевшим серед усіх варіантів. Проте перевага надана напрямку Баку – Джейхан (найдорожчий варіант). Через цей турецький порт піде переважна частина азербайджанської нафти й значна частина казахської – усього 60 млн т на рік; через Новоросійськ пройде 30 млн т, через Супсу – лише 10 млн т.

Втім слід мати на увазі, що не тільки нафтою живе економічна співдружність ГУАМ. Перспективи для розширення економічних відносин між країнами регіону не обмежуються транспортуванням енергоносіїв, вони значно ширші. Дружні стосунки, які стали особливо тісними сьогодні, між Україною й Грузією дають підстави для сподівання на новий імпульс у розвитку ГУАМ. До того ж ця організація відкрита й для інших країн, які поділяють її цілі й принципи.

¹ www.guam.org.ua

Економічна інтеграція на макрорегіональному рівні – велиннтя часу; вона витікає із закономірностей процесу глобалізації й поширюється, включаючи все нові й нові країни. Тому Україна не повинна залишатися поза процесом регіональної інтеграції, вона має брати участь в інтеграційних об'єднаннях різного типу, якщо це відповідає її інтересам.

Запитання для самоконтролю

1. Що лежить в основі стратегічної мети України?
2. Які основні цілі проголошені «Концептуальними засадами стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки»?
3. У яких міжнародних організаціях бере участь Україна?
4. Що є стратегічною метою України в зовнішньополітичній сфері?
5. Яка основна ідея Спільної стратегії ЄС щодо України?
6. У чому полягає суть «Європейської політики сусідства»?
7. Які цілі передбачено «Угодою про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами»?
8. Які пріоритети визначає План дій Україна – Європейський Союз?
9. Які заходи в економічній сфері передбачаються Планом дій Україна – Європейський Союз?
10. Які проекти щодо України передбачені програмою TACIS?
11. Яку позицію займає Україна щодо співробітництва в рамках СНД?
12. Дайте оцінку перспектив економічного співробітництва України з Росією.
13. Які можливості відкриваються перед економікою України як учасниці ОЧЕС?
14. Які цілі ставить організація ГУАМ?

Додатки

Додаток 1

ЗАТВЕРДЖЕНО
Указом Президента України
від 11 червня 1998 року N 615/98

СТРАТЕГІЯ інтеграції України до Європейського Союзу

Ця Стратегія визначає основні напрями співробітництва України з Європейським Союзом (ЄС) організацією, яка в процесі свого розвитку досягла високого рівня політичної інтеграції, уніфікації права, економічного співробітництва, соціального забезпечення та культурного розвитку.

Національні інтереси України потребують утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС. В результаті очікуваного найближчими роками розширення ЄС – вступу до ЄС Польщі та Угорщини Україна межуватиме з ЄС, що створить принципово нову геополітичну ситуацію. У зв'язку з цим є необхідним чітке та всебічне визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного (в тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного та правового простору. (Абзац другий вступної частини із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Стратегія інтеграції України до ЄС ґрунтується на:

- Конституції України (254к/96-ВР), що встановлює спрямування зовнішньополітичної діяльності України на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загально визнаними принципами і нормами міжнародного права;
- схвалених Верховною Радою України Основних напрямках зовнішньої політики України (3360-12) та Концепції (основах державної політики) національної безпеки України (3/97-ВР);

- Угоді про партнерство і співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх державами – членами від 14 червня 1994 року (УПС) (998-012) та інших договорах, укладених між Україною та ЄС, в яких визначаються механізми взаємодії між ними. (Абзац шостий вступної частини в редакції Указу Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Стратегія інтеграції України до ЄС враховує положення Стратегії ЄС щодо України від 4 жовтня 1994 року, Спільної позиції ЄС щодо України від 28 листопада 1994 року, Спільної стратегії ЄС щодо України від 11 грудня 1999 року, а також відповідних рішень Ради ЄС, декларацій та інших документів ЄС, які стосуються України. (Вступну частину доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Стратегія інтеграції України до ЄС визначає основні пріоритети діяльності органів виконавчої влади на період до 2007 року, протягом якого мають бути створені передумови, необхідні для набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу має забезпечити входження держави до європейського політичного (в тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), інформаційного, економічного і правового простору. Отримання на цій основі статусу асоційованого члена ЄС є головним зовнішньополітичним пріоритетом України у середньостроковому вимірі і повинно співвідноситися в часі з набуттям повноправного членства в ЄС державами-кандидатами, які мають спільний кордон з Україною. (Абзац дев'ятий вступної частини в редакції Указу Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

I. Основні напрями інтеграційного процесу

1. Адаптація законодавства України до законодавства ЄС, забезпечення прав людини

Адаптація законодавства України до законодавства ЄС полягає у зближенні із сучасною європейською системою права, що забезпечить розвиток політичної, підприємницької, соціальної, культурної активності громадян України, економічний розвиток держави у рамках ЄС і сприятиме поступовому зростанню добробуту громадян, приведенню його до рівня, що склався у державах – членах ЄС.

Адаптація законодавства України передбачає реформування її правової системи та поступове приведення у відповідність із європейськими стандартами і охоплює приватне, митне, трудове, фінансове, податкове законодавство, законодавство про інтелектуальну власність, охорону праці, охорону життя та здоров'я, навколишнє природне середовище, захист прав споживачів, технічні правила і стандарти, транспорт, а також інші галузі, визначені Угодою про партнерство та співробітництво. Важливим чинником реформування правової системи України слід вважати участь України у конвенціях Ради Європи, які встановлюють спільні для цієї організації та ЄС стандарти.

Етапами правової адаптації є імплементація Угоди про партнерство та співробітництво, укладання галузевих угод, приведення чинного законодавства України у відповідність із стандартами ЄС, створення механізму приведення проектів актів законодавства України у відповідність із нормами ЄС.

2. Економічна інтеграція та розвиток торговельних відносин між Україною і ЄС

Глобалізація світового господарства, уніфікація національних економік на засадах ГАТТ/СОТ, економічні тенденції в державах – членах ЄС щодо консолідованого єдиною грошовою одиницею Європейського Союзу, потенційна взаємовигідність вільної торгівлі є важливими факторами економічної інтеграції та розвитку торгівлі між Україною і ЄС.

Базовим документом, що визначає засади економічної інтеграції України до ЄС та засади розвитку торгівлі, є Угода про партнерство та співробітництво.

Розвиток процесу економічної інтеграції полягає у лібералізації і синхронізованому відкритті ринків ЄС та України, взаємному збалансуванні торгівлі, наданні на засадах взаємності режиму сприяння інвестиціям з ЄС в Україну та українським експортерам на ринках ЄС, запровадженні спільного правового поля і єдиних стандартів у сфері конкуренції та державної підтримки виробників. Економічна інтеграція базується на координації, синхронізації та відповідності прийняття рішень у сфері економіки України та ЄС і передбачає ліквідацію обмежень розвитку конкуренції та обмеження застосування засобів протекціонізму, сформування основних економічних передумов для набуття Україною повноправного членства у ЄС.

3. Інтеграція України до ЄС у контексті загальноєвропейської безпеки

Безпека України у контексті загальноєвропейської безпеки ґрунтується на тому, що розвиток і зміцнення ЄС поглиблюють загальноєвропейську безпеку в усіх її вимірах.

Принцип неподільності європейської безпеки однаково важливий як для України, так і для ЄС та його повноправних та асоційованих держав – членів. Кооперативна безпека, пошук підходів до якої, поряд з іншими європейськими і трансатлантичними структурами, активно веде ЄС, має стати для України гарантією власної безпеки. (Абзац другий підрозділу 3 розділу I із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Визнання Європейським Союзом важливого значення України у формуванні нової архітектури європейської безпеки на третє тисячоліття може і повинно бути використаним як суттєвий важіль просування українських інтересів у відносинах з ЄС. Одночасно зміцнення безпеки України пов'язане і з забезпеченням економічної безпеки та політичної стабільності у державі.

Визнаючи на основі принципів Статуту ООН (995-010) відповідальність за підтримання міжнародного миру та безпеки за Радою Безпеки ООН і дотримуючись принципів і цілей Хартії європейської безпеки ОБСЄ, Україна та ЄС активно співробітничать з ООН, ОБСЄ, Радою Європи, іншими міжнародними організаціями у сфері заохочення і підтримки стабільності, запобігання конфліктам, урегулювання кризових ситуацій та постконфліктної відбудови, використовуючи для цього всі наявні можливості – від дипломатичної діяльності, надання гуманітарної допомоги і застосування економічних санкцій до здійснення функцій цивільної поліції та проведення на основі відповідного мандата ООН і/або ОБСЄ воєнних операцій для врегулювання кризових ситуацій. (Підрозділ 3 розділу I доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Розширення та поглиблення політичного діалогу і співробітництва України із Західно-Європейським союзом (ЗЄС), який надає ЄС підтримку у визначенні оборонних аспектів Спільної зовнішньої політики і політики безпеки та забезпечує доступ ЄС до оперативних можливостей виконання гуманітарних і рятувальних завдань, завдань щодо підтримання миру та завдань збройних сил під час урегулювання кризових ситуацій, у тому числі проведення операцій з установа

миру («петерберзьких завдань»), є одними з важливих факторів інтеграції України до ЄС. (Підрозділ 3 розділу I доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

У зв'язку з прискоренням процесу інституційного зближення та інтеграції ЗЄС до ЄС важливого значення для України набуває розвиток відносин між ЄС і НАТО з питань оборонного планування, в якому Україна бере участь через Процес планування та оцінки сил у рамках програми «Партнерство заради миру». Інтенсифікація розвитку Спільної європейської політики з питань безпеки та оборони, створення в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки нових органів ЄС у військовій сфері та сфері зовнішньої політики і політики безпеки, а також активізація співробітництва між державами – членами ЄС у галузі озброєння зумовлюють необхідність здійснення Україною своєчасних інтеграційних кроків у цьому напрямі. (Підрозділ 3 розділу I доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Розвиток співробітництва з ЄС у рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки та Спільної європейської політики з питань безпеки та оборони сприятиме також зміцненню конкурентоспроможності української оборонної промисловості, впровадженню принципів, правил та механізмів, що забезпечують відкритість, прозорість доступу продукції цієї галузі на внутрішньому ринку ЄС та запобігають її дискримінації, прискореному виходу і закріпленню українських виробників товарів та послуг у пріоритетних міжнародно-спеціалізованих галузях і секторах економіки та значній диверсифікації військово-технічних та науково-технічних зв'язків. Розвиток такого співробітництва надасть змогу зберегти орієнтацію на сучасні системи загальноєвропейського виробництва. Основним напрямом реалізації експортного потенціалу України у відносинах з державами – членами ЄС може стати перетворення виробництв, безпосередньо пов'язаних з науково-технічними досягненнями, в яких Україна займає провідні позиції, у пріоритетні галузі, орієнтовані на експорт. (Підрозділ 3 розділу I доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

4. Політична консолідація та зміцнення демократії

Політична консолідація передбачає неухильне поглиблення політичного діалогу і поліпшення загальної атмосфери відносин між

Україною та ЄС (саміти, міністерські консультації, зустрічі на експертному рівні).

Вона спрямована на:

- гарантування політичної стабільності як в Україні, так і на всьому Європейському континенті;
- забезпечення мирного розвитку та плідного співробітництва всіх європейських націй;
- зміцнення демократичних засад в українському суспільстві.

Політичну консолідацію у контексті стратегії України на європейську інтеграцію слід розглядати у двох площинах.

Зовнішньополітична консолідація спрямована, насамперед, на зміцнення європейської безпеки. З одного боку, вона включає всебічне входження України в європейський політичний (у тому числі у сфері зовнішньої політики і політики безпеки), правовий, економічний, інформаційний, культурний простір. З іншого – ідентифікацію політики ЄС щодо України, відокремлення її від політики ЄС щодо Росії та підтримку державами Європи та світовим співтовариством стратегії інтеграції України до ЄС. У цьому контексті важливим є співробітництво з Європейською Комісією, Європарламентом та іншими загальноєвропейськими інституціями, а також поглиблення відносин з окремими державами – членами ЄС. Істотною складовою зовнішньополітичної консолідації слід вважати згоду ЄС на поступове залучення України до регіональних ініціатив ЄС, а також відповідних форм політичного діалогу, партнерства та співробітництва ЄС з державами – асоційованими членами ЄС та іншими державами. Одним з реальних внесків на шляху до зближення політичних позицій України та ЄС було б досягнення згоди щодо спільної позиції в ООН з глобальних міжнародних питань та приєднання України до спільних заяв ЄС, заяв, що приймаються державами – членами ЄС в рамках Спільної зовнішньої політики і політики безпеки та у відповідних міжнародних організаціях, у тому числі ООН та ОБСЄ, залучення України до спільних дій ЄС, а також вироблення і прийняття спільних позицій та проведення спільних дій України та ЄС. (Абзац сьомий підрозділу 4 розділу I із змінами, внесеними згідно з Указом Президента № 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Внутрішньополітична консолідація базується на виборі, зробленому українським суспільством на користь інтеграції до ЄС. Вона включає, насамперед, зміцнення демократії та верховенства права в державі. Європейська інтеграція сприятиме становленню громадян-

ського суспільства в Україні і дальшому формуванню української політичної нації як повноправного члена сім'ї європейських націй. Важливим елементом внутрішньої консолідації є формування у суспільстві прихильності до ідеї набуття у майбутньому членства в ЄС як реальної можливості забезпечити гідне майбутнє для України та її громадян. (Абзац виключено на підставі Указу Президента N 8/2001(8/2001) від 11.01.2001.)

5. Адаптація соціальної політики України до стандартів ЄС

Адаптація соціальної політики України полягає у реформуванні систем страхування, охорони праці, здоров'я, пенсійного забезпечення, політики зайнятості та інших галузей соціальної політики відповідно до стандартів ЄС і поступовому досягненні загальноєвропейського рівня соціального забезпечення і захисту населення.

Даний напрям інтеграційного процесу має здійснюватися у рамках загальної програми реформ з активним залученням інституцій та програм ЄС та його держав-членів і першочерговим спрямуванням технічної допомоги ЄС саме на адаптацію соціальної політики. Важливе значення у цьому контексті матиме ратифікація і дальша імплементація Україною Європейської соціальної хартії, а також укладання угод з координації систем соціального забезпечення робітників, які мають українське громадянство і працюють на території держав – членів ЄС.

6. Культурно-освітня і науково-технічна інтеграція

Поряд із згаданими напрямами європейської інтеграції, культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце, зумовлене потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямках. Вони охоплюють галузі середньої і вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери.

Інтеграційний процес на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому результаті такі кроки спрацьовуватимуть на підвищення в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища.

Здійснення даного завдання передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти і обміни, на поширення інформації. Особливо важливим є здійснення спільних наукових, культурних, освітніх та інших проєктів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень.

7. Регіональна інтеграція України

Практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією та поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС. Ураховуючи важливу для ЄС тенденцію, висловлену в гаслі «ЄС: від Союзу країн до Союзу регіонів», даний напрям набуває особливого значення.

Основою регіональної інтеграції є УПС, Європейська Хартія місцевого самоврядування, інші відповідні правові акти Європейського Союзу та Ради Європи.

Регіональна інтеграція передбачає встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами – членами і кандидатами у члени ЄС, їх розвиток у визначених у цій Стратегії напрямках для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центральних органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територіальних громад і, зрештою, якнайширшого залучення громадян України.

8. Галузева співпраця

Галузева співпраця являє собою координацію і взаємодію між Україною та ЄС у конкретних галузях і сферах господарської діяльності. Пріоритет на найближчі роки у галузевій співпраці слід віддати сфері трансєвропейських транспортних, включаючи магістральні газо- та нафтопроводи, електроенергетичних та інформаційних мереж, співробітництву у галузі юстиції, запобіганню та боротьбі з організованою злочинністю і поширенням наркотиків, митній справі, науково-дослідницькій сфері, промисловій та сільськогосподарській кооперації тощо. Окремим і винятково важливим напрямом галузевого співробітництва є співробітництво в галузі використання атомної енергії в мир-

них цілях. (Абзац перший підрозділу 8 розділу I із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Правовою основою галузевої співпраці є УПС, відповідні нормативні акти сторін, угоди та протоколи, укладені між Україною і ЄС та державами – членами ЄС щодо співпраці і взаємодії як у цілому, так і у визначених галузях.

Доцільними є також розроблення та схвалення відповідними міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України програм розвитку відносин із ЄС, які б виходили із загальних положень Стратегії інтеграції і поступово (протягом 1,5–2 років) сформулювали цілісний пакет – Національну програму інтеграції.

Галузева співпраця передбачає, поряд з прийняттям галузевих програм співробітництва з ЄС, розроблення переліку підрозділів та посадових осіб у центральних органах виконавчої влади, місцевих органах влади, що відповідають за формування та реалізацію державної політики України щодо ЄС, встановлення прямих контактів між міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади України і відповідними директоратами Європейської Комісії. У коротко- та середньостроковому контексті вирішальна відповідальність за узгодження галузевої співпраці покладається на Українську частину Ради з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом), а за їх реалізацію – на Українську частину Комітету з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) та Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України.

9. Співробітництво у галузі охорони довкілля

Охорона довкілля є визнаним пріоритетом державної політики і предметом підвищеної уваги громадськості в європейських державах, одним з головних напрямів діяльності ЄС і актуальною проблемою для України, зумовленою не лише наслідками аварії на ЧАЕС, але й загальним станом довкілля в Україні.

Правовою основою співробітництва у галузі охорони довкілля є УПС, міжнародні договори та угоди щодо безпеки навколишнього природного середовища, сторонами яких є Україна та ЄС.

В результаті співробітництва в галузі охорони довкілля має привести до створення безпечного і сприятливого для людини загальноєвропейського екологічного простору.

II. Внутрішнє забезпечення інтеграційного процесу

Внутрішнє забезпечення процесу інтеграції України до ЄС покладається на вищій, центральні та місцеві органи виконавчої влади України у співпраці з органом законодавчої влади, відповідними органами місцевого самоврядування.

Керівництво стратегією інтеграції України до ЄС здійснює Президент України.

Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу.

Уповноважений України з питань європейської і євроатлантичної інтеграції здійснює координацію діяльності та заходів, спрямованих на європейську і євроатлантичну інтеграцію України. (Вступну частину розділу II доповнено абзацом четвертим згідно з Указом Президента N 1146/2001 (1146/2001) від 26.11.2001, в редакції Указу Президента N 573/2003 (573/2003) від 05.07.2003.)

Міністерство закордонних справ України здійснює заходи щодо забезпечення політичних відносин України з ЄС та координацію діяльності органів виконавчої влади у сфері зовнішньої політики та політики безпеки. (Абзац вступної частини розділу II із змінами, внесеними згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України здійснює міжвідомчу координацію з питань міжгалузевого економічного та соціального співробітництва України з ЄС.

Міністерство внутрішніх справ України і Міністерство юстиції України здійснюють міжвідомчу координацію з питань співробітництва України з ЄС у межах своєї компетенції. (Вступну частину розділу II доповнено абзацом згідно з Указом Президента N 8/2001 (8/2001) від 11.01.2001.)

Інші міністерства та центральні органи виконавчої влади забезпечують реалізацію галузевого співробітництва України з ЄС, імплементацію Угоди про партнерство та співробітництво, здійснюють інші заходи у межах своєї компетенції та визначених Стратегією завдань з метою поглиблення інтеграції України до ЄС.

Стратегія інтеграції передбачає такі сфери внутрішнього забезпечення інтеграції України до ЄС.

1. Організаційне забезпечення

1. Затвердження Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України переліку центральних органів виконавчої влади, організацій, установ, посадових осіб, відповідальних за здійснення завдань, визначених Стратегією інтеграції.
2. Регулярне проведення засідань Української частини Ради з питань співробітництва між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) з метою забезпечення виконання завдань, визначених Стратегією інтеграції.
3. Забезпечення формування і здійснення галузевих та регіональних програм співробітництва з ЄС у тій частині, за яку несе відповідальність українська сторона.
4. Створення нових програм у системі освіти, стажування та підвищення кваліфікації працівників органів законодавчої, виконавчої влади та органів місцевого самоврядування за напрямками європейської інтеграції України, запровадження спеціалізації з питань ЄС у рамках навчальних програм вузів.
5. Створення програми мовної підготовки державних службовців та фахівців, які забезпечують процес інтеграції, розроблення та здійснення комплексу заходів щодо розширення та підвищення якості вивчення мов ЄС у середніх та вищих навчальних закладах.

2. Фінансове забезпечення

1. Розроблення програми фінансування заходів з інтеграції України до ЄС відповідно до Стратегії інтеграції.
2. Фінансування заходів, спрямованих на інтеграцію України до ЄС, за рахунок бюджетних коштів з широким залученням позабюджетних коштів, коштів приватних осіб та програм допомоги ЄС Україні.

3. Правове забезпечення

1. Забезпечення правової адаптації нормативно-правових актів, що приймають органи виконавчої влади, до вимог ЄС.
2. Перегляд навчальних програм правової освіти з метою їх адаптації до програм ЄС, вивчення правових засад діяльності установ ЄС, дослідження процесів у правовій галузі як у державах-членах, так і державах-кандидатах у члени ЄС.

4. Інформаційне забезпечення

1. Забезпечення проведення широкомасштабної агітаційно-інформаційної національної кампанії з метою сприяння інтеграції України до ЄС. Розроблення і запровадження програми інформування широких кіл громадськості щодо ситуації в ЄС, проблем і успіхів, що існують на шляху інтеграції України до ЄС.
2. Забезпечення доступу до європейських правових, бібліографічних та інших інформаційних баз даних.
3. Створення Національного центру (банку) даних стосовно ЄС. Із створенням Національної програми інтеграційної стратегії щорічно розроблятиметься План дій по реалізації стратегічного курсу України на інтеграцію до Європейського Союзу.

План дій Україна – Європейський Союз

ЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА СУСІДСТВА

Вступ

Розширення Європейського Союзу, яке відбулося 1 травня 2004 року, призвело до історичних змін політичних, географічних та економічних умов для України та Євросоюзу. Сьогодні Європейський Союз та Україна мають спільний кордон і як безпосередні сусіди будуть посилювати свою політичну та економічну взаємопов'язаність. Розширення дає можливість для України та Європейського Союзу розвивати якомога тісніші відносини, що виходитимуть поза рамки співробітництва до поступової економічної інтеграції та поглиблення політичного співробітництва. Європейський Союз та Україна сповнені рішучості посилити свої відносини та сприяти утвердженню стабільності, безпеки і добробуту. Такий підхід заснований на спільних цінностях, спільній власності та диференціації. Це сприятиме подальшому зміцненню нашого стратегічного партнерства.

Європейський Союз та Україна сповнені рішучості працювати разом шляхом виконання цього Плану дій в рамках Європейської політики сусідства, щоб не допустити появи нових розподільчих ліній в Європі.

Україна та ЄС погодилися інтенсифікувати політичні, безпекові, економічні та культурні відносини, включаючи транскордонне співробітництво та спільну відповідальність у запобіганні та врегулюванні конфліктів.

Швидкість прогресу у відносинах буде повністю залежати від зусиль України та конкретних досягнень у виконанні зобов'язань щодо спільних цінностей.

Цей План дій є важливим новим кроком у цьому процесі. Він охоплює часові рамки у три роки. Його імплементація допоможе реалізації положень Угоди про партнерство та співробітництво (УПС) як діючої основи співробітництва України та ЄС та сприятиме і підтримуватиме мету України щодо подальшої інтеграції до європейських економічних та соціальних структур. Імплементація Плану дій значно наблизить українське законодавство, норми та стандарти до законодавства Європейського Союзу. Він також закладе міцну основу для подальшої економічної інтеграції, включаючи через спільні зусилля у

напрямку Зони вільної торгівлі ЄС – Україна після вступу України до СОТ, на основі ухвалення та реалізації економічних та торговельних норм та правил, які сприятимуть посиленню торгівлі, інвестування та зростання. План дій сприятиме розробці та реалізації стратегій та заходів, спрямованих на забезпечення економічного зростання та соціального зближення, зростання життєвого рівня та захисту навколишнього середовища, забезпечуючи тим самим досягнення довгострокової цілі сталого розвитку.

Україна та ЄС спільно працюватимуть з метою виконання Плану дій. Згідно з ухваленою Спільною Стратегією ЄС щодо України, Європейський Союз визнає європейські прагнення України та вітає її європейський вибір.

Нові перспективи для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва

Європейська політика сусідства відкриває нові перспективи для партнерства, економічної інтеграції та співробітництва:

- Перспектива просування за рамки партнерства до значного рівня інтеграції, включаючи участь у внутрішньому ринку ЄС та можливість для України брати зростаючу участь у ключових аспектах політик та програм Європейського Союзу;
- Розширення рамок та поглиблення політичного співробітництва;
- Можливість наближення законодавства в економічній сфері, відкриття економік одна одній та подальше зменшення кількості торговельних бар'єрів, що стимулюватиме інвестиції та зростання;
- Збільшена фінансова підтримка: надання ЄС фінансової допомоги Україні сприятиме виконанню заходів, які визначені у даному документі. Крім того, Європейська Комісія розробляє новий Європейський інструмент сусідства та партнерства (ЄІСП), який надаватиме допомогу Україні, у т.ч. у сфері транскордонного та міжрегіонального співробітництва між Україною та державами-членами ЄС. Також через Європейський інвестиційний банк надаватиметься підтримка проектам, що потребуватимуть інвестицій у інфраструктуру;
- Можливість поступового відкриття або збільшення участі у певних програмах Співтовариства, що сприятиме розвитку культурних, освітніх, технічних, наукових зв'язків, а також зв'язків у сфері охорони навколишнього природного середовища;

- Підтримка в адаптації законодавства до норм та стандартів ЄС, включаючи через надання технічної допомоги, обмін досвідом між державними службовцями (twinning) та цільові консультації і підтримку через механізм обміну інформацією про технічну допомогу (TAIEX);
- Поглиблення торговельних та економічних відносин, включаючи перегляд передумов створення Зони вільної торгівлі після вступу України до СОТ;
- Буде розглянута можливість укладення нової посиленої угоди, рамки якої буде визначено за результатами досягнення цілей цього Плану дій та загального розвитку відносин Україна – ЄС. Доцільність нових договірних зобов'язань розглядатиметься у належний час.

Пріоритети діяльності

Цей План дій встановлює комплексний перелік пріоритетів, як в рамках, так і поза рамками Угоди про партнерство та співробітництво. Серед цих пріоритетів, всі з яких мають важливе значення, особливо увагу слід приділити:

- Подальшому посиленню стабільності та ефективності органів, що забезпечують демократію та верховенство права;
- Забезпеченню демократичного проведення президентських (2004 р.) та парламентських (2006 р.) виборів в Україні у відповідності до стандартів ОБСЄ;
- Забезпеченню поваги до свободи засобів масової інформації та свободи слова;
- Розвитку можливостей для поглиблення консультацій між Україною та ЄС у сфері врегулювання кризових ситуацій;
- Посиленню співробітництва у сфері роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї;
- Посиленню співробітництва з питань нашої спільної сусідської та регіональної безпеки, зокрема щодо вироблення ефективного рішення Придністровського конфлікту в Молдові, включаючи вирішення прикордонних питань;
- Вступу до СОТ;
- Поступовій ліквідації обмежень та нетарифних бар'єрів, які перешкоджають двосторонній торгівлі, та реалізації необхідних регуляторних реформ;

- Покращенню інвестиційного клімату шляхом запровадження недискримінаційних, прозорих і передбачуваних умов ведення бізнесу, спрощених адміністративних процедур та боротьби з корупцією;
- Податковій реформі, покращенню функціонування Податкової адміністрації та ефективному використанню державних коштів;
- Започаткуванню конструктивного діалогу зі спрощення візового режиму між Україною та ЄС з метою підготовки до майбутніх переговорів щодо укладення угоди про спрощення візового режиму, беручи до уваги необхідність прогресу у триваючих переговорах щодо угоди про реадмісію між Україною та ЄС;
- Поступовому наближенню законодавства, норм та стандартів України до законодавства, норм та стандартів Європейського Союзу; подальшому посиленню дієздатності адміністративних та судових органів;
- Сприянню діалогу щодо питань працевлаштування та намагання у відповідності до УПС, забезпечити, щоб ставлення до працівників-мігрантів не було дискримінаційним на підставі громадянства;
- Повній імплементації Меморандуму про взаємопорозуміння щодо закриття Чорнобильської атомної електростанції, включаючи завершення будівництва та введення в дію ядерних реакторів Х2/Р4 відповідно до визнаних міжнародних стандартів щодо ядерної безпеки.

Прогрес у виконанні зазначених пріоритетів буде контролюватись створеними згідно з УПС органами.

2.1. Політичний діалог та реформування

Демократія, верховенство права, права людини та основні свободи

Відповідно до міжнародних зобов'язань України та її стратегічної мети щодо подальшої європейської інтеграції Україна продовжуватиме внутрішні перетворення на основі зміцнення демократії, верховенства права, поваги до прав людини, принципу розподілу влади та незалежності суду, демократичних виборів відповідно до норм і стандартів ОБСЄ та Ради Європи (політичний плюралізм, свобода слова та ЗМІ, повага до прав осіб, що належать до національних меншин, недискримінація за ознакою статі та політичної, релігійної та етнічної приналежності).

1. *Посилення стабільності та ефективності інституцій, що забезпечують демократію та верховенства права*
 - Забезпечити демократичне проведення президентських (2004 р.) та парламентських (2006 р.) виборів відповідно до стандартів ОБСЄ та рекомендацій ОБСЄ та Бюро демократичних інститутів і прав людини, включаючи ті, що стосуються засобів масової інформації (ЗМІ);
 - Забезпечити, щоб будь-які подальші законодавчі реформи проводилися відповідно до міжнародних стандартів;
 - Продовжити адміністративну реформу та посилювати місцеве самоврядування шляхом запровадження відповідного законодавства згідно зі стандартами, що містяться у Європейській хартії місцевого самоврядування.
2. *Подальше проведення судової та правової реформ для забезпечення незалежності судової влади та зміцнення її адміністративної дієздатності, а також забезпечення неупередженості та ефективності прокуратури:*
 - Забезпечити реалізацію нещодавніх змін до Цивільного, Кримінального кодексів та Кодексу про адміністративні правопорушення, а також відповідних процесуальних кодексів на основі європейських стандартів;
 - Продовжити реформування системи прокуратури згідно з відповідним Планом дій Ради Європи (та за підтримки Спільної програми ЄК та Ради Європи);
 - Звернути увагу на повідомлені недоліки у роботі правоохоронних органів та прокуратури;
 - Завершити та втілити у життя реформу судової системи з метою забезпечення незалежності, неупередженості та ефективності судової влади;
 - Ефективно виконувати рішення Європейського Суду з прав людини;
 - Посилити навчання суддів, прокурорів та інших посадових осіб, задіяних у сфері судочинства, державного управління, міліції та виправних закладів, зокрема, щодо захисту прав людини (та за підтримки Спільної програми ЄК та Ради Європи);
 - Виконувати відповідні заходи, передбачені Планом дій ЄС щодо України у сфері юстиції та внутрішніх справ та реалізацію його Плану-графіку (див. нижче розділ 2.4.);
3. *Забезпечення ефективності боротьби з корупцією:*

- Приєднатися до Групи держав Ради Європи проти корупції (GRECO) та виконати відповідні рекомендації, у т.ч. щодо перегляду Національної програми боротьби з корупцією;
 - Сприяти прозорості та підзвітності органів державного управління, зокрема, шляхом реформування інституту державної служби на основі європейських стандартів;
 - Вжити відповідні заходи, передбачені Планом-графіком імплементації Плану дій ЄС щодо України у сфері ЮВС
4. *Забезпечення поваги до прав людини та основних свобод у відповідності до міжнародних та європейських стандартів.*
- Сприяти дотриманню та забезпеченню виконання основних конвенцій та відповідних факультативних протоколів ООН та Ради Європи
5. *Забезпечення розвитку громадянського суспільства.*
- Забезпечити дотримання права на свободу об'єднань та залучення громадян до процедури прийняття рішень, у тому числі через організації громадянського суспільства
6. *Забезпечення поваги до свободи засобів масової інформації та свободи висловлювань:*
- Надалі покращувати та посилювати законодавчі та адміністративні умови для свободи ЗМІ, беручи до уваги відповідні рекомендації Ради Європи ;
 - Забезпечити ефективне дотримання принципу свободи ЗМІ, у т.ч. прав журналістів
7. *Забезпечення поваги до прав осіб, які належать до національних меншин:*
- Продовжити діяльність, спрямовану на створення відповідної законодавчої бази і дієвий захист прав осіб, що належать до національних меншин на основі європейських стандартів;
 - Продовжити тісну співпрацю між державними органами та представниками національних меншин
8. *Запобігання неналежному поводженню з людьми та застосуванню тортур:*
- Подальше удосконалення законодавчої бази та практики у сфері утримання під вартою, зокрема, досудового утримання під вартою, з метою ефективного вирішення проблеми незаконного утримання під вартою, умов перебування під вартою та неналежного поводження з затриманими з боку правоохоронців, у тому числі шляхом забезпечення навчання. Виконання рекомендацій Європейського комітету щодо запобігання тортурам (СРТ);

- Посилити навчання міліції у сфері захисту прав людини.

9. *Забезпечення рівноправності.*

Продовжити докладати зусилля для забезпечення рівності чоловіків і жінок у суспільному та економічному житті

10. *Забезпечення поваги до прав дитини:*

- Впроваджувати рекомендації Комітету ООН з прав дитини від 2002 року ;
- Забезпечити повне виконання стандартів ювенальної юстиції згідно з відповідними міжнародними стандартами;
- Обмінюватися інформацією щодо результатів імплементації в ЄС та Україні Конвенцій ООН і Гаазьких Конвенцій про захист прав дитини

11. *Забезпечення поваги до прав профспілок та основних стандартів праці.*

Продовжити докладати зусилля з метою забезпечення прав профспілок та основних стандартів у сфері праці на основі європейських стандартів та відповідно до конвенцій МОП.

12. *Забезпечення міжнародного правосуддя:*

- Посилити співробітництво з метою сприяння міжнародному правосуддю та запобігання уникненню відповідальності, у т.ч. через подальшу підтримку Міжнародного кримінального суду та запровадження консультативного механізму щодо діяльності та функціонування МКС;
- Започаткувати тісне співробітництво з метою розробки відповідних законопроектів, необхідних для ратифікації Римського Статуту;
- Підписати та ратифікувати Угоду про привілеї та імунітети МКС;
- Підтримувати співробітництво у рамках Спеціальної робочої групи щодо злочинів агресії та інших спеціальних груп.

Регіональні та міжнародні питання, співробітництво у сфері зовнішньої та безпекової політики, нерозповсюдження зброї масового знищення та роззброєння, попередження конфліктів та врегулювання кризових ситуацій

13. *Подальше посилення та зосередження політичного діалогу і співробітництва на питаннях зовнішньої та безпекової політики:*

- Удосконалити методи роботи у визначених форматах ведення політичного діалогу, у т.ч. за допомогою більш сконцентрованих та зорієнтованих на результат програм;

- Співпрацювати з ЄС щодо забезпечення більш ефективної роботи багатосторонніх інституцій та конвенцій з метою посилення глобального управління, координації у боротьбі з загрозами у сфері безпеки та вирішення пов'язаних проблем розвитку;
- Продовжити діалог щодо імплементації Європейської стратегії безпеки ;
- Розвивати можливості для поглиблених консультацій між Україною і ЄС щодо врегулювання кризових ситуацій.

14. Посилювати співробітництво щодо регіональних та міжнародних питань, попередження конфліктів і врегулювання кризових ситуацій:

- Україна продовжуватиме докладати конструктивних зусиль як посередник у процесі врегулювання Придністровського конфлікту у Молдові з метою його вирішення;
- Подальше залучення Євросоюзу до підтримки ОБСЄ та посередників, у т.ч. України, у процесі врегулювання конфлікту у Придністров'ї з метою його ефективного врегулювання;
- Україна буде розвивати співробітництво з Молдовою щодо прикордонних питань на усій протяжності українсько-молдовського кордону, включаючи ефективний обмін інформацією щодо потоків товарів і людей, які перетинають спільний кордон;
- Активне залучення до проведення та практичної реалізації результатів тристоронніх експертних консультацій за участю України, Молдови та Європейської Комісії;
- Подальше нарощування позитивного досвіду участі України у поліцейській місії Євросоюзу в Боснії та Герцеговині та у поліцейській місії Євросоюзу у Колишній Югославській Республіці Македонія. Спільно визначити можливості участі України у подальших операціях у рамках Європейської політики безпеки і оборони;
- Надалі застосовувати «Севільській механізм» консультацій та співробітництва між ЄС та Україною в операціях ЄС із врегулювання кризових ситуацій, включаючи участь України у відповідних навчаннях з врегулювання кризових ситуацій;
- Продовжити консультації щодо можливого використання Євросоюзом українських можливостей у сфері далеких авіатранспортних перевезень ;
- Завершити переговори щодо укладення «Угоди з питань безпеки» між Україною та ЄС (процедури обміну таємною інформацією);
 - Завершити переговори щодо укладення Угоди між Україною та ЄС про визначення загальної схеми участі України в операціях

ЄС із врегулювання кризових ситуацій (правові та фінансові умови можливої участі України в операціях ЄС із врегулювання кризових ситуацій) ;

- Проводити консультації щодо санкцій, які накладаються ЄС.

15. Надалі розвивати співпрацю у подоланні спільних загроз у сфері безпеки, включаючи боротьбу з тероризмом, нерозповсюдження зброї масового знищення і боротьбу з нелегальним експортом зброї:

- Розвивати співробітництво між Україною та ЄС у сфері боротьби та запобігання тероризму, зокрема, шляхом виконання Плану дій у сфері юстиції та внутрішніх справ;

- Співпрацювати з метою посилення ролі ООН у багатосторонній боротьбі з тероризмом, у т.ч. шляхом виконання резолюцій РБ ООН 1373/01 та 1267/01, а також імплементації та виконання Конвенції ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму;

- Впроваджувати стандарти, які містяться у рекомендаціях ФАТФ, щодо боротьби з фінансуванням тероризму;

- Забезпечувати дотримання прав людини у боротьбі з тероризмом;

- Україна належним чином враховуватиме зміст та принципи Кодексу поведінки ЄС щодо експорту озброєнь;

- Надалі розвивати співробітництво у боротьбі з незаконною торгівлею зброєю та ядерними матеріалами;

- Співпрацювати щодо питань нерозповсюдження зброї масового знищення, у т.ч. щодо аспектів, пов'язаних з приєднанням до відповідних міжнародних інструментів та режимів експортного контролю та їх імплементацією згідно з Стратегією ЄС у сфері нерозповсюдження зброї масового знищення, ухваленою Європейською Радою в грудні 2003 року, а також висновками Ради міністрів ЄС з загальних питань та з питань зовнішніх зносин (17 листопада 2003 р.); надалі вдосконалювати ефективну систему державного експортного контролю, яка забезпечує нагляд за експортом та транзитом товарів, пов'язаних із зброєю масового знищення, включаючи контроль за технологіями подвійного використання щодо кінцевого використання зброї масового знищення;

- Вжити заходів для завершення ратифікації Україною Конвенції про заборону використання, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін та їх знищення; спільно боротися

з загрозами, які створюють українські склади застарілих боєприпасів, зокрема, протипіхотних мін для безпеки, здоров'я та навколишнього середовища ;

- Розвивати співробітництво України та ЄС у сфері митного контролю, що включає збереження та безпеку товарів, які імпортуються, експортуються чи переміщуються транзитом.

2.2. Економічні та соціальні реформи і розвиток

Функціонуюча ринкова економіка

1. *Подальший прогрес у створенні повністю функціонуючої ринкової економіки, включаючи ціноутворення, контроль за державною допомогою, законодавче середовище, яке забезпечує чесну конкуренцію між суб'єктами господарювання.*
2. *Подальший прогрес у поступовому наблизненні законодавства до існуючого в ЄС, забезпечення його ефективної імплементації:*
 - Імплементація стратегії адаптації законодавства в пріоритетних сферах, визначених у статті 51 УПС, включаючи удосконалення якості та послідовності законопроектної роботи;
 - На основі спільного розуміння, завершити спільну роботу з підготовки плану-графіку та визначення пріоритетів для моніторингу і сприяння імплементації;
 - Усунути протиріччя між чинними Господарським і Цивільним кодексами.
3. *Покращення інвестиційного клімату, включаючи забезпечення прозорості, передбачуваності та спрощення механізму його регулювання та застосування:*
 - Провести консультації з національними та іноземними суб'єктами господарської діяльності щодо розроблення робочої програми подальшого впровадження регуляторної реформи, спрямованої на зменшення адміністративних бар'єрів розвитку бізнесу;
 - Забезпечити однакове застосування регуляторних норм по всій Україні на центральному та регіональному рівнях;
 - Прийняти та впровадити систему оцінки впливу регуляторних заходів, консультацій із заінтересованими сторонами, попереднього інформування суб'єктів господарської діяльності про нормативні зміни з метою забезпечення прозорих умов (передбачуваності регуляторного середовища);
 - Забезпечити повне застосування статті X ГАТТ (посилання на яку робиться у статті 16 УПС), зокрема:

1. застосування органами державної влади України (включаючи усі адміністративні структури) законодавства у сфері торгівлі та інвестицій у єдиному порядку на всій території України без дискримінації суб'єктів господарювання;
2. спрощення судового перегляду торговельних та інвестиційних справ, в першу чергу, шляхом збільшення матеріально-технічного забезпечення господарських судів і удосконалення кваліфікаційної підготовки суддів з метою забезпечення швидкого, об'єктивного і уніфікованого перегляду адміністративних дій та процедур подання апеляцій щодо торговельних та інвестиційних питань.

Монетарна та фіскальна політика, політика обмінного курсу

4. *Закріпити прогрес у реалізації політики макроекономічної стабілізації та зростання:*
 - Посилити незалежність Національного банку України, у т. ч. у разі необхідності, внести зміни до Закону України «Про Національний банк України» з метою приведення його у відповідність до стандартів ЄС;
 - Зміцнити стабільність фіскальної системи, у т. ч. шляхом проведення податкової реформи та реалізації заходів середньострокового характеру в пенсійній системі.

Структурні реформи

5. *Здійснення послідовної та довгострокової програми структурної реформи з метою подальшого зміцнення функціонування ринкової економіки:*
 - Впровадити програму приватизації, включаючи приватизацію великих підприємств, та підвищити прозорість процесу приватизації;
 - Зменшити участь держави у ціноутворенні з метою запобігання погіршення умов торгівлі та функціонування економіки;
 - Підсилити регулювання та контроль банківської діяльності. Активізувати реформування фінансового сектору, включаючи покращення діяльності Державного ощадного банку України;
 - Розвивати внутрішній ринок цінних паперів, надалі вдосконалювати регуляторну та наглядову системи для небанківських фінансових установ;

- Прийняти новий закон про акціонерні товариства з більш чітким визначенням відповідальності керівників, менеджерів, зборів акціонерів, посилення вимог стосовно розкриття інформації, посилення захисту прав дрібних акціонерів;
- Прийняти супровідні акти законодавства, необхідні для ефективного застосування Земельного кодексу. Скасувати існуючі обмеження, закріплені статтею 82 Земельного кодексу, на володіння земельними ділянками несільськогосподарського призначення українськими юридичними особами із часткою іноземного капіталу, включаючи ті, в яких іноземний капітал становить 100 % .

Соціальна сфера, зайнятість, зменшення бідності

6. *Посилення діалогу та співробітництва з соціальних питань (як передбачено в статті 1 УПС); забезпечення наближення стандартів України до стандартів та практики ЄС у сфері зайнятості та соціальної політики:*

- Розпочати діалог з питань зайнятості та соціальної політики для аналізу та оцінки ситуації, визначення основних проблемних питань і шляхів наближення політики та практики, що існує в Україні, до стандартів ЄС (соціально-громадський діалог, охорона здоров'я та безпека на виробництві, гендерна рівність, трудове законодавство, політика зайнятості, соціальний захист, включаючи питання соціального забезпечення та охоплення соціальними програмами);
- Здійснювати моніторинг відповідних законодавчих і політичних змін.

7. *Запровадження ефективних заходів зменшення бідності та збільшення зайнятості, спрямованих на суттєве зменшення кількості населення, що перебуває за межею бідності, та посилення соціальної інтеграції, включаючи стабільну систему освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг для всіх верств населення.*

Регіональний розвиток

8. *Зменшення розриву між рівнями розвитку регіонів та покращення можливостей для місцевого розвитку.*

Запровадити стратегічне планування на державному та регіональному рівнях в Україні, розробити проект Державної стратегії регіонального розвитку до 2015 року та створити нормативно-правову

базу для стимулювання розвитку регіонів, включаючи депресивні території.

Сталий розвиток

9. Сприяння сталому розвитку:

- Вжити подальших заходів у напрямку завершення створення адміністративних структур і процедур для забезпечення стратегічного планування сталого розвитку та узгодженості дій між відповідними задіяними сторонами;
- Завершити розробку та прийняти державну стратегію сталого розвитку та здійснити заходи для забезпечення її імплементації. Вжити заходів у напрямку виконання довготермінової стратегії;
- Вжити подальших заходів щодо включення питань захисту навколишнього середовища до політики у інших сферах, зокрема у галузі промисловості, енергетики, транспорту, регіонального розвитку та сільського господарства.

2.3. Торгівля, ринкові та регуляторні реформи

Провести протягом 2005 року першу оцінку впливу розширення ЄС на торгівлю між ЄС та Україною та в подальшому проводити відповідні оцінки на регулярній основі за домовленістю.

2.3.1. Рух товарів

Торговельні відносини

1. *Повна імплементація зобов'язань за УПС у сфері торгівлі товарами:*
 - Поступово скасувати усі експортні та імпорتنі обмеження в дусі положень частини III УПС та, після вступу України до СОТ, забезпечити відповідність, зокрема, положенням статей XI, XII, XIV, XIX, XX та XXI ГАТТ;
 - Поступова лібералізація торгівлі сталеливарними виробами та поступове скасування експортного мита на брухт чорних металів відповідно до двосторонньої угоди між Україною та ЄС про торгівлю деякими сталеливарними виробами, ще до повної лібералізації з набуттям Україною членства в СОТ.
2. *Вступ до СОТ:*
 - Виконання Україною двосторонніх зобов'язань та вимог норм СОТ (заходи визначені нижче в окремих пунктах);

- Вирішити окремі питання нетарифних заходів, висунутих ЄК, у т.ч. через виконання зобов'язань, що містяться у звіті Робочої Групи зі вступу України до СОТ.
- 3. *Прискорити та впровадити необхідні адміністративні та макро-економічні реформи, передбачені УПС (розділи 2.2 та 2.3 Плану дій). Відповідно до статті 4 УПС та в світлі прогресу реалізації економічних реформ і виконання зобов'язань за УПС спільно розглянути питання економічних передумов створення Зони Вільної Торгівлі після вступу України до СОТ:*
 - Провести перегляд спільного дослідження економічних передумов укладення угоди про створення ЗВТ між Україною та ЄС (1999 рік); розгляд прогресу виконання пріоритетних заходів (липень 2002 р.);
 - Після здійснення цього перегляду, провести консультації щодо узгодження подальших дій обох сторін для досягнення вищезазначеної мети та визначити пріоритети для поглиблення торговельно-економічних відносин між Україною та ЄС.

Митні справи

- 4. *Розробка та імплементація митного законодавства, що відповідає міжнародним стандартам та стандартам ЄС:*
 - Завершити впровадження нормативно-правової бази, необхідної для імплементації Митного кодексу, у відповідності до міжнародно-визнаних стандартів, особливо угод СОТ, зокрема що стосується митної вартості, а також у відповідності до митного законодавства ЄС;
 - Подальший перегляд Митного Кодексу, враховуючи положення законодавства ЄС і раніше надані рекомендації;
 - Україна має прийняти та поновлювати чинну Гармонізовану систему з метою подальшого прийняття Комбінованої номенклатури, як це передбачено УПС;
 - Впровадити митний контроль, заснований на аналізі ризиків, та визначити необхідне організаційне забезпечення;
 - Підготовка та введення в дію законодавства у митній сфері: щодо митного контролю прекурсорів, контрафактної та піратської продукції, товарів подвійного призначення, предметів культури.
- 5. *Удосконалити функціонування митниці (Customs service); спростити та модернізувати митні процедури на кордонах і всередині держави:*

- Розробити підхід «одне вікно» для всієї документації, пов'язаної з зовнішньоторговельними операціями та контролем, у першу чергу, шляхом активізації співробітництва між усіма службами, що працюють на кордоні;
- Започаткувати механізм постійного інформування та надання консультацій суб'єктам ЗЕД щодо законодавства та процедур здійснення експортних та імпортних операцій;
- Прийняти та впровадити Політику митної етики на основі визнаних в світі стандартів (Арушська Декларація);
- Забезпечити підвищення кваліфікації працівників митної служби, посилити комп'ютеризацію митної адміністрації, модернізувати митні лабораторії.

Стандарти, технічне регулювання та оцінка відповідності (гармонізовані з ЄС сфери)

6. *Продовжувати приведення регуляторної та адміністративної практики України у відповідність до міжнародної та існуючої в ЄС, підготовка України до участі у внутрішньому ринку ЄС в окремих пріоритетних галузях промисловості:*

- Спільно визначити пріоритетні сфери для приведення їх у відповідність до міжнародної та існуючої в ЄС регуляторної практики і можливого приєднання до Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів (АСАА), у т.ч. шляхом проведення консультацій з виробниками та експортерами;
- Гармонізувати необхідне рамкове та секторальне законодавство у пріоритетних сферах із системою технічного регулювання ЄС;
- Забезпечити прозорість та передбачуваність регуляторного середовища для суб'єктів господарювання;
- Продовжити перегляд існуючих в Україні стандартів, забезпечуючи їх гармонізацію з міжнародними та європейськими стандартами і добровільне застосування;
- Зміцнити інституційне забезпечення сфери стандартизації, акредитації, оцінки відповідності, метрології та дослідження ринку, забезпечуючи інтеграцію, наскільки це можливо, інституцій України в європейські та міжнародні структури. Продовжити перегляд інституційної структури з метою запобігання концентрації функцій в рамках однієї інституції та пов'язаних з цим конфліктів інтересів;

- Адаптувати законодавство щодо відповідальності за дефектну продукцію та загальну безпеку продукції;
- Поступово спростити процедури оцінки відповідності промислових товарів згідно з вимогами Технічних регламентів (Директив ЄС) з метою запобігання обов'язковій сертифікації товарів з низьким рівнем ризику та багаторазових перевірок товарів;
- На основі найкращої практики держав-членів ЄС зміцнити та розвинути спроможності українських інституцій у сфері ринкового нагляду.

Скасування обмежень та покращення управління (негармонізованих сфери ЄС)

7. *Спрощення руху товарів шляхом і) запобігання застосування кількісних обмежень, ii) поступового скасування ліцензування імпорту та iii) послідовного скасування і запобігання застосування нових дискримінаційних заходів. Удосконалення інституційного та адміністративного співробітництва:*

- Поступово скасувати вимоги неавтоматичного ліцензування окремих товарів, що не відповідають статті 20 УПС або статтям XX та XXI ГАТТ;
- Привести умови ліцензування імпорту та вимоги до реєстрації, які залишаються, у відповідність до існуючих в ЄС;
- Проаналізувати законодавчі та адміністративні механізми з метою визначення та поступового усунення дискримінаційних положень щодо імпортової продукції. Розпочати з перегляду національних норм, що стосуються ваги, складу, маркування та опису продукції;
- Забезпечити ефективну діяльність, навчання та підвищення кваліфікації виконавчих установ, включаючи центральний адміністративний підрозділ, відповідальний за рух товарів;
- Забезпечити можливість участі заінтересованих сторін (імпортерів, експортерів, виробників) у визначенні проблемних питань та обговоренні законопроектів;
- Визначити координаційний підрозділ (contact point) з метою сприяння співробітництву та покращенню обміну інформацією між Україною та ЄС щодо національних заходів та перепон, які можуть перешкоджати руху товарів.

Санітарні та фітосанітарні заходи

8. Підвищення безпеки продуктів харчування для споживачів та спрощення торгівлі шляхом проведення реформ та модернізації санітарної і фітосанітарної сфери:

- Забезпечити імплементацію Угоди СОТ щодо застосування санітарних і фітосанітарних заходів після вступу України до СОТ, зокрема шляхом визначення центрального інформаційного підрозділу та створення оперативної системи інформаційного забезпечення;
- Приєднатися до Комісії Кодексу Аліментаріус (Codex Alimentarius Commission) та міжнародної Конвенції про захист рослин;
- Здійснити порівняльну оцінку системи санітарного та фітосанітарного контролю в Україні та ЄС;
- Здійснити перегляд переліку заходів, що потрібно вжити для поступового наближення до норм законодавства ЄС у сфері санітарного та фітосанітарного контролю та відповідних інституцій, зі створенням часових графіків та механізму фінансування. Прискорити здійснення ефективних реформ в цій сфері (наприклад, чіткий розподіл повноважень між окремими інституціями, принципи Директиви 96/22 про заборону речовин та Директиви 96/23 про моніторинг залишкових речовин);
- Провести порівняльний аналіз законодавства ЄС та України у сфері гігієни продуктів харчування, у т.ч. обробки харчових продуктів. У разі необхідності, розробити заходи щодо гармонізації законодавства у зазначеній сфері, а також план їх фінансування;
- Забезпечити прогрес у наближенні до законодавства ЄС у сфері відстеження харчового ланцюга «від поля до столу»; загальних принципів та вимог до безпеки продуктів харчування (Регламент 178/2002/ЕС); ефективно імплементувати систему Hazard Analysis Critical Control Point на підприємствах та в органах контролю, включаючи галузь рибного господарства;
- Забезпечити перевірку мережі державних лабораторій та визначити державні метрологічні лабораторії у санітарній та фітосанітарній сфері з особливою увагою до забезпечення необхідним обладнанням і належними методами аналізу (тестування залишків), а також підготовці до їхньої акредитації відповідно до стандартів ISO;
- У світлі досягнутого прогресу по викладених вище заходах, спільно визначити кроки щодо угод по санітарії та фітосанітарії.

2.1.2. Право щодо заснування; законодавство щодо діяльності компаній та послуг

Заснування компаній та законодавство про компанії

1. *Повна імплементація частини IV розділу II УПС та, зокрема, принципів режиму найбільшого сприяння та національного режиму (умови, що впливають на заснування та діяльність компаній):*
 - а) Діяльність компаній:
 - створити відповідне середовище для діяльності компаній, наприклад, прийняти та ефективно імплементувати законодавство щодо конкуренції та банкрутства;
 - Скасувати дискримінаційні заходи, що впливають на діяльність компаній ЄС та України.
 - б) Заснування компаній:
 - Забезпечити повну та ефективну імплементацію режиму найбільшого сприяння та національного режиму;
 - Забезпечити збереження умов, за яких було здійснено інвестування;
 - Забезпечити, щоб дочірні компанії або філії ЄС та українські дочірні компанії або філії діяли в умовах не менш сприятливих, ніж ті, в яких діють національні компанії (національний режим);
 - Завершити перегляд Україною свого національного законодавства з метою визначення бар'єрів для заснування компаній з метою їхнього скасування;
 - Поступово усунути обмеження щодо заснування компаній;
 - Забезпечити ефективну діяльність центрального координаційного органу, що сприяє спрощенню процедури заснування компаній.
 - с) Законодавство України у сфері автомобілебудування:
 - Приведення законодавства України у сфері автомобілебудування у відповідність до положень УПС з урахуванням відповідних зобов'язань України в рамках переговорного процесу зі вступу України до СОТ.
 - д) Законодавство про компанії:
 - Підвищити компетенцію та незалежність аудиторів;
 - Адаптувати та забезпечити ефективну імплементацію основних принципів відповідних міжнародних правил та стандартів, а також правил і стандартів ЄС;

- Створити єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-приватних підприємців та забезпечити публікацію інформації стосовно організації та фінансового стану компаній. Визначити та забезпечити ефективну діяльність адміністративного органу, який здійснює контроль за реєстрацією компаній або відповідності окремих актів законодавству;
- Сприяти прийняттю Кодексу корпоративного управління.

Послуги

2. *Поступове усунення обмежень, що сприятиме наданню послуг між ЄС та Україною в окремих галузях згідно з зобов'язаннями, які містяться в УПС в Частині IV Розділі III (надання транскордонних послуг):*

- Підготовка до виконання зобов'язань України щодо послуг в рамках переговорного процесу зі вступу України до СОТ;
- Завершити перегляд законодавства України з метою визначення перешкод у сфері надання послуг. Усунути визначені перепони, беручи до уваги зобов'язання у сфері послуг у рамках СОТ;
- Забезпечити координацію між усіма відповідними адміністративними структурами з метою спрощення надання послуг та усунення бар'єрів у сфері торгівлі послугами;
- Забезпечити ефективну імплементацію законодавства, що визначає базові принципи недискримінації, шляхом запровадження, в разі необхідності, більш деталізованих підзаконних актів або галузевого законодавства.

Фінансові послуги:

- Дотримуватись рекомендацій Програми МВФ щодо оцінки фінансового сектора (листопад 2003 р.);
- Запровадити та забезпечити ефективне впровадження системи пруденційного регулювання та нагляду за фінансовими ринками, відповідно до існуючої в ЄС;
- Забезпечити ефективну діяльність незалежних та компетентних установ нагляду відповідно до міжнародно-визнаних стандартів;
- Створити та забезпечити ефективне впровадження відповідного законодавства щодо діяльності компаній, обліку та правил управління.

2.3.3. Рух капіталу та поточні платежі

- Повна імплементація зобов'язань у відповідності до частини V УПС (поточні платежі та капітал);
- Забезпечити вільний рух капіталу, пов'язаного з прямими інвестиціями та іншими інвестиціями, здійсненими відповідно до положень про заснування компаній (розділ II, частина IV) та забезпечити застосування положень статті 48.3 УПС щодо непогіршення умов;
- Гарантувати захист іноземних інвестицій, а також ліквідацію або репатріацію цих капіталовкладень та будь-якого прибутку, отриманого з них;
- Провести консультації з метою лібералізації руху інших видів капіталу відповідно до статті 48.4 УПС.

2.3.4. Пересування людей, у тому числі пересування працівників

Недискримінаційне ставлення до працівників-мігрантів (працевлаштування та умови праці)

1. *Повна імплементація зобов'язань відповідно до статті 24 УПС (Умови праці):*
 - Забезпечити повне виконання положень статті шляхом скасування усіх дискримінаційних заходів, що застосовуються до працівників-мігрантів за ознакою громадянства стосовно умов праці, оплати праці або звільнення;
 - Координація систем соціального забезпечення.
2. *Повна імплементація положень щодо координації соціального забезпечення, які визначені статтями 25 та 26 УПС:*
 - Продовжити процес укладання угод з державами-членами ЄС про повне застосування положень, щодо координації соціального забезпечення які визначені статтею 25 УПС, та як передбачено умовами статті 26 УПС.

2.3.5. Інші ключові сфери

Оподаткування

1. *Розвиток та впровадження систем оподаткування та їхніх установ відповідно до міжнародних стандартів та стандартів ЄС.*

Провести податкову реформу, включаючи:

- Прийняття та імплементацію законодавства з питань ПДВ та акцизного збору, що відповідає положенням УПС і нормам СОТ;

- Забезпечення відповідності вільних економічних зон правилам СОТ відповідно до зобов'язань України щодо СОТ, розпочати процес приведення законодавства України про вільні економічні зони у відповідність до законодавства ЄС;
- Вирішення питань щодо існуючої заборгованості з відшкодування ПДВ та запобігання накопиченню нової заборгованості, у т. ч. через забезпечення ефективних процедур і виділення достатніх ресурсів;
- Скасування дискримінаційного режиму використання податкових векселів, у т. ч. за допомогою внесення відповідних змін до законодавства;
- Впроваджувати комплексний стратегічний план для Державної податкової адміністрації з визначенням необхідних адміністративних структур та процедур, та визначенням потреб Адміністрації у фінансових, людських, матеріально-технічних та інформаційних ресурсах;
- Після наближення України до внутрішнього ринку – прийняття та дотримання принципів Кодексу поведінки у сфері оподаткування ЄС.

Конкурентна політика

2. *Виконувати зобов'язання щодо державної допомоги відповідно до статей 49.2.2 та 49.2.3 УПС та діяти відповідно до них, а також розробити законодавство і режим контролю, що відповідають існуючому в ЄС:*
 - Розробити та прийняти законодавство про державну допомогу, включаючи, зокрема:
 - визначення поняття державної допомоги відповідно до того, що існує в ЄС;
 - принцип заборони надання державної допомоги, яка призводить до погіршення умов торгівлі між Україною та ЄС;
 - встановлення прозорих умов надання державної допомоги в Україні (зокрема шляхом визначення переліку установ, що надають допомогу, та незалежного наглядового органу, регулярного звіту щодо типу, обсягів допомоги, а також її одержувачів).
3. *Виконувати зобов'язання, визначені у статті 49.2.1 УПС, та діяти відповідно до них, шляхом забезпечення відповідності державного антимонопольного законодавства та режиму контролю, які існують в ЄС:*

- Оцінити повноту та відповідність законодавчої бази України тій, що існує в ЄС, зокрема, стосовно принципів недискримінації, прозорості та процесуальної справедливості;
- Продовжувати посилювати незалежність Антимонопольного комітету, забезпечити відповідними повноваженнями та ресурсами; посилити підготовку кадрів.

Права інтелектуальної та промислової власності

4. Забезпечити рівень захисту, подібний до того, що існує в ЄС, включаючи ефективні засоби його впровадження відповідно до положень статті 50 УПС:

- Забезпечити імплементацію та ефективне застосування законодавства, яке б відповідало Угоді TRIPS після вступу України до СОТ;
- Забезпечити застосування законодавства щодо торговельних марок і географічних зазначень;
- Продовжити приведення законодавства України у сфері захисту прав інтелектуальної та промислової власності до законодавства ЄС;
- Забезпечити ефективне впровадження санкцій за порушення прав інтелектуальної та промислової власності;
- Сприяти створенню та ефективному функціонуванню необхідних асоціацій власників прав на об'єкти інтелектуальної власності та налагодити діалог між ними та користувачами об'єктами інтелектуальної власності;
- Посилити спроможність правозастосовчих органів (адміністративних та судових) та забезпечити належний доступ до судового перегляду;
- Удосконалити адміністративне співробітництво між відповідними національними органами України та органами третіх країн;
- Вживати ефективні заходи у боротьбі з контрафактною/піратською продукцією в окремих визначених секторах.

Державні закупівлі

5. Створити умови для відкритого та конкурентного укладення контрактів, зокрема шляхом проведення тендерів, у відповідності до положень статті 55 УПС:

- Покращити функціонування існуючої системи шляхом підвищення рівня прозорості, інформації, навчання, обмеженого використання винятків, доступу до судового захисту та відповідного законодавчого регулювання;

- Продовжити наближення до законодавства ЄС у сфері закупівель з метою забезпечення ефективної імплементації ключових принципів прозорості, недискримінації, конкуренції та доступу до засобів юридичного захисту. Ці принципи мають застосовуватись при закупівлях товарів, послуг та робіт усіма відповідними державними органами на всіх рівнях;
- Забезпечити можливість вирішення спорів в судах або відповідних незалежних інстанціях;
- Забезпечити належне інформування відповідальних за укладення договорів органів/учасників договору та представників бізнес-середовища щодо процедури державних закупівель, у тому числі шляхом опублікування відповідного законодавства та адміністративних рішень;
- Ефективне поширення інформації щодо умов та строків проведення тендерів (понад встановлені мінімальні норми), що дозволить як постачальникам з ЄС, так і національним постачальникам підготуватись та взяти участь у тендерах;
- Удосконалення співробітництва шляхом обміну досвідом, інформацією про найкращі механізми діяльності та контролю;
- Співробітництво з ЄС у впровадженні сучасних електронних тендерних систем у сфері державних закупівель;
- Сприяти ефективному, взаємному та поступовому відкриттю ринків державних закупівель.

Статистика

6. *Впровадження статистичних методів, які повністю відповідають європейським стандартам в окремих сферах, та прискорення інституційного зміцнення Державного комітету статистики України:*
 - Розробити коротко- та середньострокову стратегію розвитку з метою гармонізації зі стандартами ЄС у відповідних сферах статистики;
 - Забезпечити включення до статистичного законодавства базових принципів об'єктивності, надійності, прозорості та конфіденційності персональних даних;
 - Удосконалити якість та збільшити обсяг бізнес-реєстру шляхом включення до нього приватних підприємств;
 - Запровадити основні статистичні класифікації ЄС та застосувати їх у всіх галузях статистики.

Фінансовий контроль

7. Надійне управління та контроль над державними фінансами Системи обліку Казначейства (Treasury Accounting):

- Підвищити прозорість управління державними фінансами, включаючи розробку та імплементацію стратегії модернізації системи обліку Казначейства;
- Здійснити подальші кроки в напрямку інтеграції позабюджетних фондів до бюджету.

Державний внутрішній фінансовий контроль:

1. Розроблення Концепції розвитку та реструктуризації системи урядового фінансового контролю та аудиту в Україні;
2. Створити нормативно-правову базу щодо державного фінансового контролю;
3. Поступова гармонізація з міжнародновизнаними стандартами (IFAC, IIA, INTOSAI) та методиками, а також з найкращою практикою ЄС щодо контролю та аудиту за державними надходженнями, витратами, активами та зобов'язаннями.

Зовнішній аудит та контроль:

- Забезпечити відповідне функціонування вищого органу аудиту (Рахункової палати) у відповідності до міжнародновизнаних стандартів зовнішнього аудиту (Міжнародна організація вищих аудиторських установ);
- Сприяти розвитку ефективної адміністративної спроможності запобігання та боротьби з шахрайством та іншими порушеннями стосовно національних та міжнародних фондів, включаючи створення ефективно діючих структур співробітництва із залученням всіх відповідних національних суб'єктів;
- Забезпечити ефективне співробітництво з відповідними інституціями та установами ЄС у сфері перевірок на місцях та перевірок, пов'язаних з управлінням та контролем фондів ЄС.

Політика у сфері підприємництва

8. *Налагодити діалог щодо політики у сфері підприємництва з метою удосконалення адміністративних та регуляторних умов діяльності компаній; розвинути законодавчу та адміністративну бази України з метою стимулювання розвитку малих та середніх підприємств (МСП) відповідно до статті 73 УПС;*

- Впровадити національну систему реєстрації компаній на основі досвіду країн-членів ЄС, що можливо призведе до приєднання України до Європейського бізнес реєстру;
- Започаткувати діалог за участю ЄК та органів влади України, суб'єктів підприємництва та наукових кіл з метою обміну інформацією, найкращим досвідом організації діяльності, визначення проблемних питань в окремих пріоритетних сферах політики у сфері підприємництва. Цей діалог має базуватись на спільній політиці, такій як Європейська хартія щодо малих підприємств;
- Сприяти обміну досвідом та найкращою практикою щодо політики у сфері підприємництва з метою визначення пріоритетних завдань та оцінки заходів в окремих сферах (наприклад, навчання та тренінги у сфері підприємництва; сприяння доступу МСП до фінансових ресурсів, заохочення інвестицій та інновацій; вдосконалення адміністративного та регуляторного середовища);
- Сприяти обміну досвідом щодо реструктуризації промислових підприємств, особливо щодо соціальних наслідків реструктуризації та найкращої практики надання державної допомоги;
- Вивчити можливість відкриття одного чи більше Європейських інформаційних кореспондентських центрів (Euro-Info-Correspondence Centres – EICC).

2.4. Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ

Окремий План дій ЄС в сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні від 10 грудня 2001 року визначає цілі співробітництва в цій сфері. Як передбачено цим Планом, за результатами консультацій з українськими органами влади було прийнято План-графік імплементації положень Плану дій ЄС в сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні як інструмент імплементації, моніторингу, оцінки та визначення щорічних пріоритетів.

Співробітництво в сфері юстиції та внутрішніх справ в контексті Європейської політики сусідства буде базуватися на існуючому Плані дій ЄС в сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні та Плані-графіку його імплементації.

Пріоритети співробітництва в сфері юстиції та внутрішніх справ визначаються щорічно в ході засідання міністрів юстиції та внутрішніх справ у форматі Україна – Трійка ЄС. В ході першого засідання у форматі Україна – Трійка ЄС (листопад 2002 року) міністри юстиції і внутрішніх справ України та Трійки ЄС підтвердили, що пріоритетни-

ми напрямками співробітництва у сфері юстиції та внутрішніх справ мають бути питання реадмісії та міграції, управління кордонами, боротьби з «відмиванням» коштів, торгівлею людьми та наркотичними засобами, так само, як і боротьба з корупцією, попередження та боротьби з сексуальною експлуатацією дітей і дитячою порнографією.

В контексті процесу розширення ЄС та Європейської політики сусідства буде запроваджено конструктивний діалог зі спрощення візового режиму між Україною та ЄС з метою підготовки до майбутніх переговорів щодо укладення угоди з цього питання, беручи до уваги необхідність прогресу у переговорах щодо угоди про реадмісію між Україною та ЄС.

Відповідно до Плану дій ЄС в сфері юстиції та внутрішніх справ в Україні, Рада ЄС має переглянути діяльність за цим Планом дій до кінця 2005 року та має прийняти рішення щодо здійснення подальших переглядів цього питання. На основі таких переглядів і досягнень України, в контексті Європейської політики сусідства, може бути розглянуто питання щодо включення нових цілей та дій до цього Плану дій.

2.5. Транспорт, енергетика, інформаційне суспільство та навколишнє середовище

Транспорт

- 1. Розробити та започаткувати впровадження національної транспортної стратегії, включаючи розвиток національної транспортної інфраструктури:*
 - Продовжити розробку Концепції сталої національної транспортної політики розвитку всіх видів транспорту відповідно до Білої книги ЄС з транспорту;
 - Розвивати політику щодо інфраструктури з метою визначення та оцінки пріоритетних інфраструктурних проєктів у різних секторах та продовжити участь у спільному розвитку Пан'європейських коридорів і зон, а також у програмі ТРАСЕКА;
 - Визначити та спрямувати фінансові джерела, прийняти стратегії фінансування, з урахуванням рішення про поширення на Україну мандату Європейського інвестиційного банку. Розглянути питання фінансування інфраструктури (наприклад, державно-приватне партнерство, забезпечення державного фінансування деяких транспортних об'єктів („shadow-tolling») тощо);
 - Розвивати співробітництво у сфері супутникової навігації (включаючи спільні науково-дослідні роботи та їх застосування).

2. *Впровадження окремих заходів та реформ у сфері автомобільного транспорту:*
 - Гарантувати регулювання питання стосовно доступу до професійної діяльності міжнародного та національного транспортного сектору. В секторі міжнародних перевезень ввести міжнародні стандарти щодо обов'язкового часу роботи та відпочинку водіїв та забезпечити їхнє виконання;
 - Прийняти та розпочати реалізацію плану дій щодо підвищення безпеки на дорогах.
3. *Реалізувати окремі заходи та реформи у сфері залізничного транспорту:*
 - Покращити ефективність послуг вантажних перевезень (включаючи процедури перетину кордонів). Сприяти багатовидовим послугам, вирішити питання взаємодії між залізницями;
 - Подальший розвиток співробітництва в рамках OSJD / OTIF (Організації співдружності залізниць/Організації з міжнародних перевезень).
4. *Реалізувати окремі заходи та реформи у сфері авіаційного транспорту:*
 - Визначити ефективну модель проведення переговорів щодо двосторонніх авіаційних угод, укладених з країнами-членами ЄС, з метою включення положення щодо призначення авіакомпаній з боку ЄС з урахуванням «горизонтальних повноважень», наданих Європейській Комісії;
 - Набути статус повноправного члена в Європейських спільних авіаційних владах (JAA); вивчити можливість реалізації заходів у галузі безпеки на авіаційному транспорті з огляду на заявлену Україною мету стати членом Європейського агентства з повітряної безпеки (EASA);
 - Співробітничати з питань безпеки авіаперевезень.
5. *Реалізувати окремі заходи та реформи у сфері морського та внутрішнього водного транспорту:*
 - Співпрацювати з ЄС з метою наближення політики з питань безпеки мореплавства;
 - Сприяти реструктуризації державних портів (відокремлення комерційних та управлінських функцій);
 - Імплементувати відповідні конвенції Міжнародної морської організації (ІМО); забезпечити ефективне застосування принципів контролю держави порту та контролю держави прапору, а також

резолюцій Комітету захисту морського середовища з питань безпеки танкерів;

- Брати активну участь у сприянні розвитку Дунаю з метою повного використання його потенціалу як однієї з головних складових європейського внутрішнього водного транспорту.

Енергетика

6. Затвердження загальної енергетичної політики, що сприятиме зближенню з цілями енергетичної політики ЄС:

- Підготувати та прийняти шляхом схвалення на відповідному рівні підсекторальних документів у сфері енергетичної політики з визначенням можливих джерел фінансування;
- Посилювати співробітництво Україна-ЄС у сфері енергетичної політики;
- Розглянути можливість участі в Європейській енергетичній програмі (Intelligent Energy-Europe programme).

7. Поступовий перехід до принципів, за якими функціонують внутрішні ринки газу та електроенергії ЄС:

- Визначити перелік заходів, необхідних для поступового переходу до принципів, за якими функціонують внутрішні ринки газу та електроенергії ЄС, включаючи питання регуляторних органів, а також часові рамки та план фінансування. Вирішити належним чином питання, що становлять спільний інтерес (відкриття ринку, норми екології, міжнародновизнані стандарти ядерної безпеки);
- Визначити цінову політику з метою конвергенції ринків України та ЄС;
- Прийняти та впровадити закон про розвиток Національної комісії регулювання електроенергетики;
- Подальша розробка плану реструктуризації внутрішнього газового сектора;
- Подальша реструктуризація сектору електроенергетики, включаючи реструктуризацію боргів та прийняття відповідного закону щодо боргів;
- Участь у відповідних заходах ЄС у сфері енергетики, включаючи поступове залучення до Європейських регуляторних форумів з питань газу та електроенергії.

8. *Прогрес в галузі енергетичних мереж:*

- Покращити роботу та скоротити втрати мереж (нафти, газу, електроенергії);
- Розвивати інфраструктуру з метою диверсифікації постачання газу та нафти. Це повинно включати, зокрема, нафтопровід Одеса-Броди-Польща (повинна продовжуватись імплементація Угоди між Україною та Польщею);
- Провести техніко-економічний аналіз можливості з'єднання електромереж України із синхронною системою УСТЕ.

9. *Прогрес у сфері транзиту природного газу:*

- Покращити роботу, безпеку та захищеність газотранспортної системи;
- Продовжувати вивчення можливостей фінансової та правової реструктуризації бізнесу, пов'язаного з транзитом газу, включаючи відокремлення місцевих мереж від транзитної; відокремлення та прозорість рахунків (Газова директива 2003/55).

10. *Прогрес у реструктуризації вугільних шахт:*

- Подальше впровадження плану реструктуризації українських шахт. Зменшувати кількість нещасних випадків на шахтах, зокрема, через поступове застосування стандартів і практики безпеки ЄС на шахтах;
- Досягти прогресу в оцінці технічної та фінансової спроможності впровадження чистих технологій видобутку вугілля та стимулювання їхнього застосування.

11. *Прогрес в ефективності використання енергії та відновлювальних джерел енергії:*

- Прийняти плани дій щодо підвищення ефективності використання енергії, поширення використання відновлюваних джерел енергії та зміцнення інституцій, визначивши при цьому фінансові плани та графіки імплементації. Продовжувати впровадження планів, прийнятих у цій сфері;
- Співробітництво щодо проектів у сфері енергозбереження.

12. *Продовження співробітництва з питань атомної енергії та ядерної безпеки:*

- Дотримуватися міжнародно прийнятих стандартів ядерної безпеки при завершенні будівництва та введення в експлуатацію енергоблоків «Х2Р4»; забезпечити виконання у повному обсязі Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України і Урядами країн «Великої сімки» та Комісією Європейського Співтовариства щодо закриття Чорнобильської АЕС;

- Подальше зміцнення Держаного комітету ядерного регулювання України;
- Вжити необхідних заходів для забезпечення набуття чинності та імплементації угоди, укладеної з Євратомом про співробітництво у сфері мирного використання ядерної енергії;
- Досягти прогресу у знятті з експлуатації Чорнобильської АЕС;
- Продовжувати роботу щодо впровадження Плану здійснення заходів на об'єкті «Укриття» з метою перетворення 4-го енергоблоку в екологічно-безпечний об'єкт;
- Прийняти стратегію щодо радіоактивних відходів.

Інформаційне суспільство

13. Прискорення досягнення прогресу у сфері політики та регулювання електронних засобів зв'язку:

- Прийняти та розпочати впровадження національної стратегії розвитку в Україні електронних комунікацій;
- Прийняти нормативні акти щодо ліцензування, з'єднання, нумерації та загального доступу до основних телекомунікаційних послуг відповідно до Закону України «Про телекомунікації»;
- Створити національну комісію з питань регулювання зв'язку відповідно до Закону України «Про телекомунікації»;
- Забезпечити добросовісну конкуренцію на ринку послуг електронних засобів зв'язку.

14. Прискорення досягнення прогресу у розвитку сфери послуг Інформаційного суспільства та інтеграції України до дослідницької програми технологій інформаційного суспільства:

- Прийняти Державну програму «Електронна Україна» з метою розвитку Інформаційного суспільства та вивчити можливість підтримки її впровадження з боку ЄС;
- Сприяти широкому використанню нових технологій суб'єктами господарювання та державними органами, особливо в секторах охорони здоров'я та освіти (електронна комерція, електронний уряд, електронна охорона здоров'я, електронне навчання), через створення сучасних інфраструктур, розвиток місцевого наповнення та впровадження пілотних проєктів, наприклад, взаємного визнання електронних підписів;
- Підвищити рівень використання Інтернету та Інтернет-послуг громадянами через програми комп'ютерного навчання для широкого загалу;

- Прийняти окремий план сприяння участі України в програмі розвитку технологій інформаційного суспільства, що є компонентом Шостої рамкової програми;
- Розвивати співробітництво між Україною та ЄС щодо підготовки другого етапу Всесвітнього самміту з питань інформаційного суспільства в Тунісі в 2005 р.

Навколишнє середовище

15. Реалізація заходів для забезпечення створення умов якісного управління у сфері навколишнього середовища та започаткування їхнього впровадження:

- Вжити подальші заходи щодо завершення формування адміністративних структур і процедур для забезпечення стратегічного планування у сфері екології та координації з відповідними учасниками;
- Визначити процедури щодо доступу до інформації про навколишнє середовище, участі громадськості, включаючи імплементацію Орхуської Конвенції, зокрема, шляхом визначення структур і процедур для забезпечення прийняттого рівня обслуговування бажаючих мати доступ до інформації;
- Зміцнити структури і процедури, необхідні для здійснення оцінки впливу на довкілля, включаючи транскордонні питання. Впровадити комунікаційні стратегії щодо вигод політики у сфері охорони довкілля; підтримувати суб'єктів громадянського суспільства та місцеві органи влади.

16. Вживати заходи для запобігання погіршенню стану навколишнього середовища, захисту здоров'я людей, досягнення раціонального використання природних ресурсів, відповідно до зобов'язань Йоханнесбурзького самміту:

- Розвивати рамкове законодавство і основні процедури, та забезпечити розроблення планів для ключових підсекторів навколишнього середовища, визначених в Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, здійснити перші кроки для їхнього виконання. Посилити адміністративні потужності, включаючи ті, що забезпечують надання дозволів, а також виконання законодавства та проведення інспекцій;
- Розширити або прийняти національні програми і плани для ключових підсекторів навколишнього середовища, включаючи пріоритети інвестування для окремих підсекторів.

17. *Розширення співробітництва у сфері навколишнього середовища:*
- Впровадити положення Кіотського протоколу та Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату;
 - Брати активну участь у робочій групі Дунай – Чорне море для реалізації транскордонних підходів до водного менеджменту; забезпечити активну участь в Ініціативі ЄС із захисту водних ресурсів у Східній Європі, на Кавказі та в Центральній Азії;
 - Можлива участь у певних видах діяльності Європейського агентства з охорони навколишнього середовища;
 - Брати активну участь у діяльності спільної Робочої групи Україна-ЄС з питань змін клімату;
 - Визначити можливості розширення регіонального співробітництва з країнами-сусідами, особливо щодо транскордонних питань.

2.6. Міжлюдські контакти

Наука і технологія, дослідження та розвиток

1. *Підготовка інтеграції України до Європейського дослідного простору:*
 - Доопрацювати спеціальний «План дій поглиблення співробітництва між Україною та ЄС у сфері науки та технологій».
2. *Розвиток спроможності України у сфері дослідницького та технологічного розвитку для забезпечення потреб економіки та суспільства:*
 - Зміцнити людський, матеріальний та інституціональний потенціал України з метою покращення можливостей фізичних та юридичних осіб, задіяних у науково-технічній та інноваційних сферах;
 - Розвиток середовища, сприятливого для використання отриманих результатів.
3. *Сприяння інтеграції України для досягнення високого рівня наукового обміну:*
 - Стимулювати участь України в програмі міжнародних стипендій Марії Кюрі та сформувані відповідні механізми повернення;
 - Посилювати обмін науковим персоналом в рамках спільних проєктів та сприяти участі українських науковців у міжнародних конференціях та форумах;
 - Досягти подальшого прогресу у співробітництві в космічній сфері та продовжити підтримку спільної Робочої групи з питань співробітництва у сфері космічних досліджень та використання космосу в мирних цілях, створеної в рамках УПС;

- Сприяти поширенню інформації про Європейський дослідницький простір через діяльність Національного інформаційного центру України зі співробітництва у сфері науки та технологій.

Освіта, навчання та молодь

4. *Реформування та вдосконалення системи освіти і навчання та діяльність у напрямі наближення до стандартів і практики ЄС:*
 - Працювати у напрямі зближення стандартів вищої освіти шляхом реалізації заходів, які дозволять Україні приєднатися до Болонського процесу;
 - Залучити представників заінтересованих громадських кіл та соціальних партнерів до участі у реформі системи вищої освіти та професійної освіти;
 - Вирішити питання, пов'язані з процедурами акредитації та ліцензування;
 - Використовувати існуючу програму Tempus III для вивчення можливостей сприяння розвитку людських ресурсів і людського капіталу, зокрема щодо сприяння реформі та розвитку системи безперервного навчання в Україні;
 - Створити кафедри європейських студій та європейського права через Програму Жан Моне та підтримувати можливості навчання молодих науковців.
5. *Розширення співробітництва у сфері освіти, стажувань та молоді:*
 - Започаткувати політичний діалог між Україною та ЄС у сфері освіти та навчання;
 - Збільшити можливість обміну для українців шляхом участі у програмі Еразмус Мундус;
 - Посилити участь України у програмі Tempus III та використовувати її для вивчення можливостей розширення співробітництва в сферах професійно-технічної освіти;
 - Розширити молодіжні обміни та співробітництво у сфері неформальної освіти молоді та сприяти розвитку міжкультурного діалогу через програму «Молодь» (YOUTH).

Культура та аудіо-візуальні питання

6. *Посилення культурного та аудіо-візуального співробітництва:*
 - Розглянути можливість підтримки транскордонних культурних зв'язків;
 - Розвивати діалог щодо культурної різноманітності, у тому числі в рамках відповідних переговорів в ЮНЕСКО (UNESCO);

- Наблизити відповідне законодавство в аудіо-візуальній сфері до повної відповідності європейським стандартам (з метою можливої майбутньої участі у програмі «Медіа», у разі виконання передумов);
- Вивчити можливості співробітництва в рамках програм Євросоюзу у сфері культури.

Співробітництво у сфері громадянського суспільства

7. *Сприяння співробітництву в сфері громадянського суспільства:*
 - Вжити необхідних заходів з метою стимулювання власних ініціатив на місцях та у регіонах щодо створення та розвитку транскордонного співробітництва.

Транскордонне та регіональне співробітництво

8. Розширення контактів та співробітництва на транскордонному та регіональному рівнях з сусідніми новими державами-членами ЄС шляхом використання можливостей та викликів, що виникають в зв'язку із розширенням ЄС:

- Забезпечити підтримку регіонів та участь у підготовці та впровадженні «Програм сусідства» за участю України;
- Забезпечити розвиток та впровадження діючого законодавства щодо транскордонного та регіонального співробітництва;
- Підвищити ефективність проектів та програм у сфері транскордонного та регіонального співробітництва через забезпечення активної підтримки та залучення місцевих та регіональних рівнів.

Громадське здоров'я

9. Посилити рівень охорони здоров'я та епідеміологічної безпеки в Україні відповідно до законодавства ЄС та у взаємодії і за підтримки Всесвітньої організації охорони здоров'я. Розвивати зв'язки між інформаційною системою України та існуючою в ЄС системою моніторингу індикаторів стану громадського здоров'я. Інтегрувати Україну в інформаційну систему охорони здоров'я EUPHIN.

Знання та інформація у сфері охорони здоров'я:

- Обмінюватися інформацією та передовими технологіями з питань показників у сфері охорони здоров'я та збору даних;
- Запрошувати представників відповідних органів влади України як спостерігачів на засідання Мережі компетентних структур;

- Розробити спільні технічні і адміністративні заходи, необхідні для інтеграції України в систему EURHIN, як тільки вона стане повністю функціонуючою.

Нагляд за інфекційними хворобами та охорона здоров'я (епідеміологічний контроль і нагляд):

- Обмінюватися інформацією та технічним практичним досвідом для сприяння участі в мережі ЄС з попередження та контролю за інфекційними хворобами (рішення 2119/98/ЄС);
- Брати участь у спеціалізованих мережах нагляду, зокрема, стосовно збору даних та інформації щодо ВІЛ/СНІДУ, інфекцій, що передаються статевим шляхом, та гепатиту С і В;
- Обмінюватися інформацією та вдалим досвідом щодо впровадження заходів для боротьби з епідеміями основних інфекційних хвороб;
- Обмінюватися інформацією та технічною експертизою з метою оновлення лабораторних потужностей для сприяння взаємодії між відповідними лабораторіями України та ЄС;
- Сприяння зростанню людських ресурсів для розвитку та впровадження спільних проєктів у сфері охорони здоров'я стосовно епідемії ВІЛ/СНІДУ в країні відповідно до національної стратегії.

3. Моніторинг

План дій буде передано для формального схвалення в рамках Ради з питань співробітництва Україна – ЄС. Цей План дій визначатиме цілі та дії для співпраці України та ЄС на період його тривалості. У разі виникнення потреби, з боку ЄС, в специфічних заходах, які вимагатимуть прийняття юридично обов'язкових рішень, Комісія рекомендуватиме Раді ЄС прийняти необхідні директиви для переговорів.

Спільні органи, створені згідно з Угодою про партнерство та співробітництво, сприятимуть виконанню цього Плану дій, а також контролюватимуть його виконання.

Першу оцінку виконання Плану дій буде здійснено не пізніше ніж через два роки після його схвалення.

До Плану дій можна регулярно вносити зміни та доповнення та/або оновлювати його з метою відображення прогресу у виконанні пріоритетів.

СПІЛЬНИЙ ЗВІТ ЩОДО СТАНУ ВИКОНАННЯ ПЛАНУ ДІЙ УКРАЇНА–ЄС

I. ВСТУП

План дій Україна – ЄС, доповнений висновками Ради ЄС, які підкреслили зобов'язання ЄС підтримувати Україну, був схвалений у лютому 2005 року на трирічний термін. План дій використовувався як повсякденний інструмент координації та моніторингу співробітництва України та ЄС, а також як інструмент просування вперед процесу реформ в Україні. План дій – це точка відліку для здійснення оцінок під час зустрічей в рамках Угоди про партнерство та співробітництво (УПС).

У березні 2007 року ЄС та Україна розпочали переговори щодо укладення нової посиленої угоди (далі – НПУ), в якій, там, де можливо, передбачатиметься більш глибокий рівень співпраці, аніж той, що забезпечувався Угодою про партнерство та співробітництво і спільним Планом дій.

Виходячи із вищезазначеного, ЄС і Україна погодили наступні позиції:

- У виконанні Плану дій Україною досягнуто суттєвого прогресу. Враховуючи переговори щодо нової посиленої угоди, що продовжуються, виконання Плану дій Україна – ЄС буде продовжено і він повинен слугувати як інструмент співпраці ЄС та України щонайбільше протягом ще одного року.
- Обидві сторони проведуть коротку неформальну спільну оцінку виконання Плану дій, яка також стосуватиметься результатів виконання додаткових конкретних заходів на 2008 рік.
- Наприкінці 2008/на початку 2009 року обидві сторони розроблять новий спільний інструмент (у вигляді «директиви», «плану дій», «дорожньої карти» або інше – назва буде погоджена), який повинен враховувати питання, погоджені на етапі переговорів щодо укладання НПУ, а також забезпечити передумови для набрання чинності НПУ.

Відповідно до цього, у Спільному звіті викладений короткий огляд виконання Плану дій Україна – ЄС з моменту набрання ним чинності, враховуючи висновки Ради ЄС (лютий 2005 р.), тому цей

документ не містить вичерпної та детальної інформації щодо результатів оцінки, адже така оцінка регулярно проводилася обома сторонами. Мета цього формату оцінки – здійснити короткий аналіз в основних сферах співробітництва, визначених Планом дій Україна – ЄС, за останні три роки, відводячи основне місце першочерговим завданням Плану дій. Крім того, Спільний звіт містить інформацію щодо конкретних додаткових заходів, які необхідно виконати у 2008 році.

II. ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ В ОКРЕМИХ СФЕРАХ СПІВРОБІТНИЦТВА

Політичний діалог та реформи

Політичний діалог: з моменту прийняття Плану дій Україна – ЄС відбулося посилення широкомасштабного політичного діалогу між ЄС та Україною. Проводяться регулярні консультації на зустрічах в рамках Саммітів Україна – ЄС, Ради з питань співробітництва між Україною та ЄС, на зустрічах Трійки міністрів Україна – ЄС та зустрічах Трійки між Комітетом з політики та безпеки ЄС і України. Продовжується також діалог між Міністерством закордонних справ України та відповідними інституціями ЄС, а також із спеціальними представниками ЄС та Секретаріатом.

Демократія та верховенство права: на березневих парламентських виборах 2006 року та дострокових парламентських виборах 30 вересня 2007 року в Україні були присутні спостерігачі Міжнародної спостережної місії під керівництвом Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ)/Бюро демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ). Відповідно до підготовлених висновків, і ті і ті вибори було проведено загалом у відповідності до взятих Україною зобов'язань перед ОБСЄ та Радою Європи, а також інших міжнародних стандартів проведення демократичних виборів. Міжнародні спостерігачі визнали, що вибори проходили в атмосфері відкритості та конкуренції.

Ключовим пріоритетом для України залишається здійснення конституційної реформи, яка повинна встановити необхідну систему стримувань та противаг між основними державними установами. Венеціанська Комісія Ради Європи надала рекомендації стосовно ролі Президента, Уряду, Верховної Ради та Конституційного Суду.

Реформа судової влади, зокрема, через реформи, спрямовані на забезпечення її незалежності, неупередженості та ефективності, залишається першочерговим завданням для України. Необхідно забезпечити належне функціонування та незалежність Конституційного Суду.

У січні 2006 року Україна стала членом Групи Держав проти корупції Ради Європи, що стало важливим кроком на шляху боротьби з корупцією. На сьогодні ще не ратифікована Конвенція ООН щодо протидії корупції. Боротьба з корупцією залишається першочерговим завданням для Уряду країни.

Права людини та основні свободи: ситуація стосовно забезпечення прав людини та основних свобод значно поліпшилася за останні три роки. Громадяни України мають широкий доступ до електронних та друкованих засобів масової інформації. Перетворення державних теле- та радіокомпаній у громадські залишається актуальним питанням для України. Подальші заходи, наприклад, щодо запобігання жорстокому поводженню із ув'язненими, залишаються пріоритетними для Уряду.

На сьогодні Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду залишається нератифікованим Україною.

Спільна зовнішня політика і політика безпеки: співробітництво в сфері зовнішньої та безпекової політики значно посилилось, як по суті, так і за формою. Україна приєдналася до більшості зовнішньополітичних заяв ЄС, взяла участь у Поліцейській Місії ЄС у Кошицькій Республіці Югославії та Македонії (EUPOL PROXIMA) та у Поліцейській Місії ЄС у Боснії і Герцеговині (EUPM). Угода між Україною та ЄС щодо процедур безпеки з обміну таємною інформацією набула чинності у лютому 2007 року.

Відбулося подальше зміцнення співпраці між Україною та ЄС з регіональних питань, зокрема, стосовно Придністров'я та регіону Чорного моря, включаючи Південний Кавказ. Позитивні результати Зустрічі міністрів закордонних справ країн Європейського Союзу та країн Чорноморського регіону, що відбулась 14 лютого 2008 року у Києві, висвітлили той потенціал внеску, який сторони можуть зробити для заохочення регіональної співпраці.

Україна та ЄС зобов'язались продовжити консультації щодо можливого використання Європейським Союзом потужностей України у сфері авіатранспортних перевезень на великі відстані. Це питання обговорювалось кілька разів від моменту вступу Плану дій в силу.

Однак до цього часу не було досягнуто жодного практичного результату. Українська Сторона підтверджує свою готовність та очікує на подальші кроки ЄС для забезпечення якомога швидшого започаткування відповідних консультацій.

За підтримки **Місії ЄК з надання допомоги в питаннях кордону в Україні та Республіці Молдова** (далі – EUBAM) поглиблено рівень співпраці між Україною та Молдовою з прикордонних питань (питання спільних кордонів, ефективного обміну інформацією щодо руху громадян та товарів через спільний кордон). Мета EUBAM – посилити ефективність надання послуг Україні та Молдові на спільному кордоні і тим самим зробити значний внесок у процес врегулювання Придністровського конфлікту. Нещодавно Україна досягла домовленостей щодо завершення демаркації українсько-молдовського кордону, включаючи його придністровську частину, та заохочує ЄС надати відповідну технічну допомогу.

Європейська сторона продовжує надавати Україні допомогу у сфері **контролю за міжнародними передачами зброї масового знищення та подвійного використання**.

Економічні і соціальні реформи та розвиток

Макроекономічний розвиток: після зниження темпів економічного зростання у 2005 році, у наступні два роки відбулося їх суттєве відновлення (у 2007 р. – 7,3 %), яке супроводжувалось сильним внутрішнім попитом внаслідок різкого розширення кредитування та росту заробітної плати. Інфляція, показник якої збільшився і досяг станом на грудень 2007 р. 16,6% (рік до року), була спричинена підвищенням цін на продукти та послуги (особливо енергоспоживання). Державні інтервенції в економіку через пряме субсидування та зниження податків мають бути заходами виключного характеру та поступово зменшитись. Відкриті та прозорі приватизаційні процедури мають ґрунтуватись на чіткій середньостроковій приватизаційній стратегії. Результати міжнародної оцінки бізнес-клімату в Україні не показали жодних відчутних покращень протягом останніх 3 років. Таким чином, зазначене питання залишається пріоритетним для України, у тому числі через проведення широкомасштабної податкової реформи, запровадження менш обтяжливої системи адміністративного управління, побудованої з урахуванням ризиків та спрощення системи ліцензування.

Соціальний розвиток: незважаючи на те, що загальний рівень безробіття в Україні зменшився до 6,8%, все ще залишаються невирішеними проблеми нестачі кваліфікованої робочої сили, невідповідності фахової підготовки кадрів до вимог ринку праці, а також високого рівня тіньової економіки. Прийняття нового Кодексу законів про працю має стати пріоритетом для Уряду. Крім того, необхідно досягнути більш високого рівня ефективності соціального діалогу.

Торгівля, ринок та регуляторна реформа

Тенденції торгівлі: загальний обсяг торгівлі між Україною та ЄС поступово збільшувався протягом останніх трьох років. Темпи зростання обсягу експорту ЄС дещо перевищують темпи зростання імпорту з України. Угоди між Україною та ЄС щодо торгівлі сталеливарними виробами та текстилем були успішно імплементовані протягом періоду чинності та сприяли збільшенню обсягу торгівлі цими товарними групами (обидві угоди припиняють дію після формального приєднання до СОТ). Враховуючи висновки Ради ЄС (лютий 2005 р.), в грудні 2005 року ЄС надав Україні статус країни з ринковою економікою. У лютому 2006 року було презентовано результати досліджень щодо можливості створення зони вільної торгівлі (далі – ЗВТ), про що також йшлося у зазначених висновках. Після введення обмежень на експорт зерна у 2006 році та схожих експортних обмежень в інших сферах, Україна погодилась, що у майбутньому такі обмеження будуть тимчасовими і впроваджуватимуться лише за умови чіткого обґрунтування необхідності застосування таких засобів, беручи до уваги правові зобов'язання України, і втілюватимуться недискримінаційним способом.

СОТ: участь України у багатосторонніх торговельних угодах підтверджує її тверді наміри завершити процес набуття членства в СОТ. Були ухвалені закони, необхідні для виконання зобов'язань, визначених двосторонніми та багатосторонніми угодами в рамках вступу в СОТ. В результаті чого, разом з прийняттям 5 лютого 2008 року Генеральною Радою Звіту Робочої Групи СОТ завершився процес набуття Україною членства в СОТ. Після ратифікації Україна має зосередитись на виконанні взятих на себе багатосторонніх зобов'язань. Прийняття Звіту Робочої Групи СОТ стало підставою для початку (18 лютого 2008 р.) переговорів щодо поглибленої та всеохоплюючої ЗВТ в якості ключового елементу нової посиленої угоди.

Окремі ключові питання:

Необхідно здійснити подальші кроки щодо покращення **інвестиційного та бізнес-клімату** в Україні, включаючи створення прозорої і передбачуваної правової та адміністративної системи, а також забезпечення незалежної діяльності судової гілки влади.

В питаннях фінансових послуг досягнуто певного прогресу після прийняття в рамках вступу в СОТ законодавства щодо банківської сфери та страхування, але потрібні подальші кроки, включаючи прийняття правил введення порядку оприлюднення інформації щодо володіння банками та уніфікованого підходу до розробки нового проекту Закону «Про страхування» для приведення у відповідність українського законодавства в цій сфері до європейських та міжнародних стандартів.

Досягнуто прогресу в питаннях **митної сфери**, зокрема щодо прийняття міжнародних митних стандартів, законодавчого наближення з ЄС, вдосконалення спроможності митної служби та покращення відносин з суб'єктами господарювання. Відбулися позитивні зміни щодо полегшення та пришвидшення митних процедур, включаючи заходи щодо впровадження на кордоні концепції «єдиного вікна». В подальшому передбачається здійснити цілу низку відповідних заходів щодо модернізації митних процедур та боротьби з корупцією. Україна провела переговори та розпочала імплементацію Угоди про оцінку відповідності та прийняття промислових виробів (АСАА), що забезпечує прогрес у вирішенні питань щодо **технічних стандартів**. Водночас, попри здійснені законодавчі та нормативні зміни, реформування законодавства в системі контролю якості залишається пріоритетом для України. Місії в Україну Офісу ЄС з питань продовольства та ветеринарії у 2006-2007 роках стали підтвердженням посилення співпраці у вирішенні **санітарних та фітосанітарних питань**. ЄС взяв до уваги пропозицію Української сторони розпочати переговори щодо угоди в сфері ветеринарії та запропонував передбачити розгляд цього питання на відповідному етапі в рамках переговорів щодо НПУ.

Необхідно прийняти новий Закон «Про акціонерні товариства», що в свою чергу забезпечить формування **системи корпоративного права**, яка відповідатиме сучасним вимогам. Новий Податковий кодекс, який, як вважається, має замінити та консолідувати більш ніж 200 діючих законодавчих актів, все ще не прийнятий, і залишається пріоритетним завданням для України. В цьому контексті вчасне відшкодування ПДВ експортерам та взагалі суб'єктам економічної діяльності в Україні за-

лишається важливим питанням, вирішення якого забезпечить покращання бізнес-клімату для інвесторів. Після набуття чинності законодавства ЄС щодо реєстрації, оцінки, авторизації та обмежень щодо хімічних речовин („REACH”) обидві сторони погодились продовжити обмін поглядами щодо імплементації цього законодавства та, зокрема, щодо важливості такої імплементації для України.

Завдяки постійному діалогу між Україною та ЄС відбулося посилення співпраці у сфері **сільського господарства та розвитку сільської місцевості**. Розпочались консультації щодо укладення Угоди про географічні зазначення. ЄС та Україна розпочали діалог з питань **прав інтелектуальної власності**, спостерігається прогрес у процесі покращення відповідного законодавства; необхідно здійснити подальші кроки щодо імплементації та застосування відповідних положень. Що стосується **державних закупівель**, то відповідні законодавчі та адміністративні зміни, проведені в Україні, знизили рівень прозорості та перешкоджають ефективному функціонуванню системи державних закупівель. За підтримки ЄС 1 листопада 2005 р. в Києві відкрито перший **Європейський Інформаційний Центр**. Розбіжності у **статистичних** показниках сфери торгівлі залишаються предметом дискусій між відповідними органами влади України та ЄС. Передбачається продовжити консультації щодо зазначеного питання.

Співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки (ЮСБ)

Україна, після розширення ЄС, в односторонньому порядку ввела безвізовий режим для громадян країн-членів ЄС, поширивши згодом цей режим і на нові держави-члени. ЄС та Україна провели переговори та уклали угоди про спрощення візового режиму та реадмісію, які вступили в дію 1 січня 2008 року. Візова угода має на меті полегшити українським громадянам процес отримання віз до країн-членів ЄС, включаючи питання умов відмови у видачі віз та сплати за візи необхідних коштів для конкретних категорій громадян. Сторона ЄС зобов'язалася забезпечити повну та цілісну імплементацію Угоди про спрощення візового режиму. Це є пріоритетом для ЄС. Обидві сторони також підкреслили потребу повної та безумовної імплементації Угоди про реадмісію.

Україна зараз перебуває в процесі проведення переговорів і укладання двосторонніх угод зі своїми сусідами про малий прикордонний рух. Разом з Угодою про спрощення візового режиму ці угоди вирі-

шуватимуть деякі питання, пов'язані зі вступом цих країн у Шенгенську зону.

Оновлений План дій в сфері ЮСБ був схвалений у червні 2007 року та є основою для співпраці між Україною та ЄС у цій сфері. З метою забезпечення прогресу в реалізації цього Плану дій, для моніторингу імплементації цілей визначених у ньому, ухвалено План-графік, який оновлюється під час регулярних зустрічей між Україною та Комісією.

Європейське агентство з прикордонного контролю (Frontex) та Україна уклали робочу угоду з метою покращення рівня ефективності співробітництва з проблемних питань управління кордонами. Укладення стратегічної угоди з питань співробітництва між Україною та Європолом, метою якої є посилення боротьби проти організованої злочинності, залишається пріоритетним завданням.

За умови ратифікації Україною Конвенції Ради Європи 1981 року про захист даних, відновлення переговорів щодо цієї угоди вважається пріоритетом. Ратифікація та імплементація цієї Конвенції буде також внеском в посилення контактів між Україною та Євроюстом, що залишається пріоритетом для обох сторін. Україна досягла значного прогресу в протидії легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, прийнявши відповідне національне законодавство, що відповідає Третій Директиві ЄС з питань відмивання коштів та рекомендаціям FATF. Україна ратифікувала Другий Факультативний Протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, який передбачає відміну смертної кари. ЄС та Україна продовжили діалог з проблемних питань міграції та пересування. Україна здійснила кроки в напрямку продовження процесу наближення українського законодавства до європейських стандартів у сфері надання притулку та міжособистостного захисту.

ЄС та Україна тісно співпрацювали в сфері реформування Державної прикордонної служби, яке проводиться в рамках Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 року (основна мета – створення сучасної прикордонної служби, яка відповідатиме шенгенським вимогам). Станом на січень 2008 року призовники не проходять службу на кордонах. Була запроваджена нова система призову, а також започаткована реформа системи професійного росту.

З метою наближення до стандартів ЄС розпочато роботу над удосконаленням інфраструктури та процедур реадмісії.

Енергетика, транспорт, інформаційне суспільство та охорона навколишнього середовища

Енергетика: у 2005 році Україна та ЄС підписали Меморандум про порозуміння щодо співробітництва в енергетичній галузі. Основна мета – підвищення безпеки постачання енергоносіїв та транзитної ролі України, її інтеграція у внутрішній енергетичний ринок ЄС. Заходи, що необхідно вжити: прийняти нову енергетичну стратегію на період до 2030 року, виконати зобов'язання щодо використання нафтогону Одеса-Броди у напрямі Південь-Північ, проводити подальші дослідження щодо можливості його продовження до м. Плоцьк (Польща), а також розпочати підготовку до створення запасів нафти. У 2006 році Україна отримала статус спостерігача в рамках Договору про Енергетичне Співтовариство і у 2007 році учасники зустрічі міністрів з енергетичних питань держав-учасників Договору привітали подання Україною Заяви щодо повноправного членства. Проведено аналіз можливостей для України приєднатися до Співтовариства з координації передачі електроенергії (УСТЕ). Міжнародними фінансовими інституціями забезпечено фінансування пріоритетних проєктів щодо посилення енергетичної безпеки та транзиту вуглеводнів. Україна прийняла законодавство з метою забезпечення енергоефективності та використання відновлювальних джерел енергії, а також програму розвитку виробництва біопалива. Підготовлено дорожню карту заходів щодо забезпечення енергоефективності, відновлювальних джерел енергії, а також заходів щодо боротьби з проблемами, пов'язаними зі зміною клімату. Україна продовжувала реструктуризацію вугільного сектору, але у цій галузі ще багато проблем залишаються невирішеними, особливу увагу слід приділити питанню підвищення безпеки на шахтах.

Україна продовжувала процес модернізації атомних електростанцій в рамках реалізації Концепції підвищення безпеки діючих енергоблоків атомних електростанцій. Єврокомісія та Україна погодилися започаткувати (із залученням Міжнародного Агентства з Атомної Енергії) спільний проєкт щодо оцінки ядерної безпеки українських атомних електростанцій. У вересні 2007 року були підписані контракти щодо завершення будівництва сховища відпрацьованого ядерного палива (СВЯП – 2) та Нового безпечного укриття над блоком № 4 ЧАЕС.

Транспорт: ЄС та Україна перебувають у процесі діалогу щодо подальшого поглиблення співпраці в транспортній сфері, беру-

чи до уваги «Звіт Групи Високого Рівня щодо поширення Трансєвропейських мереж на країни-сусіди». Розвиток транспортної інфраструктури буде ключовим елементом підготовки до проведення чемпіонату Європи з футболу Євро-2012. Приєднання України до Угоди про міжнародне автобусне сполучення (Interbus Agreement) залишається пріоритетним питанням. У грудні 2007 року розпочались переговори щодо укладання всеохоплюючої авіаційної угоди між Україною та ЄС.

Український парламент 10 січня 2007 року ратифікував Угоду між Україною та ЄС щодо співпраці в сфері цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС), яка була підписана у 2005 році на самміті Україна – ЄС. Українська сторона закликала ЄС ратифікувати цю Угоду без затримки, оскільки набуття нею чинності залишається ключовим пріоритетом.

Охорона навколишнього середовища: ключовими завданнями у цій галузі є покращення якості повітря та води, управління відходами та захист природи. Україна та ЄС тісно співпрацюють в рамках робочої групи зі зміни клімату. У травні 2007 року підписано Угоду про співпрацю між Україною та Механізмом Співтовариства щодо цивільного захисту. Механізм був створений у листопаді 2006 року з метою підготовки першої оцінки рівня завданої шкоди довкіллю та визначення потреби у заходах щодо відновлення чистоти навколишнього середовища у Керченській протоці після вилування нафти. В рамках виконання багатосторонніх угод (Еспооська, Орхуська, Бернська, Рамсарська Конвенції) Україна взяла зобов'язання виконувати положення цих угод при здійсненні подальших кроків щодо будівництва глибоководного каналу через гирло Бистре. Обидві сторони визнають важливість положень багатосторонніх угод щодо довкілля, сторонами яких вони є, особливо – Конвенції Еспоо.

Інформаційне суспільство: Україна прийняла національну Концепцію розвитку телекомунікацій в Україні до 2010 року, реалізація якої розпочалась з виконання нового плану щодо радіочастот. Більш того, був прийнятий Закон «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки». Залишається важливим питання відновлення роботи Національної комісії регулювання зв'язку (НКРЗ) для забезпечення функціонування справедливої конкуренції на ринку електронного зв'язку.

Міжлюдські контакти

Наукові дослідження: обидві сторони співпрацювали над поглибленням конструктивного діалогу у цій сфері, в тому числі: шляхом проведення так званих днів інформування, відбувалося присвоєння наукових ступенів відповідно до 7 Рамкової програми (далі – 7 РП), проводилися зустрічі робочих груп з окремих тем, а також було включено особливі питання спільного інтересу до робочих програм 7РП. Політика України в науковій сфері направлена на отримання статусу асоційованого члена у Рамковій програмі.

25 січня 2008 року була підписана Угода між Україною та Європейським Космічним Агентством (ЄКА) про співпрацю у космосі у мирних цілях.

Освіта та молодіжна політика: Україна продовжує реформування в галузі освіти та молодіжної політики, що в свою чергу дозволить їй зробити власний внесок у формування системи європейської вищої освіти. Обидві сторони погоджуються, що програма Темпус є важливим інструментом реалізації таких реформ, важливим також є виконання заходів, направлених на поглиблення співпраці, обмін викладачами, студентами та взагалі посилення участі молоді України в рамках програм Erasmus Mundus, Erasmus Mundus «Можливості міжнародного співробітництва», Молодь в дії, а також в програмі Жан Моне. На сьогодні для продовження ефективного співробітництва між Україною та країнами-членами ЄС в цій сфері необхідно заснувати незалежний Національний Офіс Темпус в Україні.

Охорона здоров'я: реформування у сфері охорони здоров'я продовжено з метою вирішення проблем, пов'язаних із доступом до медичного обслуговування, охороною здоров'я материнства, високим рівнем дитячої смертності, фінансуванням сфери охорони здоров'я, підвищенням кількості ВІЛ-інфікованих та хворих на туберкульоз. З метою подолання наслідків різкого зростання кількості ВІЛ-інфікованих, продовжується реалізація відповідної Державної програми на 2004 – 2008 роки, а також розроблено новий план заходів на 2009 – 2013 роки.

Культура: ратифікація Конвенції ЮНЕСКО про культурну різноманітність залишається пріоритетним питанням для України.

Аудіовізуальні питання: ратифікація Європейської Конвенції про транскордонне телебачення залишається пріоритетним питанням для України.

Допомога ЄС

За останні три роки допомога ЄС Україні в основному була направлена на підтримку реалізації ключових завдань, визначених Планом дій Україна – ЄС, які в свою чергу, покликані забезпечити процес реформування. Сума фінансової допомоги ЄС Україні зросла протягом періоду з 2005 по 2006 роки (програма дій Тасіс) з 88 млн євро у 2005 р. до 100 млн. євро у 2006 році.

Після того, як Європейський інструмент політики сусідства та партнерства у 2007 році вступив в дію, загальна сума фінансової допомоги зросла до 120 млн євро. Додатково Україні надано допомогу в сумі 22 млн євро в рамках механізму сприяння реформам врядування. У 2008 році загальна сума на реалізацію Національного Плану Дій в рамках Європейського інструменту сусідства і партнерства складатиме 122 млн євро. Пріоритетними сферами співробітництва залишаються енергетика, торгівля, питання підтримки угоди про реадмісію. Обидві сторони погодились, що Україна має відігравати керівну роль в координації донорського механізму відповідно до Паризької Декларації про ефективність надання допомоги.

Підтримка розвитку політичної сфери, а також проведення реформ, передбачених Планом дій Україна – ЄС, забезпечується також за допомогою інструментів Twinning та TAIEХ.

На регіональному рівні співробітництво відбувається в транспортній, енергетичній сферах, з питань охорони навколишнього середовища, а також управління на кордонах, особливу увагу приділяючи операціям Місії ЄС з прикордонної допомоги Україні та Молдові (EUBAM) на українсько-молдовському кордоні (на додаток до національних програм). Співробітництво з сусідніми країнами підтримується за допомогою реалізації транскордонного співробітництва, що включає в себе прикордонну інфраструктуру, забезпечення управління та регіональний розвиток. Окрема програма «Міграція та притулок» доповнює розпочату в країні політику та регіональне співробітництво у цій вразливій сфері. Підтримка громадянського суспільства в галузях прав людини та демократизації забезпечується в рамках Європейського інструменту з демократії та прав людини (EIDHR). В подальшому планується продовжити активну підтримку в сфері ядерної безпеки, яка розпочалася ще на початку 90-х років. В сфері освіти допомога надається через програму Tempus та інші вищезазначені відповідні програми. 7 РП є відкритою для українського наукового сектора.

III. ВИСНОВКИ

Протягом трьох років виконання Плану Дій Україна – ЄС було досягнуто значного прогресу в багатьох сферах співробітництва. Вагомими досягненнями стали демократичні парламентські вибори, початок переговорів щодо нової посиленої угоди, включаючи ЗВТ як її основного елементу, набуття чинності договорами щодо спрощення візового режиму та реадмісії, початок та плідне співробітництво з EUBAM, тісне співробітництво в енергетичній сфері, а також завершення довготривалого процесу вступу України в СОТ. Необхідно відзначити також значний прогрес в таких сферах, як зміна клімату, транспорт, освіта та наукові дослідження.

З іншого боку, політична нестабільність протягом цього періоду вплинула на темпи проведення реформ, і багато складних, але надзвичайно важливих інституційних та структурних змін, у тому числі – конституційна та основні економічні реформи – все ще очікують на імплементацію.

ЄС та Україна домовились разом розробити до кінця 2008 року новий спільний інструмент („директиви», «план дій», «дорожня карта» чи інше – назва буде погоджена), який повинен враховувати питання, які будуть погоджені до того часу на етапі проведення переговорів щодо укладання НПУ, а також забезпечити передумови для набрання чинності НПУ. Новий інструмент має бути погоджений до кінця лютого 2009 року.

До того часу План дій Україна – ЄС буде залишатись в силі та обидві сторони зосередяться на імплементації ключових питань Плану Дій, зокрема, визначених цим Звітом пріоритетів, щонайменше, ще протягом року.

Крім того, обидві сторони погодилися здійснити окремі заходи в 2008 році:

- Продовжити переговори щодо НПУ, включаючи всеохоплюючу ЗВТ, з наміром успішно завершити переговори в 2009 році; підготувати другий спільний звіт до Саміту восени 2008 року та досягнути згоди щодо форми, основних цілей, принципів інституційного співробітництва.
- Тісно співпрацювати з метою імплементації угод про спрощення візового режиму та реадмісію.
- Виходячи з успішної реалізації угод про спрощення візового режиму та про реадмісію, а також беручи до уваги можливість довгострокової мети щодо безвізового режиму поїздок, на яку містить-

ся посилення в преамбулі Угоди про спрощення візового режиму, обидві сторони можуть передбачити діалог з цього питання.

- Продовжити консультації щодо можливого використання ЄС потужностей України у сфері авіатранспортних перевезень на далекі відстані.
- Продовжити роботу над законами про акціонерні товариства та державні закупівлі, Податковим Кодексом.
- Виробити можливі шляхи співпраці щодо REACH.
- Завершити переговори щодо Угоди про спільний авіаційний простір.
- Продовжити розробку та розпочати реалізацію національної транспортної стратегії, включаючи пріоритети розвитку транспортної інфраструктури, зокрема, щодо всіх видів транспорту, яка б узгоджувалась з Білою Книгою ЄС щодо транспорту та Звітом Групи Високого рівня щодо розширення транс'європейських транспортних мереж.
- Укласти рамкову угоду, яка забезпечить участь України в програмах Європейського Співтовариства, а також продовжити співпрацю в напрямку виконання зазначених програм шляхом укладання конкретних робочих угод.
- Ґрунтуючись на останніх спільних дослідженнях щодо реформування газотранспортної системи України, посилити співробітництво стосовно залучення інвестицій, спрямованих на відновлення та приведення у відповідність інфраструктури системи транзиту вуглеводнів, у тому числі – шляхом підвищення рівня прозорості її роботи та забезпечити організацію та проведення на постійній основі конференції з метою мобілізації необхідного фінансування.
- Продовжити та посилити співпрацю з метою використання нафтогону Одеса – Броди у напрямі Південь – Північ та можливості його продовження до м. Плоцьк (Польща).
- Посилити співпрацю з метою забезпечення приєднання України до Договору про Енергетичне Співтовариство.
- Започаткувати переговори щодо Регіонального Екологічного Центру (REC) в Україні.
- Пришвидшити ратифікацію стороною ЄС Угоди між Україною та ЄС щодо співпраці в сфері цивільної глобальної навігаційної супутникової системи (ГНСС).

- Сприяти укладенню Угод між Україною та Євроюстом та Україною та Європолом.
- Продовжити консультації щодо нового впровадження в рамках шенгенських асвіс, спільних митного та прикордонного контролю між Україною та її країнами-сусідами, що є членами ЄС.
- Сприяти укладенню двосторонніх угод про малий прикордонний рух між Україною та її країнами-сусідами, що є членами ЄС.
- Розглянути заходи в сфері зайнятості та режиму трудових мігрантів з метою забезпечити, відповідно до УПС, щоб такий режим не допускав дискримінації на національній основі.
- Продовжити тісну співпрацю щодо удосконалення адміністративної системи управління в Україні, враховуючи результати проведеної оцінки SIGMA.
- У разі необхідності забезпечити використання існуючих форм співробітництва з метою полегшення процесу підготовки України до футбольного чемпіонату Євро-2012.
- Здійснити відповідні заходи для створення незалежного Національного центру Темпус, який має розпочати функціонування до початку нової фази програми Темпус.
- Ратифікувати Конвенцію ЮНЕСКО про культурну різноманітність, а також Європейську конвенцію про транскордонне телебачення.
- Продовжити діалог з відповідних питань на засіданні Комітету в рамках Угоди між Україною та ЄС в сфері науки та технологій в першій половині 2008 року, в тому числі провести дискусії щодо кроків, необхідних для набуття Україною статусу асоційованого члена в Рамковій програмі.

Тести

1. При визначенні власної моделі економічного розвитку урядові країни з перехідною економікою найдоцільніше обрати такий шлях:

- а) копіювати моделі розвитку найрозвинутіших країн;
- б) слідувати пропозиціям і вимогам МВФ, Всесвітнього банку й Світової організації торгівлі;
- в) узгоджувати вимоги процесу глобалізації з особливостями національної економіки;
- г) спиратись на досвід розвитку національної економіки.

2. Розробка стратегій економічного розвитку починається з:

- а) оцінювання ресурсів країни;
- б) визначення головної мети розвитку;
- в) розроблення механізму економічної політики уряду.

3. Стратегічна політика починається з:

- а) визначення головної мети розвитку;
- б) розроблення механізму реалізації головної мети;
- в) визначення необхідних фінансових, виробничих і людських ресурсів.

4. Певний сегмент ринку країни орієнтується на іноземних покупців. Це стадія:

- а) національного ринку;
- б) міжнародного ринку;
- в) світового ринку.

5. До основних факторів виробництва належать:

- а) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології;
- б) географічне положення, природні ресурси, капітал;
- в) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
- г) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри.

6. До розвинутих факторів виробництва належать:

- а) географічне положення, природні ресурси, некваліфікована робоча сила;
- б) сучасні технології, капітал, кваліфіковані кадри, науково-технічна база;

в) природні ресурси, кваліфікована робоча сила, технології, науково-технічна база;

г) природні ресурси, технології, капітал, науково-технічна база.

7. *Домінуючим фактором на первісному етапі розвитку групи нових індустріальних країн Південно-Східної й Східної Азії (Сінгапур, Р. Корея, Тайвань, Гонконг) був:*

а) природні ресурси;

б) дешева робоча сила;

в) капітал;

г) новітні технології.

8. *Домінуючим фактором економічного розвитку країн Перської затоки є:*

а) природні ресурси;

б) дешева робоча сила;

в) капітал;

г) новітні технології.

9. *Країни СНД перебувають на стадії цивілізаційного розвитку:*

а) аграрній;

б) індустріальній;

в) постіндустріальній.

10. *Початком процесу глобалізації економічних відносин вважається:*

а) промислова революція кінця XVII – початку XIX ст.;

б) розвиток науково-технічного прогресу з першої третини XX ст.;

в) перехід індустріально розвинутих країн в постіндустріальну фазу в другій половині XX ст.

11. *Розробляючи стратегію розвитку з урахуванням феномену глобалізації, уряд країни повинен виходити з такої позиції:*

а) впливу глобалізації можна уникнути;

б) можна скористатися перевагами глобалізації й уникнути її вад;

в) глобалізацією можна керувати;

г) глобалізації не можна протидіяти.

12. До яких впливових міжнародних організацій економічної сфери Україна поки ще не входить:

- а) Міжнародний валютний фонд;
- б) Світова організація торгівлі;
- в) Міжнародний банк реконструкції та розвитку;
- г) Європейський Союз?

13. До яких регіональних інтеграційних угруповань Україна входить:

- а) СНД, ГУАМ, ЦЕФТА;
- б) СНД, ОЧЕС, ЄврАзЕС;
- в) СНД, ГУАМ, ОЧЕС;
- г) СНД, ЦЕФТА, ЄврАзЕС?

14. Пріоритетними геополітичними партнерами України є:

- а) Росія, США, ЄС;
- б) Росія, Китай, США;
- в) США, Німеччина, Канада;
- г) Росія, Польща, Туреччина.

15. Яка макроекономічна теорія оголошує основною метою економічної політики уряду здобуття позитивного сальдо грошового і торговельного балансу держави:

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм?

16. Яка макроекономічна політика вважає основною рушійною силою економічного піднесення стимулювання попиту:

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;
- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм?

17. Яка макроекономічна теорія вважає рушійною силою піднесення економіки стимулювання пропозиції:

- а) меркантилізм;
- б) теорія абсолютних переваг;

- в) кейнсіанство;
- г) монетаризм?

18. У сучасній економіці головним важелем державного регулювання економіки є:

- а) адміністративні методи;
- б) макроекономічне регулювання;
- в) державний сектор економіки.

19. Нетривала інфляція в країні має такі позитивні наслідки:

- а) стимулює експорт;
- б) стимулює імпорт;
- в) забезпечує стабільність національної валюти.

20. Тривала дефляція в країні має такі негативні наслідки:

- а) порушує пропорції між попитом і пропозицією;
- б) стримує підприємницьку діяльність;
- в) призводить до нестабільності національної валюти.

21. Яким методом державної промислової політики є система державних закупівель, замовлень, адресних субсидій:

- а) інформаційним;
- б) макроекономічного регулювання;
- в) ресурсним;
- г) інституційним?

22. Яким методом державної промислової політики є сприяння утворенню концернів, холдингів, фінансово-промислових груп:

- а) інформаційним;
- б) макроекономічного регулювання;
- в) ресурсним;
- г) інституційним?

23. Які методи протекціонізму найменше засуджуються Світовою організацією торгівлі:

- а) митні тарифи;
- б) квоти;
- в) експортні субсидії;
- г) демпінг?

24. У процесі розробки стратегії насамперед необхідно врахувати вплив циклів розвитку економіки:

- а) малих;
- б) середніх;
- в) тривалих.

25. Який з наданих нижче закладів не входить до валютно-кредитної системи Європейського Союзу:

- а) Європейський інвестиційний банк (ЄІБ);
- б) Європейський банк реконструкції й розвитку (ЄБРР);
- в) Європейський центральний банк (ЄЦБ);
- г) Європейський фонд розвитку (ЄФР)?

26. Яка з програм Європейського Союзу спрямована на співробітництво з країнами СНД:

- а) PHARE;
- б) TACIS;
- в) Ломейські угоди;
- г) Угода про Європейський економічний простір (ЄЕП)?

27. Уряд країни мінімально втручається у взаємодії між підприємцями й робітниками; стосунки між ними ґрунтуються насамперед, на професійних якостях робітника. Яка це модель розвитку:

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова?

28. Уряд країни активно втручається в регулювання економіки; стосунки між підприємцями й робітниками мають патерналістський характер. Яка це модель розвитку:

- а) демократичного корпоративізму;
- б) ієрархічного корпоративізму;
- в) ліберальна;
- г) соціально-ринкова?

29. У деяких країнах, що розвиваються, запроваджена політика «етатизму». Вона означає:

- а) лібералізацію економічних відносин всередині країни;

- б) лібералізацію зовнішньоекономічних відносин;
- в) створення потужного державного сектора;
- г) впровадження експортно-орієнтованого виробництва.

30. Всесвітній банк у своїй структурі утворив організацію для надання допомоги найбіднішим країнам. Яка це організація:

- а) Міжнародний банк реконструкції й розвитку (МБРР);
- б) Міжнародна фінансова корпорація (МФК);
- в) Міжнародна асоціація розвитку (МАР);
- г) Багатостороння агенція з гарантування інвестицій (БАГІ)?

31. Психологічну теорію економічного розвитку розробили:

- а) маржиналісти;
- б) кейнсіанці;
- в) монетаристи;
- г) інституціоналісти.

32. «Новий курс» президента США Ф. Рузвельта ґрунтувався на:

- а) класичній теорії саморегулювання економіки;
- б) теорії Дж. Кейнса;
- в) теорії монетаризму;
- г) теорії «індустріального суспільства».

33. Політика «дирижизму» передбачає:

- а) лібералізацію управління економікою;
- б) запровадження елементів планового регулювання економіки;
- в) централізація управління економікою.

34. Політика «соціалізації корпоративної власності» полягає в тому, що:

- а) держава надає пільги великим корпораціям;
- б) збільшується частка трудівників у володінні акціями корпорацій;
- в) держава націоналізує корпорації.

35. Політики неолібералізму в США дотримувалися президенти:

- а) Ф. Рузвельт;
- б) Г. Трумен;
- в) Р. Рейган;
- г) Б. Клінтон.

36. *Напередодні Другої світової війни уряд Японії здійснював політику:*

- а) активного втручання в економіку країни;
- б) неолібералізму;
- в) кейнсіанства.

37. *Основи післявоєнної реформи в Японії становили:*

- а) демілітаризація, демонополізація, аграрна реформа;
- б) індустріалізація, денационалізація, картелізація;
- в) демілітаризація, націоналізація, кооперація.

38. *Економічна політика канцлера ФРН Л. Ерхарда ґрунтувалася на:*

- а) кейнсіанстві;
- б) неолібералізмі;
- в) дирижизмі.

39. *Економіка ФРН розвивається за моделлю:*

- а) лібералізм;
- б) демократичний корпоративізм;
- в) ієрархічний корпоративізм;
- г) соціально-ринкова модель.

40. *Повоєнне відновлення економіки Франції здійснювалося на основі політики:*

- а) неолібералізму;
- б) кейнсіанства;
- в) дирижизму.

41. *Ідеологом економічного об'єднання Європи став:*

- а) Шарль де Голль;
- б) Робер Шуман;
- в) Жак Ширак.

42. *Велика Британія була серед засновників інтеграційного об'єднання:*

- а) Європейського об'єднання вугілля й сталі;
- б) Європейської асоціації вільної торгівлі;
- в) Європейського економічного співтовариства.

43. Політики «монетаризму» у Великій Британії дотримуються уряди:

- а) консерваторів;
- б) лібералів;
- в) лейбористів.

44. Основу сучасного економічного розвитку Росії становлять:

- а) великі поклади паливно-енергетичних ресурсів;
- б) значний контингент дешевих трудових ресурсів;
- в) великі капіталовкладення у нові технології.

45. Сучасне керівництво Росії в економічній політиці надає перевагу:

- а) роздержавленню власності;
- б) централізації управління;
- в) неолібералізму.

46. Єдиний економічний простір – це:

- а) зона вільної торгівлі між ЄС і ЄАВТ;
- б) інтеграційне об'єднання чотирьох держав СНД ;
- в) інтеграційне об'єднання НАФТА і ЛААІ.

47. Економічні реформи в КНР розпочалися з:

- а) реформування аграрних відносин;
- б) з приватизації промислових підприємств;
- в) з кредитно-фінансової сфери.

48. У рамках Угоди «План дій Україна – Європейський Союз» Україна має статус:

- а) кандидата у члени ЄС;
- б) європейського сусіда;
- в) асоційованого члена ЄС.

Рекомендована література

1. Білорус О.Г., Лук'яненко Д.Г. та ін. Глобалізація і безпека розвитку. – К.: КНЕУ, 2001.
2. Гаевская О.Б. Управление международным сотрудничеством: Монография. – К.: МАУП, 1999. – 168 с.
3. Глобалізація і економіка України. – К.: Логос, 1999.
4. Глобальна торгова система: розвиток інститутів, правил, інструментів СОТ: Монографія / За ред. Циганкової Т.М. – К.: КНЕУ, 2003. – 660 с.
5. Глобальні трансформації і стратегії розвитку / За ред. Білоруса О.Г. – К.: ВІПОЛ, 1998.
6. Домінік Мартен, Жан-Люк Мецжер, Філіп П'єр. Соціологія глобалізації. – К.: КМ Академія, 2005.
7. Губський Б.В. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. – К.: Україна, 1997.
8. Економіка зарубіжних стран: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., В.М. Осипова – К.: ЦУЛ, 2007. – 543 с.
9. Історія економічних вчень: Підручник / За ред. Корнійчук Л.Я., Татаренко Н.О. – К.: КНЕУ, 1999. – 564 с.
10. Кочетов Э.Г. Геоэкономика (освоение мирового экономического пространства): Учебник. – М.: БЕК, 1998. – 480 с.
11. Ломакин В.К. Мировая экономика: Учебник. – М.: Юнити, 1999. – 727 с.
12. Лортикян Э.Л. История экономических реформ: Учеб. пособие. – Харьков: Консум, 1999. – 289 с.
13. Лук'яненко Д.Г., Поручник А.М., Циганкова Т.М. Міжнародна економіка: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 1999. – 73 с.
14. Лук'яненко Д.Г. Економічна інтеграція і глобальні проблеми сучасності: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2005. – 203 с.
15. Львов Д.С. Экономика развития. – М.: Экзамен, 2002.
16. Мартин Г.-П., Шуман Х. Западная глобализации. Атака на процветание и демократию: Пер. с нем. – М.: Альпина, 2001. – 335 с.
17. Международные стратегии экономического развития: Учеб. пособие / Под ред. Ю.В. Макогона. – К.: Знання, 2007. – 461 с.
18. Міжнародна економіка: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г., Ковалевського В.В., Ржепішевського К.І. – К.: ЦУЛ, 2004. – 672 с.
19. Міжнародні організації: Навч. посібник / За ред. Козака Ю.Г. та Ковалевського В.В. – К.: ЦУЛ, 2007. – 439 с.

20. *Мировая экономика. Экономика зарубежных стран* / Под ред. Колесова В.П. и Осъмовой М.Н. – М.: Флинта, 2000. – 480 с.
21. *Мировая экономика* / Под ред. Николаевой И.П. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 575 с.
22. *Новицький В.Є. Міжнародна економічна діяльність України: Підручник*. – К.: КНЕУ, 2003. – 948 с.
23. *Пахомов Ю.Н., Крымский С.Б., Павленко Ю.В. Пути и перепутья современной цивилизации*. – К. – 1998.
24. *Пахомов Ю.Н., Лук'яненко Д.Г., Губський Б.В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі*. – К.: Україна, 1997.
25. *Пахомов Ю.Н., Филипенко А.С., Лукьяненко Д.Г., Макогон Ю.В., Громенкова С.В. Международные стратегии экономического развития*. – Киев – Донецк, 2001. – 239 с.
26. *План дій Україна – Європейський Союз. Європейська політика сусідства*.
27. *Посельський В. Європейський Союз: Інституційні основи європейської інтеграції*. – К.: Смолоскип, 2002. – 168 с.
28. *Соколенко С.И. Глобальные рынки XXI столетия: перспективы Украины*. – К.: Логос, 1998.
29. *Соколенко С.И. Глобализация і економіка України*. – К.: Логос, 1999. – 539 с.
30. *Стратегії економічного розвитку в умовах глобалізації: Монографія* / За ред. Лук'яненка Д.Г. – К. – 2001. – 538 с.
31. *Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу*.
32. *Трансформація моделі економіки України (ідеологія, протиріччя, перспективи). Інститут економічного прогнозування* / За ред. Гейця В.М. – К.: Логос, 1999.
33. *Угода про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами та їх країнами-членами*.
34. *Україна на шляху до Європи*. – К.: Фенікс, 2001. – 343 с.
35. *Управление внешнеэкономической деятельностью: Учебн. пособие* / Под ред. Кредисова А.И., Березовского С.Н., Волошина В.В. – К.: Феникс, 1996. – 420 с.
36. *Філіпенко А.С., Рогач О.І., Шнирков О.І. та ін. Світова економіка: Підручник*. – К.: Либідь, 2000. – 582 с.
37. *Циганкова Т.М. Міжнародні організації: Навч. посібник*. – К. – 1998.
38. *Циганкова Т.М., Петрашко Л.П., Кальченко Т.В. Міжнародна торгівля: Навч. посібник*. – К.: КНЕУ, 2001. – 488 с.
39. *Шенгенские соглашения*. – М., 2000.

40. Шрепpler X.-A. Международные экономические организации. Справочник. – М.: Международные отношения, 1999. – 456 с.
41. Щербанин Ю.А., Рожков К.Л., Рыбалкин В.Е., Фишер Г. Международные экономические отношения. Интеграция. – М.: ЮНИТИ, 1997. – 128 с.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

Козак Ю.Г., Ковалевський В.В., Ліганенко І.В. та ін.

МІЖНАРОДНІ СТРАТЕГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Видання 2-ге, перероблене та доповнене

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – Б. А. Сладкевич

Редактор – Н. П. Манойло

Коректор – С. С. Савченко

Дизайн обкладинки – Б. В. Борисов

Підписано до друку 27.11.2008. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgС.

Умовн. друк. арк. 20,5.

Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006